

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

3'2024

Виходить шість разів на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстрований у Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстрований Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. (Свідоцтво: серія КВ № 2065) та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. (Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР). Перереєстрований Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. (Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року

Президію Вищої атестаційної комісії України включений до наукових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3, Наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8)).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал включений до Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б» в галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

С. В. Ківалов

Редакційна колегія:

Ю. Ю. Бальцій

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

К. А. Возняковська

Н. В. Волкова

С. П. Кравченко

А. Р. Крусян

С. В. Мазуренко

В. П. Пилипенко

Б. А. Пережнюк

О. І. Сафончик

(заст. голов. редактора)

О. В. Степаненко

Г. І. Чанишева

І. О. Шаповалова

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, опублікованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 05.07.2024 р., протокол № 9

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 25.06.2024.
Підписано до друку 08.07.2024.
Формат 70×108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 33,78.
Тираж 100 прим.

Наукове видання
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 3'2024
Укр., англ. мовами

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Тел. +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08

До авторів і читачів

Редакція науково-практичного фахового журналу «Юридичний вісник» запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, читачів, які цікавляться проблематикою журналу.

Матеріали для опублікування подаються українською або англійською мовами та повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам до наукових статей.

Наукова стаття має містити вступну частину з розкриттям актуальності проблеми дослідження, виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів, розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Обсяг статей, як правило, від 12 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервали, усі поля по 2 см), інші матеріали – до 6 аркушів. Посилання по тексту оформлюються у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською та англійською мовами (мінімум 1800 знаків). Перелік джерел (література) подається мовою оригіналу, розташовується після резюме та має містити вихідні дані джерел.

Для публікації на адресу yv@yurvisnyk.in.ua надсилаються:

1. СТАТТЯ У ФОРМАТІ MS WORD

2. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи та посада

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

Поштова адреса для відправки друкованого примірника

Резюме не подається за матеріалами для рубрик «Проблемна ситуація», «Публіцистика», «Наукове життя», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, повертаються авторові на доопрацювання. Редакція проводить рецензування матеріалів, їх перевірку на плагіат. Редакція зберігає право на коригування матеріалів та уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

Ю. Бальцій, В. Панасюк

Щодо визначення системи спеціальних вимог до нормотворчості органів виконавчої влади..... 7

В. Бондаренко-Берегович

Роль судово-психологічної експертизи у формуванні правосуддя..... 15

А. Боровик, А. Верещак

Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності... 23

О. Ващук

Структура окремих методик розслідування кримінальних правопорушень..... 30

К. Возняковська

Особливості удосконалення господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час..... 37

О. Волощук

Воєнні злочини під час війни: поняття, ключові ознаки та відмежування від інших кримінальних правопорушень..... 46

В. Гедіков

Загальний аналіз нормативно-правових актів у сфері цифровізації в Україні..... 54

К. Глиняна

Проблемні питання захисту прав дитини з урахуванням обсягу її дієздатності..... 62

І. Глиняний

Вибірчі цензи в концепції стримування виборчих технологій... 71

А. Гордієнко

Система та повноваження суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря України..... 77

А. Граб

Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення «колишніх функціонерів»..... 87

Х. Григор'єва

Державний аграрний реєстр: проблеми законодавства..... 101

Е. Дорошенко

Механізми захисту та обмеження прав і свобод людини і громадянина в епоху штучного інтелекту та кібердемократії..... 110

О. Дульський

Ініціювання захисником проведення тимчасового доступу до речей та документів: актуальні питання криміналістичного забезпечення... 119

О. Zahnitko

Institutional communication by the securities authority with the energy market participants..... 127

Я. Зелінська

Електронне судочинство та зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві..... 140

Р. Кірін

Правове регулювання відносин е-урядування на етапі інтернетизації діяльності органів влади (2002-2003 рр.)..... 148

М. Кропивницький

Об'єктивізація зв'язку соціальної держави з необхідністю забезпечення потреб населення в соціальному захисті крізь призму концепції соціальної безпеки: адміністративно-правовий вимір... 158

С. Мазуренко

Застосування нових методологічних підходів у дослідженні розвитку інтелектуальної власності..... 166

В. Мельник

Постанови Третього Вселенського Собору в Ефесі: конкретизація юридичної суб'єктності та історичного права на територію..... 174

О. Мельник

Окремі питання становлення інституту захисту дітей в умовах війни..... 184

І. Митрофанов, О. Васечко

Етичні вимоги до інтеракцій адвоката з іншими адвокатами та органами адвокатського самоврядування..... 191

М. Моїсєєв

Адміністративна відповідальність військовослужбовців за недбале ставлення до військової служби..... 198

О. Осаволук

Податковий контроль як засіб досягнення податкового комплаєнсу... 205

В. Пікуль

Види функцій реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України... 212

С. Розсоха

Особливості адміністративно-правового статусу нотаріуса в умовах воєнного стану в Україні. 218

О. Сафончик

Загальна характеристика зобов'язань, що виникають з договору про надання послуг з охорони майна за законодавством України... 225

С. Сільченко, О. Серєда

Проблеми соціального захисту самозайнятих осіб щодо забезпечення на випадок безробіття... 234

О. Скіцько, Р. Ширшов

Нормативно-правове забезпечення кібероборони України: сучасний стан. 244

М. Сокол

Правові підстави приватизації земельних ділянок, що перебувають у користуванні громадян... 251

О. Сокурєнко

Матеріально-технічне забезпечення правових засад пенсійних відносин... 258

С. Степанов, А. Ковбан

Державні механізми захисту національного товаровиробника в умовах ринкових трансформацій. 264

С. Тарасюк

Проблеми дотримання конституційних прав та законності при проведенні обшуку. 270

Р. Фат'янов

Цифровізація податкових правовідносин як спосіб мінімізації податкових спорів. 279

Є. Харитонов

Приватні та публічні елементи в кредитних правовідносинах у цифрову добу. 284

Л. Щербина

Наслідки нерозсекречування ухвал слідчого судді, на підставі яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові або контррозвідувальні заходи, для кримінального процесуального доказування. 294

УКРАЇНА І СВІТ

І. Давидова, С. Журило

До питання про вивчення європейського досвіду формування стратегій розвитку агропромислового комплексу. 305

Я. Костоґриз

Міжнародно-правова боротьба з корупцією: деякі питання. 314

О. Махмурова-Дишлюк

Класифікація та тенденції міжнародного досвіду забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та прав і законних інтересів осіб в умовах війн та воєнних конфліктів – на прикладах Сирії та деяких держав Африки. 321

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Т. Бадалова, В. Федченко

Екстрадиція в умовах воєнного стану та право на «in absentia». 327

К. Гученко, С. Мірошніченко

Звільнення від кримінальної відповідальності за злочин дезертирство: зарубіжний досвід. 333

М. Демчук

Окремі питання правової природи права власності на нерухоме майно в Україні. 344

D. Ivzhenko

The principle of rule of law and the concept of transitional justice as key elements of post-conflict settlement. 350

Д. Карташев

Зобов'язання сторін у договорі про надання послуг з охорони майна. 359

Т. Комісарова

Аспекти правового регулювання правовідносин з надання таргетингових послуг. 364

А. Лацько

Юридико-кримінологічні фактори криміналізації порушень правил охорони вод. 370

В. Зарубей, Ю. Сарібекян

Слідчі (розшукові) дії під час розслідування незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг: порядок проведення та особливості. 380

CONTENTS

PROBLEMS AND JUDGMENTS

Baltsii Yu., Panasiuk V.

Regarding the determination of the system of special requirements for rule-making of the executive's authority.....7

Bondarenko-Berehovych V.

The role of forensic psychological examination in forming justice.....15

Borovyk A., Vereshchak A.

Concepts and types of exemption from criminal responsibility.....23

Vashchuk O.

The structure of separate criminalistics methods of investigation of criminal offenses.....30

Vozniakovska K.

Features of the improvement of commercial and civil law contracts in wartime.....37

Voloshchuk O.

Military crimes in wartime: concept, key features and distinction from other criminal offenses..... 46

Hedikov V.

General analysis of legal acts in the field of digitalization in Ukraine... 54

Glinyana K.

Problematic issues of protection of the child's rights, taking into account the scope of his legal capacity.....62

Hlynianyi I.

Electoral qualifications in the concept of deterring electoral technologies.....71

Hordienko A.

The system and powers of the subjects of the administrative law mechanism for ensuring atmospheric air protection of Ukraine.....77

Hrab A.

Criminal liability for illicit enrichment of «former officials»..... 87

Hryhorieva K.

State agrarian register: problems of legislation 101

Doroshenko E.

Mechanisms of protection and limitation of human rights in the era of artificial intelligence and cyber democracy.....110

Dulskiy O.

Initiation of temporary access to things and documents by the defence counsel: topical issues of forensic support.....119

Zahnitko O.

Institutional communication by the securities authority with the energy market participants..... 127

Zelinska Ya.

E-justice and abuse of procedural rights in administrative proceedings..140

Kirin R.

Legal regulation of e-government relations at the stage of the Internetization of Government Activities (2002-2003)..... 148

Kropyvnytskyi M.

Administrative and legal aspect of the objectivation of connection of the social state with the necessity to ensure the social protection needs through the prism of the concept of social security.. 158

Mazurenko S.

Application of new methodological approaches in the study of intellectual property development..... 166

Melnyk V.

The Canons of the Third Ecumenical Council of Ephesus: Features of Legal Personality and Historical Rights to Territories.....174

Melnyk O.

Some issues of establishing the institution of child protection amidst war.....184

Mytrofanov I., Vasechko O.

Ethical requirements for lawyer's interactions with other lawyers and advocacy self-regulation bodies.. 191

Moisieiev M.

Administrative responsibility of servicemen for negligent attitude to military service..... 198

Osawoljuk O.

Tax control as a means of achieving tax compliance..... 205

Pikul V.

Types of functions of implementation of the right to work by civil servants in the conditions of European integration of Ukraine..... 212

Rozsokha S.
*Peculiarities of the administrative law status of a notary under martial law in Ukraine.....*218

Safonchuk O.
General characteristics of obligations arising from a contract for the provision of property protection services under Ukrainian legislation..... 225

Silchenko S., Sereda O.
Problems of social security of self-employed persons regarding unemployment security..... 234

Skicko O., Shirshov R.
*Regulatory and legal provision of cyber defense of Ukraine: current state.....*244

Sokol M.
*Legal grounds for privatization of land plots used by citizens.....*251

Sokurenko O.
*Material and technical provision of the legal basis of pension relations.....*258

Stepanov S., Kovban A.
*State mechanisms for protecting national producers in the context of market transformations.....*264

Tarasiuk S.
*Problems of observance of constitutional rights and legality during a search.....*270

Fatianov R.
*Digitalization of tax legal relations as a way to minimize tax disputes.....*279

Kharytonov Ye.
*Private and Public Elements in Credit Legal Relations in the Digital Age.....*284

Shcherbyna L.
*Consequences of non-disclosure of the investigative judge’s approvals, on the basis of which covert investigative (search) action, operational search and counter-intelligence measures were carry out, for criminal procedural evidence.....*294

UKRAINE AND THE WORLD

Davydova I., Zhurylo S.
*On the question of studying the European experience of forming strategies for the development of the agricultural complex.....*305

Kostohryz Ya.
International legal fight against corruption: some issues..... 314

Makhmurova-Dyshliuk O.
*Classification and trends in international experience in ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and the rights and legitimate interests of individuals in wars and military conflicts: the cases of Syria and some African states.....*321

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Badalova T., Fedchenko V.
*Extradition under martial law and the right to “in absentia”.....*327

Guchenko K., Miroshnichenko S.
Exemption from criminal liability for the crime of desertion: foreign experience..... 333

Demchuk M.
Some issues of the legal nature of real estate ownership in Ukraine... 344

Ivzhenko D.
The principle of rule of law and the concept of transitional justice as key elements of post-conflict settlement... 350

Kartashev D.
*Obligations of the parties in the agreement for the provision of property protection services.....*359

Komisarova T.
Aspects of legal regulation of legal relations on the provision of targeting services..... 364

Latsko A.
The legal and criminological factors of criminalization of violations of water protection rules..... 370

Zarubei V. Saribekian Yu.
*Investigative (search) actions during the investigation of illegal medical activities in the field of cosmetic services: procedure and specifics.....*380

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 342. (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.1>

Ю. Бальцій,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. Панасюк,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ВИМОГ ДО НОРМОТВОРЧОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Вступ. Люди у суспільстві в своїй масі є пасивними, і з метою впливу на суспільні процеси, свідомість і поведінку людей, для забезпечення належного функціонування громадського суспільства, необхідна така категорія як нормотворча діяльність органів виконавчої влади, як однієї з гілок державної влади. Крім того, важливо зазначити, що під час видання нормативних актів, органи виконавчої влади повинні орієнтуватися не тільки на забезпечення інтересів демократичної правової держави, але й на обов'язковість дотримання усіх прав та свобод людини і громадянина в Україні. Таким чином, питання щодо визначення системи спеціальних вимог до нормотворчості органів виконавчої влади не втрачає своєї актуальності і потребує наукового узагальнення, що безумовно є метою наукового дослідження в межах даної статті.

Проблематику нормотворчості органів виконавчої влади в Україні зокрема досліджували: В. Авер'янов, С. Ківалов, В. Колпаков, В. Погорілко, В. Риндюк, Ю. Тодика, В. Шаповал та ін. В той же час висвітленню окремих спеціальних вимог щодо нор-

мотворчості органів виконавчої влади здійснювалось фрагментарно, що й зумовлює необхідність їх системного дослідження.

Таким чином, на досягнення мети дослідження – визначення системи спеціальних вимог до нормотворчості органів виконавчої влади плануємо до виконання наступні завдання дослідження: з'ясування правових підстав до системи спеціальних вимог до нормотворчості органів виконавчої влади; визначення спеціальних вимог до нормотворчості органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу.

За загальним правилом, «нормативні акти суб'єктів нормотворення тільки тоді можуть виконувати свої функції, коли вони володіють юридичною силою і здатні бути правовою формою реалізації публічної влади» [1, с. 414]. В той же час в Україні, так само, як і в усьому світі, важливою умовою дієвості нормативно-правових актів органів виконавчої влади є їхня відповідність певним вимогам, які висуваються щодо них. Звідси, зазначимо, що на сучасному етапі державотворення, однією з найважливіших умов

у процесі удосконалення нормативно-правової бази України є встановлення системи певних вимог, що застосовується при створенні проєктів нормативно-правових актів органів виконавчої влади. Ці вимоги, напрацьовані протягом століть багатьма державами, в тому числі Україною, і тісно пов'язані із таким поняттям як нормотворча техніка. На жаль, доводиться констатувати, що практично відсутня вітчизняна науково обґрунтована нормотворча техніка. Наразі постає нагальна потреба в опануванні засад та засобів ефективної правотворчості, результатом чого має стати створення удосконаленого правового інструментарію, яким є нормативно-правові акти органів виконавчої влади.

На сучасному етапі державотворення можемо спостерігати, що йде процес відмови від старих поглядів, і в той же час це ще незавершений процес – відсутня чітка визначеність такої категорії як нормотворча техніка. На наш погляд, під нормотворчою технікою розуміється сукупність правил і прийомів, які використовуються для підготовки та прийняття проєктів нормативно-правових актів, що встановлюються державою з метою надання останнім належної якості, повноти, відповідності Конституції України та чинному законодавству України, і, як наслідок, забезпечення в країні режиму законності і правопорядку. Така нормотворча техніка спрямована також на встановлення суттєвого бар'єру проти свавілля в суспільному і політичному житті країни. Звісно, існують випадки, коли нормотворець може переслідувати певні корисливі мотиви чи припуститися помилки в ході нормотворення, і тим самим завдати шкоди іншим громадянам. Однак, сама по собі абстрактна можливість здійснення помилки з її негативними наслідками притаманна іншим сферам людської діяльності (наприклад, науці, техніці, медицині і т. д.) аж

ніяк не в меншій мірі, ніж нормотворенню. Тому спробуємо знайти більш надійні й досконаліші засоби і форми діяльності, які б створювали перепони для перетворення абстрактної можливості помилки у реальність. Одним із таких засобів у нормотворчій діяльності є встановлення обов'язкових вимог до нормативно-правових актів, які застосовуються нормотворцями при їх підготовці.

В юридичній літературі зустрічаються різні підходи щодо вимог, які висувуються до актів органів виконавчої влади. Їх різноманітність пов'язана з наявністю великої кількості об'єктивних факторів, що впливають на нормативне регулювання суспільних відносин органами виконавчої влади: політика, інтереси громадян і держави, сутність права, рівень культури, правосвідомості нормотворців тощо. Вимоги до нормативно-правових актів ставлять за мету відображення самої нормотворчої діяльності, а також шляхи та засоби її вдосконалення. А у разі їх законодавчого закріплення, вони будуть юридично обов'язковими для нормотворця.

На даний момент вказані вимоги закріплені в наукових розробках і їх зміст майже не розкривається. Так, найбільш розповсюдженими є вимоги загального характеру, спеціально-юридичні та організаційно-технічні [2, с. 528].

Вимогами загального характеру вважаються об'єктивна необхідність (актуальність) та стабільність нормативно-правових актів. Так, акти повинні бути об'єктивно необхідними (актуальними) на даний момент розвитку держави, логічно виправданими. Зараз в Україні здійснюється досить тривалий процес заміни застарілих норм законодавства на принципово нові. І відставання цього процесу від суспільного розвитку призводить до гальмування еволюції правової держави. Таким чином, орієнтація нормотворця на об'єктивні закономірності розвитку суспільних

відносин є вкрай необхідною. Ігнорування цієї вимоги проявляється у випадках, коли при прийнятті актів органами виконавчої влади не враховуються процеси розвитку нашої держави в демократичному руслі, рівень правосвідомості і правової культури населення, бездумно дублюються іноземні правові інститути, які неприйнятні в Україні. Все це призводить до того, що нормативно-правові акти органів виконавчої влади вирішують лише сьогоденні задачі і, як наслідок, потребують частих змін і доповнень.

Що ж стосується стабільності, то ця вимога ґрунтується на розумному і виваженому співвідношенні між новими структурами, нормами, суб'єктами та тими нормами, традиціями, звичаями, культурою, трудовими навичками, що вироблені попередніми суб'єктами державного управління. Тобто багато актів, що були прийняті раніше, знайшли своє відображення у практичній діяльності суспільства і стали часткою об'єктивної навколишньої реальності, і їх скасування лише з приводу появи нових суб'єктів органів виконавчої влади, без обґрунтованої на те потреби, може призвести до дестабілізації законодавства.

До вимог загального характеру також можна віднести і вимогу інформаційної місткості, відповідно до якої нормативно-правові акти повинні включати в себе оперативну, актуальну та повну інформацію.

Враховуючи ту обставину, що Конституція України [3] займає пріоритетне місце в ієрархії нормативно-правових актів (ст. 8 Конституції України), вважаємо необхідним виділити серед спеціально-юридичних вимог, перш за все, вимогу конституційності. Відповідність нормативно-правових актів органів виконавчої влади Конституції України за своєю суттю є конституційністю нормотворчості виконавчої гілки влади, яка полягає, по-перше, в дотриманні вимог Конституції України стосовно переліку органів виконавчої

влади, що здійснюють нормотворчу діяльність; по-друге, здійснення цієї діяльності органом виконавчої влади згідно компетенції, яка встановлена Конституцією України; по-третє, прийняття нормативно-правових актів, що передбачені Конституцією України, дотримання порядку набуття ними чинності. З метою закріплення гарантії конституційності нормативно-правових актів органів виконавчої влади в Конституції України (ст. 147) передбачається, що в Україні здійснює діяльність Конституційний Суд України, який, відповідно до ст. 152 Конституції України, має право визнавати «неконституційними повністю чи в окремій частині закони та інші правові акти, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності».

До спеціально-юридичних вимог відноситься і підзаконність, яка знаходить свій вияв у тому, що юридична сила нормативно-правового акта передається йому законом або нормативним актом органів виконавчої влади вищого рівня. При цьому при виданні правового акта орган, який його видає, не може діяти на свій розсуд, поза будь-якими межами, а зобов'язаний діяти лише відповідно до вимог закону. Підзаконність акта означає, що він «повинен точно і повністю відповідати меті, приписам, вимогам законодавчого акта, на виконання якого його видано та іншим актам вищестоящих органів як за змістом, так і за процедурою видання та введення його у дію». Вважаємо за необхідне зазначити, що акти, які приймаються органами виконавчої влади у розвиток законодавчих актів, на їх доповнення і конкретизацію, повинні містити у преамбулі чітке посилання на відповідну правову норму для уникнення суперечностей при тлумаченні правових актів та у використанні їх на практиці, у правозастосовній діяльності. З метою неухильного

виконання цього положення, його необхідно закріпити у проекті Закону України «Про нормативно-правові акти» [4].

До того ж нормативно-правові акти органів виконавчої влади, що приймаються задля виконання законів повинні пройти обов'язковий перегляд на їх відповідність нормам закону, що буде гарантувати відсутність колізій у законодавстві.

Порушення меж законодавчо визначеного правового регулювання, перевищення компетенції органами виконавчої влади робить акт органу виконавчої влади незаконним, а отже, недійсним. У відповідності до ст. 19 Конституції України, органи виконавчої влади і посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України.

Крім того, нормативні акти органів виконавчої влади повинні відповідати і основним принципам права які прямо закріплені у Конституції України, й насамперед принципу верховенства права. Тому нормотворча діяльність органів виконавчої влади повинна бути спрямована перш за все саме на захист прав і свобод людини і громадянина. Водночас, саме дотримання цих вимог буде сприяти підвищенню поваги до системи нормативно-правових актів держави, а отже і верховенству права, що у період «підвищеної нормотворчості держави» є особливо актуальним. Таким чином, можна виділити і таку вимогу до нормативно-правових актів як їх відповідність основним принципам права, які зазначені у Конституції України.

Хотілося б в рамках цієї статті звернути увагу, й на відповідний Указ Президента України від 9 лютого 1999 року № 145 «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» [5], в якому визначено, що проекти актів підлягають опрацюванню з урахуванням основних положень законодавства Європейського Союзу, для чого

вивчається стан урегулювання законодавством Європейського Союзу положень, які містяться у проекті, та порядок вирішення питань, що належать до сфери правового регулювання проекту, а також ступінь відповідності положень розроблюваного проекту акта тим основним правовим нормам цього Союзу, до яких Україна взяла на себе зобов'язання наближувати національне законодавство.

Звідси, в Україні й почався етап правової адаптація нормативно-правових актів, що приймаються органами виконавчої влади, до вимог законодавства Європейського Союзу. При цьому, вже сьогодні в країні створюється механізм приведення як чинного, так і майбутнього законодавства України у відповідність із стандартами Європейського Союзу, визначення пріоритетних напрямів його розвитку. Тому, одним із визначальних напрямів реформи законодавства має стати прийняття закону, який би регулював порядок та послідовність здійснення підзаконної нормотворчої діяльності, та удосконалення процедури адаптації нормативно-правових актів органів виконавчої влади до правової системи Європейського Союзу, що дозволить істотно зміцнити стан нормотворення та вдосконалити правозастосовчу практику. В протилежному випадку неякісно розроблений нормативно-правовий акт може призвести до порушень законних прав та свобод людини і громадянина.

Крім того, важливою вимогою, що впливає зі ст. 5 Конституції України, яка встановлює носієм суверенітету і джерелом влади в Україні народ, є демократизм нормотворчої діяльності органів виконавчої влади. Тобто органи виконавчої влади повинні виходити з інтересів народу, виражати його волю і відображати її в своїх нормативно-правових актах, враховуючи при цьому множинність суспільних, колективних і особистих інтересів і максимально їх поєднуючи в правових нормах.

Важливим елементом нормотворчої роботи є створення належних умов, які б забезпечували дійсно демократичну процедуру обговорення проектів нормативних актів: творчі, ділові взаємини в роботі, гласне, всебічне обговорення, аналіз і врахування різних точок зору. При цьому слід пам'ятати – чим більше буде пропозицій та критичних зауважень на стадії нормопроекткування, тим менше їх буде при прийнятті суб'єктами нормотворення. Тому слід вітати подання альтернативних проектів, створювати умови для вільного, конструктивного їх обговорення. Крім цього, на даний момент діяльність держави спрямована саме на створення організаційно-правових засад участі громадян у процесі формування та реалізації державної політики органами виконавчої влади. Виходячи з цього, доцільно було б запровадити обговорення проектів нормативних актів органів виконавчої влади з широким залученням громадськості, з використанням апробованих та нових форм. Особливої ефективності можливо досягти на місцевому рівні, а саме за допомогою залучення до обговорення проектів осередків партій, громадських організацій, органів місцевого самоврядування, які найкраще знаються на місцевих проблемах. З метою найефективнішої реалізації вищезазначеної вимоги та створення механізму участі громадян у процесі нормотворення органів виконавчої влади необхідно прийняти окремий закон, який би встановлював порядок співпраці останніх з громадськістю, з той або іншою територіальною громадою.

Гласність, відкритість нормотворчої діяльності органів виконавчої влади є важливою умовою розвитку демократії і суспільної стабільності. Необхідно зробити наголос, що на даний момент вже зроблені деякі кроки задля забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади в цілому і органів виконавчої влади зокрема.

Ще одним проявом гласності підзаконного нормотворення є відкритість інформації щодо тих актів, які приймаються, починаючи зі стадії прийняття рішення про необхідність розробки проекту акта і до його опублікування, оскільки вони адресовані громадянам і будуть в подальшому ними виконуватися. Заслугує більш широкого застосування практика друкування проектів у пресі, доведення їх до відома населення через телебачення і радіо. Однак механізм реалізації цієї вимоги на даний момент невизначений: відсутня практика опублікування проектів розроблених нормативно-правових актів, проведення соціологічних опитувань та досліджень носить необов'язковий характер і проводиться у виключних випадках, відсутнє народне обговорення таких проектів. Тому вимога гласності нормотворчої діяльності повинна знайти своє законодавче закріплення у Законі України «Про нормативно-правові акти» із конкретизацією механізму висвітлення нормотворчої діяльності уряду та інших органів виконавчої влади в засобах масової інформації, а також із запровадженням порядку висвітлення кожної стадії нормотворчого процесу. На нашу думку, потребують обов'язкового висвітлення проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав громадян, їх свобод і законних інтересів.

Організаційно-технічні вимоги полягають у дотриманні порядку проходження і правил оформлення нормативно-правових актів. Недосконалість чинного законодавства значною мірою пов'язана саме з прорахунками технічного порядку. Організаційно-технічні вимоги мають на меті створення змістовного, досконалого за технікою виконання, ефективно працюючого нормативно-правового акта. Обов'язковим елементом нормотворчого процесу є дотримання порядку проходження нормативно-правового акта. Проект нормативно-правового

діяльність органів виконавчої влади повинна здійснюватися з дотриманням цілої низки певних вимог, а також безпрецедентно ґрунтуватися на певних принципах права, які знайшли своє закріплення в Конституції України та законах України.

Системно аналізуючи чинне законодавства в сфері функціонування та діяльності органів виконавчої влади, то можна зазначити, що незважаючи на певний масив нормативних актів, які регулюють діяльність органів виконавчої влади, на сьогодні, на превеликий жаль, відсутній акт, який б детально конкретизував відповідні вимоги до нормотворчості органів виконавчої влади. Звідси, було б бажано прийняти довгоочікуваний Закон України «Про нормативно-правові акти», який би заповнив ці прогалини.

У статті розглядаються питання щодо визначення системи спеціальних вимог до нормотворчості органів виконавчої влади.

Визначено, що на сучасному етапі державотворення, однією з найважливіших умов у процесі удосконалення нормативно-правової бази України є встановлення системи певних вимог, що застосовується при створенні проектів нормативно-правових актів органів виконавчої влади. При цьому, ці вимоги, напрацьовані протягом століть багатьма державами, в тому числі Україною, і тісно пов'язані із таким поняттям як нормотворча техніка.

Зазначено, що сьогодні доводиться констатувати, що практично відсутня вітчизняна науково обґрунтована нормотворча техніка. Крім того, постає нагальна потреба в опануванні засад та засобів ефективної правотворчості, результатом чого має стати створення удосконаленого правового інструментарію, яким є нормативно-правові акти

органів виконавчої влади.

Визначено, що систему спеціальних вимог до нормотворчості органів виконавчої влади можна згрупувати у три групи, а саме: вимоги загального характеру, спеціально-юридичні вимоги та організаційно-технічні вимоги. Крім того, визначена ще і така вимога до нормотворчості органів виконавчої влади, як її відповідність основним принципам права, які закладені у Конституції України.

Надані пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правового регулювання системи спеціальних вимог до нормотворчості органів виконавчої влади.

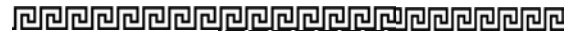
Ключові слова: нормативно-правовий акт, нормотворчість, органи виконавчої влади, принципи права, права і свободи людини і громадянина.

Baltsii Yu., Panasiuk V. Regardng the determination of the system of special requirements for rule-making of the executive's authority

The article deals with the issue of defining the system of special requirements for rule-making by executive authorities.

It was determined that at the current stage of state formation, one of the most important conditions in the process of improving the regulatory and legal framework of Ukraine is the establishment of a system of certain requirements, which is used when creating projects of regulatory and legal acts of executive authorities. At the same time, these requirements, developed over the centuries by many states, including Ukraine, are closely related to such a concept as the rule-making technique.

It is noted that today it is necessary to state that there is practically no domestic scientifically based norm-making technique. In addition, there is an urgent need to master the principles and means of effec-

tive law-making, the result of which should be the creation of an improved legal toolkit, which are regulatory and legal acts of executive authorities.

It was determined that the system of special requirements for rule-making by executive authorities can be grouped into three groups, namely: requirements of a general nature, special legal requirements and organizational and technical requirements. In addition, such a requirement for rule-making by executive authorities as its compliance with the basic principles of law, which are enshrined in the Constitution of Ukraine, is also defined.

Proposals and recommendations on improving the legal regulation of the system of special requirements for rule-making by executive authorities are provided.

Key words: normative legal act, rule-making, bodies of executive power,

principles of law, rights and freedom of man and citizen.

Література

1. Загальне адміністративне право України: підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. 792 с.

2. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

3. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Проект Закону України «Про нормативно-правові акти» URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123

5. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: Указ Президента України від 9 лютого 1999 року № 145. Офіційний вісник України. 1999. № 6. Ст. 189.

В. Бондаренко-Берегович,

доктор філософії,

старший судовий експерт

Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

РОЛЬ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОСУДДЯ

Судова психологічна експертиза (далі – СПЕ) відіграє важливу роль у сучасній системі правосуддя України, забезпечуючи об'єктивність та комплексність судових рішень. Вона дозволяє суду отримати кваліфіковану оцінку психічного стану учасників судового процесу, їхніх мотивів, здібностей та поведінкових особливостей, що сприяє формуванню більш справедливих і обґрунтованих вироків та запобігає можливим судовим помилкам.

Актуальність дослідження ролі СПЕ у формуванні правосуддя обумовлена декількома чинниками. По-перше, в умовах сучасного світу, де психологічні аспекти поведінки людини набувають все більшого значення, стає очевидною необхідність інтеграції психологічних знань у правову сферу. З кожним роком збільшується кількість справ, які потребують глибокого розуміння психологічних факторів для належного розгляду.

По-друге, підвищення рівня складності та різноманітності кримінальних та цивільних справ вимагає залучення спеціалізованих знань для їх належного розгляду. Окрім цього, важливою є роль СПЕ у запобіганні порушенням прав людини та забезпеченні справедливого судочинства.

Мета роботи – дослідити історію розвитку, сучасний стан та перспективи СПЕ в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати нормативно-правову базу, що регулює проведення СПЕ; дослідити основні

етапи становлення та СПЕ в Україні; визначити роль та значення СПЕ у формуванні правосуддя; окреслити перспективи подальшого вдосконалення СПЕ.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі ролі СПЕ у формуванні правосуддя в Україні задля запобігання порушень прав людини та забезпечення справедливого судочинства. Психологічна експертиза допомагає виявити випадки психологічного тиску, маніпуляцій та інших форм впливу, які можуть викривляти процес правосуддя. Це сприяє створенню умов для об'єктивного розгляду справи та прийняття рішень, що враховують всі аспекти поведінки та психічного стану учасників процесу.

Завдяки розвитку СПЕ, суди отримують доступ до висококваліфікованих експертів, які можуть надавати незалежні та об'єктивні висновки. Це сприяє підвищенню якості судочинства та зміцненню довіри до судової системи з боку суспільства. Також, впровадження СПЕ сприяє розвитку міждисциплінарного підходу у правовій сфері, що дозволяє комплексно вирішувати складні судові питання.

СПЕ є важливим елементом сучасної системи правосуддя, що забезпечує об'єктивність та комплексність судових рішень. У науковій літературі є багато досліджень, які вивчають роль СПЕ в різних аспектах судочинства.

У дослідженнях А. Макарової та О. Ваганової підкреслюється важливість СПЕ у кримінальному процесі,

Одним з перших значущих кроків у розвитку СПЕ в Україні було заснування Інституту судової психіатрії у Києві. Цей інститут став осередком наукових досліджень та практичної діяльності у галузі судової психології та психіатрії. У його стінах розроблялися методики проведення експертиз, які враховували специфіку психічних розладів та їх вплив на поведінку людей [8].

У період з 1960-х до 1980-х років в Україні активно впроваджувалися новітні методи психологічної діагностики. СПЕ набула більш формалізованого характеру, були розроблені стандарти та інструкції для експертів. Важливим етапом стало створення спеціалізованих кафедр та факультетів у вищих навчальних закладах, де почали готувати фахівців з судової психології [4].

З набуттям незалежності України у 1991 році СПЕ отримала новий імпульс для розвитку. Прийняття нових законодавчих актів та реформування судової системи вимагало вдосконалення методів експертизи. У 1993 році було затверджено новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який передбачав ширше застосування психологічних експертиз у судових процесах [14].

У сучасній Україні СПЕ є важливою складовою системи правосуддя. Створено низку науково-дослідних установ, які займаються розробкою та впровадженням нових методів психологічної експертизи. Вищі навчальні заклади продовжують готувати фахівців у цій галузі, забезпечуючи їх необхідними знаннями та навичками [9].

Розвиток СПЕ в Україні також відзначається активною співпрацею з міжнародними організаціями та участю у міжнародних проектах. Це дозволяє українським фахівцям переїмати передовий досвід та впроваджувати його у національну практику.

Загалом, історія розвитку СПЕ в Україні свідчить про постійний поступ та вдосконалення цієї важ-

ливої галузі. Вона залишається ключовим елементом у забезпеченні справедливого та об'єктивного правосуддя, що враховує психологічні аспекти поведінки людини [5].

Отже інтеграція психологічної експертизи в судовий процес дозволила більш повно зрозуміти людську поведінку та психічні процеси, що зрештою сприяло вдосконаленню СПЕ [4].

Протягом останніх років СПЕ в Україні продовжує розвиватися, впроваджуючи нові методи та технології для підвищення її ефективності. Використання комп'ютерного поліграфа в СПЕах, наприклад, стало значним нововведенням у цій галузі [1]. Ця технологія дозволяє ідентифікувати значущі психофізіологічні реакції, дозволяючи встановити рівень і психологічну природу обізнаності або обізнаності людини в змістовому полі інформаційних установок [7].

Помітною рисою сучасної судово-експертної практики в Україні є також розвиток комплексної судової психолого-психіатричної експертизи [6]. Ці комплексні експертизи мають практичні переваги для судово-слідчих органів, оскільки можуть бути проведені більш ефективно та економічно вигідно порівняно з окремими судово-психологічними та судово-психіатричними експертизами [3].

Вагомий внесок у розвиток і удосконалення СПЕ в Україні зробили деякі українські вчені. Наприклад, експерти-психологи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Алікіна Н. В. та Ірхін Ю. Б. брали участь у розслідуванні різноманітних кримінальних справ, у тому числі щодо релігійних культів [2]. Їхня робота допомогла встановити важливість психологічної експертизи в судочинстві та сприяла розвитку СПЕ в Україні [15].

Під час розслідування або судового розгляду кримінальних справ часто виникає багато питань психологічного характеру. Для їх вирішення значною мірою достатньо фахових

знань та досвіду юристів. Однак юридична практика показує, що слідчі, судді, інспектори кримінального розшуку, адвокати та інші представники правосуддя не завжди здатні врахувати сучасні дані, методи і методики психологічної науки у своїй роботі. У таких випадках працівникам правоохоронної системи необхідно звертатися до експертів-психологів для проведення СПЕ. Під час цієї експертизи професійний психолог отримує нові факти, корисні для встановлення істини у кримінальній справі [13].

СПЕ має на меті не лише констатацію фактів, виявлених у ході дослідження, але й їх аналіз та оцінку виявлених обставин. Тому експерт виконує функцію джерела наукової інформації, яка необхідна суду для оцінки індивідуальних особливостей психічної діяльності учасників процесу, включаючи сторони та свідків. Експерт не просто надає інформацію, а й допомагає зрозуміти психологічні механізми, що лежать в основі поведінки людей, залучених до справи [10].

Результати СПЕ часто визначають характер і зміст рішення, прийнятого повноважною особою, а також характер і обсяг відповідальності, форми і методи впливу на правопорушника. Об'єктом СПЕ є психічні прояви людини, які не виходять за межі норми, тобто не викликають сумнівів у її психічній повноцінності. Експертиза спрямована на вивчення змісту і структури індивідуальної свідомості та адекватної поведінки людей у процесі вчинення діянь або відображення явищ навколишньої дійсності [18].

Узагальнення сучасних наукових підходів дозволяє констатувати, що підставами для призначення СПЕ є наступні фактори:

– відмінність поведінки осіб від звичайної, характерної для їхньої вікової групи. Наприклад, незвичайність поведінки підлітків у момент вчинення злочину, неадекватне або неналежне оцінювання ними соціальної та моральної сутності власних дій;

– виражені індивідуально-психологічні особливості особи, такі як гіперактивність, неврівноваженість, емоційність, агресивність, збудливість, або, навпаки, душевна «глухота», замкнутість, сором'язливість;

– імовірність відставання рівня психічного розвитку особи від вікової норми;

– наявність ознак, що свідчать про розлади психічних пізнавальних процесів, таких як сприймання, увага, пам'ять, мислення;

– невідповідність поведінки меті й мотивам вчиненого діяння, незвичайність або невірогідність мотивації поведінки;

– наявність несприятливих умов, у яких тривалий час перебував неповнолітній;

Ці фактори підкреслюють важливість СПЕ у кримінальному процесі. Врахування психологічних аспектів може суттєво вплинути на справедливість і об'єктивність судового розгляду. СПЕ допомагає встановити істину, враховуючи психологічні особливості осіб, залучених до судового процесу, і сприяє прийняттю обґрунтованих рішень [12].

Додатково варто зазначити, що об'єктом СПЕ є психічні прояви людини, які не виходять за межі норми. Це означає, що експертиза не займається випадками серйозних психічних розладів, які потребують іншого роду медичних досліджень. СПЕ спрямована на вивчення нормальної психічної діяльності та поведінки людей у різних життєвих ситуаціях [5].

СПЕ є одним із засобів встановлення істини та джерелом доказів у судовому розгляді. Тому вона повинна бути обов'язковим компонентом судових експертиз при розгляді справ неповнолітніх. Ця експертиза дозволяє об'єктивно визначити міру покарання з урахуванням реальної мотивації, рівня усвідомленості підлітками своїх дій, індивідуально-психологічних якостей особисто-

сті обвинувачених і особливостей їхньої поведінки, що не може бути правильно оцінене без застосування психологічних методів [17].

Залежно від категорій експертиз, завдань і можливостей використання спеціальних психологічних знань, вирізняють такі види експертизи:

– СПЕ здатності повнолітнього обвинуваченого усвідомлювати значення власних дій або керувати ними;

– СПЕ індивідуально-психологічних особливостей неповнолітнього обвинуваченого та їх впливу на поведінку в кримінальній ситуації;

– СПЕ особливостей виховання, проживання й психологічних компонентів обставин, що сприяли вчиненню злочину.

Під час проведення СПЕ неповнолітніх визначають відповіді на такі запитання:

– які індивідуально-психологічні, зокрема, емоційно-вольові, особливості притаманні для підекспертної особи?

– які мотиви діяльності та поведінки підекспертного є типовими для його повсякденного життя? Якими мотивами він керувався при вчиненні злочину?

– чи відповідає рівень розумового розвитку підлітка його біологічному (паспортному) віку?

– яким чином сприйнята конфліктна ситуація та її суб'єктивна оцінка підлітком могли вплинути на його дії?

– чи не властива підекспертному підвищена навіюваність? Якщо так, то яким чином це могло вплинути на його дії у конкретній кримінальній ситуації або на його свідчення стосовно вчиненого злочину?

– чи наявна у підекспертного схильність до фантазування? Якщо так, то як це могло вплинути на його здатність давати правдиві свідчення?

– чи не перебував підліток у момент скоєння злочину у стані фізіологічного афекту?

Таким чином, СПЕ є важливим інструментом у кримінальному про-

цесі, що дозволяє глибше зрозуміти психологічні аспекти поведінки учасників процесу та врахувати ці аспекти при прийнятті судових рішень. Це сприяє забезпеченню справедливості та об'єктивності у правосудді.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» СПЕ визнається як дослідження, яке ґрунтується на спеціальних знаннях у галузі психології і проводиться з метою надання висновку з питань, які є або є предметом судового розгляду [7].

Призначення судових експертиз, у тому числі психологічних, судовим експертам, їх обов'язки, права і відповідальність, керівництво проведенням судових експертиз, оформлення їх результатів здійснюються в порядку, встановленому цим Законом [17].

В Україні СПЕ проводяться виключно державними спеціалізованими установами, такими як Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, для вирішення правових питань і сприяння різним аспектам системи кримінального правосуддя [7].

СПЕ допомагає визначити психічний стан правопорушника, оцінити його здатність до суду та пом'якшити покарання. Ця інформація життєво важлива для забезпечення справедливого судового розгляду та справедливих результатів [11].

Результати цих судово-психологічних оцінок можуть бути використані як докази в судових розглядах, зокрема в міжнародних кримінальних судах, таких як МКС, під час розслідування військових злочинів в Україні. Це допомагає встановити факти та обставини справи. Судові психологи в Україні допомагають у профілактиці злочинів, розслідуванні та реабілітації засуджених. Їхній досвід сприяє створенню більш комплексної та справедливої системи правосуддя [10].

Призначення судових експертиз, у тому числі психологічних, регулюється законодавством України, яке забезпечує їх проведення кваліфіко-

ваними фахівцями та прийнятність їх висновків як доказів. Судді та адвокати в Україні не завжди володіють достатніми відповідними знаннями в галузі судової експертизи, що робить внесок судових психологів необхідним для ухвалення справедливих судових рішень [16].

Підсумовуючи, СПЕ має вирішальне значення для забезпечення справедливості судового процесу в Україні шляхом надання вирішальних доказів, оцінки психічного стану обвинуваченого та сприяння більш комплексній і справедливій системі кримінального правосуддя.

Деякі приклади кримінальних справ в Україні, де застосовувалася СПЕ, включають розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 126-1 Кримінального кодексу України, зокрема щодо потерпілих від домашнього насильства [1]. Крім того, СПЕ застосовувалася у справах про кримінальні події, пов'язані з діяльністю релігійних культів, таких як «Біле Братство», «Посольство Благодатного Царства Божого», «Відродження» [2]. Крім того, СПЕ відіграла вирішальну роль у розслідуванні злочинів, вчинених групою осіб, коли суперечлива інформація про роль кожного учасника у вчиненні діяння була викликом [4]. Ці приклади підкреслюють різноманітність застосування СПЕ в кримінальних справах в Україні, починаючи від справ про домашнє насильство і закінчуючи розслідуваннями організованої злочинної діяльності.

Отже, удово-психологічна експертиза відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та чесного судочинства в Україні. Застосування психологічних знань і методів у судових справах допомагає визначити психічний стан правопорушника, оцінити його здатність до суду та пом'якшити покарання. Судові психологи в Україні також допомагають у профілактиці злочинів, розслідуванні та реабілітації засуджених.

Застосування СПЕ в Україні значно вплинуло на результати кримінальних справ. Надаючи ключові докази та оцінки, судові психологи сприяють створенню більш комплексної та справедливої правової системи. Розвиток нових методів і технологій, таких як використання комп'ютерного поліграфа, ще більше підвищив ефективність цих перевірок.

Піонери СПЕ в Україні, зокрема Микола Бокаріус, Микола Макаренко, Сергій Потапов, Володимир Фаворський, Юрій Ірхін, Алікіна Н.В., заклали основи різних видів судової експертизи, сформуvalи науково-методичні та методичні основи криміналістичної експертизи. експертна діяльність в Україні.

Таким чином, СПЕ є важливою для відстоювання справедливості та забезпечення справедливих судових результатів в Україні. Виконуючи свою важливу роль у системі кримінального правосуддя, судові психологи дотримуються етичних міркувань і стандартів. Таким чином, СПЕ є невід'ємною частиною сучасної системи правосуддя, що забезпечує комплексний підхід до розгляду судових справ та сприяє формуванню справедливого і ефективного правосуддя.

СПЕ відіграє ключову роль у сучасній системі правосуддя України, забезпечуючи об'єктивність та комплексність судових рішень. Вона дозволяє суду отримати кваліфіковану оцінку психічного стану учасників судового процесу, їхніх мотивів, здібностей та поведінкових особливостей, що сприяє формуванню більш справедливих і обґрунтованих вироків та запобігає можливим судовим помилкам. Актуальність дослідження обумовлено необхідністю інтеграції психологічних знань у правову сферу, підвищенням рівня складності та різноманітності кримінальних та цивільних справ, важливістю ролі СПЕ у запобіганні порушенням прав

людини та забезпеченні справедливого судочинства. В статті досліджено історію розвитку, сучасний стан та перспективи СПЕ в Україні, проаналізовано наукову літературу, нормативно-правові акти. Узагальнено практичний досвід.

Результати теоретичного дослідження надають глибоке розуміння ролі СПЕ у формуванні правосуддя, та які в подальшому впливають на роботу експертних служб. Дослідження базується на теоретичному аналізі ролі СПЕ у формуванні правосуддя, включаючи розгляд психологічних процесів. Використано теоретичні методи аналізу та синтезу.

Основні результати дослідження свідчать про постійний поступ вдосконалення СПЕ в Україні, впровадження нових методів та технологій, розвиток комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. Наукова новизна полягає у комплексному аналізі ролі СПЕ у формуванні правосуддя в Україні, зокрема у розгляді кримінальних справ щодо домашнього насильства, діяльності релігійних культів та злочинів, вчинених групою осіб. Практична значущість роботи полягає у можливості використання її результатів для подальшого вдосконалення СПЕ, підвищення ефективності судочинства та захисту прав учасників судового процесу.

Ключові слова: психологічна експертиза, судові експертизи, кримінальний процес, криміналістика.

Bondarenko-Berehovych V. The role of forensic psychological examination in forming justice

The FPE plays a key role in the modern justice system of Ukraine, ensuring the objectivity and comprehensiveness of court decisions. It allows the court to obtain a qualified assessment of the mental state of the participants in the legal process, their

motives, abilities and behavioral characteristics, which contributes to the formation of more fair and reasonable sentences and prevents possible judicial errors. The relevance of the study is due to the need to integrate psychological knowledge into the legal sphere, increasing the level of complexity and diversity of criminal and civil cases, the importance of the role of the FPE in preventing human rights violations and ensuring a fair trial. The article examines the history of development, the current state and prospects of FPE in Ukraine, analyzes the scientific literature, regulatory and legal acts. Generalized practical experience.

The results of the theoretical research provide a deep understanding of the role of the FPE in the formation of justice, and which subsequently affect the work of expert services. The study is based on a theoretical analysis of the role of the SPE in the formation of justice, including consideration of psychological processes. Theoretical methods of analysis and synthesis were used.

The main results of the study testify to the constant progress and improvement of FPE in Ukraine, the introduction of new methods and technologies, the development of complex forensic psychological and psychiatric examination. The scientific novelty consists in a comprehensive analysis of the role of the FPE in the formation of justice in Ukraine, in particular in the consideration of criminal cases related to domestic violence, the activities of religious cults and crimes committed by a group of persons. The practical significance of the work lies in the possibility of using its results for further improvement of the FPE, increasing the efficiency of the judiciary and protecting the rights of the participants in the legal process.

Key words: psychological examination, judicial examinations, criminal process, criminology.

Література

1. Areh, I. Forensic assessment may be based on common sense assumptions rather than science. *International journal of law and psychiatry*. 2020. 71. 101. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2020.101607>.
2. Алексеева А. Соціально-комунікативна компетентність як чинник професійної успішності особистості: гендерний аспект. *Журнал «Психологічні перспективи»*. 2020. № 35. С. 8–23. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-8-23>.
3. Бабій М. М. Поняття та рівні компетентії та компетентності судового експерта. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень: матеріали Міжнар. наук. конф. Херсон: МЦНД*. 2020. С. 163–165. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-26.02.2021.v1.34>.
4. Бойко-Бузиль Ю. Професійно-психологічна компетентність як індикатор професіогенезу фахівця системи МВС. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. № 3(56)Т2. С. 89–100. DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-56-3-2-89-100>.
5. Бондаренко Н., Скаленко П. Професіоналізм фахівців правоохоронних органів: теоретичний аналіз проблеми. *Журнал «Психологічні перспективи»*. 2022. С. 10–24. DOI: [10.29038/2227-1376-2022-39-bop](https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-39-bop).
6. Гусева В. О. Визначення судово-медичних експертиз під час розслідування посилань щодо працівників правоохоронного органу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 102–112. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.11>
7. Гусева В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. № 3 (95). С. 256–267. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.256-267>
8. Хаджамова, З. Соціально-психологічна експертиза ознаки прояву зв'язку феномен натовпу із соціалізацією в управлінні. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. 26(5). 159-164. DOI: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1960>
9. Кудрін Дж. Помилка проти показників точності: оцінка достовірності судового експерта. 2020. 52 с. URL: https://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/bitstream/2440/131211/1/KoodrinJ_2020_Hons.pdf
10. Макарова О. п. Роль експерта в проведенні комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи в сучасній Україні. *Соціологія права*. 2023. Вип. 1-2. С. 60–63. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2023-1-2.10>
11. Mirzabaeva, K. S. Social-psychological characteristics and analytical considerations of forensic psychological examination of minors. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*. 2024. 4(5). 28-33. DOI: <https://sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/10706>
12. Neal, T. M., Martire, K. A., Johan, J. L., Mathers, E. M., & Otto, R. K. The law meets psychological expertise: Eight best practices to improve forensic psychological assessment. *Annual review of law and social science* 2022. 18. 169-192. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-050420-010148>
13. Портний В. В. Організація сервісних центрів у системі МВС України: магістерська робота. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/5024>
14. Самойлова О., Печерська І. Експертна профілактика як одна з форм судово-експертної діяльності і роль цього судового експерта в сфері. *Молодий вчений*. 2022. № 2 (102). С. 58–62. DOI: [10.32839/2304-5809/2022-2-102-12](https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-2-102-12).
15. Савченко І., Бабич С., Усціла Р. Деякі питання СПЕ потерпілих від домашнього насильства (оглядова стаття). *Теорія і практика криміналістики та криміналістики*. 2020. Вип. 22, вип. 2. С. 538–554. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.43>
16. Тертишник В. М. Судова експертологія: підруч. для підгот. здобувачів освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність». Харків: Право. 2021. 278 с.
17. Thompson, W. C., & Cole, S. A. (2020). Psychological aspects of forensic identification evidence. In *Expert psychological testimony for the courts*. Psychology Press. 2020. 31-68. DOI: [10.4103/jfsm.jfsm_66_21](https://doi.org/10.4103/jfsm.jfsm_66_21)
18. Вілінський М. С. Експерт як учасник судового процесу. Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України. 2022. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-271-8-18>.

А. Боровик,

кандидат юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права

А. Верещак,

здобувач освітньо-наукового рівня (доктор філософії)
Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Вступ. Актуальність дослідження кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності обумовлена наступним високим рівнем та структурною різноманітністю злочинності в Україні (особливо в умовах воєнного стану та російсько-української війни), впровадженням міжнародних стандартів кримінального судочинства до законодавства України, в т.ч. і його гуманізації, малоефективністю система застосування «традиційних» кримінально-правових форм та методів боротьби з кримінальними правопорушеннями, впровадженням альтернативних кримінально-правових інститутів кримінальної відповідальності та ін. Дослідження кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності, аналіз успішних кейсів та недоліків його застосування дозволяє визначити рівень ефективності реалізації на практиці даного інституту, обумовити напрями вдосконалювати правового механізму його застосування.

Стан дослідження проблематики статі. Актуальні проблеми кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності досліджували такі науковці, як: Ю. Баулін (загальні положення звільнення від кримінальної відповідальності) [1], Т. Гончар (поняття та співвідношення інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та

звільнення від покарання та його відбування) [2], М. Красій (звільнення від кримінальної відповідальності як основа в КК України і процедура в КПК України) [3], А. Нікітін (звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі злочинним впливом) [4], О. Околіт (актуальні питання правозастосування звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 6 ст. 255 КК України) [5] та ін.

У зв'язку з цим **метою статті** є дослідження поняття та видів звільнення від кримінальної відповідальності, як кримінально-правового інституту.

Виклад основних положень. З метою захисту та охорони інтересів особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень система кримінальної відповідальності припускає застосування кримінального покарання до осіб винних у їх вчиненні. Проте, кримінальне законодавство за наявності певних умов, закріплює положення щодо можливого звільнення від кримінальної відповідальності. Так, у ст. 44 «Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності» Кримінального кодексу України визначено, що «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках,

передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом» [6]. У Постанові Пленуму Верховного Суду №12 від 23.12.2005 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» закріплюється норма, відповідно до якої «звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, встановлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України» [7].

Слід зауважити, що практика застосування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності зустрічається і в зарубіжних країнах, зокрема:

США: Plea Bargaining (угода про визнання вини), Diversion Programs (програми відповідно до яких, особи, які вчинили правопорушення невеликої тяжкості залучаються до реабілітаційних проектів, громадських робіт тощо);

Велика Британія: Cautions (винесення попередження), Conditional Discharges (звільнення від кримінальної відповідальності за умови винною особою виконання певних вимог);

Німеччина: Absehen von Strafe (відмова судом від призначення покарання за умови визнання винної особою вини та відшкодування завданої шкоди);

Канада: Alternative Measures Programs (залучення осіб, які вчинили незначні кримінального правопорушення до програм альтернативних заходів та громадських робіт) та ін.

Кримінально-правова доктрина та практика застосування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності визна-

чає наступні аспекти значення даного інституту:

– забезпечує реалізацію принципу гуманізму у кримінальному праві (на думку О.Олійник принцип гуманізму в кримінальному праві включає положення, щодо «покарання та інші кримінально-правові заходи, які застосовуються до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, не повинні мати на меті завдання їй фізичних страждань або приниження людської гідності» [10]);

– сприяє оптимізації роботи правоохоронних органів та судової системи, звільняючи ресурси для розслідування і притягнення до кримінальної відповідальності осіб винних у вчиненні більш небезпечних кримінальних діянь;

– стимулює позитивну поведінку правопорушника, зокрема щодо відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням, примирення з потерпілим або сприяння розслідуванню кримінального діяння;

– виступає передумовою ресоціалізації та соціальної реабілітації осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, оскільки дозволяє їм повернутися до життя у суспільстві без судового переслідування та судимості;

– підвищує довіру до правової системи з боку громадськості та зумовлює позитивне сприйняття правових норм, впливає на рівень правосвідомості громадян;

– забезпечує гнучкість правової системи та сприяє більш індивідуалізованому підходу до правосуддя, оскільки дозволяє враховувати обставини кожної конкретної справи та ін.

Серед видів кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності виділяють наступні:

а) за сферою поширення – загальні та спеціальні; б) за характером можливості звільнення від кримінальної відповідальності – обов'язкові та необов'язкові; в) за характером виникнення умов звільнення від кримінальної відповідальності – ті, які

виникають за наявності визначених законом подій та ті, які застосовуються ґрунтуючись на позитивній посткримінальній поведінці обвинуваченої особи.

Як зауважує у своїх працях Ю.Баулін «кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризується притаманній тільки цьому виду передумовою та підставою, тому кожний вид застосовується самостійно і не може замінити один одного або сполучатися з іншим» [1, с. 202]. Зокрема, передумовами застосування кримінально-правового інститут звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою кримінального правопорушення, невеликої тяжкості або кримінального правопорушення середньої тяжкості з необережності, а підставою – посткримінальна поведінка обвинуваченого та/або настання певних подій.

Наприклад, кримінальне законодавство передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із: дійовим каяттям (ст. 45 КК України); примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); зміною обстановки (ст. 48 КК України); закінченням строків давності (ст. 49 КК України); прийняттям закону України про амністію (ст. 86 КК України); винесенням акту про помилування (ст. 87 КК України); застосуванням примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітньої особи (ст. 97 КК України); у зв'язку із закінченням строку давності (ст. 106 КК України) [6].

Окрім зауважених загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, Особлива частина Кримінального кодексу України визначає спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, перелік яких є доволі розширеним. Наприклад ч. 5 ст. 110-2 КК України визначає, що «особа, крім керівника організованої групи, звільняється від кримінальної відповідальності за

дії, передбачені цією статтею, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, про відповідну незаконну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину» [6].

Кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності необхідно відрізнити від таких суміжних кримінальних інститутів як: малозначності діяння (ч. 2 ст. 11 КК України); обставин, які виключають злочинність діяння (Розділ VIII Загальної частини КК України); добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17 КК України); випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності (відмова свідка давати показання, відмова перекладача та експерта від виконання обов'язків – ст. 385 КК України, заздалегідь не обіцяне приховування злочину вчиненого близькими родичами чи членом сім'ї – ст. 396 КК України); звільнення засудженого від покарання та його відбування (Розділ XXII та ст.ст.105, 107 КК України); обмеження дій законодавства про кримінальну відповідальність [6]. Наприклад, до обставин які виключають кримінально-протиправність діяння відносяться – необхідна оборона (ст. 36 КК України), уявна оборона (ст. 37 КК України), затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК України), крайня необхідність (ст. 39 КК України), фізичний або психічний примус (ст. 40 КК України), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК України), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК України), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої

групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України), виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК України) [6].

Оскільки, кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності не свідчить про виправдання особи, яка вчинила кримінально-каране діяння (суспільно-небезпечне діяння, що містить склад кримінального правопорушення визначеного в Особливій частині КК України), то підстави звільнення від кримінальної відповідальності визнаються nereабілітуючими [10]

Успішне відмежування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності опирається на визначенні його ознак, серед яких слід відмітити наступні:

1) кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності ґрунтується на положеннях матеріальних і процесуальних норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства, тобто застосування даного кримінально-правового інституту можливо лише у випадку, якщо особа вчинила кримінальне правопорушення та за наявності визначеного законодавством вичерпного переліку правових підстав;

2) застосовуються судом від імені держави та полягає у офіційній відмові осуду злочинної поведінки винної особи;

3) виступає юридичним фактом припинення кримінальних правовідносин між державою і особою звільненою від кримінальної відповідальності, полягає у незастосуванні щодо особи обмежень прав і свобод у зв'язку із її засудженням та судимістю;

4) застосовується у випадку вчинення особою кримінального правопорушення невеликої або середньої тяжкості;

5) звільнення від кримінальної відповідальності відбувається за nereабі-

літуючих обставин, тобто не передбачає її виправдання;

6) встановлення підстав для звільнення від кримінальної відповідальності може відбуватися на досудових та судових стадіях кримінального провадження;

7) особа яку було звільнено від кримінального покарання вважається такою, яка не має судимості.

Слід зауважити, що відносини з приводу застосування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності ґрунтуються на прийнятті рішень за участі суду, прокурора, потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого). Наприклад, Яворівський районний суд Львівської області в ухвалі по справі № 460/3676/18 (провадження №1-кп/944/284/21) прийняв рішення на основі клопотання обвинуваченого про звільнення від кримінальної відповідальності, який посилається на п.1 ч. 1 ст. 49 КК України – закінчення строку давності. Суд ухвалив «клопотання обвинуваченого ОСОБА_4 задовольнити. ОСОБА_4 звільнити від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 125 КК України, у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. Кримінальне провадження №12018140350000904 від 27.07.2018 про обвинувачення ОСОБА_4 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України – закрити, у зв'язку із звільненням його від кримінальної відповідальності» [9].

Висновки. Кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності за свою суттю є альтернативною формою боротьби зі злочинністю та відмовою держави засуджувати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення та застосувати до неї той чи інший вид кримінального покарання у відповідності до положень визначених кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством України.

Даний інститут є важливим елементом кримінально-правової системи, оскільки сприяє досягненню цілей покарання, реабілітації правопорушника та підтримці соціальної справедливості за відсутності офіційного осуду особи з боку держави та припинення усіх кримінально-правових відносин між особою і державою. Передумовами застосування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою кримінального правопорушення, невеликої тяжкості або кримінального правопорушення середньої тяжкості з необережності, а підставою – посткримінальна поведінка обвинуваченого та/або настання певних подій.

Види звільнення від кримінальної відповідальності виділяють за наступними критеріями: а) за сферою поширення – загальні та спеціальні; б) за характером можливості звільнення від кримінальної відповідальності – обов'язкові та необов'язкові; в) за характером виникнення умов звільнення від кримінальної відповідальності – ті, які виникають за наявності визначених законом подій та ті, які застосовуються ґрунтуючись на позитивній посткримінальній поведінці обвинуваченої особи. Кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності необхідно відрізнити від таких суміжних кримінальних інститутів як: малозначності діяння, обставин, які виключають злочинність діяння, добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності, звільнення засудженого від покарання та його відбування.

У статті досліджується поняття та видів звільнення від кримінальної відповідальності, як кримінально-правового інституту. Зауважено, що кримінально-правовий інститут звільнення від кри-

мінальної відповідальності за свою суттю є альтернативною формою боротьби зі злочинністю та відмовою держави засуджувати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення та застосовувати до неї той чи інший вид кримінального покарання у відповідності до положень визначених кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством України. Визначено, що даний інститут є важливим елементом кримінально-правової системи, оскільки сприяє досягненню цілей покарання, реабілітації правопорушника та підтримці соціальної справедливості за відсутності офіційного осуду особи з боку держави та припинення усіх кримінально-правових відносин між особою і державою. Виділено, що передумовами застосування кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою кримінального правопорушення, невеликої тяжкості або кримінального правопорушення середньої тяжкості з необережності, а підставою – посткримінальна поведінка обвинуваченого та/або настання певних подій.

Визначено, що види звільнення від кримінальної відповідальності виділяють за наступними критеріями: а) за сферою поширення – загальні та спеціальні; б) за характером можливості звільнення від кримінальної відповідальності – обов'язкові та необов'язкові; в) за характером виникнення умов звільнення від кримінальної відповідальності – ті, які виникають за наявності визначених законом подій та ті, які застосовуються ґрунтуючись на позитивній посткримінальній поведінці обвинуваченої особи. Зауважено, що кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності необхідно відрізнити від таких суміжних кримінальних інститутів

як: малозначності діяння, обставин, які виключають злочинність діяння, добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності, звільнення засудженого від покарання та його відбування.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності, види звільнення від кримінальної відповідальності.

Borovyk A., Vereshchak A. Concepts and types of exemption from criminal responsibility

The article examines the concept and types of exemption from criminal liability as a criminal legal institution. It is noted that the criminal law institution of exemption from criminal responsibility is essentially an alternative form of fighting crime and the refusal of the state to condemn a person who has committed a criminal offense and to apply one or another type of criminal punishment to him in accordance with the provisions of the criminal and criminal procedural law legislation of Ukraine. It was determined that this institution is an important element of the criminal law system, as it contributes to the achievement of the goals of punishment, rehabilitation of the offender and maintenance of social justice in the absence of official condemnation of the person by the state and termination of all criminal legal relations between the person and the state. It is highlighted that the prerequisites for the application of the criminal law institution of exemption from criminal responsibility are the commission of a criminal offense of minor severity or a criminal offense of medium severity by negligence, and the basis is the post-criminal behavior of the accused and/or the occurrence of certain events. It was determined that

the types of exemption from criminal liability are distinguished according to the following criteria: a) by the sphere of distribution – general and special; b) according to the nature of the possibility of exemption from criminal liability – mandatory and optional; c) according to the nature of the conditions of release from criminal liability – those that arise in the presence of the grounds defined by law and those that are applied based on the positive post-criminal behavior of the accused person. It is noted that the criminal law institution of exemption from criminal responsibility must be distinguished from such related criminal institutions as: the insignificance of the act, circumstances that exclude the criminality of the act, voluntary refusal in the case of an unfinished criminal offense, cases when a person is not subject to criminal responsibility, release of a convicted person from punishment and its occurrence.

Key words: criminal law, criminal responsibility, criminal law institution of exemption from criminal responsibility, types of exemption from criminal responsibility.

Література

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Вісник Асоціації кримінального права України, 2013, № 1(1). С. 185-207. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6117/1/Baulin_185-207.pdf (дата звернення: 08.04.24)

2. Гончар Т.О. Звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання та його відбування: поняття та співвідношення інститутів. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО. Випуск 27. Том 3. 2014. С. 22-25. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7282/1/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%92%D0%86%D0%94%20%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9B%D>

0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%92%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%9E%D0%92%D0%86%D0%94%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86.pdf (дата звернення: 11.04.24)

3. Красій М. Звільнення від кримінальної відповідальності як основа в Кримінальному кодексі України і процедура в Кримінальному процесуальному кодексі України. Національний юридичний журнал: теорія та практика. Квітень 2012. С. 140-144. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_2/31.pdf (дата звернення: 14.04.24)

4. Нікітін А.О. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі злочинним впливом. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету: Серія ПРАВО. Випуск 80: частина 2, 2023. С. 77-84.

5. Околіт О.В. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі частини 6 статті 255 Кримінального кодексу України: актуальні питання правозастосування. Київський часопис права. 2023. No 2. С.212-220. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/>

kyivchasprava/article/view/339/326 (дата звернення: 04.04.24)

6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n194> (дата звернення: 12.04.24)

7. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду № 12 від 23.12.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> (дата звернення: 10.04.24)

8. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання. Апеляційний суд м. Києва. <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00555> (дата звернення: 11.04.24)

9. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 14.04.24)

10. Олійник О. Принцип гуманізму в кримінальному праві України. Підприємство, господарство і право. 12/2018. С. 286-289.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.4>**О. Ващук,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТРУКТУРА ОКРЕМИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень є однією з найбільш складних та відповідальних завдань правоохоронних органів. В сучасних умовах, коли криміногенна обстановка змінюється, триває збройна агресія РФ, а злочинці використовують все нові та складніші методи для приховування своїх злочинних діянь, важливим є вдосконалення криміналістичних методик, які використовуються для розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Структура криміналістичної методики розслідування повинна відповідати новітнім вимогам науки та практики, а також враховувати особливості кожного конкретного виду правопорушення. Необхідно враховувати зміни у законодавстві, які можуть впливати на процес розслідування та вимагати вчасного корегування методик. Додатковою проблемою є недостатня кількість досліджень, присвячених інтеграції сучасних технологій у процес розслідування. Використання цифрових технологій, аналітичних інструментів та штучного інтелекту має великий потенціал для покращення ефективності криміналістичних методик, проте потребує додаткових наукових досліджень та розробок. Таким чином, дослідження структури криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є актуальним і необхідним

для підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, забезпечення справедливості та законності у процесі розслідування.

Метою статті є дослідження та аналіз структури криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, розробка рекомендацій щодо вдосконалення методик з урахуванням специфіки різних видів правопорушень, цифрових технологій (зокрема, штучного інтелекту), аналітичних інструментів. У рамках цього дослідження передбачається: визначити основні елементи та етапи криміналістичної методики розслідування; проаналізувати сучасні підходи та методики розслідування кримінальних правопорушень; розробити рекомендації щодо оптимізації структури криміналістичної методики розслідування, що включають використання новітніх технологій та аналітичних інструментів; сформулювати пропозиції щодо впровадження отриманих результатів у практику роботи правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації у сфері криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень відзначаються значним розмаїттям підходів та методів [1; 2; 3; 5; 6; 7]. Вони охоплюють різні аспекти розслідування [8; 9; 10; 11; 12], від

початкових етапів збору доказів до аналітичного оброблення інформації та формулювання висновків [13; 14; 15; 16; 17]. Сучасні наукові праці підкреслюють необхідність системного підходу до структури криміналістичної методики [18; 19; 20; 21; 22; 23]. Отже, останні дослідження та публікації демонструють значний прогрес у сфері криміналістичної методики, проте водночас вказують на необхідність подальших досліджень та адаптацій для забезпечення ефективного розслідування різних видів кримінальних правопорушень [24; 25; 26; 27; 28; 29].

Виклад основного матеріалу. Розуміння структури криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є важливим з наступних причин:

1. Ефективність розслідування. Чітка структура криміналістичної методики допомагає забезпечити систематичний підхід до розслідування злочинів, що підвищує ефективність роботи слідчих. Вона дозволяє раціонально розподіляти ресурси, зосереджувати зусилля на ключових етапах розслідування та уникати дублювання дій.

2. Універсальність і адаптивність. Розробка структурованої методики дозволяє створювати універсальні алгоритми дій, які можна адаптувати до специфіки різних видів правопорушень, що спрощує процес навчання та підвищення кваліфікації слідчих, а також забезпечує гнучкість під час розслідування нових або нетипових злочинів.

3. Якість доказової бази. Структурована методика включає стандарти та процедури щодо збору, збереження та аналізу доказів, що забезпечує їхню легітимність та допустимість у суді, що є критично важливим для забезпечення законності та справедливості правосуддя.

4. Взаємодія між суб'єктами кримінального провадження. Розуміння структури методики сприяє кращій координації дій між різними суб'єк-

тами кримінального провадження, включаючи слідчих, оперативні підрозділи, експертів, суддів та прокурорів, що забезпечує злагодженість і оперативність у процесі розслідування.

5. Запобігання помилкам і порушенням. Структурована методика допомагає уникнути типових помилок та порушень, що можуть виникнути під час розслідування. Вона включає перевірені на практиці рекомендації та стандарти, що дозволяють слідчим діяти в рамках законодавства та етичних норм.

6. Підвищення професійного рівня. Розуміння структури методики сприяє постійному професійному розвитку слідчих та інших учасників кримінального провадження. Вони можуть краще зрозуміти логіку та послідовність дій, що підвищує їхню компетентність та впевненість у роботі.

7. Забезпечення прав і свобод громадян. Чітка структура розслідування дозволяє забезпечити дотримання прав і свобод усіх учасників кримінального провадження, включаючи підозрюваних, обвинувачених, потерпілих та свідків, що є основою правової держави та забезпечення справедливого судочинства.

8. Інновації та науковий прогрес. Розуміння та дослідження структури методики сприяє впровадженню нових наукових досягнень та технологій у криміналістичну практику, що допомагає постійно вдосконалювати методи розслідування, роблячи їх більш точними та ефективними.

Таким чином, розуміння структури криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень є фундаментальним для забезпечення ефективного та законного розслідування, а також для підвищення рівня професійної підготовки слідчих та інших учасників кримінального провадження.

Для розробки ефективної криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних право-

порушень вченим слід дотримуватись чіткої і структурованої методики. Нижче на базі вже наявного наукового висновку [28, с. 259], окреслено покроковий підхід відповідно до запропонованої структури.

1. Загальна частина.

1.1. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення (збір та аналіз інформації про характерні ознаки злочину; опис типових способів вчинення, використовуваних знарядь, механізмів дій злочинця (механізм злочину); залишених слідів (слідова картина); вивчення профілю типових правопорушників та потерпілих);

1.2. Обставини, що підлягають встановленню (визначення ключових обставин, що мають бути встановлені в процесі розслідування (факти, події, особи), формування переліку доказів, необхідних для підтвердження або спростування цих обставин).

1.3. Особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку кримінального провадження (розробка методів виявлення ознак злочину, включаючи розшукові заходи, визначення процедур фіксації та документування виявлених ознак).

2. Початковий етап розслідування.

2.1. Організація та планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження (створення детального плану розслідування, встановлення механізмів взаємодії з іншими суб'єктами (експерти, оперативні працівники, прокурори та ін.).

2.2. Типові слідчі ситуації, тактика дій слідчого (розробка типових слідчих ситуацій та версій, визначення тактичних заходів, забезпечувальних дій, тактичних комбінацій і операцій).

2.3. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (опис тактик проведення огляду місця події, допитів, обшуків, експертиз, використання негласних методів для збору доказів тощо).

3. Наступний етап розслідування.

3.1. Організація та планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження (продовження планування розслідування з урахуванням отриманих результатів, координація з іншими суб'єктами для уточнення деталей та аналізу нових даних).

3.2. Типові слідчі ситуації, тактика дій слідчого (адаптація слідчих версій та тактики дій на основі нових доказів, проведення додаткових слідчих дій, повторних допитів, експертиз тощо).

3.3. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (виконання додаткових слідчих дій з урахуванням специфіки злочину, застосування нових негласних методів для збору доказів).

4. Тактика криміналістичної профілактики кримінального правопорушення: виявлення причин та умов вчинення злочинів (аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушення, визначення заходів щодо їх усунення або мінімізації); розробка рекомендацій щодо запобігання злочинам (формування рекомендацій для органів державної влади, бізнесу, громадськості, підвищення рівня контролю, проведення просвітницької роботи, удосконалення законодавства); проведення профілактичних заходів (організація семінарів, тренінгів для правоохоронців, проведення інформаційних кампаній, розробка систем моніторингу та аналізу криміногенної обстановки); співпраця з іншими організаціями та установами (встановлення партнерських відносин з іншими суб'єктами (місцева влада, громадські організації, медіа), координація дій, обмін інформацією для ефективної профілактики злочинності).

Пропозиції щодо вдосконалення використання криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень у практику роботи правоохоронних органів України:

1. Забезпечення доступу слідчих до методик, методичних рекомендацій та посібників, що базуються на сучасних наукових досягненнях і практичному досвіді.

2. Впровадити спеціалізовані підрозділи для розслідування нових видів злочинів, забезпечивши їх необхідним обладнанням та програмним забезпеченням.

3. Інтеграція сучасних технологій у процес розслідування (забезпечити правоохоронні органи сучасними цифровими інструментами для збору, аналізу та зберігання доказів; впровадити системи аналізу даних та штучного інтелекту для автоматизації процесів розслідування та підвищення точності і швидкості обробки інформації); забезпечення ресурсами та обладнанням (забезпечити слідчі підрозділи необхідними ресурсами, технічними обладнанням та іншими засобами, необхідними для ефективного розслідування; встановити стабільне фінансування для постійного оновлення обладнання та технічної бази правоохоронних органів).

4. Підвищення кваліфікації слідчих та інших працівників правоохоронних органів (організувати регулярні навчальні семінари, тренінги та курси підвищення кваліфікації для слідчих з акцентом на використанні сучасних методик і технологій; впровадити програми обміну досвідом та стажування в міжнародних правоохоронних органах та наукових установах).

5. Активізація профілактичної роботи (розробити та впровадити комплексні профілактичні програми, спрямовані на запобігання злочинності та зниження рівня кримінальної активності; організувати інформаційні кампанії серед населення про правові наслідки вчинення злочинів та про методи захисту від правопорушень).

6. Забезпечення науково-методичної підтримки (сприяти проведенню наукових досліджень у сфері криміналістики та розробці нових методик розслідування; підтримувати співпрацю

з науковими установами та залучати вчених до розробки та вдосконалення криміналістичних методик).

7. Моніторинг та оцінка впроваджених заходів (встановити системи моніторингу та оцінки ефективності впроваджених заходів і методик, що дозволить своєчасно виявляти недоліки та вносити необхідні корективи; регулярно проводити аналіз результатів розслідувань для покращення методик та адаптації до нових викликів).

Належна реалізація цих пропозицій сприятиме підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів, забезпеченню законності та справедливості у процесі розслідування, а також зниженню рівня злочинності в Україні.

Висновки. Рекомендовано структурно окрему криміналістичну методику кримінального правопорушення із урахуванням специфіки різних видів правопорушень, цифрових технологій (зокрема, штучного інтелекту), аналітичних інструментів, наявного наукового висновку [28, с. 259], складати із таких етапів та елементів:

1. Загальна частина:

1.1. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення;

1.2. Обставини, що підлягають встановленню;

1.3. Особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку кримінального провадження;

2. Початковий етап розслідування:

2.1 Організація та планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження;

2.2. Типові слідчі ситуації (слідчі версії початкового етапу розслідування), тактика дій слідчого (забезпечувальні заходи, тактичні комплекси (тактичні комбінації і тактичні операції));

2.3. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій;

3.1 Наступний етап розслідування:

3.1 Організація та планування розслідування, взаємодія слідчого

з іншими суб'єктами кримінального провадження;

3.2. Типові слідчі ситуації (слідчі версії наступного етапу розслідування), тактика дій слідчого (забезпечувальні заходи, тактичні комплекси (тактичні комбінації і тактичні операції));

3.3. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій;

4. Тактика криміналістичної профілактики кримінального правопорушення.

У статті розглянута важливість і структура окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень. Постановка проблеми зосереджена на необхідності вдосконалення методик розслідування з урахуванням нових викликів і технологій, змін у законодавстві та специфіки кожного виду правопорушення. Мета статті полягає у дослідженні та аналізі структури криміналістичних методик, розробці рекомендацій щодо їх оптимізації та впровадження новітніх технологій, таких як цифрові інструменти (зокрема, штучний інтелект). Аналіз останніх досліджень показав, що сучасні наукові праці підкреслюють необхідність системного підходу до структури криміналістичної методики, проте вказують на потребу подальших досліджень та адаптацій для ефективного розслідування. Основний матеріал статті розкриває значення розуміння структури методик для забезпечення ефективності розслідування, універсальності, якості доказової бази, взаємодії між суб'єктами кримінального провадження, запобігання помилкам і порушенням, підвищення професійного рівня та впровадження інновацій. Пропозиції щодо впровадження результатів включають: забезпечення доступу

до сучасних методичних рекомендацій, створення спеціалізованих підрозділів, інтеграцію сучасних технологій, підвищення кваліфікації слідчих, активізацію профілактичної роботи, забезпечення науково-методичної підтримки, належне забезпечення ресурсами та обладнанням, а також моніторинг та оцінку впровадження заходів. Рекомендовано структуру окремої криміналістичної методики розслідування будувати із таких етапів та елементів: 1. Загальна частина (криміналістична характеристика правопорушення; обставини, що підлягають встановленню; особливості виявлення ознак правопорушення та початку кримінального провадження); 2. Початковий етап розслідування (організація та планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження; типові слідчі ситуації, тактика дій слідчого; особливості проведення окремих слідчих дій); 3. Наступний етап розслідування (організація та планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження; типові слідчі ситуації, тактика дій слідчого; особливості проведення окремих слідчих дій); 4. Тактика криміналістичної профілактики правопорушення (виявлення причин та умов вчинення злочинів; розробка рекомендацій щодо запобігання злочинам; проведення профілактичних заходів; співпраця з іншими організаціями та установами). Впровадження цих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів, забезпеченню законності та справедливості у процесі розслідування, а також зниженню рівня злочинності в Україні.

Ключові слова: методика, злочин, розслідування, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, криміналістика, право.

Vashchuk O. The structure of separate criminalistics methods of investigation of criminal offenses

The article examines the importance and structure of separate criminalistics methods of investigation of criminal offenses. The statement of the problem is focused on the need to improve investigation methods taking into account new challenges and technologies, changes in legislation and the specifics of each type of offense. The purpose of the article is to study and analyse the structure of forensic methods, develop recommendations for their optimization and the introduction of the latest technologies, such as digital tools (in particular, artificial intelligence). The analysis of recent studies has shown that modern scientific works emphasize the need for a systematic approach to the structure of separate criminalistics methods of investigation of criminal offenses, but indicate the need for further research and adaptations for effective investigation. The main material of the article reveals the importance of understanding the structure of separate criminalistics methods of investigation of criminal offenses, universality, quality of the evidence base, interaction between the subjects of criminal proceedings, prevention of errors and violations, improvement of professional level and introduction of innovations. Proposals for the implementation of the results include: providing access to modern methodological recommendations, creating specialized units, integrating modern technologies, improving the qualifications of investigators, intensifying preventive work, providing scientific and methodological support, providing adequate resources and equipment, as well as monitoring and evaluating the implemented measures. It is recommended to build the structure separate criminalistics methods of investigation of criminal offenses

from the following stages and elements: 1. General part (criminalistic characteristics of the offense; circumstances to be established; features of identifying signs of an offense and initiation of criminal proceedings); 2. The initial stage of the investigation (organization and planning of the investigation, the interaction of the investigator with other subjects of the criminal proceedings; typical investigative situations, tactics of the investigator's actions; peculiarities of conducting individual investigative actions); 3. The next stage of the investigation (organization and planning of the investigation, the interaction of the investigator with other subjects of criminal proceedings; typical investigative situations, tactics of the investigator's actions; peculiarities of conducting individual investigative actions); 4. Tactics of criminalistic crime prevention (identification of reasons and conditions for committing crimes; development of recommendations for crime prevention; implementation of preventive measures; cooperation with other organizations and institutions). The implementation of these recommendations will contribute to increasing the efficiency of the work of law enforcement agencies, ensuring legality and justice in the investigation process, as well as reducing the level of crime in Ukraine.

Key words: methods, crime, investigation, criminal offense, criminal proceedings, criminalistic, law.

Література

1. Гресь Ю. В. Сучасні тенденції криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень. Наукові інновації та передові технології. № 4 (32). 2024. С. 375-385.
2. Тищенко В. В. Роль криміналістичної методики розслідування у формуванні доктрини криміналістики. Право України. № 8. 2021. С. 91-103.
3. Федосова О. В. Становлення та перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. Нау-

ковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 46. С. 174–178.

4. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 288 с.

5. Шевчук В. М. Актуальні проблеми криміналістичної методики: традиції, новації, перспективи досліджень. Порівняльно-аналітичне право. № 2. 2020. С. 181–186.

6. Черноус Ю. М., Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні. New Ukrainian Law. № 4. 2023. С. 191–198

7. Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. Право України. № 8. 2021. С. 12–27.

8. Щур Б. В., Косаняк С. С. Проблеми побудови класифікації криміналістичних методик. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. 2017. Вип. 5. С. 216–221.

9. Самойленко О. А. Значення початкового етапу розслідування злочинів в криміналістичних методиках (за матеріалами практики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі). Правове життя сучасної України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) у 2 т. Одеса : ВД «Гельветика». 2019. Т. 2. С. 416–41.

10. Стеценко Ю. В. Ефективне досудове розслідування: зміст поняття. Науковий вісник Ужгородського національного університету. № 49. Том 2. 2018. С. 126–129.

11. Алексійчук В. І. Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність та завдання. Проблеми законності. 2015. № 130. С. 169–179.

12. Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 2. В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право. 2019. 328 с.

13. Криміналістика. Академічний курс : підручник. Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. 2-ге вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер. 2018. 504 с.

14. Криміналістика : підручник. В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Право. 2020. 752 с.

15. Криміналістика : підручник. Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тищенко та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2017. 556 с.

16. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних

методик розслідування злочинів. Вісн. Акад. прав. наук України. Харків : Право. 2007. Вип. 2 (49). С. 177–187.

17. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Видавнича агенція «Апостиль». 2012. 304 с.

18. Журавель В. А. Актуальні проблеми криміналістичної методики розслідування злочинів. Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. 2009. Вип. 100. С. 362–385.

19. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеська нац. юрид. акад. Одеса : Фенікс. 2007. 260 с.

20. Щур Б. В. Ознаки криміналістичної методики. Форум права. 2011. № 3. С. 899–903.

21. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юрид. 2010. 320 с.

22. Пчеліна О. В. Криміналістична методика як особлива частина криміналістики. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 396–401.

23. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. Вісник кримінологічної асоціації України. 2016. № 1 (12). С. 236–245.

24. Тищенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2017. Т. 19. С. 361–381.

25. Тищенко В. В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 170–180.

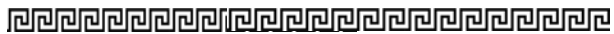
26. Тищенко В. В. Структура окремих криміналістичних методик. Криміналістика : підручник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 352–361.

27. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні проблеми формування основ воєнної криміналістики. Вісник Національної академії правових наук України. 2023. Том 30. № 3. С. 357–370.

28. Шевчук В. М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Т. 31 (70). № 4. 2020. С. 252–261.

29. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : збірник наукових праць. 2017. Т. XIX. С. 445–451.

УДК 346.13

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.5>**К. Возняковська,**доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплінЧернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету
"Одеська юридична академія"

ОСОБЛИВОСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ У ВОЄННИЙ ЧАС

Вступ. Війна значно впливає на всі аспекти суспільного життя, включаючи економічні та правові відносини. Однією з найбільш вразливих сфер є договірне право, зокрема господарські та цивільно-правові договори. Удосконалення таких договорів в умовах воєнного часу є надзвичайно важливим завданням, оскільки війна створює додаткові ризики та виклики для сторін договірних відносин. Серед основних проблем, які потребують вирішення, можна виділити необхідність врахування форс-мажорних обставин, забезпечення виконання зобов'язань, а також адаптація правових механізмів до умов нестабільності [1, с. 467]. Форс-мажорні обставини стають актуальними під час воєнних дій, оскільки вони суттєво ускладнюють виконання договірних зобов'язань. Визначення та доказ форс-мажорних обставин у воєнний час вимагають особливої уваги. Необхідно чітко прописувати в договорах, які саме події можуть вважатися форс-мажорними, а також механізми їх фіксації та впливу на виконання зобов'язань й це допоможе уникнути правових суперечок та забезпечить захист інтересів обох сторін договору [2, с. 88].

Забезпечення виконання зобов'язань у воєнний час є ще одним критично важливим аспектом. Воєнні дії призводять до часткової або повної неможливості виконання договору й в таких умовах необхідно розро-

бляти гнучкі механізми, що дозволять сторонам адаптуватися до нових реалій [2, с. 90]. Наприклад, це можуть бути положення про відстрочку виконання зобов'язань, перегляд умов договору або його часткове виконання. Такі механізми сприятимуть збереженню договірних відносин та мінімізації збитків для сторін.

Адаптація правових механізмів до умов воєнного часу передбачає також розробку нових законодавчих актів та внесення змін до чинних нормативних документів [3, с. 777]. Зокрема, важливо створити спеціальні правові режими, що враховують особливості воєнного стану, тобто введення спрощених процедур для розгляду спорів, пов'язаних з виконанням договорів, та забезпечення правового захисту підприємств, що працюють у зоні бойових дій. Такі заходи сприятимуть стабільності правовідносин та зменшенню правових ризиків. Одним з ключових завдань є також забезпечення прозорості та передбачуваності договірних відносин у воєнний час. Для цього необхідно впроваджувати стандарти корпоративної соціальної відповідальності, що враховують специфіку воєнних умов [4, с. 212]. Наприклад, підприємства можуть зобов'язуватися до дотримання певних етичних норм та стандартів у відносинах з партнерами, що сприятиме зменшенню конфліктів та підвищенню довіри між сторонами.

Нарешті, важливим аспектом є підвищення рівня правової обізнаності учасників договірних відносин. В умовах війни особливо важливо, щоб всі учасники розуміли свої права та обов'язки, а також мали доступ до актуальної інформації про зміни в законодавстві [4, с. 223]. Проведення тренінгів, консультацій та інформаційних кампаній сприятиме підвищенню правової культури та забезпеченню ефективного виконання договорів.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження та аналіз особливостей удосконалення господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час для забезпечення їх ефективного функціонування в умовах підвищених ризиків та нестабільності. Завдання: оцінити чинні нормативні акти та практику застосування господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час з метою виявлення проблемних аспектів та прогалин у правовому регулюванні; сформулювати пропозиції щодо удосконалення законодавства та практичних підходів до укладання та виконання господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час з метою забезпечення їх адаптивності та ефективності в умовах війни та нестабільності.

Методи дослідження. Дослідження особливостей удосконалення господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час потребує застосування різних наукових методів, які дозволяють всебічно охопити та аналізувати досліджувану проблему. Основними методами дослідження у цьому контексті є аналіз та синтез, що використовуються для вивчення правових норм, що регулюють договірні відносини в умовах воєнного часу. Аналіз полягає у розкладанні правових норм на складові елементи для детального вивчення їх змісту та значення. Синтез дозволяє об'єднувати ці елементи у цілісну систему, формуючи загальне уявлення про правове регулювання договірних відносин у специфічних умовах.

Порівняльний метод відіграє важливу роль у дослідженні, адже він полягає у порівнянні правових норм та практик різних країн для визначення найбільш ефективних підходів до удосконалення договірних відносин під час війни й це дозволяє виявити як загальні тенденції, так і специфічні особливості, що можуть бути застосовані для вдосконалення національного законодавства. Особливо корисним є порівняльний аналіз досвіду країн, які вже стикалися з подібними викликами.

Системний підхід допомагає вивчити договірні відносини як цілісну систему, що складається з взаємопов'язаних елементів й він дозволяє оцінити вплив воєнного часу на різні аспекти договірних відносин, включаючи правові, економічні та соціальні чинники. Системний підхід забезпечує комплексне розуміння проблеми та сприяє розробці інтегрованих рішень.

Таким чином, використання комплексного підходу, що поєднує різні наукові методи, дозволяє всебічно дослідити особливості удосконалення господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час.

Результати дослідження. Війни створюють значні виклики для суб'єктів господарської діяльності, змушуючи їх адаптувати свої правовідносини до нових реалій й це вимагає від підприємств гнучкості та швидкого реагування на зміни, що відбуваються у правовому полі та економічному середовищі [5, с. 719]. Одним із головних аспектів є перегляд чинних договорів, які могли бути укладені до початку військових дій. Зміна умов зовнішнього середовища часто вимагає від підприємств пошуку нових підходів до виконання договірних зобов'язань, забезпечення безпеки та збереження своїх активів. Під час війни підприємства стикаються з ризиками, які раніше не враховувалися або мали меншу вагу, тобто це охоплює втрату або пошкодження майна, пере-

бої в постачанні, зростання вартості ресурсів та послуг, а також непередбачені зміни у правовому регулюванні [6, с. 94]. Для адаптації до таких умов необхідно укласти нові договори, які враховують специфічні ризики воєнного часу. Це містить положення про форс-мажор, додаткові умови щодо безпеки постачання та забезпечення виконання договірних зобов'язань у надзвичайних умовах.

Перегляд та укладення нових договорів означає необхідність ретельного юридичного аналізу та консультацій з фахівцями. Юридична підтримка допомагає підприємствам уникати потенційних конфліктів та захищати свої інтереси у складних ситуаціях, але важливо враховувати не тільки поточні ризики, але й прогнозувати можливі зміни у правовому полі, що можуть вплинути на бізнес у майбутньому [7, с. 173]. Це вимагає комплексного підходу до управління ризиками та стратегічного планування. Загалом, адаптація правовідносин до нових реалій воєнного часу є необхідною умовою для збереження та розвитку бізнесу. Вона містить не лише перегляд чинних договорів і укладення нових, але й розвиток системи управління ризиками, яка дозволяє підприємствам ефективно реагувати на зміни та захищати свої інтереси. Успішна адаптація до нових умов забезпечує стійкість бізнесу та його здатність продовжувати операційну діяльність навіть у найскладніших обставинах.

Удосконалення господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час має важливе значення для збереження прав та інтересів сторін, а також для забезпечення стабільності економічних відносин. У воєнний час виникає багато викликів, що впливають на виконання договірних зобов'язань, тому необхідні спеціальні механізми та зміни в законодавстві для адаптації до нових умов [8]. Насамперед варто звернути увагу на особливості удосконалення господар-

ських та цивільно-правових договорів, а саме:

- ведення положень про форс-мажор дозволяє сторонам договору звільнитися від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань у разі настання непередбачуваних і непереборних обставин;

- Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» [9] визначає, що до форс-мажорних обставин належать, зокрема, військові дії;

- можливість перегляду та зміни умов договору в односторонньому порядку або за згодою сторін у разі настання воєнного стану чи інших надзвичайних ситуацій;

- згідно зі ст. 651 Цивільного кодексу України [10], зміна або розірвання договору можливе за згодою сторін, якщо інше не передбачено договором або законом;

- спеціальні положення для захисту прав споживачів у разі неможливості виконання зобов'язань через воєнні дії;

- Закон України «Про захист прав споживачів» [11] передбачає право споживачів на відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням умов договору з боку постачальників товарів або послуг;

- удосконалення механізмів вирішення спорів, зокрема, через медіацію або арбітраж;

- згідно зі ст. 11 Господарського процесуального кодексу України [12] суд сприяє сторонам у досягненні мирової угоди на будь-якій стадії судового процесу [8].

Відповідно до українських реалій, приміром, Постанова Кабінету Міністрів України № 187 від 27 лютого 2022 року [13] передбачає можливість тимчасового зупинення виконання господарських договорів у зв'язку з введенням воєнного стану. Також, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [14] передбачено можливість держави впливати на виконання окремих договорів з метою

форс-мажорні обставини, орендар може бути звільнений від обов'язку сплачувати орендну плату на період дії таких обставин.

Відповідно, умови воєнного часу ставлять перед сторонами договору виклики, які потребують особливої уваги до комунікації та юридичних аспектів [20]. Ефективна комунікація між сторонами дозволяє своєчасно реагувати на зміни обставин і приймати необхідні рішення. Використання сучасних засобів зв'язку та адаптація умов договорів до нових реалій є критичними в умовах нестабільності. Правові аспекти, такі як регулювання форс-мажорних

обставин і забезпечення виконання зобов'язань, важливі для збереження законності та стабільності договірних відносин (табл. 1).

Під час війни та нестабільності господарські та цивільно-правові договори стикаються з численними викликами, такими як порушення постачання, зміни в законодавстві, втрата активів та інші ризики. Для забезпечення їх адаптивності та ефективності в умовах війни та нестабільності можна запропонувати кілька удосконалень законодавства та практичних підходів:

– введення спеціальних правових режимів для воєнного часу, тобто:

Таблиця 1

Основні аспекти комунікації, правові аспекти та особливості удосконалення договорів в умовах воєнного часу

Аспект	Опис
Роль комунікації в умовах воєнного часу	
Своєчасне інформування	Оперативне інформування про зміни обставин для швидкого адаптування та мінімізації ризиків
Використання сучасних засобів зв'язку	Електронна пошта, месенджери, відеоконференції для безперервного зв'язку
Оперативне прийняття рішень	Швидка комунікація для своєчасного прийняття необхідних рішень
Правові аспекти укладення нових договорів у воєнний час	
Форс-мажорні обставини	Визначення умов та наслідків форс-мажорних обставин
Забезпечення виконання зобов'язань	Авансові платежі, гарантії та інші форми забезпечення
Адаптація умов договору	Положення для адаптації умов до змінних обставин
Особливості удосконалення господарських та цивільно-правових договорів	
Гнучкість договору	Максимальна гнучкість для адаптації до непередбачених обставин
Електронний документообіг	Використання електронних підписів та документів для спрощення процесу
Юридичні консультації	Регулярний аналіз та адаптація умов договорів юристами
Норми українського законодавства	
Цивільний кодекс України	Загальні положення щодо форс-мажорних обставин
Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні»	Порядок видачі сертифікатів про форс-мажорні обставини
Постанова Кабінету Міністрів України № 187 від 27 лютого 2022 року	Порядок надання державної підтримки суб'єктам господарювання в умовах воєнного стану

Джерело: власна розробка на основі [4; 5; 6; 15].

чітке визначення форс-мажорних обставин у законодавстві, включаючи воєнні дії, з метою автоматичного застосування відповідних положень до договорів та впровадження тимчасового мораторію на виконання зобов'язань за певними договорами, якщо виконання стає неможливим через воєнні дії;

– спрощення процедур внесення змін до договорів, а саме: легалізація та сприяння використанню електронних засобів для погодження змін до договорів й у визначених випадках дозволити односторонню зміну умов договору, якщо це необхідно для забезпечення виконання в умовах форс-мажору;

– підтримка малого та середнього бізнесу, тобто: запровадження механізмів державних гарантій та компенсацій для бізнесу, який зазнав збитків через воєнні дії та надання податкових та інших пільг для підприємств, які постраждали внаслідок війни;

– підвищення гнучкості договорів, а саме: передбачення в договорах положень, які дозволяють зміну умов у разі непередбачуваних обставин, таких як війна чи інші кризові ситуації та включення в договори положень про форс-мажор з детальним переліком обставин, які до нього відносяться;

– забезпечення страхування ризиків, а саме: розробка та впровадження програм страхування ризиків, пов'язаних з воєнними діями, для забезпечення фінансової стійкості підприємств та використання міжнародних страхових полісів для покриття ризиків, пов'язаних з міжнародними контрактами;

– розробка планів безперервності бізнесу, а саме: розробка та впровадження планів безперервності бізнесу, які враховують можливі воєнні ризики та способи їх мінімізації та проведення регулярних тренувань та навчань для персоналу щодо дій у випадку надзвичайних ситуацій;

– розширення міжнародної співпраці, тобто: активне партнер-

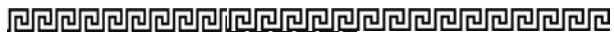
ство з міжнародними організаціями та донорськими структурами для отримання підтримки та допомоги у складних умовах й використання міжнародних арбітражних інституцій для вирішення спорів, що виникають у міжнародних контрактах.

На нашу думку, впровадження цих удосконалень сприятиме більшій стійкості та адаптивності господарських та цивільно-правових договорів в умовах війни та нестабільності, забезпечуючи захист інтересів бізнесу та громадян.

Висновки. Під час війни особливо важливою є адаптація господарських та цивільно-правових договорів до нових умов. В Україні воєнний стан впливає на всі сфери життя, включаючи правову систему. Законодавство повинно швидко реагувати на зміни, враховуючи потреби захисту національних інтересів та забезпечення стабільності економіки. У зв'язку з непередбачуваністю воєнних дій, господарські та цивільно-правові договори повинні містити гнучкі умови, що дозволяють сторонам оперативно реагувати на нові виклики. Це включає положення про форс-мажор, зміни умов виконання зобов'язань, а також можливість призупинення або розірвання договорів без штрафних санкцій у випадку воєнних дій.

Під час воєнного стану важливо зберегти баланс між правами та обов'язками сторін у договорах. Для цього необхідно розробити механізми компенсацій та відшкодувань, що враховують вплив війни на виконання договірних зобов'язань. Законодавчі зміни повинні забезпечити захист прав обох сторін договору, включаючи можливість перегляду умов договору через судові або медіаційні процедури. Особливу увагу слід приділити договорам, що стосуються критичної інфраструктури та секторів економіки, від яких залежить національна безпека та життєзабезпечення населення. Договори в цих сферах мають бути захищені від нега-

тивного впливу війни, зокрема, через державні гарантії, субсидії або інші форми підтримки.

Воєнний час стимулює розвиток нових технологій та інновацій, що можуть бути інтегровані у договірну практику. Використання цифрових платформ, електронного документообігу та автоматизованих систем може сприяти більш ефективному управлінню договорами та зниженню ризиків, пов'язаних з війною. В умовах воєнного стану бізнес потребує додаткової правової підтримки та консультування для адаптації до нових умов й це включає проведення тренінгів, семінарів та надання консультацій щодо правових аспектів удосконалення господарських та цивільно-правових договорів. Державні та приватні ініціативи повинні сприяти підвищенню правової обізнаності та готовності бізнесу до роботи в умовах війни.

Стаття присвячена особливостям удосконалення господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час. Війна створює суттєві виклики для суб'єктів господарської діяльності, змушуючи їх адаптувати правовідносини до нових реалій. Це включає перегляд чинних договорів і укладення нових, які враховують специфічні ризики воєнного часу. Основними проблемами є неможливість виконання зобов'язань, зміна умов виконання договорів та форс-мажорні обставини, що вимагають оперативних та ефективних рішень. Форс-мажорні обставини відіграють ключову роль у правовому регулюванні господарських та цивільно-правових договорів під час війни. Визнання форс-мажору, процедура його підтвердження та наслідки для сторін договору є критично важливими. Державні органи виконують важливу роль у підтвердженні форс-мажорних обставин, наданні відповідних сертифікатів, що дає сторонам

договору юридичну підставу для звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язань. Особлива увага приділяється ролі комунікації між сторонами договору. В умовах воєнного часу важливо забезпечити ефективну та оперативну комунікацію для своєчасного інформування про зміни обставин та прийняття необхідних рішень. Використання сучасних засобів зв'язку та цифрових технологій може значно підвищити ефективність управління договірними відносинами в складних умовах. Крім того, у статті розглядаються правові аспекти укладення нових договорів у воєнний час. Повинні враховуватися специфічні ризики та невизначеність, пов'язані з війною, при розробці нових договірних умов й це включає не лише положення про форс-мажор, але й інші важливі аспекти, такі як порядок врегулювання спорів, вибір застосовного права та юрисдикції, а також механізми забезпечення виконання зобов'язань. У статті також підкреслюється важливість державної підтримки та регуляторного втручання для забезпечення стабільності договірних відносин у воєнний час. Державні органи можуть сприяти розробці типових договорів, які враховують специфіку воєнних ризиків, та надавати рекомендації щодо їх застосування. Така підтримка може значно полегшити підприємствам адаптацію до нових умов та забезпечити правову визначеність у договірних відносинах. Встановлено, що удосконалення господарських та цивільно-правових договорів у воєнний час є комплексним процесом, що вимагає врахування численних чинників та ризиків. Підвищення гнучкості та адаптивності договірних відносин є ключовим для забезпечення стабільності економічної діяльності у складних умовах війни.

Ключові слова: господарські договори, цивільно-правові договори, правове регулювання, зміна умов договору, державна підтримка, типові договори, воєнний час.

Vozniakovska K. Features of the improvement of commercial and civil law contracts in wartime

The article is devoted to the peculiarities of improvement of commercial and civil law contracts in wartime. The war creates significant challenges for business entities, forcing them to adapt their legal relations to the new realities. This includes revising existing agreements and concluding new ones that take into account the specific risks of wartime. The main problems are the inability to fulfill obligations, changes in the terms of contracts and force majeure, which require prompt and effective solutions. Force majeure plays a key role in the legal regulation of commercial and civil law contracts during the war. Recognition of force majeure, the procedure for its confirmation and the consequences for the parties to the contract are critical. State authorities play an important role in confirming force majeure circumstances and issuing relevant certificates, which gives the parties to the contract a legal basis for exemption from liability for failure to fulfill obligations. Special attention is paid to the role of communication between the parties to the contract. In wartime, it is important to ensure effective and efficient communication to inform about changes in circumstances in a timely manner and make the necessary decisions. The use of modern means of communication and digital technologies can significantly increase the efficiency of managing contractual relations in a complex environment. In addition, the article discusses the legal aspects of concluding new treaties in wartime. The specific risks and uncertainties associated with war should be taken into account when

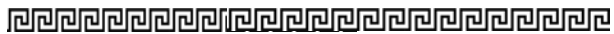
drafting new contractual terms, and this includes not only force majeure clauses, but also other important aspects such as dispute resolution, choice of applicable law and jurisdiction, and enforcement mechanisms. The article also emphasizes the importance of state support and regulatory intervention to ensure the stability of contractual relations in wartime. State authorities can facilitate the development of model contracts that take into account the specifics of military risks and provide recommendations on their application. Such support can make it much easier for businesses to adapt to new conditions and provide legal certainty in contractual relations. The author establishes that improvement of economic and civil law contracts in wartime is a complex process which requires consideration of numerous factors and risks. Increasing the flexibility and adaptability of contractual relations is key to ensuring the stability of economic activity in a difficult time of war.

Key words: commercial contracts, civil law contracts, legal regulation, amendment of contract terms, state support, standard contracts, wartime.

Література

1. Tsilmak O. M., Hlado Y. O., Yavorska O. S., Tarasenko L. L., Matiienko T. V. Features of the contract for engineering services in civil law of Ukraine: ways to improve the process in the context of improving business. *Business: Theory and Practice*. 2021. № 22.2. P. 462-469.
2. Palvanov A. Civil law regulation of the provision of legal services to business entities. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*. 2022. № 4.01. P. 86-92.
3. Likarchuk N., Velychko Z., Andrieieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Politicas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
4. Hesselink M. *Justifying contract in Europe: political philosophies of European contract law*. Oxford University Press, 2021. 512 p.

5. Knapp C. L., Crystal N. M., Prince H. G., Hart D. K., Silverstein J. M. *Problems in Contract Law: cases and materials*. Aspen Publishing, 2023. 1264 p.
6. Beatty J. F., Samuelson S. S., Abril P. S. *Business law and the legal environment: Standard edition*. Cengage, 2022. 615 p.
7. Rohl G. *Smart (legal) contracts, or: Which (contract) law for smart contracts?*. Springer International Publishing, 2021. P.159-180.
8. Ferreira A. *Regulating smart contracts: Legal revolution or simply evolution?* *Telecommunications Policy*. 2021. Vol. 45(2).
9. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.05.2024)
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.05.2024)
11. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 24.05.2024)
12. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 21.05.2024)
13. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2022 № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.05.2024)
14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.05.2024)
15. Роз'яснення Торгово-промислової палати України від 03.04.2024. URL: <https://ucco.org.ua/press-center/ucco-news/protsedura-zasvidchennia-forsmazhornikh-obstavlin-z-28-02-2022> (дата звернення: 29.05.2024)
16. Вовк М. З. Застосування принципу «contra proferentem» при тлумаченні умов цивільно-правових договорів. Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (13 листопада 2020 року). Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 24-29.
17. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 21.05.2024)
18. Зайцев О. Л. *Поняття предмета договору про закупівлю крізь призму цивільно-правових об'єктів. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 21 трав. 2021 р.)*. Харків: ХНУВС, 2021. С. 162-164.
19. Хатнюк Н., Рудик Ю. *Правові засади: укладення, зміни та виконання господарських договорів в Україні*. Збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції «About the problems of science and practice, tasks and ways to solve them», Мілан, Італія. 2020. С. 154-156.
20. Коваленко І., Молочко М. *Правові класифікації укладання господарських договорів в Україні*. *Current challenges of science and education*. MDPC Publishing, 2024. С. 597-604.

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.6>**О. Волощук,**

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародної та кримінальної юстиції
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПОНЯТТЯ, КЛЮЧОВІ ОЗНАКИ ТА ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД ІНШИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Найактуальнішою нині проблемою у світі є проблема забезпечення миру та безпеки людства. Повномасштабна війна, яка відбувається після вторгнення російських військ на територію України, чітко це підтверджує. Адже під прицілом агресора не тільки безпека і територіальна цілісність нашої держави, а й всього Європейського континенту, а в разі застосування ядерної зброї нищівними наслідки будуть для всієї планети Земля. Ті варварства, які чинять російські військові на окупованих територіях і там, де ведуться безпосередньо бойові дії, не вписуються у жодні рамки моралі та совісті. Чисельність вчинених воєнних злочинів зростає з кожним днем у геометричній прогресії. Це очевидні факти навіть для пересічних громадян, які не мають фахової юридичної освіти. І не дивлячись на постійну дезінформаційну роботу зі сторони російських ЗМІ та відповідних спецслужб по всьому світі, людство має розуміння того, що Україна стала жертвою агресії і на її території щоденно гинуть люди, щодо яких вчиняються звірства, катування, поневолення, згвалтування та приниження різного роду. Більшість таких діянь можна кваліфікувати як воєнні злочини, які суворо караються, як на рівні національного, так і міжнародного права. Особливістю цих злочинних діянь є те, що вони відносяться до категорії

міжнародних злочинів поряд із злочинами агресії, геноцидом та злочинами проти людяності і відповідно характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпечності. Це впливає із природи міжнародних злочинів.

Будучи цивілізованою країною, Україна нині повинна інтенсивно проводити роботу по фіксації усіх таких злочинних діянь аби, використовуючи усі правові засоби, забезпечити виконання такого важливого давнього принципу кримінального права, який є основою основ правопорядку, як у рамках національних юрисдикцій, так і на рівні міжнародного права, – принципу невідворотності покарання за вчинений злочин. Однак, як видається, при кваліфікації воєнних злочинів виникає чимало проблемних питань і щодо визначення ключових їх ознак, і щодо відмежування від інших схожих кримінальних правопорушень. Це значно ускладнює роботу правоохоронних органів. Враховуючи такий стан речей, вважаємо, що окреслена проблематика вимагає більш прискіпливої уваги зі сторони учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед, слід відмітити те, що в науковій юридичній літературі питанню вчинення злочинів під час війни у цілому і воєнних злочинів зокрема протягом тривалого часу приділялось не достатньо уваги. Навпаки, наприкінці ХХ ст. – початку

XXI ст. спостерігалась тенденція до зниження наукового інтересу до вивчення проблематики воєнних кримінальних правопорушень. Більшість науковців (М. Боте, В. Василенко, Г. Верле, П. Гаета, А. Кассезе, В. Корецький, І. Лукашук, тощо) доволі поверхнево згадували воєнні злочини, або при аналізі в цілому міжнародних злочинів, або в контексті притягнення воєнних злочинців до відповідальності. Однак нинішня реальність диктує нові потреби та вимоги. Вчені активізувались в плані проведення нових досліджень. Так, серед вітчизняних та зарубіжних науковців можна відмітити доробки А.-З. Саліма, В. Базова, Н. Дрьоміної, С. Загороднюка, Н. Зелінської, Ю. Кучеренка, В. Миронової, В. Навроцького, В. Пилипенка, В. Поповича, М. Хавронюка, В. Ярмачі. Однак, з огляду на нинішні збройні конфлікти по різних регіонах нашої планети, стає зрозумілим, що окреслена проблематика має більш ґрунтовно досліджуватися з метою вироблення шляхів протидії, боротьби та попередження війн і викорінення практики вчинення воєнних злочинів.

Мета статті полягає у проведенні ґрунтовного аналізу поняття, сутності, природи та відповідно ключових ознак воєнних злочинів як одного з видів міжнародного злочину, які вчиняються під час війни.

Виклад основного матеріалу. Нині термін «воєнний злочин» широко використовується серед населення. Така реальність під час війни. Кожного дня через ЗМІ ми чуємо про вчинення тих чи інших воєнних злочинів російськими військовими. З однієї сторони, ніби складається враження, що усім усе є зрозумілим, і щодо того, які це діяння, і як вони відрізняються від актів агресії чи припустимо загальнокримінальних правопорушень (до прикладу грабїж, розбїй, крадіжка чи вбивство), а з іншої сторони – коли більш зануритись у проблему, стає зрозумілим, що

це питання вкрай складне і вимагає кваліфікованого роз'яснення і тлумачення.

Перше питання може стосуватись відмежування від злочину агресії. І один, і другий вид кримінальних правопорушень відноситься до категорії міжнародних злочинів, які мають загальним об'єктом посягання міжнародний мир та безпеку людства. Однак злочин агресії, пов'язаний із збройним нападом однієї чи кількох держав на іншу державу (чи держави), спрямованим проти її (чи їх) територіальної цілісності, незалежності та самостійності, а воєнні злочини вже як наслідок таких дій вчиняються під час ведення збройного конфлікту. Тобто без війни немає воєнних злочинів. Також слід врахувати і те, що злочин агресії вчиняється державою як частина злочинної її політики через державний апарат – вищі органи державної влади – і тут завжди присутній прямий умисел, чого не можна стверджувати про воєнні злочини.

Друге питання, яке може виникати: чим відрізняється поняття «воєнний злочин» від поняття «військовий злочин»? Воно обумовлено тим, що доволі часто серед експертів, журналістів та пересічних громадян ці два поняття вживаються, як синоніми. Чи насправді вони взаємозамінні, чи це так?

При зверненні до енциклопедичних видань та словників одразу стає зрозумілим, що коли йдеться про військові злочини, то маються на увазі вчинені кримінальні правопорушення військовими стосовно порядку несення військової служби, як у мирний, так і воєнний час, а у випадку воєнних злочинів йдеться саме про вчинені кримінальні правопорушення під час війни. До прикладу Велика українська енциклопедія дає наступне трактування цих понять: військові злочини – «суспільно-небезпечні діяння, вчинені військовослужбовцями або військовозобов'язаними»,

чітко мету покарання головних воєнних злочинців після II світової війни (ст. 1,6 Статуту [15]), також прийнятих у 1950 році під егідою ООН Комісією з міжнародного права «Принципах міжнародного права, визнаних статуту Нюрнберзького трибуналу і які знайшли відтворення у рішеннях цього Трибуналу» [16], і, нарешті, цей ж самий термін згадується у положеннях Римського статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 8) [11]. Та й взагалі слід визнати і те, що саме поняття «воєнний злочин» є поняттям суто зі сфери міжнародного права, а точніше – міжнародного гуманітарного права, і в цьому плані можна стверджувати, що воно має більш глобальний та всеохоплюючий масштаб, оскільки зачіпаються інтереси не тільки однієї держави, а всього міжнародного співтовариства. Тому фактично суб'єктом претензій до держави-винуватиці може виступати не тільки держава-жертва, а й уся міжнародна спільнота.

Воєнний злочин як різновид міжнародного злочину – це винне діяння, яке спрямоване проти основних універсальних цінностей міжнародної спільноти, що визнані міжнародним правом, – він несе істотну небезпеку та має тяжкі наслідки. Посадові особи, які причетні до таких злочинів, можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності. В більшості випадків воєнні злочини супроводжуються вчиненням міжнародних деліктів з боку держави, за які вона може нести міжнародно-правову відповідальність [14, с. 35].

Загалом, зважаючи на певні упущення та прогалини вітчизняного кримінального законодавства, потрібно більш ґрунтовно дослідити природу та відповідно кваліфікуючі ознаки воєнних кримінальних правопорушень саме як різновиду міжнародних злочинів.

Правова доктрина останніх років почала збагачуватися різноманітними розробками у питанні з'ясуванні сут-

ності та природи воєнних злочинів. Так, М. Гнатовський та Т. Короткий, аналізуючи питання генези, сутності воєнних злочинів, а також покарання за їх вчинення, доходять до висновку, що воєнні злочини – (1) це серйозні порушення законів та звичаїв війни (тобто порушення заборон, які є в договірному та звичаєвому міжнародному гуманітарному праві); (2) це один з видів основних злочинів проти міжнародного права; (3) це порушення, за вчинення яких індивіди можуть нести відповідальність і на національному рівні, і в рамках міжнародного права [4]. На думку В. Репецького та В. Лисика, воєнний злочин можна визначити як міжнародний злочин, що вчиняється комбатантами або ж прирівнюваних до них особами умисно або ж з грубої необережності в умовах збройного конфлікту і характеризується масовим, серйозним порушенням норм міжнародного гуманітарного права, посягає на осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [10, с. 125]. Існує також і така точка зору, що воєнний злочин – це такі порушення норм та принципів міжнародного гуманітарного права, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність безпосередньо за міжнародним правом [2, с. 469]. Окремі дослідники проблематики дефініції воєнних злочинів акцентують увагу на тому, що це серйозні правопорушення основних принципів міжнародного права, а також правил і звичаїв міжнародного гуманітарного права, які відбуваються в умовах конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру [6, с. 110-116], злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права [7, с. 98- 101].

Більшість західних науковців схильні вважати, що Женевські конвенції (1949) є «*jus ad bellum*» («*правом війни*»), під яким мається на увазі збройне зіткнення між суверенними державами, а тому під воєнними злочинами слід розуміти порушення

даних конвенцій під час збройного конфлікту між державами [8, с. 247]. Цей підхід доволі часто піддавався критиці у міжнародно-правовій доктрині. Зокрема, опоненти вказують на те, що стан війни в країні офіційно може не бути введений (до речі, так відбувалось в Україні в 2014 р. після анексії Криму та вторгнення російських військ на територію Донбасу), а збройний конфлікт по факту буде мати місце і навіть перебігати із гострими фазами і під час цього конфлікту вчиняються правопорушення, що підпадають під поняття «воєнний злочин» [3, с. 152].

Досить поширеним стало трактування воєнних злочинів як порушень законів і звичаїв ведення війни, що, на думку окремих дослідників, є ближчим до істини [3, с. 152]. При чому такі правопорушення можуть бути вчинені, як під час воєнних конфліктів між державами, так і при збройному конфлікті неміжнародного характеру. Підтвердженням такого підходу є положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Так, Римський статут МКС під поняттям воєнні злочини визначає низку правопорушень, до яких згідно п. 2 ст. 8 належать суттєві порушення Женевських конвенцій від 1949 року, зокрема, будь-які діяння проти фізичних осіб або майна, що охороняються положеннями Женевських конвенцій: навмисне вбивство; тортури, включаючи біологічні експерименти; навмисне завдання сильних страждань або суттєвих тілесних ушкоджень та шкоди здоров'ю; незаконне та масштабне знищення та привласнення майна, що не викликано військовою необхідністю; примушування військовополоненого до несення служби в збройних силах ворожої держави; умисне позбавлення військовополоненого на справедливе судочинство; незаконна депортація або незаконне позбавлення свободи; взяття заручників. Також до воєнних злочинів Римський статут зараховує інші сер-

йозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з наступних діянь: навмисний напад на цивільне населення та окремих цивільних осіб, які не приймали безпосередньої участі у військових діях; навмисний напад на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не належать до військових; навмисне нанесення ударів по персоналу, об'єктам, матеріалам, підрозділам та транспортним засобам, які задіяні в наданні гуманітарної допомоги або місії по підтримці миру у відповідності з Статутом ООН, до поки вони мають право на захист, якою користуються цивільні особи та цивільні об'єкти відповідно до міжнародного права збройних конфліктів; навмисне здійснення нападів, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі або ушкодження цивільних об'єктів або масштабної довготривалої шкоди оточуючому природному середовищу, який буде неспіврозмірним з очікуваним військовим домінуванням; напад на незахищені міста та села, які не належать до військових цілей; вбивство або поранення комбатанта, який не має засобів захисту або здався в полон; неналежне використання прапора парламентаря, військових знаків та форми ворога або ООН; тощо [11]. Змістовний аналіз нормативних положень п. 2 ст. 8 Римського статуту МКС свідчить, що такі правопорушення можуть бути вчинені, як під час воєнних конфліктів між державами, так і при збройному конфлікті неміжнародного характеру, за виключенням конфліктів, які пов'язані з порушенням внутрішнього порядку в державі і виникнення напруги, окремих заворушень та актів насильства [11]. У цьому зв'язку варто підкреслити, що дані положення концептуально важливі для правильної кваліфікації злочинів, що вчинялися на територіях Луганської та Донецької областей в зоні зброй-

ного конфлікту у період з 2014 року до повномасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року і відповідно притягнення винних до відповідальності. Про вчинення воєнних злочинів на цих територіях, а саме – навмисне вбивство військовополонених, викрадення, тортур та ряду інших, – неодноразово підкреслювалось у звітах, підготовлених представниками спостережних місій різних міжнародних організацій (передусім ООН та ОБСЄ) та різного роду правозахисних громадських організацій.

З представлених дефініцій стає зрозумілим, що обов'язковою характеристикою рисою воєнних злочинів є їх вчинення під час збройного конфлікту, який відбувається між двома та більше державами, або ж у випадку, коли збройний конфлікт відбувається на території однієї держави, але без зовнішнього іноземного втручання. Вагомість даної ознаки полягає у тому, що завдяки їй можна проводити відмінність між окремими доволі схожими складами злочинів. Так, дії, які під час збройного протистояння є воєнними злочинами, в мирний час можуть кваліфікуватись по іншому, до прикладу злочинами проти людства, а це вже інший різновид міжнародного злочину, або ж загальнокримінальними.

Разом з цим можна вивести і інші ключові ознаки воєнних злочинів. Зокрема, серед таких можна назвати: воєнні злочини завжди є серйозними порушеннями норм та принципів міжнародного гуманітарного права; вчиняються комбатантами або ж індивідами, які можуть віддавати накази в рамках своїх повноважень; умисний характер їх вчинення (в дуже рідкісних випадках це може відбуватися з грубої необережності); об'єктом посягання виступають особи, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, а в широкому розумінні – це найбільші людські цінності – міжнародний мир та безпека людства.

Висновки. Отже, на підставі вищенаведеного можна констатувати, що насправді воєнні злочини є серйозними і грубими порушеннями міжнародного правопорядку, миру та спокою людства, які цинічно посягають на безпеку у світі та заважають прогресивному розвитку людської цивілізації. Посягаючи на найбільші цінності – життя, гідність, свободу та безпеку, ці злочини відповідно претендують на більш жорсткі міри покарання і застосування більш радикальних заходів в плані боротьби та протидії з такими явищами. Тому цю категорію правопорушень все ж варто називати саме злочинами і відобразити це у тексті Кримінального кодексу України. До того ж, виходячи із природи та сутнісних ознак воєнних та військових злочинів, маємо констатувати, що вітчизняний законодавець помилково окремі воєнні злочини (ст. ст. 432-434 ККУ – мародерство, насильство над населенням у районах бойових дій, погане поводження з полоненими та незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця) розмістив у Розділі 19 ККУ «Військові кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Це упущення має бути виправлено, всі воєнні злочини, виходячи з їх природи та сутності, мають бути передбачені в Розділі 20 «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», де зафіксовані міжнародні злочини.

У статті досліджено поняття, природу та сутність воєнного злочину як одного із різновидів міжнародних злочинів. Розглянуто проблему співвідношення та розмежування категорії «військових злочинів» та «воєнних злочинів». Також з'ясовано особливості та характерні риси воєнних злочинів, що вчиняються під час війни. Крім цього, запропоно-

вано ряд змін до Кримінального кодексу України: воєнні злочини, посягаючи на найбільші цінності – життя, гідність, свободу та безпеку, претендують на більш жорсткі міри покарання і застосування більш радикальних заходів в плані боротьби та протидії з такими явищами, а тому цю категорію правопорушень варто називати саме злочинами, відобразити це у тексті Кримінального кодексу України і передбачити більш жорсткі міри покарання; у зв'язку з тим, що вітчизняний законодавець помилково окремі воєнні злочини (ст. ст. 432-434 ККУ – мародерство, насильство над населенням у районах бойових дій, погане поводження з полоненими та незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця) розмістив у Розділі 19 ККУ «Військові кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), пропонується усунути таку помилку, всі воєнні злочини, виходячи з їх природи та сутності, передбачити в Розділі 20 «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», де зафіксовані міжнародні злочини. Зроблено висновок про те, що воєнні злочини, які вчиняються під час війни – серйозні і грубі порушення міжнародного правопорядку, миру та спокою людства, які посягають на безпеку у світі, а відтак заважають прогресивному розвитку людської цивілізації. Тому людство повинно спільними зусиллями працювати над викориненням війни, під час якої мають місце воєнні злочини.

Ключові слова: війна, воєнний злочин, військовий злочин, злочин агресії, міжнародний злочин, ознаки воєнних злочинів, кримінальна відповідальність індивіда за воєнні злочини.

Voloshchuk O. Military crimes in wartime: concept, key features and distinction from other criminal offenses

The article examines the concept, nature and essence of a war crime as one of the types of international crimes. The problem of correlation and delimitation of the categories of “war crimes” and “crime against military service” is considered. The peculiarities and characteristic features of war crimes have also been clarified. In addition, a number of changes to the Criminal Code of Ukraine have been proposed: war crimes, encroaching on the greatest values – life, dignity, freedom and security, claim stricter measures of punishment and the application of more radical measures in terms of combating and countering such phenomena, and therefore this the category of offenses should be called crimes, reflect this in the text of the Criminal Code of Ukraine and provide for stricter punishments; in connection with the fact that the domestic legislator mistakenly placed certain war crimes (Articles 432-434 of the Criminal Code of Ukraine – looting, violence against the population in areas of hostilities, ill-treatment of prisoners and illegal use of the symbols of the Red Cross and the Red Crescent) in Chapter 19 of the Criminal Code “Military criminal offenses against the established order of military service (military criminal offenses), it is proposed to eliminate such a mistake, all war crimes, based on their nature and essence, to be prescribed in Chapter 20 “Crimes against peace, security of humanity and international legal order”, where international crimes are recorded. It was concluded that war crimes committed during the war are serious and gross violations of the international legal order, peace and tranquility of mankind, which encroach on the security of the world, and thus hinder the progressive development of human civ-

ilization. Therefore, humanity must work together to eradicate war in which war crimes are committed.

Key words: war, war crime, war crime, crime of aggression, international crime, signs of war crimes, criminal responsibility of an individual for war crimes.

Література

1. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В.Л., Шумило М.М.; за ред. д.і.н., проф. Киридон А.М. К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Law_full.pdf
2. Верле Г. Принципи міжнародного кримінального права; пер. з англ. С.В. Саяпіна. О.: Фенікс, 2011. 910 с.
3. Жукорська Я.М., Дранчук Л.М. Міжнародні злочини: правова природа та проблеми класифікації. Право і суспільство. 2016. С. 149-154.
4. Короткий Т., Гнатівський М. Що таке воєнні злочини: визначення, історія виникнення, закони та юрисдикція. 20 квітня 2022 року. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-voeyenni-zlochynu-vuznachennya-istoriya-vunyknennya-zakony-ta-yurysdykciya/>
5. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Пилипенко В.П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2017. Вип. 79. С. 110-116.
7. Підлубна М.В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 40. Том 2. С. 98-101.
8. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. 2-е вид, змін. та доп. К.: КНТ, 2010. 280 с.
9. Публічний електронний словник української мови. URL: <https://sum20.ua.com/Entry/index?wordid=15608&page=517>
10. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. Альманах міжнародного права. 2009. Вип. 1. С. 120-125.
11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
12. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/vojennij>
13. Словник української мови: в 11 тт. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1. С. 670, 724.
14. Хачатурян Т.Х. Кваліфікація злочинів за сучасним міжнародним правом: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2013. 211 с.
15. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/nuremberg-tribunal-charter-1945?activeTab=undefined>
16. Principles of International Law recognized in the Charter of the Nørnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, with commentaries. 1950. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_1_1950.pdf

у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні цифровізація означає перетворення інформації у цифрову форму, що відкриває нові можливості в різних сферах життя. У широкому розумінні цифровізація є глобальним трендом, спрямованим на ефективний розвиток різних сфер суспільного життя через перетворення інформації на цифрову форму, що сприяє підвищенню якості життя [3, с. 210].

Вплив цифровізації на правову систему, державні, економічні та суспільні відносини в Україні є предметом обговорень серед юристів та науковців. У багатьох країнах світу триває пошук оптимальної моделі нормативно-правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з переходом до цифрових технологій [4, с. 166].

Україна визначила цифрову трансформацію як одну з головних пріоритетних політик. Протягом останніх років в Україні відбувається зростання усвідомлення та визнання цифрової трансформації як ключового фактору майбутнього розвитку економіки країни.

Серед найбільш значущих досягнень у цифровому розвитку України експерти відзначають наступне: утворення Міністерства цифрової трансформації України; запуск порталу державних послуг та мобільного застосунку «Дія»; розширення спектра електронних публічних послуг; розвиток сфери електронних комунікацій та удосконалення системи надання електронних довірчих послуг онлайн; збільшення кількості ініціатив у цифровій освіті; розробка стратегії (дорожньої карти) щодо інтеграції України у Єдиний цифровий ринок Європейського Союзу [5, с. 9].

З моменту отримання Україною незалежності в нашій державі спостерігається збільшення кількості нормативно-правових актів, які фрагментарно охоплюють регулювання різноманітних правовідносин. Це стосується і сфери цифровізації.

Протягом тривалого в Україні оцінка ефективності правового регулювання проводилася не за якістю, а за кількістю нормативно-правових актів, що регулюють те чи інше питання. Аналіз чинних нормативно-правових актів демонструє, що більшість з них є законами про внесення змін і доповнень до існуючих законів, введення законів у дію та ратифікацію міжнародних договорів.

Недостатня чіткість державної політики у деяких сферах суспільних відносин призводить до розбіжностей та протиріч у їх регулюванні. Збільшується змістова неузгодженість як між законодавчими актами, так і між їх окремими положеннями, що спричиняє деякий хаос у розвитку законодавства в цілому. Подолання суперечностей у законодавстві є ключовою умовою для його систематизації.

Але на сьогодні в Україні проводиться активна законодавча робота у напрямку цифровізації суспільних відносин.

Передумовами для продовження розвитку сфери цифровізації є законодавство щодо цифрової економіки та телекомунікацій, наявність цифрової інфраструктури, а також досягнення у сфері безготівкової економіки, зокрема, розвиток електронної торгівлі (e-Trade), електронного захисту (e-Trust) та кібербезпеки (Cybersecurity).

До основних законів України у сфері цифровізації належать наступні:

– Закон України «Про національну програму інформатизації» від 01.12.2022 року № 2807-IX (регулює правові відносини, що виникають під час формування та виконання Національної програми інформатизації) [6].

– Закон України «Про державну підтримку розвитку індустрії програмної продукції» від 16.10.2012 року № 5450-VI (має на меті створення сприятливих умов для розвитку програмної індустрії в Україні для створення високопродуктивних робочих

Закон визначає основні цілі, напрями та принципи державної політики у галузі кібербезпеки, розподіляє повноваження між державними органами, підприємствами, установами, організаціями, особами та громадянами у цій сфері, і надає основи для координації їхньої діяльності щодо забезпечення кібербезпеки) [17].

– Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15.07.2021 року № 1667-IX (встановлює організаційні, правові та фінансові принципи функціонування правового режиму Дія Сіті. Цей режим запроваджується з метою сприяння розвитку цифрової економіки в Україні, забезпечуючи сприятливі умови для розвитку інноваційного бізнесу, побудови цифрової інфраструктури, приваблення інвестицій та залучення талановитих фахівців) [18].

– Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 року № 2155-VIII (визначає правові та організаційні основи електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, а також права та обов'язки учасників цих відносин і порядок здійснення державного контролю за дотриманням законодавчих вимог у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг) [19].

Слід відмітити, що Кабінет Міністрів України також вживає значних заходів для розвитку цифровізації суспільства та цифрового сектору економіки, впроваджуючи електронні платежі та удосконалюючи нормативно-правову базу в галузі електронної комерції.

Для реалізації цих ініціатив, а також інших проєктів, Кабінет Міністрів України затвердив Положення про Міністерство цифрової трансформації України Постановою від 18 вересня 2019 року № 856. Прийняття цього акту створює правові умови для функціонування Міністерства цифрової трансформації, визна-

чає його цілі, принципи та основні напрями діяльності.

Згідно із затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 856 Положенням, Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координується та спрямовується Кабінетом Міністрів України. Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті; у сфері хмарних послуг [20].

Крім того, Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 167-р від 3 березня 2021 року було схвалено Концепцію розвитку цифрових компетентностей до 2025 року.

Серед головних принципів, які пропонує дана Концепція, варто відзначити наступні [21]:

– розвиток цифрової освіти серед громадян за допомогою інформаційних ресурсів; створення Єдиного державного веб-порталу цифрової освіти «Дія. Цифрова освіта»;

Висновки. Отже, технологічні зміни відбуваються швидко, що потребує якісного та невідкладного реагування, зокрема, у вирішенні питань адаптації законодавства та регуляторного середовища. Незважаючи на прийняття різноманітних нормативних, стратегічних та концептуальних документів протягом останніх років, спрямованих на розвиток цифрового суспільства та економіки, цей напрям все ще не має цілісної системи стратегічних документів.

При вдосконаленні законодавства України ключовим аспектом є використання сучасного міжнародного досвіду з кодифікації законодавства, спрямованого на розвиток цифрової економіки та суспільства.

Досвід інших країн з цифровізації законодавства свідчить про можливість для України переходу на новий етап у цій галузі, зокрема, на системну кодифікацію.

Стаття присвячена дослідженню питання нормативно-правового забезпечення процесу цифровізації в Україні.

Цифрова трансформація є визначним інструментом для економічного росту, оскільки технології мають потенціал позитивно впливати на ефективність та якість економічної політики країни.

Загальний аналіз нормативно-правових актів у сфері цифровізації в Україні показує, що ця сфера активно розвивається та стає все більш пріоритетною для держави. Україна приділяє значну увагу створенню та впровадженню законів, які сприяють розвитку цифрової економіки та суспільства в цілому.

Законодавець ставить перед собою завдання створення сприятливого середовища для розвитку інновацій та новітніх технологій. Важливим аспектом є забезпечення прав та обов'язків учасників цифрового ринку, зокрема, захист

прав споживачів у сфері електронної торгівлі та надання якісних послуг через мережу Інтернет.

Метою вдосконалення законодавства у сфері цифровізації є створення на рівні законів умов, які б забезпечили правову, організаційну, економічну та фінансову базу для розвитку цифрової економіки та цифрового суспільства в Україні.

Під час вдосконалення законодавства України важливим є використання сучасного зарубіжного досвіду у кодифікації законодавства, яке стосується розвитку цифрової економіки та цифрового суспільства.

Досвід інших країн з кодифікації законодавства у сфері цифровізації свідчить про можливість для України переходу на новий етап розвитку законодавства в цій сфері, зокрема, на системну кодифікацію.

Розвиток українського законодавства у сфері цифровізації повинен спрямовуватися на втілення перспективних напрямків взаємодії між центральною владою, виконавчими органами влади та населенням. Це може бути досягнуто шляхом забезпечення інформаційної взаємодії та зворотного зв'язку, надання публічних послуг за допомогою сучасних технологій та розвитку інтерактивної участі громадянського суспільства у державному управлінні.

Автором зосереджено увагу на проблемах українського законодавства в цілому, зокрема і у сфері цифровізації. Можливим ефективним рішенням для впорядкування нормативно-правових актів у цій сфері є прийняття єдиного загального нормативного документу, що буде регулювати сферу цифровізації в Україні.

Ключові слова: цифровізація, цифрове суспільство, цифрова економіка, нормативно-правові акти, законодавство.

Hedikov V. General analysis of legal acts in the field of digitalization in Ukraine

The article is devoted to the study of the issue of regulatory and legal support for the digitalization process in Ukraine.

Digital transformation is a recognized tool for economic growth, as technology has the potential to positively affect the efficiency and quality of a country's economic policy.

A general analysis of the regulatory framework in the field of digitalization in Ukraine shows that this area is actively developing and is becoming an increasing priority for the state. Ukraine pays considerable attention to the creation and implementation of laws that promote the development of the digital economy and society as a whole.

The legislator sets itself the task of creating a favorable environment for the development of innovations and the latest technologies. An important aspect is to ensure the rights and obligations of digital market participants, in particular, consumer protection in the field of e-commerce and the provision of quality services via the Internet.

The purpose of improving the digitalization legislation is to create conditions at the level of laws that would provide a legal, organizational, economic and financial basis for the development of the digital economy and digital society in Ukraine.

When improving Ukrainian legislation, it is important to use modern foreign experience in codifying legislation related to the development of the digital economy and digital society.

The experience of other countries in codifying legislation in the field of digitalization indicates that Ukraine can move to a new stage of development of legislation in this area, in particular, to systematic codification.

The development of Ukrainian legislation in the field of digitaliza-

tion should be aimed at implementing promising areas of interaction between the central government, executive authorities and the population. This can be achieved by ensuring information interaction and feedback, providing public services with the help of modern technologies, and developing interactive participation of civil society in public administration.

The author focuses on the problems of Ukrainian legislation in general, including in the field of digitalization. A possible effective solution for streamlining the legal acts in this area is the adoption of a single general regulatory document that will regulate the digitalization sphere in Ukraine.

Key words: digitalization, digital society, digital economy, regulations, legislation.

Література

1. Tapscott D. *The Digital Economy. Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. New York: McGraw-Hill. 1995. 345 p.

2. Katz R. *The transformative economic impact of digital technology*. URL: https://unctad.org/meetings/en/Presentation/ecn162015p09_Katz_en.pdf

3. Теличко О.А., Рекун В.А. Розвиток правової системи у цифрову епоху. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1, 2022. С. 209-212. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/53.pdf

4. Левицька Н.О. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 165-169. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.27>.

5. *Цифрові трансформації в Україні: чи відповідають вітчизняні інституційні умови зовнішнім викликам та європейському порядку денному? Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень*, 2020. 76 с.

6. Про національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 року № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>

7. Про державну підтримку розвитку індустрії програмної продукції: Закон України від 16.10.2012 року № 5450-VI.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5450-17#Text>

8. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>

9. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 року № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

10. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 року № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>

11. Про інформацію: Закон України від 02.10.2022 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

12. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 року № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

13. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 року № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Про хмарні послуги: Закон України від 17.02.2022 року № 2075-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>

15. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

16. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 року № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>

17. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

18. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 року № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>

19. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 року № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>

20. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 року № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>

21. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 року № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>

22. Омельченко А.В. Стан та перспективи розвитку законодавства України у сфері цифрової економіки та цифрового суспільства. Київський часопис права. 2021. №2. С. 66-71.

УДК 347.155-053.2

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.8>**К. Глиняна,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ З УРАХУВАННЯМ ОБСЯГУ ЇЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

Постановка проблеми. Смісловий зміст понять «захист прав дитини» та «правовий захист законних інтересів дитини» багато в чому залежить від того наскільки диференційовано ми підходимо до цих понять в залежності від віку дитини.

Однак для тематики даного дослідження, а саме розуміння того, коли, за яких обставин дитина передається в реальний захист, на наш погляд, необхідно спиратися на схему розвитку пізнавальних процесів дитини як вікове прогресивне ускладнення інтелекту; основні когнітивні процеси — увага, почуття, логічне мислення, увага, які є первинними факторами для виникнення у дитини потреб і інтересів, не завжди беруться до уваги.

Однак, саме в такі моменти дитина потребує надання йому правового захисту, в цей час, багато що залежить від професіоналізму осіб, безпосередньо залучених в наданні такої допомоги, а це, перш за все, представники органів опіки і піклування, служби у справах дітей міських ради, відділів ювенальної превенції.

У реальному житті висновки про стан дитини дуже часто ґрунтуються на даних, які відображаються при застосуванні поведінки до так званого «когнітивного дисонансу», інакше кажучи, «виникнення у неї стану психологічного дискомфорту, при цьому не враховується той факт, що в будь-якому віці, крім медичної допомоги, йому дійсно необхідний правовий захист».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науково - теоретичною основою дослідження стали праці українських вчених, які досліджували різні аспекти захисту прав та інтересів дитини у сімейному праві такі науковці, як: В. І. Борисова, Л. Є. Гузь, О. О. Дерій, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, Л. А. Кондрат'єва, М. В. Менджул, В. П. Мироненко, О. І. Пергамент, З. В. Ромовська, Л. В. Сапейко, О. І. Сафончик, Л. М. Токарчук, В. І. Труба, В. А. Кройтор, Є. Д. Ханович, Є. О. Харитонов, Г. В. Чурпіта, О. А. Явор та ін.

Мета статті є визначення проблем та аналіз основних понять та категорій захисту прав та інтересів дитини з огляду виникнення проблем та складнощів при захисті в залежності від різного вікового періоду дитини.

Виклад основного матеріалу.

Користуючись своїми повноваженнями, встановленими в Українському законодавстві, а саме Цивільним кодексом України (гл. 6 ст. 55-79), Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. No 866 (з поправками та доповненнями на 19.02.2020 р., пункт 8), та доповненнями згідно з Постановою Кабінету Міністрів України No 1024 від 05.10.2011 р. «якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини, орган опіки та піклування, якому стало відомо про це, приймає рішення про негайне відібрання

дитини у батьків або осіб, які їх замінюють».

На наш погляд, саме в Постанові Кабінету України, діяльність органів опіки та піклування, пов'язаних із захистом прав дитини, знайшла найбільш прийнятні в реальному житті форми правового захисту дитини, аж до позбавлення батьківських прав, безумовно, тільки за рішенням суду.

При цьому потрібно підкреслити, що юридичний супровід триває органами опіки та піклування і тоді, коли у дитини вже з'являється опікун.

Як видно, з наведених нами законодавчих актів, мова йде саме про «правовий захист законних інтересів дитини», а не про їх «охорону», і в цьому, звичайно, є певна необхідність, для того, щоб більш чітко розуміти про які саме дії, і про які органи йдеться для здійснення даних заходів.

Єдине, на чому хотілося б зупинитися більш докладно, так це те, що не дивлячись на існуванні сьогодні в Україні обов'язкового проходження для опікунів спеціальних курсів, на яких розглядаються різні аспекти надання дитині психологічної та педагогічної допомоги, ми сьогодні є свідками того, що досить часто опікуни не цілком серйозно ставляться до своїх обов'язків, а сприймають опікунство як спосіб заробітку.

Вважаємо за необхідне в таких випадках використовувати поняття «охорона прав і законних інтересів дитини», оскільки тут вже йдеться про застосування «необхідних заходів, які застосовуються до порушення прав дитини», та реальна ситуація диктує необхідність в певному співвідношенні понять «захист» і «охорона», і як варіант, використовувати смислове знання поняття «охорона прав», яке дане О.П. Сергеевим і наведене І. Ромашенко в статті, присвяченій даній темі [1, с. 57].

Ототожнюючи дані поняття важливо зрозуміти, що в даному випадку про охорону прав дитини, а можна говорити лише у вузькому сенсі, але

ж саме таке розуміння «охорони» і необхідно при визначенні заходів впливу на протиправні дії осіб, зобов'язаних суворо дотримуватися всі визначені законом способи захисту прав дитини, а в разі їх визначення як протиправних, можуть бути регламентовані відповідними статтями цивільного і кримінального кодексів України.

Оскільки ми вже торкнулися питання про охорону прав і законних інтересів дитини, потрібно уточнення її поняттєвих семантичних меж, з одного боку, що не порушують дефініції, з іншого, дають можливість використання у зв'язку з тим, що мова йде не просто про «охорону прав особистості», а саме дитини.

Для цього, перш за все, потрібно зупинитися на тлумаченні слова «специфіка», але при цьому ми маємо на увазі не розгляд специфіки терміну «охорона», оскільки як юридичний термін він уже давно вкоренився в правовій літературі, а саме те, що розуміється під словом «специфіка», а це «відмінні особливості предмета, явища; те, що характерне для певного предмета, явища» [2].

Треба взяти до уваги те, що при дослідженні використання того чи іншого поняття, має бути визначено з позиції врахування всіх специфічних особливостей прав дитини, яка має правоздатність з моменту народження, і хоча надалі її правоздатність і дієздатність знаходяться в теорії права в різних вимірах і не є тотожними, ніхто не може бути обмежений у дієздатності інакше як за рішенням суду і відповідно до закону.

Відсутність у дітей власної дієздатності заміщується дієздатністю інших, спеціально визначених осіб - батьків, опікунів або піклувальників» [3, с. 587].

В даному випадку, це лише один із прикладів того, що об'єктивно виникає реальна необхідність говорити саме про правовий захист прав дитини, а також цілком доречно вико-

ристання поняття «механізм захисту прав дитини».

Розглядаючи проблеми вікової психології, Л.С. Виготським були встановлені чотири закони розвитку психіки дитини: 1) розвиток психічних функцій здійснюється нерівномірно в часі (то швидше, то сповільнюються) і асинхронно (якщо розвиток одних функцій прискорюється то, водночас, розвиток інших стає повільним); 2) закон метаморфози - розвиток не зводиться лише до кількісних змін, це ланцюг якісних змін перетворення змін кількісних у якісні; 3) закон нерівномірності, різні психічні функції та сторони особистості дитини мають свій (інтенсивний період розвитку); 4) закон розвитку вищих психічних функцій, вони виникають як форма колективної поведінки, а лише потім вони стають внутрішніми, індивідуальними функціями самої дитини [4, с. 10].

З точки зору правового захисту інтересів дитини і її прав (ми вважаємо, що саме в такій послідовності це і потрібно розглядати, оскільки інтерес дитини особисто для неї завжди є первинною), важливо зрозуміти з якого віку і як відбувається процес самопізнання дитиною самого себе, процес інтеріоризації, коли формування зовнішньої соціальної діяльності й накопичення, нехай ще й невеликого, але особистого життєвого досвіду, на підставі якого і відбувається становлення психічних функцій в цілому.

Процес цей досить тривалий, але можна в ньому виділити основні три етапи: перший, коли дитина виробляє будь-які дії тільки спільно з дорослими; другий - коли вона уже намагається робити щось сама, але потребує того, щоб дорослі були поруч; третій - коли вже абсолютно самостійно формуються внутрішні структури її психіки.

Результатом проходження дитиною цих етапів і є інтеріоризація, коли виникає потреба і, безумовно,

можливість говорити про себе, але при цьому вона повинна бути впевнена, чи хоча б у неї повинна бути надія на те, що буде зрозумілою, а в разі необхідності, захищеною.

На всіх етапах формування її психіки будь-яка діяльність, виражена в поведінці, сприймається дитиною як якась форма співпраці з навколишнім світом, людьми від яких вона залежить і які можуть і повинні захистити.

На наш погляд, це дуже важливий момент в розумінні того, коли саме дитина починає усвідомлювати потребу в захисті, а з правої точки зору це період, коли поняття «захист прав дитини» повністю збігається як за обсягом так і за змістом з юридичним терміном «правовий захист прав і законних інтересів дитини».

Можливості дитячого психолога з достатньою мірою точно визначити психоемоційний стан дитини дуже невеликі, тому, перш за все, при його підготовки до спілкування з дитиною у віці з 6 до 10 років береться до уваги той факт, що в цьому віці формується, хоча і дуже примітивне, але власне уявлення про певні стандарти поведінки, пов'язаних з правами та обов'язками, а також розуміння того, що в разі потреби вона може отримати допомогу від оточуючих у вигляді будь-якої форми захисту своїх прав.

Аналізуючи досить великий масив, як вітчизняної так і зарубіжної наукової літератури, присвяченої проблемі вивчення психологічного розвитку дітей, різних вікових груп, а також дітей з тими чи іншими відхиленнями у розвитку, можна зробити висновок про те, що протягом багатьох років психодіагностика розвивалася емпірично, а не на основі теорії особистості.

Це положення можна віднести й до юридичної психології, де питання про правильний підбір методів дослідження безпосередньо пов'язаний з виявленням впливу ряду умов при

яких виникають індивідуальні особливості психіки людини.

Що ж стосується дитини, то тут особливу роль відіграє правильний напрямок дослідження не тільки умов при яких відбувається процес її соціалізації (більш докладно ми зупинялися вже на цій проблемі, розглядаючи основні етапи соціалізації), а й адекватне розуміння того, що особливо в ранньому віці саме мовна свідомість (тобто можливість проговорити свою проблему, усвідомлюючи її смислове значення), формує у дитини основи психологічного світогляду.

У різні вікові періоди у дитини (як і взагалі в житті будь-якої людини) виникають кризові явища, пов'язані з такими факторами як тип виховання, склад і гармонійність сім'ї, міжособистісні відносини, особливо в середовищі однолітків та ряду інших.

На сьогодні в плані вдосконалення визначення конкретних меж вікових кризових змін, розроблені методи вікової психології - способи пізнання, що використовуються у дослідженні із вікової психології.

Виділяють такі основні їх групи: 1) організаційні – за допомогою яких відбувається підготовка і проведення дослідження; 2) методи отримання даних за допомогою яких дослідник отримує емпіричні дані, що підтверджують (спростовують) висунуту раніше гіпотезу, або дозволяють сформулювати нову концептуальну модель; 3) методи обробки даних (статистичні), які залучаються з метою збільшення міри обґрунтованості висновків проведеного дослідження шляхом використання логіки імовірнісних моделей.

За допомогою цих методів вже дається характеристика кризових вікових явищ, як правило, виділяють таких вікові періоди: «криза трьох років – це криза соціальних відносин, яка зумовлена становленням самосвідомості дитини й проявляється в негативізмі, впертості, непокірності, свавіллі, протесті, деспотизмі; криза

семи років, пов'язана з приходом дитини до школи та формуванням нової провідної діяльності навчальної. Це потребує переоцінки цінностей, нового ставлення до оточення та формування довірливої поведінки. Як наслідок виникають труднощі у вихованні: дитина втрачає єдність внутрішнього та зовнішнього, замикається у собі й стає некерованою; криза підліткова – припадає на вік 11-12 років; пов'язана з процесом статевого дозрівання; при цьому нові фізичні можливості суб'єкта починають суперечити її старому статусу як дитини; криза дорослішання та юнацька – змістом якої є перехід від дитинства до дорослого віку (від 12-14 і далі до 20 років) – ця криза пов'язана з процесом входження індивіда у самостійне життя. Амбітність та величність планів, притаманних юнацькому віку, входять в конфлікт з обмеженістю можливостей, що характеризує початок професійної кар'єри» [5, с. 139, 143-144].

На нашу думку, тільки на основі детального аналізу характеристики розвитку психології дітей різних вікових груп можна оцінити роль і значення захисту прав дитини, а також вірно визначити оптимальний об'єм і зміст.

Водночас потрібно брати до уваги той факт, що час диктує нам свої умови, а отже визначення обсягу і змісту захисту прав дитини, форми та способи їх здійснення багато в чому залежать від рівня розвитку суспільства і його можливостей, інакше всі благі наміри можуть залишитися тільки в теорії ніколи не зможуть бути реалізовані на практиці.

Особливо потребує такого захисту дитина раннього віку, у неї добре розвинене образне мислення, але вона ще не в змозі висловити суть своїх потреб і визначити ступінь необхідності їх захисту мовою зрозумілою дорослій людині.

Адже не для кого не є секретом (і це дуже добре відомо всім, хто

в силу своїх професійних функцій, а це фахівці служби у справах дітей, органів опіки та піклування, керівники та вихователі дитячих будинків, притулків, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей), що звертаючись до дитячого психолога за певними коментарями з приводу психоемоційного стану дитини, вони дуже часто стикаються не просто з непрофесіоналізмом, а абсолютно некоректними висновками, на підставі яких дуже часто робиться висновок що дитина неадекватний і повинен бути зарахований до групи дітей, які потребують знаходженні в спеціалізованій установі.

На нашу думку, це пов'язано з тим, що дитина у віці 6-10 років, вже володіючи певними уявленнями про справедливість або несправедливість відносин до неї з боку дорослих, намагається підлаштуватися під певні стандарти поведінки, при дотриманні яких вона може розраховувати на те, що її потреба в чому-небудь буде задоволена.

У новій для себе ситуації, дитина використовуючи, як йому здається свої можливості, не в змозі передбачити результату своїх дій. І якщо першою реакцією з боку дорослого буде просто нерозумінням, і спроба побачити в поведінці дитини потенційно-критичні симптоми, то це багато в чому полегшує подальшу можливість знайти більш прийнятні шляхи контакту з дитиною, але якщо першою реакцією з боку дорослого буде спроба «покарати за погану поведінку», то у дитини починається деформація процесу зв'язку з навколишньою реальністю, і безумовно, у неї виникає усвідомлення того, що вона не просто винна, але і чекати допомоги їй просто нізвідки.

Розв'язання даної проблеми можна розглядати тільки під одним кутом зору - дотримання прав дитини на основі правильно понятих її інтересів.

Одним з характерних способів поведінки дитини, при ситуації, що

склалася не є дії, а навпаки вербальне утримування ситуації дії, інакше кажучи, вона просто намагається «проговорити» ситуацію, не роблячи ніяких дій в реальності.

У такі моменти необхідно розуміння того, що дії дитини не є відходом від обов'язкового виконання або чого-небудь, а лише своєрідною спробою «проби своїх можливостей» розв'язати питання самостійно.

Сьогодні дуже часто виникають ситуації (як заведено говорити ЗМІ «резонанси») при яких органи опіки та піклування спираючись на закони України про захист прав малолітніх і неповнолітніх дітей відбирають їх з сімей, мотивуючи це тим, що батьки порушують її права, без урахування конкретних причин, виникнення в сім'ї конфліктної ситуації.

Однак не можна плутати ігнорування батьками інтересів дітей, з необхідністю застосування ними заходів педагогічного впливу в процесі виховання дитини, оскільки батьки це живі люди, прив'язані до дітей, і перешкоджання прояву цієї прихильності заподіює незаслужені моральні страждання як батькам так і дитині. А якщо до цього ще додати те, що звернення органів опіки та піклування до оцінки психологічного стану дитини, і якщо така оцінка вкрай негативна як для батьків так і для дитини, то, звичайно, вона може або тимчасово або назавжди (в разі думки батьків батьківських прав) залишитися без сім'ї.

На наш погляд, саме такі моменти в житті дитини, коли вона вперше стикається з розумінням своїх прав (і в реальному житті це відбувається саме таїмо чином) є - життєвизначальними.

Дуже важливо не пропустити такий момент, оскільки в кінцевому результаті це призводить до того, що у дитини на довгі роки, а іноді на все життя формуються комплекс неповноцінності.

Дитина, яку забрали з сім'ї у віці до 10 років не завжди здатний пояс-

нити, що головним для неї є саме можливість тісного контакту з батьками, і в цьому плані непрофесіоналізм, а іноді просто небажання працівників органів опіки та піклування, зрозуміти що ж саме відбувається з дитиною, є порушенням всіх допустимих законом меж втручання в особистий простір, і природно, при таких обставинах вона потребує певного правового захисту.

Говорячи про права дитини не можна забувати, що законодавством України визначається і права батьків, так, наприклад, (частина 3 ст. 151) Сімейного кодексу України передбачає для батьків право обирати форми та методи виховання, які не суперечать закону та моральним засадам суспільства, а в частині 6, в ст. 19 СКУ сказано, що суд має право не погодитися з висновками органів опіки та піклування, якщо воно недостатньо обгрунтовані та суперечать інтересам дитини, тим більше, мають рекомендаційний характер.

Проблема прав дитини у віці до 10-12 років дуже важлива ще й тому, що в цей період у дитини можуть виникнути певні зміни в розвитку особистості, в науковій літературі вони визначаються як «загальні закономірності аномального розвитку» і характеризуються такими особливостями як знижений фон настрою, астенистическіє риси (знижена самооцінка, невротизація), виникнення страху, порушення мовного спілкування, труднощі при прийомі перероблення одержуваної інформації тощо.

Складнощі захисту прав та інтересів дитини в цьому віковий період полягає насамперед у тому, що тільки відповідно до рекомендацій психолога можна і потрібно скорегувати не тільки можливі наслідки, але і місце проживання, так як, наприклад напрямки її в центр соціально-психологічної адаптації може різко погіршити стан. Але водночас захист його прав та інтересів може зажадати перебування дітей в таких центрах, оскільки при

порушеннях психологічного розвитку у дитини порушені засоби комунікації, але вона упевнена в тому, що їй може бути добре тільки з близькими людьми, але і тут не знає як себе вести, виникає образливість, плаксивість, а якщо такі риси характеру виявляються поза сім'єю, то оточуючими, особливо ровесниками, вони сприймаються як агресивні.

У таких випадках захист його інтересів, заснована на необхідності відновлення його психологічного здоров'я повинна складатися в наданні йому професійної психологічної допомоги.

В умовах коли розвиток особистості відбувається нормально, відповідно до його віком, то кожен рік його дорослішання приносить в цей процес щось нове, тому ми не випадково акцентували увагу на досвіді Фінляндії, де права дітей повіково визначаються з 6 років, і тільки з 12 років вони дещо розширюються, наприклад, дитину не можуть усиновити без її згоди, або ж якщо в сім'ї виникають проблеми, вона може зажадати послуги заміщення, що означає, що не буде проживати з батьками та ряд інших.

На нашу думку, навіть 12 років, а з точки зору розвитку особистості дитини, тим більш як 10 років, не можуть бути віком в якому в законодавчому порядку можливо розширювати її права, але що реально необхідно, так це знаходження нових форм і способів для захисту його прав і інтересів, а втім це не виключає того, що при особливій необхідності потрібно передбачити в законодавстві можливості розширення прав навіть з більш раннього віку, але в цьому випадку законодавство повинно визначити що можна вважати «особливою необхідністю».

У більшості зарубіжних країн вік повноліття прив'язаний до моменту виникнення повної дієздатності, так наприклад в США, в різних штатах від 18 до 21 року, в Англії до 18 років

дитина вважається неповнолітньою і її дієздатність обмежена, у Франції обмежена дієздатність існує з 7 до 18 років, але за згодою батьків або опікунів вона може здійснювати ряд угод і з 16 років, у Швейцарії - повноліття і повна дієздатність починається з 20 років.

У зв'язку з тим, що вік дитини та обсяг цивільно-правової дієздатності є визначальними для законодавця, то абсолютно зрозуміло чому в Цивільному кодексі України передбачено різний обсяг і зміст дієздатності дитини так ст. 31-34 розрізняють: часткову цивільну дієздатність фізичної особи не досягли 14 років (а 14 років на сьогодні вважається рубіжним віком), неповну цивільну дієздатність у віці від 14 до 18 років і повної цивільної дієздатності з 18 років (повноліття).

Питання дієздатності дітей розглядаються і в Сімейному кодексі України «Про охорону дитинства» з доповненнями від 17.06.2015 р ЦКУ (ч.3 ст. 35) зазначає, що при наявності письмової згоди батьків вона може бути зареєстрована як приватний підприємець, а це питання є дуже актуальним для тих, хто включається в розробку ряду програм по державним грантам.

Разом з тим, реалізація всіх прав дитини цілком залежить від її розумового і фізичного розвитку, у зв'язку з цим і виникає нагальна потреба в захисті прав, крім того, саме в цьому плані можна говорити про специфіку застосування правової охорони, особливо для такого вікового періоду, як 14-18 років, коли розширюється обсяг її дієздатності.

У вітчизняній правовій літературі [6] питання про співвідношення понять «захист прав» і «охорона прав» розглядається «на підставі перехресного аналізу», що з методологічної точки зору є правильним, однак специфіка застосування цих понять стосовно дитини вимагає дещо іншого методологічного підходу, який і був запропонований нами в рамках міждисциплінарного підходу.

Трансформація низки традиційних понять на основі нового стилю наукового мислення, що сьогодні розвивається, заснованого на науковому раціоналізмі і психологічних чинників, особливо яскраво проявляється в удосконаленні низки правових понять, а саме, поняття - «права дитини».

Висновки. Таким чином, на прикладі різного підходу до питання про співвідношення віку з необхідністю тієї чи іншої форми захисту прав дитини та розуміння неабстрактного, а цілком конкретного причин такого підходу, охорона і захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу поняття нетотожні, і оскільки охороняються вони постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються, отже, визнати що захист був однією з форм охорони, не збігаються з цим поняттям, як вже було зазначено вище, не за обсягом, не за змістом, особливо в питанні про захист прав дитини.

Незалежно від віку дитини питання про необхідність її правового захисту буде залежати від ступеня того, наскільки правильно зрозумілі інтереси, які, з одного боку могли б запобігати діям дітей, якими вони можуть завдати шкоди не тільки собі, а й оточуючим, але з іншого боку, не втручатися в їх дії та уникати надмірної опіки, якщо в цьому нема потреби.

Таким чином, необхідність використання поняття або юридичного терміну «правовий захист дітей», як показує практика, потрібно підходити на підставі використання всіляких знань про розвиток дитячої психіки і її специфіки в різні вікові періоди як системи синергетичного порядку як важливого методологічного підходу до досліджуваної нами теми.

Дитина живе сьогодні в абсолютно новому соціально-природному середовищі, і зміни відбуваються в її свідомості і усвідомленні себе як особистості, повинні стати предметом дослідження не тільки для представників природничих наук, а й обов'язково гуманітарних.

Проблематика правового захисту прав та інтересів дитини та запропоновані вищезазначені підходи до дослідження обсягу і змісту поняття або юридичного терміну «правовий захист дитини» мають дискусійний характер, але є досить коректними з точки зору їх наукового аналізу.

Так, щодо співвідношення понять «захист» і «охорона» прав дитини, то, безумовно не можна заперечувати, того, що воно завжди існувало і буде існувати, наприклад навіть в Законі України «Про охорону дитинства» використовується досить широке як за змістом, так і обсягом поняття «охорона», яке охоплює, в тому чи іншому випадку використання поняття «правовий захист», оскільки більшість проблем може бути вирішено тільки за підтримки держави, тому що це основний обов'язок, оскільки мова йде про майбутнє країни, і без такої підтримки неможлива реалізація захисту, а також це дуже важливо для батьків або опікунів.

У зв'язку з тим, було визнано, що можливо здійснення дитиною своїх прав, передбачених в законодавстві України, пов'язані з визначенням її дієздатності, та в рамках нашого дослідження ми зупинились більш детально на тому, як сама дитина, і з якого віку може правильно оцінювати смислове значення даних їй за законом прав.

Неможливо прогнозувати подальший процес розвитку суспільства, без аналізу виникнення нового підходу до розуміння ціннісної сутності самого поняття «права дитини», з урахуванням того, що ряд внутрішніх трансформацій дитини, пов'язаних з різними етапами життя, не можуть змінитися також швидко як і інформаційно-психологічне середовище її існування, і це необхідно враховувати при вдосконаленні норм цивільного та сімейного

права України, а також впливу цих факторів на зміну національного законодавства України, що визначає основні права, а також форми та способи захисту й охорони прав дитини.

Ключові слова: цивільне право, сімейне право, захист прав дитини, охорона прав, дієздатність, вікові цени, правове регулювання, правочин.

Glinyana K. Problematic issues of protection of the child's rights, taking into account the scope of his legal capacity

The problems of legal protection of the rights and interests of the child and the above-mentioned proposed approaches to the study of the scope and content of the concept or legal term "legal protection of the child" are debatable, but they are quite correct from the point of view of their scientific analysis.

So, regarding the relationship between the concepts of "protection" and "protection" of the rights of the child, it certainly cannot be denied that it has always existed and will exist, for example, even in the Law of Ukraine "On the Protection of Childhood" it is used quite widely both in terms of content and the scope of the concept of "protection", which covers, in one case or another, the use of the concept of "legal protection", since most problems can be solved only with the support of the state, because this is the main duty, since it is about the future of the country, and without such support is impossible to implement protection, and it is also very important for parents or guardians.

In connection with that, it was recognized that it is possible for a child to exercise his rights, provided for in the legislation of Ukraine, related to the determination of his legal capacity, and within the framework of our research, we focused in more detail on how the child himself, and from what age can correctly assess the

meaning of the rights given to her under the law.

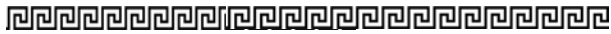
It is impossible to predict the further process of the development of society without analyzing the emergence of a new approach to understanding the value essence of the very concept of "child's rights", taking into account the fact that a number of internal transformations of a child associated with various stages of life cannot change as quickly as information- the psychological environment of its existence, and this must be taken into account when improving the norms of civil and family law of Ukraine, as well as the influence of these factors on changes in the national legislation of Ukraine, which defines basic rights, as well as forms and methods of protection and protection of children's rights.

Key words: Civil law, family law, protection of children's rights, protection of rights, legal capacity, age restrictions, legal regulation, deed.

Література

1. Ромащенко І. Співвідношення термінів «охорона» та «захист»: теоретичний та практичний цивільно-правовий аспекти // *Юридична Україна*. - № 8. - 2013. - С. 57 – 61.
2. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник*. - т.9, 1978. - 500 с.
3. Скакун О.Ф. *Теорія держави і права*. Харків. 2002 р. 704 с.
4. Видра О.Г. *Вікова педагогічна психологія*. Навч. Посібник. - К.: Центр учбової літератури. - 2011 (112 с.)
4. Карпенко Є. *Вікова та педагогічна психологія: Актуальні студії сучасних українських вчених: навч. Посібник* - Дрогобич: Посвіт. - 2014. (152 с.)
5. Ю.В. Білоусов. *Захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів* // *Цивільне право країни* / Навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, В.А. Ватрас, С.Д. Гринько та ін. / за ред. Стефанчука - К.: Істина 2013. - 808 с.Т.М. Підлубна. *Право на захист цивільних прав та інтересів: моногр.* / Т.М. Підлубна. - Чернівці. - Чернівецький нац. уні-т. 2010 (192 с.) та ін.

УДК 342.8

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.9>**І. Глиняний,**

асистент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту.
Національного університету «Одеська юридична академія»

**ВИБОРЧІ ЦЕНЗИ В КОНЦЕПЦІЇ СТРИМУВАННЯ
ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Постановка проблеми. Виборчі технології відіграють важливу роль у демократичних процесах, забезпечуючи можливість громадянам впливати на формування уряду та визначати політичний курс країни. Вони сприяють вираженню волі народу, що є фундаментальним принципом демократичного суспільства. Однак, одночасно з позитивними аспектами, виборчі технології можуть стати інструментом маніпуляцій та впливу на виборців з метою досягнення певних політичних результатів.

Виборчі маніпуляції можуть приймати різні форми: від розповсюдження дезінформації та використання брудних політичних технологій до прямого підкупу виборців. Ці явища ставлять під загрозу чесність та справедливість виборчого процесу, підривають довіру громадян до демократичних інститутів та можуть призвести до політичної нестабільності.

У цьому контексті виникає питання про доцільність застосування виборчих цензів як засобу стримування небажаних впливів та забезпечення чесності виборчого процесу. Виборчі цензи, що передбачають певні вимоги до громадян для отримання права голосу, можуть слугувати інструментом для захисту виборів від маніпуляцій та недобросовісного впливу.

Історично виборчі цензи мали різноманітні форми і включали критерії, такі як вік, освіта, майновий стан, податкові зобов'язання тощо. Хоча в багатьох країнах ці обмеження були

скасовані або значно пом'якшені, питання про їх доцільність та ефективність у сучасному контексті залишається актуальним.

Аналіз досліджень. Загальну уяву про розуміння сутності виборчих технологій, а також виборчих цензів та їх місце у структурі соціально-політичних відносин надають роботи Є. Вятра, Л. Гонсалеса, М. Афанасьєвої, Д. Арабаджієва, Л. Бориславського, М. Бучина, Н. Верлос, В. Гессена, С. Дерев'янка, Ю. Ключковського, А. Крусян, Т. Требик.

Метою статті є аналіз концепції виборчих цензів як механізму стримування виборчих технологій, оцінити їхню ефективність та вплив на демократичні процеси в рамках сучасних політичних процесів, а також розглянути можливі альтернативи та перспективи застосування виборчих цензів у сучасних демократичних суспільствах.

Виклад основного матеріалу. Прогнозування перспектив розвитку виборчих цензів неможливо без вивчення виборчих технологій, так як саме вони у сучасному виборчому процесі мають вирішальний вплив на результати тих чи інших виборів. Виборчі технології доречно згадувати як при модернізації активного, так і пасивного виборчого права, а також намагатися створити такі умови на законодавчому рівні, щоб виборцями було складно маніпулювати з боку яскравої реклами або ефективного менеджменту агітаційної програми.

Виборчі технології як складне політико-соціальне явище можна визначити через систему суспільних відносин, які виникають у процесі впливу суб'єктів виборчої компанії на результат виборів. Визначення виборчих технологій через систему суспільних відносин дозволяє визначити співвідношення з правом, яке їх регулює.

При аналізі співвідношення виборчого права та виборчих технологій необхідно пам'ятати про об'єктивні межі правового регулювання та ототожнювати предмет виборчого права з усіма відносинами, які опосередковують організацію та проведення виборів в Україні.

Виборчі технології – це «система факторів і промоційно-прагматичних технологій для формування громадської думки потенційного електорату. Вони виконують розлогії перелік конститутивних функцій: інформаційну; конгломеративну; освітню; модифікуючу; маніпулятивну тощо.

Як зазначає М. Афанасьєва, виборчі технології – це сукупність організаційних відносин, які виникають у сфері реалізації виборчого права, їхнє правове забезпечення здійснюється за допомогою конституційно-процесуальних норм. Цільове призначення процесуальних норм, у тому числі регулюючих організаційні відносини в ході виборів, полягає у закріпленні загальнообов'язкового найбільш досконалого процесуального порядку діяльності суб'єктів (учасників) виборчої компанії, який забезпечує послідовну, всебічну реалізацію виборчих прав громадян: вносить демократичні елементи наукового управління соціальним процесом; служить обов'язковою умовою законності у сфері виборчих правовідносин. [1].

Можливо виділити виборчі технології, які відповідають етичним нормам та нормам законодавства України, а також і ті виборчі технології, які мають маніпулятивний характер, та направлені виключно на перемогу кандидата на виборну посаду, не зважаючи на методи отримання такої перемоги.

Законні виборчі технології включають ті методи, які відповідають законодавству і етичним нормам. Вони використовуються для підвищення ефективності передвиборчих кампаній та забезпечення більшої участі виборців у виборчому процесі. Наприклад, використання засобів масової інформації, соціальних мереж, мітингів та зустрічей з виборцями для популяризації політичних програм і кандидатів. Проведення опитувань для оцінки громадської думки та коригування передвиборчої стратегії відповідно до потреб виборців. А також використання листів, телефонних дзвінків та електронних повідомлень для інформування виборців про програму кандидата та його позиції.

Маніпулятивні виборчі технології націлені на вплив на виборців шляхом маніпуляцій, дезінформації та інших неетичних методів. Такі технології підривають чесність виборчого процесу та можуть призвести до недемократичних результатів. Це можуть бути фейкові новини та дезінформація, тобто розповсюдження неправдивої або викривленої інформації для дискредитації опонентів або маніпуляції громадською думкою. Використання компромату, наклепу та інших методів для знищення репутації конкурентів. Пропонування грошей, товарів або послуг в обмін на голоси виборців.

При цьому, виборчі технології можуть бути направлені на конкретну частину населення, включати в себе глибокий психологічний та соціальний аналіз виборців, використання сучасних технологій, маркетингу, щоб вплинути на результати виборів.

З одного боку виборчі технології відповідають засадам демократичного суспільства, адже виборчий процес повинен бути змагальним та направленим на виборців, з іншого боку, розвиток сучасних технологій, маркетингу, яскравої рекламної компанії, вдалими психологічними маніпуляціями може теоретично привести до виборної посади кандидата, який за своїми професійними якостями не відповідає бажаній виборній посаді.

Зазвичай, будь-які стратегії виборчих технологій починаються з моніторингу. Моніторинг виборчого процесу використовується з метою отримання інформації про цільову аудиторію (тобто про виборців) – інтереси, вподобання, проблеми, антипатії та ін., так і для відстеження ситуації на різних етапах виборчого процесу з метою коригування виборчої стратегії. «Без моніторингової діяльності неефективною буде іміджева стратегія претендента на політичну посаду, неможливим стане прогнозування результатів виборів та створення уявлення про позиції політичних суперників» [2, с. 133]. Ясна річ, що моніторитись будуть і ті виборчі цензи, які висуваються або до виборця або до кандидата.

При цьому, змодельований імідж впливатиме як на свідомість, так і на підсвідомість електорату (в тому числі завдяки нейролінгвістичному програмуванню) зазвичай через психологічно-емоційні важелі виборчих технологій з метою формування почуття симпатії до претендента чи антипатії до конкурента» [3, с. 144].

Після визначення адресата (виборця), на формування рішення якого спрямовується та чи інша виборча технологія відбувається моніторинг. «Його різноспрямований, всеохоплюючий характер, під час виборчого процесу використовується не тільки як засіб забезпечення прозорих демократичних виборів (якщо мова йде про громадський моніторинг), але і як технологія політичного піару – тобто як інструмент, що забезпечує отримання інформації і переконання цільової аудиторії» [4, с. 677].

Як справедливо зазначає Т. Требик: «у цілому, всі виборчі технології пропагандистського спрямування виходять із психологічних особливостей масової та індивідуальної аудиторії. Люди по-різному ставляться до політики. Одні беруть активну участь у її практичній реалізації, інші – індиферентні до неї. Зацікавленість політикою зумовлена багатьма чинниками, такими як вік, стать, соціальне становище, сімейний стан, кланові,

національні традиції, інформованість, рівень освіти, культури, інтелекту та ін. Впровадження у практику виборчого процесу психологічних виборчих технологій матиме значні переваги для представників владних структур, оскільки дозволить тривалий час утримувати владу. У майбутньому широко використовуватимуться різнопланові технології впливу на підсвідомість виборців» [5].

Отже, під час моніторингу виокремлюються, з однієї сторони, цільові групи за певною ознакою (це може бути вік, стать, професія тощо) та, з іншої сторони, визначаються їх цільові потреби та інтереси, що є основою для формування передвиборчих програм та вибору конкретних виборчих технологій. При цьому, технологічні виборчі цензи, як правило, не збігаються із нормативними.

За відсутності реформування виборчих цензів, насамперед, для пасивного виборчого права, вирішальний вплив на перемогу кандидата на виборну посаду складає не його життєвий досвід, знання, або тестування на ту чи іншу посаду, а саме виборчі технології, які можуть призвести до перемоги будь-якого кандидата, який теоретично може не мати ані досвіду керування державою, ані професійних навичок чи знань для реалізації повноважень, які він отримає у майбутньому, що може виключно негативно вплинути на сучасну демократичну державу. При цьому, розглядаючи питання виборчих технологій, є багато прикладів яким чином можливо отримати перемогу на тих чи інших виборах, керуючись лише ефективним менеджментом, рекламою, чи успішною агітацією.

Прикладом використання маніпулятивних виборчих технологій може бути аналіз наукової праці О. О. Поліщука, стосовно найбільш поширених прикладів використання маніпулятивних виборчих технологій, таких як: поширення негативної і непідтвердженої інформації про кандидата; оприлюднення неправдивої інформації щодо перебігу кампанії на користь одного з кандидатів; застосування керівниц-

твом або власниками ЗМІ політичної цензури; використання у ЗМІ «прихованої» реклами; вплив на ЗМІ опозиційних до влади державних органів для блокування їх участі у виборчій кампанії; використання у ЗМІ сатири (карикатур, коміксів) з метою приниження честі й гідності певних кандидатів (64,7 %) та інші [6].

На плечі виборця випадає доля формування найголовніших та впливовіших державних органів, а виборчі технології своєю чергою завжди будуть намагатися маніпулювати думкою потенційних виборців та громадяни, які тільки нещодавно досягли повноліття і є дуже вразливою категорією людей до таких маніпуляцій.

У зв'язку з чим, в науковій доктрині, медіа, постає питання про модернізацію сучасного виборчого процесу, насамперед виборчих цензів, які можуть зменшити негативний вплив від виборчих технологій. [7].

Якщо виборче законодавство України буде містити більше гарантій для виборців з боку професійної підготовки кандидата на виборню посаду, гарантування належного життєвого досвіду для займаної посади, належного рівня освіти, тоді не буде такого значного негативного впливу виборчих технологій на результати виборів, зокрема такий результат як приведення до перемоги кандидата, який не відповідає за своїми професійними якостями займаній посаді.

По-перше, слід підняти віковий ценз на до кандидатів на посаду депутата та голови сільської, селищної, а також міської ради до 21 року, оскільки такі посади вимагають від кандидатів наявності певного життєвого досвіду, знань та навичок.

По-друге, слід встановити мовний ценз до кандидатів на посаду депутата та голови сільської, селищної, а також міської ради, а також до кандидатів на посаду народного депутата України.

По-третє, розглянути введення освітнього цензу на виборні посади, задля зниження ризику негативного впливу виборчих технологій на результати виборів та теоретичної перемоги кандидата, який не відпові-

дає за своїми професійними якостями займаній виборній посаді.

Також, аналізуючи поширені маніпуляції виборчих технологій, постає потреба в реформації виборчого кодексу України з боку підвищення контролю за виборчої компанією кандидатів на виборні посади, запровадження більшої кількості обов'язкових заходів з боку держави, щодо представництва кандидатів які мають вразливе майнове становище по відношенню до інших кандидатів.

Висновки. Виборчі цензи можуть бути ефективним засобом стимулювання маніпулятивних виборчих технологій та забезпечення чесності виборчого процесу. Застосування виборчих цензів має як переваги, так і недоліки. З одного боку, вони можуть допомогти зменшити ризик маніпуляцій та підвищити якість виборчого процесу. З іншого боку, цензи можуть призводити до дискримінації певних груп населення та викликати соціальне невдоволення.

Просвітницькі кампанії, технічні засоби захисту виборів та посилення законодавства щодо боротьби з виборчими маніпуляціями є ефективними альтернативами виборчим цензам. Вони дозволяють забезпечити прозорість та змагальність виборчого процесу без обмеження прав громадян.

Важливо знайти оптимальний баланс між необхідністю захисту виборчого процесу та забезпеченням рівності прав громадян. Виборчі цензи можуть бути частиною цього підходу, але вони повинні застосовуватися з обережністю та доповнюватися іншими заходами.

Основна мета застосування виборчих цензів та інших заходів - це захист демократичних інститутів від маніпуляцій і зниження довіри громадян до виборчого процесу. Важливо, щоб будь-які заходи, спрямовані на захист виборів, не порушували основні права громадян і сприяли зміцненню демократії.

Загалом, виборчі цензи можуть бути корисним інструментом для стимулювання недобросовісних виборчих технологій, але їх застосування

повинно бути ретельно обґрунтованим та збалансованим. Підхід, що включає як виборчі цензи, так і альтернативні методи, може забезпечити прозорість та чесність виборчого процесу, сприяючи зміцненню демократичних інститутів, з використанням тих виборчих цензів, які були розглянуті в цій статті.

Також, реформація правового регулювання щодо виборчої компанії кандидатів на виборні посади з боку збільшення обов'язкових заходів щодо прозорості реклами кандидатів стратегії розвитку держави у разі своєї перемоги, також може бути альтернативою щодо зменшення ризиків від зростаючих в ефективності виборчих технологій.

У статті досліджується концепція виборчих цензів як механізму стримування виборчих технологій та забезпечення чесності виборчого процесу. Виборчі технології є невід'ємною частиною демократичних виборів, сприяючи реалізації права громадян на участь у політичному житті. Проте, поряд з позитивними аспектами, ці технології можуть використовуватися для маніпуляцій, дезінформації, а також що підриває демократичні інститути та довіру громадян до виборчого процесу.

Аналізуються переваги та недоліки виборчих цензів, а також вплив на якість виборчого процесу та можливість стримування маніпуляцій з боку виборчих технологій. Розглядається набуття все більшого розвитку в сучасному світі більш модернізованих виборчих технологій що може значно впливати на результати виборів незалежно від кандидата на виборну посаду.

У зв'язку з розвитком таких галузей як інформаційні технології, маркетинг, соціологія, психологія, все більше в сучасному світі постає питання про те, що переможу на виборах отримує кандидат

на виборну посаду не завдяки своїм професійним якостям, життєвому досвіду чи стратегії розвитку держави, а завдяки команді спеціалістів, які вдало рекламують свого клієнта під час тих чи інших виборів, вдало маніпулюючи рішенням виборців.

В статті обговорюються методи стримування маніпулятивних виборчих технологій. По-перше, з боку законодавства, а саме правового регулювання виборчих цензів, які покликані бути тим самим фільтром для кандидатів на виборні посади, та обмежити негативні наслідки від виборчих технологій. По-друге, більш жорсткого регулювання виборчої компанії кандидатів на виборні посади, проведення змагального виборчого процесу до рівних умов серед кандидатів на виборчі посади.

Висновки акцентують увагу на необхідності збалансованого підходу до застосування виборчих цензів, з метою збереження рівності прав громадян та захисту демократичних процесів від маніпуляцій. Підкреслюється важливість комплексного підходу, що включає як виборчі цензи, так і просвітницькі, технічні та правові заходи для забезпечення прозорості та чесності виборчого процесу.

Ключові слова: виборчі технології, виборчі цензи, виборча компанія, виборчий процес, пасивне виборче право, активне виборче право, агітація.

Hlynianyi I. Electoral qualifications in the concept of deterring electoral technologies

The article explores the concept of electoral qualifications as a mechanism for restraining electoral technologies and ensuring the integrity of the electoral process. Electoral technologies are an integral part of democratic elections, contributing to the realization of citizens' right to participate in political life. However, along

with the positive aspects, these technologies can be used for manipulation, disinformation, and undermine democratic institutions and citizens' trust in the electoral process.

The advantages and disadvantages of electoral qualifications are analyzed, as well as the impact on the quality of the electoral process and the possibility of deterring manipulation by electoral technologies. The acquisition of more and more modernized election technologies in the modern world is under consideration, which can significantly influence the election results regardless of the candidate for elected office.

In connection with the development of such fields as information technology, marketing, sociology, psychology, the question arises more and more in the modern world that a candidate for an elected position does not win an election due to his professional qualities, life experience or state development strategy, and thanks to a team of specialists who successfully advertise their client during one or another election, successfully manipulating the voters' decision.

The article discusses methods of curbing manipulative election technologies. Firstly, from the side of legislation, namely the legal regulation of electoral qualifications, which are intended to be the same filter for candidates for elected positions, and to limit the negative consequences of electoral technology. Secondly, stricter regulation of the electoral company of candidates for elected positions, bringing the competitive election process to equal conditions among candidates for electoral positions.

The conclusions emphasize the need for a balanced approach to the application of electoral qualifications in order to preserve the equality of

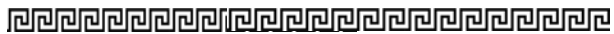
citizens' rights and protect democratic processes from manipulation. The importance of a comprehensive approach, which includes both electoral censors and educational, technical and legal measures to ensure the transparency and integrity of the electoral process, is emphasized.

Key words: Electoral technologies, electoral censors, election company, election process, passive suffrage, active suffrage, campaigning.

Література

1. Афанасьєва М. В. *Виборчі технології та виборче право: проблема кореляції*. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. 2009. Т. 8. С. 137-141.
2. Арабаджиев Д. *Моніторинг виборчого процесу як інструмент політичного піару*. Політичний менеджмент. 2013. № 1-2. С. 128-135.
3. Супрун В. М., Супрун В.М. *Сучасні виборчі технології в інформаційно-комунікаційній системі: особливості й функції : матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної роботи за період 2015–2016 рр. (15–18 травня 2017 р.): у 2-х томах. Том 2*. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017. – С. 142-144
4. Kaid L. L. *Encyclopedia of Political Communication / Lynda Lee Kaid, Christina Holtz-Bacha*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2008. 1104 p/
5. Требик Т. О. *Сучасні виборчі технології та їх психологічне спрямування*. Електронний ресурс. URL : http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Politologia/37482.doc.htm
6. Поліщук О.О. *Еволюція виборчих технологій в електоральних кампаніях України*. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 2 (33) 2017. Електронний ресурс URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/109800>
7. Глиняний І.В. *Виборчі цензи: конституційно-правове дослідження: дис. ... д-ра філософії: 081 – Право*. Одеса, 2024. 211 с. Електронний ресурс URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/e48d70c0-ddb4-4e1d-9f11-c28280ff670b>.

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.10>**А. Гордієнко,**кандидат юридичних наук,
докторант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

СИСТЕМА ТА ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У сучасному світі питання охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору набувають все більшого значення в контексті забезпечення сталого розвитку та збереження здоров'я населення. У зв'язку з цим важливим аспектом є наявність ефективної системи суб'єктів адміністративно-правового механізму, яка б забезпечувала координацію дій та виконання відповідних нормативно-правових актів у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України.

В межах дослідження, яке ми проводимо, предметом нашої уваги є аналіз системи суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України. Варто вказати, що системі суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України фактично складають дві великі групи суб'єктів. До першої з яких відносяться суб'єкти адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря, до другої – суб'єкти безпеки повітряного простору.

Метою цієї статті є дослідження системи та повноважень адміністративно-правовий статусу суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені-адміністративісти на розглядали питання визначення поняття адміністративно-правового статусу, його структурних елементів для окремих суб'єктів адміністративних правовідносин. Зокрема, наукові пошуки були проведені такими науковцями, як: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, С.В. Ківалов, Т.О. Коломєць та багатьма іншими.

Виклад основного матеріалу. Почнемо аналіз першої групи суб'єктів. Отже, статтею 3 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» [1] закріплено, що державне управління в галузі охорони атмосферного повітря відповідно до закону здійснюють: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я; Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Проте варто вказати, що законом не визначено коло повноважень та компетенцій даних суб'єктів. Крім того, на наш погляд, наведене коло суб'єктів не є вичерпним, оскільки до системи суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря України доцільно додати й інших, зокрема Президента України, Верховну раду України тощо.

Повноваження Президента України полягають у забезпеченні національної безпеки держави (зокрема екологічної безпеки), здійснює представницькі повноваження, у тому числі й міжнародного рівня (обговорення питань зміни клімату, сталого розвитку, впливу атмосферного повітря на здоров'я, стану атмосферного повітря тощо) та є фактично загального характеру. Разом з тим Президент очолює Раду національної безпеки і оборони України, яка згідно ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [2] має таке функціональне призначення, як: 1) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Стратегії національної безпеки України, Военної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президенту України, приймає рішення щодо: визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, військовій, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах; проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони; удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, утворення, реорганізації

та ліквідації органів виконавчої влади у цій сфері; залучення контрольних, інспекційних та наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України; забезпечення і контролю надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки України, аналізу на її основі стану і тенденції розвитку подій, що відбуваються в Україні і в світі, визначення потенційних та реальних загроз національним інтересам України; невідкладних заходів із розв'язання кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України; 2) координує виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України, і здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президенту України відповідні висновки та пропозиції; 3) залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності; 4) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання; 5) координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану; 6) координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану тощо [2].

Наступним системи суб'єктом адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря України є Верховна Рада

України, яка є законодавчим органом, в компетенції якого лежить прийняття нормативно-правової бази щодо охорони атмосферного повітря.

Крім того у цьому аспекті варто згадати й про Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, який так само визнати частиною суб'єктного складу системи суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря України.

До предметів відання Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування згідно Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» від 29 серпня 2019 року № 19-IX [3] відноситься: охорона, збереження, використання та відновлення (відтворення) природних ресурсів, у тому числі надр, лісів, водних ресурсів, атмосферного повітря, тваринного та рослинного світу, природних ландшафтів; збереження та збалансоване використання природних ресурсів виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу та освоєння космічного простору; екологічна безпека, попередження та ліквідація наслідків природного лиха, техногенних аварій і катастроф, діяльність державних аварійно-рятувальних служб; правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації; державний моніторинг навколишнього природного середовища; адміністративно-господарські санкції за забруднення навколишнього природного середовища; запобігання негативним антропогенним змінам клімату; екологічний аудит тощо.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади та провідним у системі суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря України, на якого покладено повноваження [4] у сфері

охорони навколишнього природного середовища: забезпечує проведення державної політики у сферах охорони здоров'я, забезпечує проведення державної політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки та природокористування; забезпечує розроблення та виконання державних і міждержавних екологічних програм; здійснює в межах своїх повноважень державне управління у сфері охорони та раціонального використання землі, її надр, водних ресурсів, рослинного і тваринного світу, інших природних ресурсів; приймає рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) або припинення діяльності підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності у разі порушення ними законодавства навколишнього природного середовища; координує діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, пов'язану з охороною навколишнього природного середовища, виконанням державних, регіональних і міждержавних екологічних програм.

Основні повноваження у сфері захисту та охорони атмосферного повітря покладено на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Згідно Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614 [5] Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (Міндовкілля) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Міндовкілля є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує: формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, біологічної і генетичної без-

України «Про введення воєнного стану в Україні», Указу Президента України від 06.02.2023 № № 58/2023 «Про подовження строку дії воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 07.02.2023 № 2915-IX та у зв'язку з тимчасовою окупацією окремих територій Міндовкілля був змушений припинити здійснювати заходи державного нагляду (контролю) на цих територіях [9]. Саме тому Е-Повітря на сьогодні є не тільки зручним, але й подекуди єдиною можливим ресурсом для надання та моніторингу адміністративних послуг у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України.

Наступним суб'єктом адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря України є Державна екологічна інспекція України (Держекоінспекція), яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів і який реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Основними завданнями Держекоінспекції є [10]: 1) реалізація державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; 2) здійснення у межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства, зокрема, щодо охорони атмосферного повітря; формування, збереження і використання екологічної мережі; стану навколишнього природного середовища; здійснення заходів біологічної і генетичної безпеки стосовно біологічних об'єктів природного

середовища під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі; 3) внесення на розгляд Міністра екології та природних ресурсів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [10].

Держекоінспекція відповідно до покладених завдань [10]: 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністрові екології та природних ресурсів; 2) здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами - нерезидентами вимог законодавства: про охорону атмосферного повітря, зокрема щодо: виконання загальнодержавних, галузевих або регіональних природоохоронних програм; наявності та додержання умов дозволів на викиди забруднюючих речовин; забезпечення безперебійної ефективної роботи і підтримання у справному стані споруд, устаткування та апаратури для очищення викидів забруднюючих речовин; додержання нормативів у галузі охорони атмосферного повітря; додержання екологічних показників нафтопродуктів (бензину автомобільного та дизельного палива), які реалізуються

орган міської ради, що виконує функції і повноваження місцевого самоврядування на території відповідної агломерації [12].

Суб'єктами моніторингу атмосферного повітря є Мінприроди, МОЗ, ДСНС, ДАЗВ, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська міська держадміністрація, виконавчі органи міських рад. Мінприроди здійснює загальну організацію та координацію суб'єктів моніторингу атмосферного повітря. МОЗ встановлює пункти спостережень та веде спостереження за рівнями забруднювальних речовин; визначає можливі впливи забруднення атмосферного повітря на здоров'я та життєдіяльність населення на основі спостережень за рівнями забруднювальних речовин та результатів моніторингу атмосферного повітря, отриманих іншими суб'єктами моніторингу атмосферного повітря. ДСНС: встановлює пункти спостережень та веде спостереження за рівнями забруднювальних речовин, показниками та складовими атмосферних опадів; забезпечує суб'єктів моніторингу атмосферного повітря гідрометеорологічними прогнозами. ДАЗВ: встановлює пункти спостережень та веде спостереження за рівнями забруднювальних речовин у зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи (у межах об'ємної активності радіонуклідів). Орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища: встановлює пункти спостережень та веде спостереження за рівнями забруднювальних речовин в межах території Автономної Республіки Крим. Обласні, Київська міська держадміністрація, виконавчі органи міських рад встановлюють пункти спостережень та ведуть спостереження за рівнями забруднюваль-

них речовин в межах території відповідної зони або агломерації [12].

Згідно Положення про порядок інформаційної взаємодії органів Мінекоресурсів України та інших суб'єктів системи моніторингу довкілля при здійсненні режимних спостережень за станом довкілля КНД 211.0.1.101-02, затвердженого Наказом Мінекоресурсів України 21.08.2002 № 323 [13] суб'єктами системи моніторингу довкілля є: Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінекоресурсів України), Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС), Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ), Міністерство аграрної політики України (Мінагрополітики), Державний комітет України по земельних ресурсах (Держкомзем), Державний комітет України по водному господарству (Держводгосп), Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України (Держбуд), Державний комітет лісового господарства України (Держкомлісгосп), їх органи на місцях, установи та організації, що належать до сфер їх управління і на яких покладено реалізацію заходів з моніторингу довкілля.

Основними завданнями суб'єктів системи моніторингу довкілля при здійсненні режимних спостережень відповідно до компетенції є: довгострокові систематичні спостереження за станом довкілля; аналіз екологічного стану довкілля та прогнозування його змін; оцінки впливу негативних змін навколишнього середовища на здоров'я людини; інформаційно-аналітична підтримка прийняття рішень у галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки; інформаційне обслуговування органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також забезпечення інформацією про стан довкілля населення країни і міжнародних організацій.

До суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря також входять також регіональні органи управління якістю атмосферного повітря. Так, Розпорядженням Голови Київської ОДА від 25 жовтня 2019 року № 616 утворено Департамент екології та природних ресурсів Київської ОДА, Розпорядженням Голови Дніпропетровської ОДА від 25.11.2019 року № Р-660/0/3-19 утворено Департамент екології та природних ресурсів Дніпропетровської ОДА, Розпорядженням Голови Харківської ОДА № 638 від 21.12.2019 утворено Департамент захисту довкілля та природокористування Харківської ОДА, Розпорядженням Голови Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) № 526 від 30.03.2020 р. утворено Управління екології та природних ресурсів виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), Рішенням Запорізької міської ради № 29 від 27.11.2019 утворено Управління з питань екологічної безпеки Запорізької міської ради та багато інших підпорядкованих структурних підрозділів у структурі органів державного управління.

Висновки. Підсумовуючи наведене доцільно вказати, що проведений аналіз суб'єктів першої групи, а саме суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря, варто дійти висновку, що до ці суб'єкти утворюють систему, яка складається із суб'єктів загальної та спеціальної компетенції.

До суб'єктів з загальною компетенцією слід віднести Президента України, Раду національної безпеки і оборони України, Верховну Раду України, в межах якої функціонує Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування.

До суб'єктів зі спеціальною компетенцією доцільно віднести: Кабінет

Міністрів України; центральні органи виконавчої влади, що реалізують політику у сфері охорони атмосферного повітря; що забезпечують формування державної політики у сфері охорони атмосферного повітря; що реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я; органи місцевого самоврядування: місцеві державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим; 4) інші центральні та місцеві органи державної влади.

У статті досліджено систему та адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України. Вказано, що у сучасному світі питання охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору набувають все більшого значення в контексті забезпечення сталого розвитку та збереження здоров'я населення. У зв'язку з цим важливим аспектом є наявність ефективної системи суб'єктів адміністративно-правового механізму, яка б забезпечувала координацію дій та виконання відповідних нормативно-правових актів у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України. В межах дослідження, яке ми проводимо, предметом нашої уваги є аналіз системи суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України. Варто вказати, що систему суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України фактично складають дві великі групи суб'єктів. До першої з яких відносяться суб'єкти адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря, до

другої – суб'єкти безпеки повітряного простору.

Зроблено висновок, що до суб'єктів з загальною компетенцією слід віднести Президента України, Раду національної безпеки і оборони України, Верховну Раду України, в межах якої функціонує Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування. До суб'єктів зі спеціальною компетенцією доцільно віднести: Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади, що реалізують політику у сфері охорони атмосферного повітря; що забезпечують формування державної політики у сфері охорони атмосферного повітря; що реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я; органи місцевого самоврядування: місцеві державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим; 4) інші центральні та місцеві органи державної влади.

Ключові слова: система, адміністративно-правовий статус, суб'єкт, адміністративно-правового механізм, забезпечення охорони атмосферного повітря.

Hordienko A. The system and powers of the subjects of the administrative law mechanism for ensuring atmospheric air protection of Ukraine

The article examines the system and administrative-legal status of the subjects of the administrative-legal mechanism for ensuring the protection of atmospheric air and the safety of the airspace of Ukraine. It is indicated that in the modern world, the issues of air protection and airspace safety are becoming increasingly important in the context of ensuring sustainable development and preservation of public health. In this regard, an important aspect is the existence of an effective system of subjects administrative and legal

mechanism that would ensure the coordination of actions and implementation of relevant regulations in the field of air protection and airspace safety of Ukraine. Within the framework of the research that we conduct, the subject of our attention is the analysis of the system of subjects of the administrative and legal mechanism for ensuring the protection of atmospheric air and the safety of the airspace of Ukraine. It should be noted that the system of subjects of the administrative and legal mechanism for ensuring the protection of atmospheric air and the safety of the airspace of Ukraine actually consists of two large groups of subjects. The first of which includes the subjects of the administrative and legal mechanism for ensuring the protection of atmospheric air, the second – the subjects of airspace safety.

It is concluded that the subjects with general competence should include the President of Ukraine, the National Security and Defense Council of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, within which the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Environmental Policy and Nature Management operates. Entities with special competence should include: the Cabinet of Ministers of Ukraine; central executive bodies that implement policy in the field of air protection; ensuring the formation of state policy in the field of air protection; implementing state policy in the field of health care; local self-government bodies: local state administrations, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea; 4) other central and local bodies of state power.

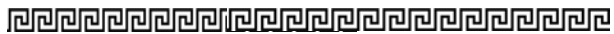
Key words: system, administrative-legal status, subject, administrative-legal mechanism, ensuring the protection of atmospheric air.

Література

1. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 № 2707-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>
2. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text>
3. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України; Перелік від 29.08.2019 № 19-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-IX#Text>
4. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
5. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-n#Text>
6. Рейтинг «ТОП-100 найбільших підприємств-забруднювачів» за 2019 рік URL: <https://sw.dei.gov.ua/post/rejting-top-100-naubilshikh-pidpriemstvo-zabrudnyuvachiv-za-2019-rik>
7. Рубцова І.М. Рагальна характеристика повноважень та компетенції органів публічної влади, що здійснюють державне управління у галузі охорони атмосферного повітря URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/65/51>
8. ЕкоСистема – вся екологічна інформація та послуги в один клік URL: <https://eco.gov.ua/pro-proyekt>
9. ТОП-100 найбільших підприємств-забруднювачів URL: <https://lg.dei.gov.ua/post/1045>
10. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>
11. Методичні рекомендації «Оцінка ризику для здоров'я населення від забруднення атмосферного повітря» URL: https://moz.gov.ua/uploads/7/35819-dn_89_17_01_2022_dod.pdf
12. Порядок здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 827 URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d6/920/d0a/5d6920d0a002f363577102.doc&ved=2ahUKEwjxzfTzZSHAxWAR_EDHcdkDA0QFnoECCIQAQ&usg=AOvVaw09d_ptpgT7wSD9xYHHICwo
13. Положення про порядок інформаційної взаємодії органів Мінекоресурсів України та інших суб'єктів системи моніторингу довкілля при здійсненні режимних спостережень за станом довкілля КНД 211.0.1.101-02, затвердженого Наказом Мінекоресурсів України 21.08.2002 № 323 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0323556-02#Text>

А. Граб,

аспірант кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ «КОЛИШНІХ ФУНКЦІОНЕРІВ»

Вступ. Кожна країна, яка системно підходить до питання протидії корупції, встановлює певні обмеження щодо осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функції держави або місцевого самоврядування. Зазначене вже не один десяток років є загальноновизнаним міжнародним антикорупційним стандартом. Так, у ст. 12 Конвенції ООН проти корупції серед інструментів, спрямованих на запобігання корупції в приватному секторі, передбачено запобігання виникненню конфлікту інтересів шляхом установлення обмежень, у належних випадках й на обґрунтований строк, стосовно професійної діяльності колишніх державних посадових осіб у приватному секторі після їхнього виходу у відставку або на пенсію, якщо така діяльність або робота безпосередньо пов'язана з функціями, які такі державні посадові особи виконували в період їхнього перебування на посаді або за виконанням яких вони здійснювали нагляд [1]. Згідно зі ст. 7 Конвенції Африканського союзу щодо запобігання та боротьби з корупцією держави зобов'язуються вимагати від усіх призначених державних службовців декларувати їхні доходи в момент вступу на посаду, протягом періоду перебування на посаді та після звільнення з посади [2].

Говорячи про заборону, присвячену кримінальній відповідальності за незаконне збагачення, закріплену

в ст. 368-5 Кримінального кодексу України (далі – КК України), як ключовий елемент завершального рубежу кримінально-правової протидії корупції, варто звернути увагу на особливості її застосування у разі виявлення незаконно набутих активів вже після припинення виконання особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, покладених на них обов'язків. Такі особи зазвичай працюють на відповідних посадах протягом певного строку, у межах якого вони можуть ретельно приховувати факт незаконного збагачення, а вже після звільнення – змінити форму незаконно набутих активів (наприклад, із прихованих готівкових коштів в інше рухоме чи нерухоме майно). Невідповідність у такій ситуації фактичних активів задекларованим завдяки встановленим антикорупційним обмеженням, заборонам та заходам контролю не повинна залишатись непоміченою з боку антикорупційних органів. Утім, постає питання, чи ця гіпотеза відповідає дійсності. В ході нашого дослідження ми спробуємо довести, що складнощі інкримінування ст. 368-5 КК України особам у разі виявлення незаконно набутих активів вже після припинення виконання покладених на них обов'язків пов'язані з прогалинами не лише у кримінальному, а й в антикорупційному законодавстві України. Зазначене прямо впливає на ефективність механізму фінансового

ливість дуже просто обійти встановлену в Україні процедуру фінансового контролю й ухилитися від кримінальної відповідальності за незаконне збагачення шляхом використання, наприклад, готівкових коштів відразу після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [6, с. 69]. Щоправда, такому розвитку подій, на наш погляд, покликана перешкоджати норма, закріплена в абз. 2 ч. 2 ст. 45 Закону України від 14.10.2014, яка зобов'язує відповідного суб'єкта подавати декларацію за минулий рік. Водночас слід погодитись з Д. Г. Михайленком у тому, що стрімке збільшення майнових активів особи без видимих, розумних підстав відразу після припинення виконання владних функцій у більшості випадків свідчить про здобуття таких активів у незаконний спосіб (а, можливо, і злочинним шляхом). Пропонуючи свій варіант усунення прогалини в механізмі кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні, яка дає змогу «колишнім функціонерам» уникати кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, згаданий автор запропонував прямо встановити в кримінально-правовій нормі про незаконне збагачення період у п'ять років, у межах якого негативні результати антикорупційного фінансового контролю можуть мати кримінально-правове значення через її (норми) застосування. Дослідник підкріплює свою позицію тим, що норма про незаконне збагачення в моделі ст. 20 Конвенції ООН проти корупції передбачає можливість притягнення особи до відповідальності незалежно від того, за який період часу збільшення майнових активів публічного службовця значно перевищило його законні доходи [7, с. 261-262].

Відзначимо, що викладена пропозиція Д. Г. Михайленка, спрямована на усунення відповідної законодавчої прогалини, у період проведення інтенсивної законопроектної роботи, здійс-

нюваної після ухвалення рішення Конституційного Суду України про визнання неконституційною ст. 368-2 КК України, була схвально сприйнята О. О. Дудоровим та А. А. Вознюком, які писали, що однорічного строку може бути явно недостатньо для належного реагування на випадки завуальованого незаконного збагачення; через це пропонувалось внести відповідні зміни до ст. 45 Закону України від 14.10.2014 [8, с. 458]. А. А. Вознюк та А. В. Титко, розглядаючи питання побудови дієвої кримінально-правової моделі протидії незаконному збагаченню, виходили з того, що доцільно визнавати суб'єктом незаконного збагачення осіб, які звільнились або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, упродовж певного періоду (щонайменше 3-5 років або значно більший строк) [9, с. 57].

О. І. Гузоватий та О. О. Титаренко стверджували, що ст. 368-2 КК України не передбачала відповідальність за незаконне збагачення державних службовців після припинення ними службових обов'язків. Ураховуючи першочергові засади державної антикорупційної політики в Україні, позитивний досвід зарубіжних країн, суть і мету норми про незаконне збагачення, покликаної забезпечувати кримінальну відповідальність за вчинення латентних корупційних злочинів, а також те, що вказані особи можуть обернути у свою власність, володіння чи користування активи одразу після припинення своїх службових обов'язків з метою уникнення відповідальності, згадані автори запропонували криміналізувати діяння, зазначені в ст. 368-2 КК, вчинені особами протягом року після звільнення або припинення іншим чином їх діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. На думку дослідників, такі законодавчі зміни здатні знизити криміногенні ризики незаконного збагачення

подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік. Саме такий (річний) термін є об'єктивним, і відповідний вид декларування здатен виявити ті активи, здобуті такою особою незаконно. З. А. Загинеї-Заболотенко також висловила думку про те, що більш тривалий час не спроможний показати незаконність походження активів особи, яка раніше виконувала функції держави або місцевого самоврядування [8, с. 458]. Хоч, як видається, чиновнику, який роками незаконно збагачувався і це не афішував, не буде складно обмежити себе у використанні активів всього-на-всього на один рік задля того, щоб вже згодом, користуючись значним послабленням антикорупційного фінансового контролю, почати розкішне життя.

О. О. Дудоров з цього приводу писав, що ті випадки, коли особа, яка вже не виконує функції держави або місцевого самоврядування, придбає активи або в інший спосіб демонструє різке покращення свого майнового становища, означають наявність у неї грошових коштів чи іншого майна, які могли бути набуті нею ще під час виконання вказаних функцій. Отже, перешкод для кваліфікації вчиненого «колишніми функціонерами» за ст. 368-2 КК не було (за наявності всіх ознак передбаченого нею складу злочину). Дослідник вказував на те, що у таких ситуаціях труднощі, пов'язані з доказуванням незаконного збагачення, очевидні, та, попри це, кримінально-правових перешкод для інкримінування ст. 368-2 КК немає. Тому вченим була критично сприйнята пропозиція І. М. Ясінєв внеси зміни до вказаної статті КК задля подолання нібито існуючої прогалини та уможливлення реалізації кримінальної відповідальності за незаконне збагачення «колишніх функціонерів» [13, с. 470–471]. Вочевидь, згадані О. О. Дудоровим труднощі, пов'язані

з доказуванням незаконного збагачення, настільки значні, що судовій практиці все ще не відомі випадки настання відповідальності «колишніх функціонерів» вже за ст. 368-5 КК України [14]. Висловимо припущення, що така невтішна статистика є результатом існування правового припису, який не застосовується або не може бути застосований внаслідок наявності прогалин у законодавстві, що істотно впливають на правову визначеність у юридико-технічному розумінні [15, с. 103].

Слід зазначити й те, що відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 49 і ч. 5 ст. 12 КК України діяння, передбачене ст. 368-5 КК України, визнається тяжким злочином, й у цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минуло 10 років. Однак з'ясовуючи реальність настання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, результати якого були виявлені вже після припинення функцій публічного службовця, варто погодитись з Д. Г. Михайленком у тому, що отримані такими особами доходи та їх джерела складно піддаються фінансовому контролю, адже фізична особа вже не пов'язана обмеженнями щодо джерел доходу. Тому теоретично можливе механічне перенесення строку давності, встановленого для тяжких злочинів, для продовження дії норми про незаконне збагачення на «ексциновників» не є доцільним рішенням [6, с. 72]. Отже, будь-які пропозиції щодо усунення відповідної законодавчої прогалини вимагають поліпшення й антикорупційного фінансового контролю. Йдеться про Закон України від 14.10.2014 у частині інституту електронного декларування для колишніх посадовців. Як слушно зауважує Ю. І. Матвеева, якщо закон не застосовується на практиці, то він не сприяє формуванню правової визначеності [15, с. 46].

У контексті досліджуваної проблеми особливо увагу слід звернути на систему декларування, використовуючи яку країна може виявляти факти незаконного збагачення та випадки необґрунтованого збільшення статків державних службовців на ранніх етапах. Ця система дає змогу розслідувати факти корупції, висувати обвинувачення корупціонерам і повертати вкрадені активи [16, с. 11]. Ю. О. Рева, досліджуючи антикорупційне декларування, зробив слушний висновок про те, що воно є дієвим інструментом антикорупційного механізму, який сприяє виявленню корупційних діянь (зокрема фактів незаконного збагачення) у поведінці та житті осіб, на яких поширюється зобов'язання фінансового контролю. Крім того, запровадження електронного декларування забезпечує підвищення рівня прозорості діяльності публічних службовців і довіри громадян, що, своєю чергою, захищає посадовців від необґрунтованих звинувачень у протиправній діяльності шляхом надання відповідних підтверджувальних документів та інших доказів [17, с. 27, 34].

Згаданий раніше абз. 2 ч. 2 ст. 45 Закону України від 14.10.2014 передбачає, що особи, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або іншу діяльність, зазначену у пп. «а», «в»-«г» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону, зобов'язані до 1 квітня наступного року після року припинення діяльності подати в установленому частиною першою цієї статті порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік [18]. Тобто такий важливий механізм фінансового контролю, як декларування, для «колишніх функціонерів» діє лише протягом одного року після припинення ними повноважень, а це означає, що однорічний період буде занадто малим у разі встановлення в кримінально-правовій нормі про незаконне збагачення періоду в декілька

років, коли таких осіб слід визнавати суб'єктами цього злочину. Сказане схиляє до думки про внесення змін до абз. 2 ч. 2 ст. 45 Закону України від 14.10.2014, на що, як вже зазначалось, звертали увагу А. А. Вознюк та А. В. Титко [9, с. 54]. Не відкидаючи доцільність запропонованої новели, вважаємо, що сама по собі вона не здатна докорінно змінити ситуацію з ефективністю механізму фінансового контролю в Україні щодо осіб, які припинили виконувати функції держави або місцевого самоврядування.

До того ж відповідно до ч. 2 ст. 47 Закону України від 14.10.2014 інформація про особу в Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зберігається упродовж всього часу виконання цією особою функцій держави або місцевого самоврядування, а також упродовж п'яти років після припинення виконання нею зазначених функцій, крім останньої декларації, поданої особою, яка зберігається безстроково. Попри це, показовою є особливість повних перевірок декларацій, які полягають у з'ясуванні достовірності задекларованих відомостей, точності оцінки задекларованих активів, перевірки на наявність конфлікту інтересів та ознак незаконного збагачення чи необґрунтованості активів і можуть проводитися у період здійснення суб'єктом декларування діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, а також протягом трьох років після припинення такої діяльності (ч. 1 ст. 51-3 Закону України від 14.10.2014) [18].

Важливим є і та обставина, що моніторинг способу життя суб'єктів декларування передбачає порівняння інформації й встановлення відповідності або невідповідності рівня життя задекларованому майну й активам. На потенційну невідповідність можуть указати й повідомлення про суттєві зміни в майновому стані

про набуття коштовного активу, коли щорічна декларація ще не подана, а в минулих деклараціях відсутні, наприклад, достатні грошові активи для цього [19, с. 16-17]. Проте відповідно до п. 7 наказу Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) «Про затвердження Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування» від 23.07.2021 № 450/21 повідомлення не подається у разі припинення перебування суб'єкта декларування на посаді, яка передбачає зайняття відповідального та особливо відповідального становища або пов'язана з високим рівнем корупційних ризиків [20]. Тому, враховуючи, що та частина суб'єктів декларування, яка зобов'язана була подавати повідомлення про суттєві зміни у майновому стані, під час виконання покладених на них повноважень, не повинна робити це після їх припинення, НАЗК, скоріш за все, буде вимушене чекати подання чергової щорічної декларації. Адже неможливо передати на повну перевірку матеріали щодо періоду, за який суб'єкт декларування ще не подав декларацію. До того ж саме в останній декларації можуть міститися ознаки незаконного збагачення. При цьому повна перевірка декларації не може відбуватись на підставі аналізу витрат і порівняння з одержаними доходами й наявними активами лише однієї декларації; інакше такі складові її предмету, як виявлення ознак необґрунтованих активів або незаконного збагачення, не можуть виконуватись [19, с. 17].

Таким чином, посадовці, які займали відповідальне та особливо відповідальне становище або посади яких були пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків, хоч і зобов'язані до 1 квітня наступного року після року припинення діяльності подати в установленому порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання

функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік, вже не мають подавати повідомлення про суттєві зміни у майновому стані. Враховуючи те, що зазначені посадовці становлять значну частку серед осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, шляхом збільшення періоду після звільнення, протягом якого вони повинні подавати декларацію, вдасться запобігти випадкам зауваженого незаконного збагачення.

При цьому складно не погодитись з думкою естонських експертів, які вважають ситуацію з електронним декларуванням в Україні дуже трудомісткою і марною тратою ресурсів, оскільки в українських деклараціях посадовців, яких величезна кількість, автоматично не «підтягуються» дані, уже зареєстровані раніше державою. Зазначене робить пошук ознак невідповідності способу життя задекларованим самостійно суб'єктом майна та доходів таким, що вимагає значних зусиль [19, с. 45]. Попри це, окреслена проблематика не є предметом нашого дослідження, але її варто враховувати при збільшенні масиву поданих декларацій осіб, які вже не виконують функції держави або місцевого самоврядування. Водночас цілком справедливим буде ставити на перше місце легітимну мету декларування – запобігання корупційним злочинам. Щодо цього ЄСПЛ у рішенні від 25 жовтня 2005 року за результатом розгляду справи «Випич проти Польщі» виважено зазначив, що декларування статків посадовця відповідає вимозі щодо «необхідності у демократичному суспільстві», оскільки балотування на публічні посади є добровільним, а фінансове становище депутатів викликає законний суспільний інтерес [21].

Принагідно зауважимо, що у квітні 2019 р. робоча група з опрацювання проєктів законів України щодо відновлення відповідальності за незаконне збагачення затвердила проєкт

ст. 368-5 КК України (незаконне збагачення), який містив пряме уточнення щодо колишніх посадовців. Йшлося про те, що особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, на яких поширюється Закон України від 14.10.2014 відповідно до п. 1 ч. 1 його ст. 3, а також особи, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, упродовж одного року після звільнення або припинення ними діяльності, пов'язаної з виконанням таких функцій [22]. Утім, цей законопроект не знайшов свого подальшого втілення і, до того ж не був підкріплений змінами до антикорупційного законодавства.

Далі пропонуємо звернутись до релевантного зарубіжного досвіду.

Так, ст. 268-2 КК Аргентини встановлює відповідальність за незаконне збагачення для осіб, які не більше двох років після припинення виконання ними службових обов'язків не в змозі підтвердити походження статків на відповідну вимогу [23]. Більший період закріпив законодавець Панами, криміналізувавши вчинення незаконного збагачення протягом п'яти років після того, як відповідна державна службова особа покинула свою посаду [24, с. 854]. Показовим є і досвід Колумбії, в ст. 412 КК «Незаконне збагачення» якої спочатку було встановлено відповідальність за виявлені необґрунтовані активи для державних службовців та осіб, на яких покладалось виконання таких функцій, зокрема протягом двох років після звільнення. Внаслідок змін, внесених Законом від 12 липня 2011 р., зазначений період було збільшено до п'яти років [25]. Натомість кримінальне законодавство Гаяни передбачає необмежений строк давності для притягнення осіб, які в минулому були державними службовцями, до кримінальної відповідальності за вчинення незаконного

збагачення. Законодавство цієї країни розглядає незаконне збагачення як триваючий злочин, що дає змогу переслідувати державних службовців за набуття ними незаконно отриманих активів в будь-який момент часу, навіть якщо посадовці збагатилися за десятки років до цього [24, с. 855].

Отже, у законодавстві згаданих країн домінує підхід, у межах якого кримінально-правова заборона, присвячена відповідальності за незаконне збагачення, містить в собі пряме закріплення періоду, протягом якого для «колишніх функціонерів» можуть наставати кримінально-правові наслідки за виявлені у них необґрунтовані активи. Це можна пояснити тим, що не виключаються ситуації, коли публічна службова особа з метою уникнення фінансового контролю починає користуватись незаконними активами вже далеко після припинення виконання покладених на неї обов'язків. Саме на цьому етапі, нехай і через 5-10 років, заборона, присвячена кримінальній відповідальності за незаконне збагачення, спроможна виконати роль кінцевої перепони на шляху використання корупціонерами набутих раніше необґрунтованих активів. Щоправда, з кожним роком після припинення діяльності все складнішим буде виконання завдання фінансового контролю щодо «колишніх функціонерів». Та основна ідея електронного декларування полягає не в тому, щоб зобов'язати всіх посадовців декларувати власні статки все своє життя, бо це не дозволить мінімізувати корупцію в Україні й вимагатиме надзвичайно великих ресурсів та зусиль. З урахуванням обмежених ресурсів держави і водночас суспільної значущості боротьби з незаконним збагаченням вважаємо за доцільне застосування декларування до тих осіб, які виконують функції держави чи місцевого самоврядування, а також протягом трьох років після припинення виконання ними цих функцій.

Важливим є і те, що при розслідуванні незаконного збагачення слідчий зобов'язаний провести процесуальні дії, результатом яких стане зібрана інформація, зокрема, про джерела походження і набуття активів, які є предметом злочину. Задля цього слідчий: звертається із запитом до НАЗК щодо надання повної інформації з електронних декларацій особи з 2019 р. і на час відкриття кримінального провадження; звертається із запитом до офіційних державних реєстрів і баз даних державних органів для отримання відомостей про надання (отримання) інформації про активи, які фігурують як предмет незаконного збагачення тощо [26, с. 34]. Сказане також наводить на думку про те, що без внесення належних змін до антикорупційного законодавства у частині фінансового контролю будь-яке механічне відтворення елементів згаданого вище зарубіжного досвіду не дасть належного результату.

При закріпленні у кримінально-правовій забороні, присвяченій відповідальності за незаконне збагачення, конкретного періоду, наприклад, у 5 років, протягом якого до «колишніх функціонерів» за результатами негативного антикорупційного фінансового контролю можуть наставати кримінально-правові наслідки, постає питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (десять років у разі вчинення тяжкого злочину згідно з п. 4 ч. 1. ст. 49 КК України). Адже строк давності за наведеної ситуації може сплинути фактично лише через 15 років після припинення виконання покладених на особу функцій держави або місцевого самоврядування, що вже буде відповідати строкам давності щодо особливо тяжкого злочину, до яких незаконне збагачення не належить. Як обраховувати строк давності для звільнення від кримінальної відповідальності, якщо за наявності передбаченого ст. 368-5 КК України складу

злочину публічна посадова особа незаконно збагатилась вже після припинення виконання покладених на неї обов'язків? Уявимо, що про це стало відомо за результатами повної перевірки декларації такої особи, наприклад, через два роки після припинення нею відповідних повноважень. Якщо дотримуватись підходу, згідно з яким кримінально-правових перешкод для кваліфікації незаконного збагачення «колишніми функціонерами» немає, то ст. 368-5 КК України може бути застосована до публічної службової особи протягом невизначеного періоду часу після припинення виконання покладених на неї обов'язків. Звісно, через складність доказування незаконного збагачення вже навіть через 5–7 років малоімовірно буде притягнути до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення «колишніх функціонерів», але невизначеність з цього питання аж ніяк не сприяє протидії корупційній злочинності.

Тут доречно зазначити, що принцип правової (юридичної) визначеності як складник верховенства права в юридичній літературі тлумачать як чітке й однозначне розуміння правових норм, відсутність суперечностей між ними, неконституційність прогалин у законодавстві [27, с. 85]. На думку В. О. Навроцького, принцип правової визначеності є основою інституту давності у кримінальному праві та сприяє забезпеченню сталості суспільних відносин щодо злочинів чи (та) вироків, з моменту вчинення або винесення яких минув більш-менш тривалий час. Ба більше: вплив строку давності за умови, що його перебіг не переривався, призводить до виникнення в особи впевненості у тому, що вона не буде надалі нести негативні наслідки за раніше вчинене діяння, що вона може планувати свою поведінку з урахуванням цієї обставини [28, с. 64].

Своєрідна «зона невизначеності» (при застосуванні кримінально-пра-

вової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення до «колишніх функціонерів») може бути використана відповідним учасником кримінально-правових відносин для отримання того результату тлумачення, який буде збігатися з його власним інтересом [5, с. 71]. Наслідком схожої ситуації стало прийняття Конституційним Судом України (далі – КСУ) Рішення від 26 лютого 2019 р. № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо конституційності статті 368-2 КК України, яким остання була визнана такою, що не відповідає Конституції. До слова КСУ значно раніше (у вересні 2005 р.) наголошував на важливості вимоги визначеності, ясності та недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі [29]. Принцип правової визначеності є істотно важливим для питання довіри до судової системи та верховенства права. З цього слідує те, що юридичні норми повинні бути чіткими та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишались передбачуваними [30, с. 178].

ЄСПЛ своїм рішенням за результатом розгляду справи «Олександр Волков проти України» влучно окреслив основні цілі, яким слугують строки давності: «... забезпечення юридичної визначеності та остаточності, захист потенційних відповідачів від не заявлених вчасно вимог, яким може бути важко протистояти, та запобігання будь-якій несправедливості, яка могла б виникнути, якби від судів вимагалось виносити рішення щодо подій, що мали місце у віддаленому минулому, на підставі доказів, які через сплив часу стали ненадійними та неповними» [31]. Тому при встановленні часових рамок, у межах яких є можливість надати результатам антикорупційного фінан-

сового контролю кримінально-правового значення через застосування норми про незаконне збагачення, слід враховувати те, що докази не повинні ставати (через сплив часу) ненадійними та неповними. Навпаки, докази мають бути актуальними й охоплювати той період часу, який потенційно може приховувати в собі ознаки вчинення кримінального правопорушення в минулому, чого можна досягти через посилення інституту декларування для колишніх посадовців. Водночас слід мати на увазі те, що чим за більший проміжок часу буде здійснюватись порівняння динаміки фактичного майнового стану публічного службовця та його законних доходів, тим нижчою є суспільна небезпека діяльності щодо здобуття необґрунтованих активів, оскільки вони здобувалися невеликими частинами [7, с. 261].

З латинської сентенції «*Criminalia sunt restringenda*» слідує, що кримінально-правові норми необхідно тлумачити обмежувально. Звідси також випливає, що кваліфікація вчиненого особами, які на момент інкримінування їм ст. 368-5 КК України, припинили виконувати функції держави або місцевого самоврядування, без чітко закріпленого періоду можливості такої кваліфікації щонайменше не відповідає принципу правової визначеності та не сприяє ефективній протидії незаконному збагаченню. І такий стан речей зайвий раз уможлиблює вкрай небажану з погляду забезпечення суспільного інтересу перевірку конституційності кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, на предмет її відповідності вимозі юридичної визначеності.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

1. Відсутність у ст. 368-5 КК України конкретного часового проміжку щодо осіб, раніше уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не узгоджу-

ється з принципом правової визначеності та не сприяє викриттю випадків завуальованого (латентного) незаконного збагачення. Для вирішення цієї проблеми п. 1 примітки ст. 368-5 КК України пропонується викласти у такій редакції: «Для цілей цієї статті особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції» відповідно до пункту 1 частини першої статті 3 цього Закону, а також особи, які звільнилися або в інший спосіб припинили діяльність, пов'язану із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, упродовж трьох років після звільнення або припинення такої діяльності».

2. Пропоноване вдосконалення ст. 368-5 КК України потребуватиме внесення змін до Закону України від 14.10.2014 у частині регламентації антикорупційного фінансового контролю. Для системного узгодження кримінального та антикорупційного законодавства абз. 2 ч. 2 ст. 45 Закону від 14.10.2014 пропонується викласти у такій редакції: «Особи, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування або іншу діяльність, зазначену у підпунктах «а», «в»-«г» пункту 2 частини першої статті 3, зобов'язані до 1 квітня кожного з наступних трьох років після року припинення діяльності подати в установленому частиною першою цієї статті порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік».

Вважаємо, що завдяки викладеним пропозиціям, спрямованим на вдосконалення кримінального та антикорупційного законодавства, вдасться посилити ефективність і запобіжний потенціал ст. 368-5 КК України як складника завершального рубежу

протидії латентним деліктам, застосування якого зробить економічно не вигідними вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

Статтю присвячено проблемі кримінальної відповідальності осіб, які на момент інкримінування їм ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення» припинили виконувати функції держави або місцевого самоврядування («колишні функціонери»).

Встановлено, що відсутність прямого закріплення у згаданій кримінально-правовій забороні періоду, протягом якого до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, після припинення виконання покладених на них обов'язків можуть застосовуватись кримінально-правові наслідки за результатами негативного антикорупційного фінансового контролю, не узгоджується з принципом правової визначеності й не дозволяє повною мірою реалізувати антикорупційний потенціал ст. 368-5 КК України. Досліджено запропоновані в юридичній літературі України способи розв'язання цієї проблеми, а також релевантний зарубіжний досвід.

Запропоновано зміни до примітки ст. 368-5 КК України, згідно з якими вона б застосовувалась до осіб, на яких поширюється дія п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», а також на відповідних осіб, які звільнилися або в інший спосіб припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, упродовж трьох років після звільнення або припинення такої діяльності. Наголошено на тому, що відповідних змін потребуватимуть і норми антикорупційного законодавства, а саме абз. 2 ч. 2 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції». Дове-

дено, що з урахуванням обмежених ресурсів держави і водночас суспільної значущості боротьби з незаконним збагаченням доцільно застосовувати такий засіб фінансового контролю, як електронне декларування, до «колишніх функціонерів» не більше як протягом 3 років після припинення виконання покладених на них обов'язків.

Аргументовано, що завдяки висунутим пропозиціям, спрямованим на вдосконалення кримінального та антикорупційного законодавства, вдасться посилити ефективність і запобіжний потенціал ст. 368-5 КК України як складника завершального рубежу протидії латентним деліктам, застосування якого зробить економічно не вигідними вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: незаконне збагачення, кримінальна відповідальність, корупція, «колишні функціонери», електронне декларування, особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Hrab A. Criminal liability for illicit enrichment of «former officials»

The article is devoted to the issue of criminal liability of persons who, at the time of incriminating them under Art. 368-5 of the Criminal Code of Ukraine «Illicit enrichment», ceased to perform the functions of the state or local self-government («former officials»).

It was stated that the absence of direct provision in the said criminal law prohibition of the period during which persons authorized to perform the functions of the state or local self-government, after termination of their duties, may be subject to criminal law consequences based on the results of negative anti-corruption financial control, is inconsistent with the principle of legal certainty and does not allow to fully realize the

anti-corruption potential of Art. 368-5 of the Criminal Code of Ukraine. The author examines the ways of solving this problem proposed in the legal literature of Ukraine, as well as the relevant foreign experience.

Amendments to the note to Art. 368-5 of the Criminal Code of Ukraine, according to which it would apply to persons covered by Clause 1 Part 1 Art. 3 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», as well as to the relevant persons who have resigned or otherwise ceased to perform activities related to the functions of the state or local self-government within three years after resignation or termination of such activities, are proposed. It has been found out that the norms of anti-corruption legislation also need corresponding changes, namely Subpara. 2 of Part 2 of Art. 45 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption». It has also been proved that, given the limited resources of the state and at the same time the social significance of the fight against illicit enrichment, it is advisable to apply such a means of financial control as electronic declaration to «former officials» no more than 3 years after the termination of their duties.

The author argues that the proposals aimed at improving criminal and anti-corruption legislation will help to enhance the effectiveness and preventive potential of Art. 368-5 of the Criminal Code of Ukraine as a component of the final frontier of counteraction to latent torts, the application of which will make corruption criminal offenses economically unprofitable.

Key words: illicit enrichment, criminal liability, corruption, «former officials», electronic declaration, persons authorized to perform the functions of the state or local self-government.

Література

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня

2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 01.06.2024).

2. Конвенція Африканського Союзу про запобігання корупції та боротьбу з нею від 1 липня 2003 року. URL: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-preventing-and-combating-corruption> (дата звернення: 01.06.2024).

3. Проект нового Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 25 лютого 2024 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 01.06.2024).

4. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.06.2024).

5. Загиней-Заболотенко З. А. Визначеність vs невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.

6. Михайленко Д. Г. Обґрунтування необхідності дії норм механізму фінансового контролю щодо осіб, які припинили виконувати функції держави або місцевого самоврядування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 2 (11). С. 68–73.

7. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 505 с.

8. Вознюк А. А., Дудоров О. О. Незаконне збагачення: у пошуках дієвої моделі кримінально-правової заборони. Дудоров О. *Кримінально-правові проблеми сучасної України* (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. С. 448-459.

9. Вознюк А. А., Титко, А. В. Кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, 2019 (2), С. 46–62. URL: <https://visnykrai.com/index.php/journal/article/view/306/221> (дата звернення: 01.06.2024).

10. Гузоватий О. І., Титаренко О. О. *Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах*: монографія / О. І. Гузоватий, О. О. Титаренко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 260 с.

11. Ясінь І. М. *Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. 236 с.

12. Безгинський Б. Г. *Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні*: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2022. 195 с.

13. Відгук офіційного опонента Дудорова О. О. на дисертацію Ясінь І. М. «Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України». Дудоров О. *Кримінально-правові проблеми сучасної України* (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. С. 470–474.

14. Звітність «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», форма № 1, затверджена наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 299. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.06.2024).

15. Матвеева Ю. І. *Принцип правової визначеності як складова верховенства права*: дис. ... канд. юридичних наук: 12.00.01. Київ: 2019. 220 с.

16. Івана М. Россі, Лаура Поп та Таммар Бергер, 2017 р., *Отримати повне уявлення про державних службовців: Керівництво з ефективного фінансового декларування*. Серія книг «Повернення викрадених активів» (StAR). Вашингтон, округ Колумбія, Світовий банк, doi:10.1596/978-1-4648-0953-8. Ліцензія: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. 142 с. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/305361500922924866/pdf/112302-UKRANIAN-142p-StARGettingtheFullPictureonPublicOfficialsUKR.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

17. Рева Ю. О. *Антикорупційне декларування: теорія, правове регулювання, практика*: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Одеса, 2020. 228 с.

18. *Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

19. *Дослідження моніторингу способу життя суб'єктів декларування як заходу фінансового контролю*. Київ, 2021. 54 с. URL: <https://ti-ukraine.org/research/monitoryng-sposobu-zhyttya-posadovtsiv-naskilky-ye-efektyvnoyu-taka-protsedura/> (дата звернення: 01.06.2024).

20. *Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 23.07.2021 № 450/21 «Про затвердження Порядку*

інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 29.07.2021 № 988/3610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-21#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

21. *Judgment of European Court of Human Rights in case of WYPYCH v. POLAND (Application No 2428/05) dated 25.10.2005.* URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71236> (дата звернення: 01.06.2024).

22. Представники академії беруть участь у законотворчій діяльності. Офіційний веб-портал Національної академії внутрішніх справ. 18.04.2019. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/images/news/img/2019/04/stat-368-5.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

23. Кримінальний кодекс Аргентини (LEY 11.179); *Codigo Penal de la Naciyn Argentina*. URL: <https://www.argentina.gob.ar/normativa/nacional/ley-11179-16546/actualizacion#25> (дата звернення: 01.06.2024).

24. Boles, J. R. (2013). *Criminalizing the problem of unexplained wealth: illicit enrichment offenses and human rights violations.* NYUJ Legis. & Pub. Pol'y, 17. P. 835–880.

25. Кримінальний кодекс Колумбії (Ley 599 de 2000). *Codigo Penal. Diario Oficial No. 44.097 de 24 de julio de 2000.* URL: http://www.secretariasenado.gov.co/senado/basedoc/ley_0599_2000.html (дата звернення: 01.06.2024).

26. Розслідування незаконного збагачення (368-5 КК України) : метод. рек. /

С. С. Чернявський, О. М. Стрільців, В. В. Крижна та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 90 с.

27. Савчин М. В., Марчук Р. В. Основні принципи діяльності Конституційного Суду України. *Часопис Київського університету права.* 2009. № 2. С. 83–89.

28. Навроцький В. О. Кримінально-правові аспекти принципу правової визначеності. Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 12–13 жовтня 2016 року.* Харків: Право. 2016. С. 60–65.

29. Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

30. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) / Пер. С. Головатого (за підтримки Американської агенції з міжнародного розвитку USAID). *Право України.* 2011. № 10. С. 168–184.

31. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 09 січня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 01.06.2024).

Х. Григор'єва,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ РЕЄСТР: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА¹

Постановка проблеми. У березні 2024 року Кабінет Міністрів України подав на розгляд Верховної Ради України проект Закону про Державний аграрний реєстр № 11063 від 04.03.2024 року [1]. Через два тижні групою народних депутатів було подано альтернативний законопроект про Державний аграрний реєстр № 11063-1 від 18.03.2024 року [2]. Ураховуючи вказані законодавчі ініціативи, виникла потреба в аналізі даних проектів у контексті чинного законодавства. Слід одразу уточнити, що в цих проектних документах йдеться *не про утворення* Державного аграрного реєстру (ДАР), а *про ускладнення* нормативно-правових засад його функціонування. Законодавче народження цього реєстру відбулося ще у 2020 році із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції». Таким чином, ДАР функціонує уже протягом близько трьох років. Тобто існуючої законодавчої основи виявилось достатньо для запуску системи та активного використання її можливостей під час надання державної підтримки аграріям. За таких умов виникає цілком логічне питання про доцільність запропонованих змін,

особливо на тлі триваючого воєнного стану.

Аналіз сучасного стану досліджень. Правові питання створення та функціонування ДАР розглядалися в публікаціях таких учених як Т. О. Коваленко [3], Г. С. Корнієнко [4], П. Ф. Кулинич [5], О. В. Лозо [6], О. В. Мірошниченко [7], М. Ю. Покальчук [8], В. Д. Сидор [9], В. П. Станіславський [10; 11] тощо. При цьому характерною рисою багатьох досліджень стало вивчення ДАР не стільки як самостійного об'єкту, скільки крізь призму цифровізації аграрних правовідносин. Аналізуючи ДАР як нове явище, учені здебільшого звертали увагу на ті перспективи, що відкриває його використання. Разом із цим, недостатньо уваги приділялося ретельному аналізу безпосередньо законодавчих засад функціонування реєстру, особливо з огляду на нещодавні законодавчі ініціативи.

У зв'язку з цим **метою даної статті** є обґрунтування оптимальних шляхів еволюції законодавства про Державний аграрний реєстр (ДАР) у контексті нормотворчих ініціатив 2024 року.

Виклад основного матеріалу. Державна підтримка сільського господарства в Україні має деякі серйозні недоліки. У своїх попередніх дослідженнях ми провели їх класифікацію на три групи: недоліки змісту, недо-

¹ Дослідження здійснене у рамках виконання наукового проекту (реєстраційний номер № 226/0062) відповідно до договору із Національним фондом досліджень України, за сприяння Кембриджського університету (Велика Британія)

ліки форми та недоліки реалізації. До останньої групи відносяться такі проблеми як «інституційна недосконалість; бюрократичність, затягування процедури; відсутність гарантій фактичного отримання підтримки; нерівноправність у договірних відносинах» [12]. Боротьба із цими негативними явищами у значній мірі лежить у технічній площині. Так, використовуючи сучасні цифрові можливості, цілком реально автоматизувати агропротекційні відносини і тим самим суттєво знизити корупційні та бюрократичні ризики. Саме тому поява ДАР стала знаковою для української аграрної сфери – вона знаменувала собою новий еволюційний етап державної підтримки сільського господарства.

Слід зазначити, що створення ДАР стало результатом попередньої нормативної та консультативної підготовки. Так, Указом Президента «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 08.11.2019 року № 837/2019 передбачалося створення пілотного проекту електронного фермерського реєстру [13]. Ця ідея була взята за основу, але значно розширена і доопрацьована в рамках реалізації проекту «Підтримка впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики в Україні», що виконувався за підтримки Світового Банку та ЄС. Результатом роботи стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» від 05.11.2020 року [14]. Зокрема, в головному агропротекційному Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» з'явилося визначення ДАР та основні правові засади його функціонування.

ДАР представляє собою платформу, на якій кожен бажачий виробник сільськогосподарської продукції має право зареєструватися,

створити власний профіль з актуальною інформацією про себе, свою діяльність та майно; а також головне – за допомогою цифрового інструментарію ДАР виробник має можливість подати заявку на участь у доступних йому програмах підтримки, не виходячи із дому. Навколо цієї основної ідеї було розроблено конкретне законодавче забезпечення покладених на реєстр функцій:

а) *агропротекційна функція* – основна задача ДАР, яка переводить відносини надання державної підтримки на новий організаційний рівень. Використання ДАР спрощує як сільськогосподарським товаровиробникам, так і державі процедурну складову надання державної підтримки. При цьому застосування єдиної цифрової платформи ДАР дозволяє мінімізувати традиційні негативні прояви агропротекційних відносин (корупційність, бюрократичність, ресурсозатратність тощо). В законопроектах основна мета функціонування даного реєстру зберігається: він призначений для оптимальної організації державної підтримки сільському господарству. ДАР розглядається як зручний діджиталізаційний елемент удосконалення процедурної складової агропротекційних відносин;

б) *інформаційно-аналітична функція*, яка є допоміжною, але абсолютно закономірною та необхідною. Обробка усього масиву актуальної інформації про виробників сільськогосподарської продукції, про їхню сільськогосподарську діяльність, види та обсяги підтримки, яку вони отримали, тощо – дає можливість оперативно виявляти тенденції розвитку сільського господарства, вчасно помічати негативні або кризові явища, робити обґрунтовані прогнози тощо. Тобто інформаційно-аналітична функція ДАР може плідно використовуватися, наприклад, на національному рівні – для формування ефективної аграрної політики. Накопичені дані ДАР можуть бути використані й на інди-

відуальному рівні: наприклад, контрагенти сільськогосподарського товаровиробника можуть черпати достовірну та актуальну інформацію про нього з даних ДАР і будувати на підставі аналізу цих даних стратегію взаємодії з таким аграрієм (наприклад, для комерційного банку буде важливо простежити інтенсивність сільськогосподарської діяльності, майновий стан потенційного позичальника та інші його характеристики, компактно зібрані в одному місці).

Ще один рівень реалізації інформаційно-аналітичної функції ДАР – це використання даних реєстру під час проходження дозвільних процедур. Чим більше міцнішатиме та укріплюватиметься система ДАР, тим більше вона буде залучена до виконання різноманітних адміністративних процедур. Можна спрогнозувати подальшу активізацію такого залучення. Дане твердження не голослівне, оскільки ДАР уже починає використовуватися у таких цілях. Наприклад, намагаючись боротися із незаконним експортом зерна під час воєнного стану, уряд розробив особливий механізм, спрямований на посилення контролю за експортними операціями із основними сільськогосподарськими культурами (пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза, соя, насіння ріпаку, насіння соняшнику, рослинні олії тощо). Так, постановою Кабінету Міністрів України від 31.10.2023 року №1132 було затверджено Порядок реалізації експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану. Метою експериментального проекту було заявлено *«створення умов для унеможливлення зловживань та порушень законодавства під час експорту товарів ...., а також забезпечення захисту прав суб'єктів агропромислового комплексу, які провадять господарську діяльність без порушень вимог законодавства, шляхом верифікації суб'єктів агропромислового комплексу»* [15]. Суть

цього механізму полягає у тому, що експортер має пройти верифікацію за допомогою функціоналу ДАР: зареєструватися, підтягнути необхідну інформацію про себе з інших реєстрів та баз даних, долучити лист банку із підтвердженням здійснених зовнішньоекономічних операцій та подати електронну заявку на включення до переліку верифікованих суб'єктів. Проходження цієї процедури є досить важливим, оскільки відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2024 рік» від 27 грудня 2023 р. № 1402 до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, включених до переліку верифікованих суб'єктів агропромислового комплексу, не застосовується режим ліцензування експорту [16]. Таким чином, ми бачимо конкретний приклад застосування ДАР у контексті дозвільних процедур.

Усвідомлюючи практичні можливості, які відкриває використання ДАР, можна спрогнозувати інтенсифікацію науково-практичних досліджень у цій сфері. Наразі аграрно-правова наука ще недостатньо уваги приділяє вивченню законодавчого забезпечення ДАР, однак визнає його яскраво виражені позитивні риси: автоматизація, зручність користування, налагодження інформаційної взаємодії із іншими публічними електронними реєстрами тощо. Переваги, які дає використання ДАР, визнаються і самими аграріями. Так, стрімке наповнення ДАР шляхом добровільної реєстрації в ньому більш ніж 126 тисяч виробників сільськогосподарської продукції (станом на початок 2024 року) вказує на позитивне сприйняття аграрною спільнотою цього інструменту.

Саме на етапі активного залучення користувачів нового реєстру нормотворець оголосив про намір змінити правові засади функціонування ДАР. Паралельне подання на розгляд Вер-

регулювання інших (небазових) реєстрів на рівні закону. На нашу думку, тлумачення цих нормативних вимог все ж не має бути суто формальним. По суті мова йде про те, що публічні електронні реєстри повинні мати під собою нормативно-правову основу функціонування – закон чи акт законодавства, в яких має бути відображено один і той самий перелік відомостей, що складається з 22 пунктів. Тобто ст. 26 Закону України «Про публічні електронні реєстри» містить дві основні вимоги, які можна узагальнено назвати *формальною* (реєстр має бути врегульовано на рівні певного законодавчого акту) та *змістовною* (у такому акті мають бути врегульовані усі основні питання).

Опираючись на це, слід проаналізувати законодавчі засади функціонування ДАР. Ми вважаємо, що оскільки такі нормативно-правові засади від початку були закріплені на рівні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», то формальні вимоги Закону України «Про публічні електронні реєстри» уже виконані і для цього не обов'язково приймати окремий спеціальний закон.

Якщо ж аналізувати змістовні вимоги, то можна простежити багато невідповідностей. У чинному Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» не відображено цілу низку відомостей, які мають бути прописані відповідно до ст. 26 Закону України «Про публічні електронні реєстри», наприклад: назва держателя реєстру; назва та/або вимоги до адміністратора; вимоги до публічних реєстраторів; вимоги до створювачів; строки внесення до реєстру інформації про об'єкти реєстру; види та матеріальні форми документів, що створюються під час ведення реєстру, та спосіб їх обліку у складі такого реєстру; порядок обов'язкового інформування правоволодільца про запити тощо. Частина вказаних питань врегульована на підзаконному

рівні – у постанові Кабінету Міністрів України «Про функціонування Державного аграрного реєстру» від 2 червня 2021 р. № 573 [18].

У зв'язку з цим необхідно визнати, що законодавчі засади функціонування ДАР потребують не стільки нового закону із формальним структурованим переліком відомостей, що вимагаються загальним законом про реєстри, скільки потребують точкового доповнення існуючих законодавчих положень.

2) *Техніко-юридичний аспект.* Проведений детальний аналіз обох проєктів Закону про Державний аграрний реєстр вказує на низький рівень їх техніко-юридичного виконання. Для прикладу можна зупинитися на деяких моментах.

По-перше, існування термінологічних недоліків різного характеру. Наприклад, зауваження викликає запропоноване визначення ДАР як «інформаційно-комунікаційної системи, що забезпечує збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення реєстрових даних та надання реєстрової інформації» [1; 2]. У такому варіанті легальна дефініція не містить жодного натяку на те, яку ж саме інформацію та з якою метою акумулює ДАР. У цій частині чинне визначення у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» є більш спеціалізованим, оскільки говорить про операції із інформацією «про виробників сільськогосподарської продукції та сільськогосподарську діяльність, яку вони здійснюють» [19]. До того ж було би доцільно визначити ДАР не через інформаційно-комунікаційну систему, а все ж через родові поняття публічного електронного реєстру.

Крім того тексти проєктів насичені різними неоднозначними термінами, вживання яких викликає питання. Наприклад, без чіткого визначення використовується поняття «суб'єкт агропромислового комплексу». Сумнівним є вживання терміну «правовий

давцю проекти законів про ДАР приймати зарано. Прийняття якогось із них криє в собі загрозу негативного впливу на вже сформовані відносини в цій сфері. Ми переконані, що змінювати законодавство необхідно лише тоді, коли позитивний ефект буде досягнуто з високим ступенем вірогідності, а такі зміни є дійсно потрібними. Натомість у дослідженому нами випадку зміни до законодавства обґрунтовані та виконані абсолютно формально. Фактично, наразі ми спостерігаємо підміну організаційно-правовою активністю якісного змістовного реформування. При цьому відсутність реальної підтримки сільському господарству маскується під додатковими шарами непотрібної нормотворчості [21].

Висновки. На основі здійсненого наукового аналізу запропонованих змін до законодавства про ДАР, опираючись на розглянуті системно-структурний, техніко-юридичний, методологічний аспекти цього питання, можна зробити загальний висновок про недоцільність прийняття спеціального Закону України «Про Державний аграрний реєстр» на даному етапі розвитку агропротекційного законодавства. На нашу думку, наразі нормотворча діяльність має рухатися у більш поміркованому та ощадливому напрямі, зокрема шляхом внесення необхідних і достатніх змін до ст. 2² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Уже після майбутнього назрілого реформування агропротекційного законодавства стане зрозумілим найбільш оптимальне законодавче забезпечення ДАР.

Як помітно з проведеного аналізу, ДАР уже стрімко виростає із того початкового суто агропротекційного інструменту, яким він позиціонувався кілька років тому. Наразі реєстр демонструє потенціал перетворитися в максимально повну базу даних про сучасний агробізнес, охоплюючи не лише виробників сільськогосподар-

ської продукції, але й експортерів, кредиторів, суб'єктів обслуговування тощо. У зв'язку з цим ми припускаємо, що потреба в спеціальному законі про ДАР все ж буде, однак такий закон має: а) узгоджуватися із концепцією реформування агропротекційного законодавства; б) відображати усю багатофункціональність реєстру. Існуючі законопроекти не відповідають цим вимогам.

У статті проведено аналіз законодавчих засад функціонування Державного аграрного реєстру в Україні в контексті висунутих нормотворчих ініціатив, а саме: урядового та депутатського законопроектів, поданих на розгляд до Верховної Ради України на початку 2024 року. Вивчення законодавчих ініціатив щодо спеціального закону про Державний аграрний реєстр у системно-структурному, техніко-юридичному та методологічному аспектах виявило суттєві недоліки по усім трьом напрямам. Окреслено суперечності, проблеми та прорахунки явно виражені в недостатньому обґрунтуванні необхідності спеціального закону, в слабкому технічному виконанні законопроектної роботи, у стратегічній короткозорості щодо подальшого розвитку агропротекційного законодавства. З огляду на досить високу критичну масу зауважень зроблено висновок про те, що обидва подані законодавцю проекти законів про Державний аграрний реєстр приймати зарано. Прийняття якогось із них криє в собі загрозу негативно вплинути на вже сформовані відносини в цій сфері. Наразі спостерігається підміна організаційно-правовою активністю якісного змістовного реформування. При цьому відсутність реальної підтримки сільському господарству маскується під додатковими шарами непотрібної нормотворчості. Доводиться

теза про те, що нормотворча діяльність має рухатися у більш поміркованому та ощадливому напрямі, зокрема шляхом внесення необхідних і достатніх змін до ст. 2² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», які мають привести чинне законодавче регулювання у відповідність із вимогами Закону України «Про публічні електронні реєстри». Уже після майбутнього назрілого реформування агропротекційного законодавства стане зрозумілим найбільш оптимальне законодавче забезпечення Державного аграрного реєстру в умовах майбутньої концепції агропротекційного законодавства.

Ключові слова: Державний аграрний реєстр, державна підтримка сільського господарства, публічні електронні реєстри, цифровізація, діджиталізація.

Hryhorieva K. State agrarian register: problems of legislation

The article analyzes the legislative basis for the functioning of the State Agrarian Register in Ukraine in the context of proposed regulatory initiatives, namely: government and deputy draft laws submitted for consideration to the Verkhovna Rada of Ukraine at the beginning of 2024. The study of legislative initiatives regarding the special law on the State Agrarian Register in system-structural, technical-legal and methodological aspects revealed significant shortcomings in all three directions. Contradictions, problems and miscalculations are clearly expressed in the insufficient justification of the need for a special law, in the weak technical implementation of the draft law, in the strategic short-sightedness regarding the further development of agricultural protection legislation. In view of the rather high critical mass of comments, it was concluded that it is too early to adopt both draft laws on the

State Agrarian Register submitted to the legislator. Acceptance of any of them carries the threat of negatively affecting already formed relations in this area. Currently, there is a substitution of organizational and legal activity for qualitative substantive reform. At the same time, the lack of real support for agriculture is masked under additional layers of unnecessary rule-making. The thesis that the rule-making activity should move in a more moderate and frugal direction, in particular by making necessary and sufficient changes to Art. 22 of the Law of Ukraine “On State Support of Agriculture of Ukraine”, which should bring the current legislative regulation into compliance with the requirements of the Law of Ukraine “On Public Electronic Registers”. The most optimal legislative provision of the State Agrarian Register in the conditions of the future concept of agricultural protection legislation will become clear after the upcoming reform of the agricultural protection legislation.

Key words: State agrarian register, state support for agriculture, public electronic registers, digitization, digitization.

Література

1. Проект Закону про Державний аграрний реєстр № 11063 від 04.03.2024 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43801#nav-tab4> (дата звернення: 01.04.2024 року)

2. Проект про Державний аграрний реєстр № 11063-1 від 18.03.2024 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43843> (дата звернення: 01.04.2024 року)

3. Коваленко Т. О. Трансформація правового регулювання ведення кадастрів, реєстрів та електронних баз даних природних ресурсів у контексті реформи децентралізації. Держава і право. 2022. Вип. 92. С. 106 – 118.

4. Корнієнко Г. С. Екологічна безпека та інформаційні технології у сфері агробізнесу в умовах сучасних викликів. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матері-

али наук.-практ. онлайн-конф. (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 91 – 94.

5. Кулинич П. Ф. Правове забезпечення цифровізації земельних відносин в Україні: проблеми періоду воєнного стану. Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз: матеріали круглого столу (Харків, 12 трав. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 91 – 95.

6. Лозо О. В. Актуальні питання правового регулювання цифровізації сільського господарства. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конф. (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 206 – 211.

7. Мірошниченко О. В. Загальна характеристика законодавства у сфері цифрової трансформації аграрних відносин. Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах: матеріали круглого столу (м. Харків, 22 лют. 2024 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2024. С. 344 – 348.

8. Покальчук М. Ю. Державний аграрний реєстр як інструмент державного регулювання у сільському господарстві. П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 10-13 червня 2021 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 236 – 239.

9. Сидор В. Д. Державний аграрний реєстр як надійне джерело інформації про аграрних товаровиробників для надання державної підтримки. Органічне виробництво: право і бізнес: матеріали наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 17 червня 2021 року). Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 111 – 114.

10. Станіславський В. П. Правові аспекти цифровізації аграрних відносин в умовах воєнного стану. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнарод. наук.-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОРМ Ямичинський О.В., 2022. С. 134 – 136.

11. Станіславський В. П. Концепт цифровізації в аграрному праві. Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах: матеріали круглого столу (м. Харків, 22

лют. 2024 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2024. С. 263 – 265.

12. Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 40 с.

13. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 08.11.2019 року № 837/2019. Урядовий кур'єр. 2019. № 217.

14. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції: Закон України від 05.11.2020 року. Урядовий кур'єр. 2020. № 236.

15. Про затвердження Порядку реалізації експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2023 року №1132. Урядовий кур'єр. 2023. № 2019

16. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2024 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 року № 1402. Урядовий кур'єр. 2023. № 262.

17. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021 року. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 11. Ст. 27.

18. Про функціонування Державного аграрного реєстру: постанова Кабінету Міністрів України від 2.06.2021 року. Урядовий кур'єр. 2021. № 108.

19. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527.

20. Григор'єва Х. А. Двадцятиріччя Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»: чи є майбутнє? Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 335 – 344

21. Григор'єва Х. А. Державний аграрний реєстр: чи потрібен спеціальний закон? Правова наука і державотворення в Україні у контексті інтеграційних процесів: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Суми, 24 травня 2024 року) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми: СФ ХНУВС, 2024. С. 126 – 128.

УДК 341.7:342.76:342.72/.73 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.13>**Е. Дорошенко,**доктор філософії з галузі знань «Право»,
радник другого відділу Департаменту забезпечення роботи керівництва
Міністерства закордонних справ України

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА КІБЕРДЕМОКРАТІЇ

Постановка проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком штучного інтелекту та кібердемократії, сучасне суспільство стикається з новими викликами та можливостями у галузі захисту та обмеження прав і свобод людини і громадянина. Необхідно вивчити та проаналізувати механізми захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах росту впливу штучного інтелекту та кібердемократії, а також існуючі практики обмеження прав для забезпечення суспільної безпеки та порядку. Особлива увага приділяється збалансованому підходу до захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті технологічного прогресу, з урахуванням етичних, юридичних та соціальних аспектів. Такий аналіз покликаний визначити оптимальні стратегії та механізми, які забезпечать ефективний захист прав і свобод людини і громадянина в епоху штучного інтелекту та кібердемократії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Засади встановлення, регулювання, реалізації, захисту прав і свобод людини і громадянина досліджували Александрова О.С., Горбань О.В., Мартич Р.В., О. В. Батанов, К. О. Буряковська, О. П. Васильченко, О. Т. Волощук, М. М. Гнатівський, А. П. Головащук; Н. А. Гураленко. Засади обмеження окремих прав і свобод людини і громадянина, засад їх правового регулювання досліджували як

українські-вчені Буткевич В. Г., О. В. Андрієвська, М. В. Афанасьєва, Ю. М. Басига, О. В. Білоскурська, Л. М. Дешко, В.А. Дорошенко, Н. Д. Жильнікова та інші. Технологічні явища, такі як штучний інтелект, в юридичній сфері досліджувались Куфтирев, П. В., Васильєва А. І., Яковлева Л. І. та інші.

Мета статті полягає в дослідженні сучасних механізмів захисту та обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах зростання впливу штучного інтелекту та кібердемократії. Стаття спрямована на аналіз ролі штучного інтелекту та кібердемократії у сфері прав людини, виявлення викликів та можливостей, які вони створюють, а також надання пропозицій щодо оптимальних стратегій захисту прав і свобод в цьому новому технологічному та соціальному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом тисячоліть історії людства, можна зробити висновок, що сутність її полягає в постійній боротьбі за права людини у різних сферах життя, в різних соціально-економічних утвореннях та епохах. Часи мінялися, народи й покоління приходили й ішли, проте прагнення до вільного життя, задоволення власних потреб і захисту цих прав виявлялися як у формі примітивних суспільних регуляторів, так і у встановленні норм права з часом. Навіть у вік технологічного прогресу та цифрової револю-

ції проблеми захисту прав і свобод людини та їх обмеження залишаються надзвичайно актуальними.

«Права людини є основними принципами конституціоналізму та включаються до Конституцій всіх демократичних держав світу. Згідно з філософією права, їхня мета полягає в створенні всебічного та збалансованого підходу, який запобігав би маніпуляціям ідеєю прав людини, включаючи ідеологічні втручання як зі сторони держав, так і з інших соціальних формацій. З погляду філософії права, права людини є одним з видів загальних прав, які включають сприятливі та позитивно оцінювані стани їх власника» [1, с.54].

Загальні права людини доступні всім особам, незалежно від їхньої статі, мови, релігії та інших особистих характеристик. Окремі категорії прав включають права жінок, дітей, осіб з інвалідністю, людей похилого віку, іноземців, біженців та інші. Права людини можна також розділити на фізичні, що стосуються розпорядження своїм тілом, такі як право на особисту недоторканість та право на життя, і інтелектуальні, такі як свобода слова, друку та право на освіту.

«Поняття «права і свободи», як передбачені Конституцією України, включають широкий спектр аспектів, таких як особисті, громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні та екологічні права. У нашому дослідженні ми розглядаємо різні форми та типи цих прав, які були класифіковані відповідно до рішень Конституційного суду України. Особисті права включають в себе, зокрема, право на життя, свободу і особисту недоторканність, захист приватного житла, конфіденційність листування та інші. Громадянські та політичні права охоплюють такі аспекти, як право на інформацію, свободу об'єднання у політичні партії, участь у державному управлінні, збори без зброї та інші» [4].

Ще одним важливим механізмом у сфері прав людини є обмеження

саме цих прав, треба мати чітке розуміння при яких умовах дані обмеження припустимі та навіть необхідні. «Кожна країна встановлює ряд законодавчих обмежень, що визначають певні рамки для здійснення прав та свобод. Ці обмеження можуть бути закріплені у конституціях, проте вони ґрунтуються на таких принципах, як превалювання права, рівність, справедливість, захист прав людини та громадянина, а також принципах гуманності, солідарності, моралі тощо» [12].

Аналізуючи обмеження прав і свобод людини і громадянина, треба звернутись до Конституції України. У другому розділі цього основного закону України закріплені допустимі та навіть, в деяких випадках, необхідні обмеження прав людини. На сьогоднішній день підставами для обмеження деяких прав людини в Україні є ведений воєнний стан, який триває до сих пір, по всій території держави. «Указом Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 в Україні було введено воєнний стан» [6].

«Під час введення в дію воєнного стану в Україні, конституційне обмеження прав та свобод людини та громадянина можна описати як спеціальний правовий режим, який передбачений Конституцією та законами України. Цей режим передбачає тимчасове загальне або конкретно-індивідуальне призупинення чи обмеження певного обсягу прав та свобод, що гарантовані державою, упродовж періоду дії воєнного стану. Це введення здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами в інтересах захисту прав інших осіб, а також у зусиллях по відверненню збройної агресії та забезпеченню національної безпеки» [2].

Згідно з Конституцією України обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина стосуються таких аспектів як: «недоторканність житла, таємниця листування, свобода пересування, право на свободу думки

і слова, участь в управлінні справами держави, право на працю та інші» [4].

Навіть у вік технологічного прогресу та цифрової революції, коли суспільство розвивається і досягає нових висот в науці, техніці та комунікаціях, проблеми війни та конфліктів продовжують залишатися реальністю. Ці конфлікти, незалежно від їхнього характеру та масштабу, завжди несуть за собою значні обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Війни призводять до надзвичайних ситуацій, які вимагають тимчасових, але радикальних заходів з боку держав, щоб забезпечити безпеку та стабільність. Це включає введення воєнного стану, що часто супроводжується призупиненням або обмеженням певних конституційних прав та свобод громадян. Наприклад, можуть бути обмежені свобода пересування, право на зібрання, свобода слова та інші права, які в нормальних умовах є невід'ємними.

У сучасному світі, де технології дозволяють ефективно збирати, обробляти та аналізувати інформацію, важливо забезпечити баланс між необхідністю захисту національної безпеки та дотриманням прав людини і громадянина. Нові технології можуть стати інструментом як для захисту, так і для обмеження прав і свобод людини і громадянина, що вимагає від суспільства і державних інститутів високого рівня відповідальності та етичності у їх використанні.

Демократія, як форма державного правління, передбачає активну участь громадян у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя, а також забезпечення рівних прав і свобод для всіх. Однією з ключових характеристик демократичного суспільства є захист прав людини, який є основою для справедливості, рівності та гідності кожного індивіда. У демократичних системах права людини визнаються фундаментальними та невід'ємними. Держава, яка діє в рамках демократичних принципів, зобов'я-

зана забезпечувати реалізацію цих прав, а також захищати їх від будь-яких порушень.

В демократичних державах процес обмеження прав і свобод людини і громадянина ретельно регулюється законодавством і здійснюється під контролем незалежних судових органів, щоб запобігти зловживанням та забезпечити, що обмеження не порушують основних принципів демократії, таких як верховенство права, рівність перед законом і захист від дискримінації. А, отже, якщо демократичний устрій держави є фундаментом для захисту та додержання прав людини, то як технологічні інновації можуть допомогти в додержанні принципів демократії держави.

В Україні поступово розвивається саме електронна демократія, тому вважаємо за потрібним аналізувати саме цей напрям. Відповідно до Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, затвердженою КМУ України: «електронна демократія - форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій» [9].

В Україні: «сформовано основні правові засади побудови інформаційного суспільства шляхом прийняття ряду нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства, створення інформаційних електронних ресурсів, захисту прав інтелектуальної власності на такі ресурси, гарантій та механізму доступу до публічної інформації, розвитку електронного урядування та відкритого уряду, електронного документообігу, інформаційної безпеки тощо» [9].

Як один із проявів електронної демократії в Україні - сервіс електронних петицій. Громадяни можуть звернутися до Президента України

з електронними петиціями через спеціальний розділ веб-сайту Офіційного інтернет-представництва Президента України. Українське законодавство визначає електронну петицію як колективне звернення в електронній формі до суб'єкта владних повноважень у вигляді тексту скарги (протесту) та/або пропозиції. Згідно до Концепції розвитку електронної демократії в Україні, схваленої КМУ України: «Суб'єкт владних повноважень має на електронну петицію публічно оголосити свою позицію стосовно згоди чи незгоди по суті петиції, інформувати про аргументи у разі незгоди та організувати спільну з авторами та їх прихильниками роботу з розроблення та втілення плану реалізації петиції у разі згоди» [7].

Електронні петиції підвищують рівень громадської участі у державних справах, надаючи можливість громадянам впливати на рішення влади та захищати свої права через прямий цифровий діалог з державними органами. Це сприяє розвитку громадянського суспільства, посилює підзвітність влади та забезпечує врахування думки громадян у процесі прийняття рішень, що є важливим для захисту їхніх прав та свобод.

Хоча електронні петиції в Україні є важливим інструментом для захисту прав людини та забезпечення громадської участі у державних справах, існують деякі недоліки, які обмежують їхню ефективність. Наприклад, існують випадки, коли електронні петиції, навіть якщо вони набирають необхідну кількість голосів, не отримують належної уваги з боку державних органів. Це може бути пов'язано з бюрократичними процедурами, відсутністю політичної волі або іншими чинниками, що знижує ефективність цього інструменту.

Також багато громадян не знають про існування сервісу електронних петицій або не розуміють, як ним користуватися. Це призводить до низької кількості голосів на під-

тримку важливих ініціатив, що може перешкоджати реалізації потенційно корисних змін. Державна влада та громадські організації можуть вплинути на це шляхом проведення широкомасштабних інформаційних кампаній у засобах масової інформації, включаючи телебачення, радіо, газети та інтернет. Це допоможе донести інформацію про існування електронних петицій до широкого кола громадян. Також вважаємо, що включення інформації про електронні петиції та інші інструменти електронної демократії в освітні програми сприятиме підвищенню обізнаності молоді.

В практиці можна побачити, що навіть після успішного збору підписів, громадяни часто не отримують детального зворотного зв'язку щодо статусу та результатів розгляду їхньої петиції. Це знижує мотивацію до участі в подальших ініціативах.

Отже, такий механізм електронної демократії забезпечує низку переваг для захисту прав людини і громадянина. По-перше, електронні петиції підвищують громадську участь у державних справах, що сприяє розвитку громадянського суспільства. Громадяни отримують можливість висловлювати свої потреби та вимоги, впливаючи на прийняття рішень. По-друге, вимога публічного оголошення позиції щодо петицій посилює підзвітність державних органів перед громадянами. Це забезпечує прозорість процесу прийняття рішень та підвищує довіру до влади. По-третє, широке застосування електронних петицій допомагає громадянам захищати свої права і свободи, оскільки державні органи зобов'язані реагувати на колективні звернення та враховувати думку громадськості.

«У сучасних умовах активної цифровізації суспільства та формування цифрової економіки стає очевидним, що традиційні правові механізми регулювання використання сучасних цифрових технологій є недостатніми та неефективними. Сьогодні не стільки

Чат-боти та інші системи штучного інтелекту можуть надавати юридичні консультації, допомагати людям розуміти їхні права та надавати інформацію про доступні ресурси для захисту цих прав. «Чат-боти - це програми, які використовують штучний інтелект для спілкування з користувачами через текстові або голосові інтерфейси. Вони можуть імітувати розмову з людиною, надаючи інформацію, відповідаючи на запитання або виконуючи певні дії на запит користувача» [14].

Штучний інтелект може відігравати важливу роль у забезпеченні обмеження прав людини під час надзвичайних ситуацій, таких як воєнний стан, коли це вкрай необхідно для захисту національної безпеки та громадського порядку. Наприклад, поширення дезінформації під час воєнного стану є дуже актуальною проблемою. Алгоритми штучного інтелекту можуть швидко виявляти неправдиві або маніпулятивні повідомлення, що можуть викликати паніку чи порушення громадського порядку.

Щодо забезпечення громадської безпеки, адже під час воєнного стану можуть бути запроваджені різні обмеження, такі як комендантська година або обмеження пересування штучний інтелект може допомогти тим, що має системи розпізнавання обличчя і номерних знаків, тим самим допомагає в ідентифікації осіб, які порушують комендантську годину або займаються незаконною діяльністю. Також штучний інтелект може аналізувати історичні дані та соціально-економічні показники, щоб прогнозувати можливі зони підвищеної кримінальної активності та спрямовувати ресурси для їх запобігання. Системи штучного інтелекту можуть автоматично надсилати попередження та інформацію громадянам про чинні обмеження та правила поведінки.

Отже, навіть у наш час, коли ми живемо в умовах швидкого технологічного розвитку, необхідність

обмеження прав у періоди війни та конфліктів залишається актуальною проблемою. Важливо постійно працювати над створенням та вдосконаленням правових механізмів, які захищали права людини навіть у найважчі часи, забезпечуючи при цьому безпеку і стабільність у суспільстві.

Також слід зазначити, що в Україні існує Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена КМУ України. Метою даної концепції є: «визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління» [8]. Проаналізувавши концепцію, можна зробити висновок, що вона має потенціал для суттєвого впливу на захист прав людини.

Технології штучного інтелекту ще не досліджені до кінця, і невідомо, як вони можуть впливати на людей та чи можуть вони втратити контроль. Тому разом з перевагами штучний інтелект може представляти різні загрози для захисту прав людини, якщо не буде належно контрольований та регульований. Наприклад, штучний інтелект збирає, аналізує та зберігає великі обсяги особистих даних, що може порушити права на приватність та викликати можливість зловживання цими даними. Використання автоматизованих систем може призвести до заміщення робочих місць людьми, що може вплинути на їхні права на працю та гідну заробітну плату. Штучний інтелект може використовуватися для створення систем масового спостереження, що порушує право на приватне життя та свободу.

Висновки. В епоху штучного інтелекту і кібердемократії захист прав і свобод людини і громадянина стає більш актуальним особливо завдяки зростанню кількості технологій, які можуть впливати на основні права та

свободи. Штучний інтелект та кібердемократія можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль у захисті прав і свобод людини і громадянина та обмеженні цих прав для забезпечення національної безпеки. Важливо забезпечити баланс між захистом прав індивіда та потребою в забезпеченні безпеки суспільства, розробляючи ефективні механізми контролю та регулювання використання таких технологій. Також важливо розробляти етичні та правові норми, щоб забезпечити відповідальне використання штучного інтелекту та захист прав і свобод людини і громадянина. Ще необхідно забезпечити ефективний механізм контролю та нагляду за системами штучного інтелекту, а також розвивати механізми компенсації у випадках порушення прав і свобод людини і громадянина через їхнє використання.

Права і свободи людини і громадянина є фундаментальними цінностями, на яких будується демократичне суспільство. Вони забезпечують кожній людині можливість розвиватися, реалізовувати свій потенціал і брати активну участь у суспільному житті. Історично склалося так, що права людини стали предметом філософських роздумів, наукових досліджень та законодавчого регулювання. В епоху стрімкого технологічного розвитку, коли штучний інтелект і кібердемократія набувають все більшого значення, питання захисту та обмеження прав людини і громадянина стають ще більш актуальними. Сучасні технології пропонують нові можливості для захисту прав людини і громадянина, але водночас вони створюють нові виклики та загрози. Використання штучного інтелекту у державному управлінні, правовій системі та інших сферах суспільного життя потребує розробки нових підходів до забезпечення прав людини.

Важливість вивчення прав людини полягає в тому, що вони є основою для справедливості, рівності та гідності кожної людини. У демократичному суспільстві права і свободи людини і громадянина повинні бути гарантовані та захищені від будь-яких порушень. Але існує необхідність обмеження даних прав. Важливим є вивчення чітких підстав та умов їх обмеження, порядку реалізації таких заходів, повноважень відповідних органів, застосування механізмів захисту, що представляє собою фактично засоби захисту суспільства, підставою для забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності, особливо в умовах воєнної агресії.

У статті досліджено суть захисту прав людини і громадянина, механізм запровадження конституційних обмежень прав і свобод та роль штучного інтелекту і кібердемократії в сфері прав людини і громадянина, аналізуються виклики та можливості, які вони створюють для захисту прав та свобод.

Тому важливо досліджувати механізми, які б ефективно захищали права людини і громадянина в умовах технологічного прогресу, водночас, враховуючи необхідність обмежень для забезпечення безпеки та суспільного порядку. Це вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує юридичні, технологічні та етичні аспекти, а також активної участі міжнародного співтовариства у виробленні єдиних стандартів та норм.

Ключові слова: демократія, права людини, обмеження прав людини і громадянина, національна безпека, штучний інтелект, кібердемократія.

Doroshenko E. Mechanisms of protection and limitation of human rights in the era of artificial intelligence and cyber democracy

Human and citizen rights and freedoms are fundamental values upon which democratic societies are built.

They provide each individual with the opportunity to develop, realize their potential, and actively participate in societal life. Historically, human rights have been the subject of philosophical reflection, scientific inquiry, and legislative regulation. In the era of rapid technological development, where artificial intelligence and cyber democracy are gaining increasing importance, the issues of protecting and limiting human rights and freedoms become even more relevant. Modern technologies offer new possibilities for protecting human rights, but at the same time, they create new challenges and threats. The use of artificial intelligence in government administration, the legal system, and other spheres of public life requires the development of new approaches to ensuring human rights.

The importance of studying human rights and freedoms lies in the fact that they are the foundation for justice, equality, and dignity for every individual. In a democratic society, rights and freedoms must be guaranteed and protected from any violations. However, there is a need to limit these rights. It is important to study clear grounds and conditions for their limitation, the procedure for implementing such measures, the powers of relevant authorities, and the application of protective mechanisms, which essentially represent means of protecting society, the basis for ensuring national security and territorial integrity, especially in conditions of military aggression.

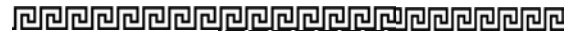
The article explores the essence of human rights and protection, the mechanism for implementing constitutional limitations on rights and freedoms, and the role of artificial intelligence and cyber democracy in the field of human and citizen rights and freedoms. It analyzes the challenges and opportunities they create for the protection of human and citizen rights and freedoms.

Therefore, it is important to study mechanisms that would effectively protect human rights and freedoms in the conditions of technological progress, while taking into account the need for limitations to ensure security and public order. This requires an interdisciplinary approach that combines legal, technological, and ethical aspects, as well as active participation of the international community in the development of unified standards and norms.

Key words: democracy, human rights, restrictions on human rights and freedoms, national security, artificial intelligence, cyberdemocracy.

Література

1. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартич Р.В. *Філософія права: Навчально-методичний посібник*. – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. - 126 с.
2. Буткевич В. Г. *Міжнародне право. Основні галузі*. К.: Либідь, 2004. С. 206–208.
3. Іванов О. В. *Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: термінологічні та методологічні відмінності: Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харків: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. № 1045. с.72*
4. Конституція України Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
5. Мартін Форд – професор Массачусетського технологічного університету: *Пришестя роботів. Техніка і загроза майбутнього безробіття*. Київ : Видавництво «Наш формат», 2016. 124 с.
6. Про введення воєнного стану в Україні Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
7. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, План, Заходи від

08.11.2017 № 797-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>

8. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 02.12.2020 № 1556р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

9. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 15.05.2013 № 386р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>

10. Теличко О.А., Рекун В.А., Чабаненко Ю.С. Проблеми визначення та нормативного закріплення поняття «Штучний інтелект» у законодавстві зарубіжних країн та України: Юридич-

ний науковий електронний журнал URL: http://lsey.org.ua/2_2021/77.pdf

11. Штучний інтелект: Вікіпедія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82

12. Jayawickrama N. The Judicial Application of Human Rights Law : National, Regional and International Jurisprudence // Nihal Jayawickrama. - Cambridge University Press, 2002. – P. 40.

13. Patrick Henry Winston Artificial Intelligence URL: <https://courses.csail.mit.edu/6.034f/ai3/rest.pdf>

14. What Are Chatbots and How to Build Them?. Cleveroad Inc. - Web and App development company. URL: <https://www.cleveroad.com/blog/how-to-make-a-chatbot/>

О. Дульський,
доктор філософії з галузі знань 081–Право,
заслужений юрист України, адвокат,
докторант
Національної академії внутрішніх справ

ІНІЦІЮВАННЯ ЗАХИСНИКОМ ПРОВЕДЕННЯ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ ТА ДОКУМЕНТІВ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вступ. Кримінальний процес вимагає ретельного дотримання прав та свобод усіх його учасників, особливо підозрюваних та обвинувачених. У цьому контексті важливу роль відіграє захисник, який забезпечує реалізацію права на захист, гарантованого Конституцією та іншими законами України. Одним із суттєвих інструментів захисту є ініціювання проведення тимчасового доступу до речей та документів, що дозволяє зібрати необхідні докази для побудови ефектної стратегії захисту.

Ініціювання тимчасового доступу до речей і документів захисником має на меті забезпечити збалансованість сторін у кримінальному провадженні, дозволяючи стороні захисту отримати та використувати докази, які можуть бути вирішальними для встановлення істини у справі. Це питання набуває особливої актуальності в умовах сучасного розвитку правової системи та забезпечення справедливого правосуддя.

В умовах реформування кримінального процесуального законодавства та посилення гарантій прав людини, питання криміналістичного забезпечення процесу ініціювання тимчасового доступу до речей та документів набуває особливої значущості. Важливо враховувати як теоретичні аспекти, так і практичні проблеми, які виникають під час реалізації цього права. Тому **метою наукової статті**

є розгляд актуальних питань криміналістичного забезпечення під час ініціювання захисником проведення тимчасового доступу до речей та документів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (далі – КПК України) захисник уповноважений збирати докази шляхом ініціювання проведення не лише слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а і інших процесуальних дій [1]. Аналіз КПК України свідчить, що іншими процесуальними діями, які направлені на збирання доказів є окремі заходи забезпечення кримінального провадження, серед яких чільне місце займає – тимчасовий доступ до речей та документів, проведення якого регламентовано главою 15 КПК України.

Згідно з ч. 1 ст. 159 КПК України «тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку)» [1]. Зважаючи на те, що захисник є стороною кримінального провадження з боку захисту, то він теж уповноважений проводити такий захід забезпечення кримінального провадження.

речей та/чи/або документів необхідно провести у кримінальному провадженні з метою побудови ефективної тактики захисту, що може пом'якшити покарання підзахисного, наперед володіючи неповною інформацією щодо таких речей та/чи/або документів. Тому підготовчий етап проведення тимчасового доступу до речей і документів буде включати в себе такі дії як: детальне вивчення обставин кримінальної справи, зважаючи на які необхідно провести цей захід забезпечення кримінального провадження, складання клопотання, процес його подання та підтримання в суді.

Детальне вивчення обставин кримінальної справи виявляється в тому, що захисник докладно вивчає окремі копії матеріалів кримінального провадження чи виписки з нього, які він отримав під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 221 КПК України, додатково аналізує ті факти, які повідомив йому його клієнт у статусі підозрюваного та інші відомості, що могли надати йому, наприклад, свідки події. Тобто відбувається аналіз всього масиву відомої захиснику інформації на певному етапі захисту. Завдяки такому детальному вивченню обставин кримінального провадження, захисник з'ясовує чи є якась вірогідність того, що результат тимчасового доступу до речей і документів допоможе виправдати чи пом'якшити покарання його клієнта. Якщо така вірогідність є, то захисник приступає до складання клопотання про проведення відповідного заходу забезпечення кримінального провадження. Окрім цього слід наголосити, що отримані речі та документи можуть містити в собі не лише відомості, які самостійно виступатимуть доказами під час судового провадження, а і з тактичної точки зору можуть сприяти отриманню інших доказів. Наприклад, за конкретної ситуації у кримінальному провадженні, вилучені документи можна направити на проведення технічної

експертизи документів, що поділяється на експертизу реквізитів документів, експертизу друкарських форм та експертизу матеріалів документів [4]. Таким чином, ті відомості які міститимуться у висновку технічної експертизи документів і будуть доказами у кримінальному провадженні.

Складання клопотання відбувається відповідно до вимог, які передбачені у ст. 160 КПК України. Клопотання має містити: «1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким воно подається; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати; 4) підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; 5) значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні; 6) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю; 7) обґрунтування необхідності вилучення речей і оригіналів або копій документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження» [1]. Техніко-криміналістичне забезпечення цього процесу виявляється у тому, що захисник на цьому етапі активно використовує такі технічні засоби як: ноутбук, комп'ютер, мобільний телефон, а також глобальну мережу Інтернет. Зважаючи на процесуальні вимоги до клопотання (ст. 160 КПК України), захисник повинен таким чином його сформулювати (форма та зміст), щоб переконати слідчого суддю у погодженні проведення відповідного заходу

Зважаючи на це, захисник має діяти такими двома способами: 1) перед формуванням клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів, повинен направити запит щодо необхідності отримання речей і документів до їх володільців чи утримувачів, шляхом їх витребування (ч. 3 ст. 93 КПК України), якщо це не суперечить тактичному підходу побудованого захисту. У разі відмови володільця чи утримувача надати речі і документи на запит захисника, таку відповідь необхідно долучити до матеріалів клопотання; 2) обґрунтувати в змісті клопотання про неможливість отримати іншим способом речі та/чи/або документи у інший спосіб (наприклад, це може призвести до знищення речей та/чи/або документів, адже фізична чи юридична особа, якій вони належать чи на зберіганні яких вони знаходяться є зацікавленими особами у кримінальному провадженні).

Сформувавши клопотання, захисник може підтримати його особисто під час розгляду в суді, або заочно, попередивши про це належним чином слідчого суддю (мобільним зв'язком через помічника чи секретаря слідчого судді, або поштовим зв'язком на адресу суду). Як показує практика, уповноважені особи сторони обвинувачення (слідчі, дізнавачі, прокурори), не часто особисто підтримують своє клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, на відмінну від сторони захисту. Це пояснюється тим, що зазвичай, захисник мінімізує ті фактори, які можуть вплинути на його персональну участь, адже розуміє, що під час такої участі зможе надати ґрунтовні відповіді на всі запитання слідчого судді, особливо в тих випадках, де судді краще детальніше пояснити обставини справи. Звісно, значну роль в цьому відіграє і підзахисний, який на платній основі залучає захисника та очікує ефективного результату на кожному етапі складеного плану захисту.

Робочий етап вказаного заходу забезпечення кримінального прова-

дження характеризується безпосередньою участю захисника у проведенні тимчасового доступу до речей та/чи/або документів. Процесуальний порядок виконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів передбачений у ст. 165 КПК України.

Як показує практика, вилучення речей, а особливо документів захисником відбувається у органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств та організацій, тому звернемо увагу саме на них. Цей етап характеризується вибором розумного часу для проведення такого доступу зважаючи на власні плани захисника та робочий день юридичної особи, не порушуючи строк виконання ухвали слідчого судді, який не може перевищувати двох місяців з дня її постановлення, за виключенням ухвал, постановлених на виконання вимог частини другої статті 562 КПК України (п. 7 ч. 1 ст. 164 КПК України). На цьому етапі захиснику необхідно після прибуття за місцем розташування юридичної особи повідомити її уповноважену особу про проведення такої процесуальної дії, ознайомивши із змістом ухвали слідчого судді про вилучення речей і документів. У разі погодження представника юридичної особи виконати ухвалу слідчого судді, захисник переходить до ознайомлення з такими речами та документами. Наприклад, щодо ознайомлення з документами, то воно може виявлятися у трьох способах: 1) перелічування таких документів із здійсненням виписок з них; 2) вилучення оригіналів затребуваних документів; 3) вилучення копій затребуваних документів. Переконані, що навіть, якщо захиснику необхідно лише переглянути чи звірити відомості у документах утримувача чи володільця, за тактичного підходу йому доцільно зробити їх копії, що не обов'язково має виявлятися у користуванні певним видом принтера на місці ознайомлення, а достатньо їх

сфотографувати за допомогою відповідних технічних засобів, а пізніше забезпечити друк таких копій. В будь-якому випадку, складений захисником опис документів у якому буде підпис володільця чи утримувача документів, засвідчуватиме їх допустимість. Окремо слід зауважити, що у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів володільцем чи утримувачем таких речей і документів, захисник уповноважений звернутися з клопотанням до слідчого судді про проведення обшуку задля відшукання та вилучення зазначених речей і документів. У такому випадку слідчий суддя доручає забезпечення його проведення слідчому, прокурору або органу Національної поліції за місцем проведення цих дій. Проведення обшуку здійснюється за участю захисника, згідно з положеннями КПК України (ст. 166 КПК України) [1].

Що ж до заключного етапу, то він виявляється: 1) у фіксації цієї процесуальної дії; 2) у підбитті підсумків й оцінюванні всіх установлених даних, аби перевірити, чи всі завдання тимчасового доступу до речей і документів виконано [7, с. 109].

Відповідно до ч. 3 ст. 165 КПК України «особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і оригіналів або копій документів, зобов'язана залишити володільцю речей і оригіналів або копій документів опис речей і оригіналів або копій документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду» [1].

КПК України не передбачає складення процесуального документу захисником за результатом проведення цього заходу забезпечення кримінального провадження, на відмінну від уповноважених осіб сторони обвинувачення, що оформлюють це протоколом. З цього приводу І. М. Бігунець зауважила, що процесуальний порядок здійснення стороною захисту цього заходу забезпечення кримінального провадження шляхом ознайом-

лення та зняття копій на практиці не забезпечує отримання допустимих доказів у зв'язку з відсутністю фіксації процесу їх отримання. Тому передбачена національним законодавством засада змагальності сторін кримінального провадження під час досудового розслідування не забезпечується належним чином [8, с. 138–139]. Практика, в основному, склалась таким чином, що захисники за результатами проведення тимчасового доступу до речей та документів оформлюють опис вилучених речей і документів, що не є процесуальним документом. У зв'язку з такою законодавчою неврегульованістю, наразі такий опис необхідно оформлювати подібним чином до протоколу тимчасового доступу до речей і документів уповноваженої особи сторони обвинувачення, тобто із зазначенням: особи, яка проводить вилучення речей чи вилучення або копіювання документів; переліку таких речей та документів; часу, місця проведення такої процесуальної дії; відомостей у присутності яких осіб це було зроблено; кому надано копію такого опису; інформації про особу, якій пред'явлено ухвалу слідчого судді та надано її копію; графі для заповнення володільцем чи утримувачем, що він ознайомлений із протоколом та отримав опис вилучених речей та/чи/або документів тощо. Загалом, варто підтримати таких вчених як Т. О. Кузубову [9], І. М. Бігунець [8], Ю. В. Маринич [5], які зауважують на тому, що в КПК України необхідно передбачити вид процесуального документу, яким захисник може оформлювати проведення тимчасового доступу до речей та документів.

Висновок. Таким чином, тимчасовий доступ до речей і документів є тією процесуальною дією яка направлена на збирання доказів захисником у кримінальному провадженні. Ефективність її проведення залежить як від дотримання процесуальних вимог, які передбачені у кри-

мінальному процесуальному кодексу України, так і від врахування криміналістичних рекомендацій.

Проведення захисником тимчасового доступу до речей і документів складається з таких етапів: підготовчий, робочий, заключний. Всі ці етапи супроводжуються техніко- та тактико-криміналістичним забезпеченням. Підготовчий етап проведення тимчасового доступу до речей і документів включає в себе такі дії як: детальне вивчення обставин кримінальної справи, зважаючи на які необхідно провести цей захід забезпечення кримінального провадження, складання клопотання, процес його подання та підтримання в суді. Робочий етап полягає у безпосередній участі захисника під час особистого ознайомлення з речами і документами, їх вилученням, а також копіювання таких документів. Заключний етап виявляється: 1) у фіксації цієї процесуальної дії; 2) у підбитті підсумків й оцінюванні всіх установлених даних, аби перевірити, чи всі завдання цієї процесуальної дії виконано.

У науковій статті досліджуються актуальні питання криміналістичного забезпечення під час ініціювання захисником проведення тимчасового доступу до речей та документів. У ній зауважується, що інститут ініціювання тимчасового доступу до речей і документів має на меті забезпечити збалансованість сторін у кримінальному провадженні, дозволяючи стороні захисту отримувати та використовувати докази, які можуть бути вирішальними для встановлення істини у справі. Наголошується, що тимчасовий доступ до речей і документів є ефективним інструментом здобуття необхідних доказів під час досудового розслідування, що сприяє побудові надійної стратегії захисту.

Метою статті є розгляд актуальних питань криміналістичного забезпечення під час ініціювання захисником проведення тимчасо-

вого доступу до речей та документів.

У статті висвітлено як кримінальний процесуальний, так і криміналістичний аспект тимчасового доступу до речей та документів. Виділено та охарактеризовано три етапи проведення цього заходу забезпечення кримінального провадження: підготовчий, робочий та заключний. Автор зупинився на випадках у яких слідчий суддя не задовольняє клопотання про проведення тимчасового доступу до речей та документів, визначив шляхи їх уникнення. Наголошено на важливості безпосередньої участі захисника під час судового розгляду клопотання про проведення тимчасового доступу до речей та документів, адже це підвищує шанси захисника на задоволення такого клопотання.

Автор дійшов висновку, що підготовчий етап проведення тимчасового доступу до речей і документів включає в себе такі дії як: детальне вивчення обставин кримінальної справи, зважаючи на які необхідно провести цей захід забезпечення кримінального провадження, складання клопотання, процес його подання та підтримання в суді. Робочий етап полягає у безпосередній участі захисника під час особистого ознайомлення з речами і документами, їх вилученням, а також копіювання таких документів. Заключний етап виявляється: 1) у фіксації цієї процесуальної дії; 2) у підбитті підсумків й оцінюванні всіх установлених даних, аби перевірити, чи всі завдання цієї процесуальної дії виконано.

Ключові слова: кримінальне провадження, техніко-криміналістичне забезпечення, тактико-криміналістичне забезпечення, клієнт, процесуальна дія.

Dulskyi O. Initiation of temporary access to things and documents by the defence counsel: topical issues of forensic support

The article examines topical issues of forensic support when a defence

counsel initiates temporary access to things and documents. The article notes that the institute of initiating temporary access to things and documents is intended to ensure the balance of the parties in criminal proceedings, allowing the defence to obtain and use evidence that may be crucial for establishing the truth in the case. The article emphasises that temporary access to things and documents is an effective tool for obtaining the necessary evidence during the pre-trial investigation, which contributes to building a reliable defence strategy.

The purpose of the article is to consider topical issues of forensic support when a defence counsel initiates temporary access to things and documents.

The article covers both the criminal procedural and forensic aspects of temporary access to things and documents. The author identifies and characterises three stages of this measure of ensuring criminal proceedings: preparatory, working and final. The author focuses on the cases when the investigating judge does not grant the request for temporary access to things and documents, and identifies the ways to avoid them. The author emphasises the importance of direct participation of the defence counsel during the trial of a motion for temporary access to things and documents, since this increases the defence counsel's chances of having such a motion granted.

The author came to the conclusion that the preparatory stage of temporary access to things and documents includes such actions as: a detailed study of the circumstances of the criminal case, given which it is necessary to carry out this measure to ensure criminal proceedings, drafting a motion, the process of its submission and support in court. The working stage involves the direct participation of the defence counsel during personal familiarisation with things and documents, their seizure, and copying of such documents. The final stage is manifested: 1) in recording this procedural action; 2) in summarising and evaluating all the data established to check whether all the

tasks of this procedural action have been fulfilled.

Key words: criminal proceedings, technical and forensic support, tactical and forensic support, client, procedural action.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України : веб-портал. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

2. Соловйов В. О. Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею : дис. ... д-ра філософ. : 081-Право. Одеса, 2021. 233 с.

3. Бондарчук А. С. Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному провадженні: поняття та ознаки. Аналітично-порівняльне правознавство. № 2. 2023. С. 364–368. Doi : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.63>.

4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. Верховна Рада України : веб-портал. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14>.

5. Маринич Ю.В. Інститут тимчасового доступу до речей та документів у системі заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... д-ра філософ. : 081-Право / Нац. акад. внутр. справ. Київ. 2023. 292 с. URL : <https://docs.idpk.org/tarupnych-yuliya-volodymyrivna/>.

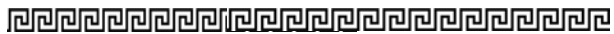
6. Ухвала слідчого судді Фастівського міськрайонного суду від 6 лют. 2019 р. № 1-кс/381/50/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79643864>.

7. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2021. Т. 2 (94). С. 107–119. DOI:10.33766/2524-0323.94.107-119.

8. Бігунець І. М. Повноваження захисника на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 236 с.

9. Кузубова Т. О. Правові засади інституту тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2019. 250 с.

UDC 346

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.15>**O. Zahnitko,**

Candidate of Juridical Sciences,

Doctoral Candidate

State Institution «Valentyn Mamutov Economy and Legal Research Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine»;Senior lecturer at the Information, Business and Administrative Law Department
National Technical University of Ukraine «Kyiv Igor Sikorsky Polytechnics Institute»

INSTITUTIONAL COMMUNICATION BY THE SECURITIES AUTHORITY WITH THE ENERGY MARKET PARTICIPANTS

Introduction. Effective communication is essential for regulatory governance, especially in the dynamic commodity markets. For years, reviewers have contended that organizational communication research has been overly focused on microphenomena while neglecting macrophenomena, which have largely remained unspecified.

As the National Securities and Stock Market Commission, Ukrainian capital markets and organized commodity markets authority (NSSMC) aims to oversee and develop the commodity, in particular, energy market [1], transparent and unbiased communication channels are crucial. Inadequate communication with market participants can create regulatory uncertainty, inhibit investment, and stifle market growth. Issues such as informal views contradicting official policy, unequal access to information, and sudden regulatory reversals highlight the need for a robust communication framework. Furthermore, the deliberate withholding of regulatory interpretations increases uncertainty, emphasizing the importance of clear and consistent communication. This article examines the recommended communication framework between the NSSMC and market participants, identifying areas for improvement and proposing strategies for better engagement.

Research background and objectives. An institutional theory of organizational communication was proposed to address this gap and had been widely used to enable sustainability of the institutions [2]. The authors particularly established several propositions to strengthen institutional structure within the organizations and across the markets, those are being “communication sustains institutions”; “communication aligns organizations with institutions”, “institutions operate in organizing through formal communication” and “institutional hierarchy is manifested in organizing” [3]. The challenges outlined above can be overcome through a multi-faceted approach for NSSMC’s communication practices that can be drawn by insights from the EU supranational and the member-states national supervisory bodies’ practices, with the goal to develop a framework that aligns with Ukrainian law, enhances regulatory clarity, and fosters constructive dialogue with market stakeholders. EU frameworks provide valuable references, offering insights into diverse communication channels, information dissemination mechanisms, and stakeholder engagement strategies.

NSSMC can explore the communication protocols of the EU supervisory agencies such as Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht

(BaFin) [4], Germany, Financial Services and Markets Authority (FSMA), Belgium [5] and the Dutch Authority for the Financial Markets (AFM), The Netherlands [6], united, of course, by ESMA (European Securities and Markets Authority) [7]. Like NSSMC, the above authorities are responsible for the markets in financial instruments, which include, since MiFID [8], all the futures as well as the forward contracts for the supply of energy, except for the wholesale energy products, thanks to REMIT carve-out [9]. The author has researched communication channels by the EU and some of its Member States authorities, specifically, ESMA, AFM, BaFin and FSMA in a series of articles. This article is a closing paper that examines the recommended communication framework between the NSSMC and market participants, identifying areas for improvement and proposing strategies for better engagement.

Findings. The securities authorities in the EU effectively establish boundaries for the wholesale energy products, such as thresholds and triggers that make such products financial instruments. Therefore, albeit through negative definition, the wholesale energy products fall within the scope of supervision of the NSSMC as well as said authorities. AFM, BaFin, FSMA and NSSMC are all members of the international bodies that coordinate supervision at a global level, such as the International Organization of Securities Commissions (IOSCO) and the International Organization of Pension Supervisors (IOPS). In addition, they also meet through the operation of the European Securities and Markets Authority (ESMA) and of the European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA), within the framework of the Ukraine – EU Association Agreement [10].

Effective communication strategies emphasize proactive engagement, standardized channels, and ongoing dialogue with market participants to ensure

regulatory coherence and foster trust in the supervisory process. The protocols include stakeholder consultations, and transparency initiatives in Ukraine. By addressing identified gaps and leveraging best practices from EU institutional communication paradigm, the NSSMC can create a communication ecosystem that empowers market participants, enhances regulatory compliance, and drives sustainable market development.

Validation of the communication policies by the NSSMC. The NSSMC has established twelve informal advisory groups with market participants. Despite being referred to as ‘committees,’ these bodies lack publicly recognized leadership selection, stable membership, and voting processes. They do not have a binding effect on the NSSMC’s major regulatory and oversight activities, and the process for amending, canceling, or reforming these groups is not publicly disclosed. None of the twelve committees directly addresses commodity markets comprehensively. However, there are committees for (a) derivative contracts, chaired by the Commissioner Yaroslav Shliakhov [11], and (b) organized commodity trading venues, chaired by the Commissioner Arsen Ilyin [11]. Committees focused on trading and post-trading infrastructure deal only with capital markets. Other related committees, such as those for strategy and corporate governance under Maksym Libanov, are also present but do not holistically cover commodity markets [11]. The NSSMC is authorized by its founding document to create working groups, advisory and consulting boards, and other ancillary bodies. It also publishes draft regulations on its website, inviting industry comments and amendments according to internally set procedures.

Since 2000, the NSSMC has published **annual reports**, typically less than 100 pages in length. There is no explicit legal requirement for these reports or specific content requirements

The Law granted the NSSMC new powers to investigate, counteract, and hold accountable those responsible for abuses and manipulations in the capital markets. The regulator's list of powers has doubled, enabling it to: (a) conduct inspections, (b) continue reviewing cases of capital market legislation violations, (c) undertake enforcement activities, including corrective, early intervention, and impact measures, (d) conduct investigations starting January 2026, including within international cooperation frameworks or independently identified violations.

Following 2019 Law No. 738-IX that restated the statute on capital and organized commodity markets, NSSMC has been exercising prudential supervision and oversight of market participants' conduct. Now, it will also conduct inspections to ensure compliance with relevant legislation. NSSMC can now even inspect the National Bank of Ukraine (NBU) regarding its activities in managing institutional investors' assets and the depository activities of depository institutions, as well as the custody of pension funds' assets. As a part of an investigation, NSSMC can access premises, collect evidence, request information, conduct audio, photo, and/or video recordings, and demand access to telephone and video conversations and billing data.

Law No. 3585-IX also mandates that following a violation review, NSSMC must either (a) enter into a settlement with the market participant for the alleged [consequences of] the violation, (b) forward materials to relevant state and/or law-enforcement authority, so that the criminal investigations can be concurrent to administrative enquiry by NSSMC themselves, (c) share materials with the foreign authority in the capital and/or organized commodity markets as a part of international cooperation; (d) intervene – apply economic penalties such as fines, license revocations, operation prohibitions, or directives to remedy violations, or (d)

instruct the market participant for the corrective actions based on inspection results or prudential supervision to mitigate risks.

NSSMC can apply material fines as of January 2026, non-compliance with the NSSMC instructions may result in fines of up to 81 million Hryvnias or up to 10 percent of the total annual turnover. Similar fines may apply for obstructing investigations, with a phased introduction from 2026 to 2029, increasing by 0.2 each year from 0.2 in 2026 to 0.8 in 2029.

Law 3585-IX established, under Article 13 that the committees become permanent bodies with public hearings on draft regulations; each committee should have a webpage to publish the agenda and related materials. Article 17 of the Law also requires the establishment of an independent Consulting and Expert Board (former Public Advisory Council in Bill 5685 [15]) to represent the industry's voice in drafting regulations, monitoring their state and status at all stages, conducting public hearings and anti-corruption reviews, and serving as an informal channel for public proposals to amend regulations.

Ukraine's legislature has, thus, materially revised the oversight and investigative powers of the NSSMC in respect to the capital markets and organized commodity markets, significantly expanding and strengthening those powers. Ukrainian securities regulator is expected to adopt new regulatory acts to align with the provisions of the new law within nine months. However, the limited term of office for NSSMC members and rotation among them could cause delays in adopting these additional regulatory acts. At the same time much of the communications strategies and operations remained at the NSSMC discretion, a matter of a changing policy rather than fundamentally important practice that should be coherent and persistent.

Aligning NSSMC Communications with European Practices.

Given Ukraine’s aspirations for European Union membership, we recommend that the NSSMC align its practices with established European standards. For commodity strategies, collaborating with licensed energy exchanges (e.g., UEEX – Ukrainian energy exchange) is advised, as these exchanges have effective communication channels with market participants. We suggest that the NSSMC adopt a similar communications strategy across all relevant exchanges, involving other stakeholders such as state authorities, including those relevant for energy market - National Energy and Utilities Regulation Commission (NEURC), National Bank of Ukraine, the Ministry of Energy of Ukraine (in particular, auction committee for electricity) [16], future commodity clearing house within the energy trading ecosystem.

Regular Publications (Normative Channels of Communications).

The NSSMC should issue formal circulars (“notices”) offering recommendations or interpretations of statutory provisions. These circulars can help clarify the application of laws and regulations. Additionally, Q&As could be used to help market participants understand the scope of the laws. Adopting interpretation tools from ESMA and Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER) into Ukrainian legal practice could provide quick fixes for aligning with EU standards.

A noteworthy development under Law 3585-IX is the regulator’s ability to classify financial instruments and objects of civil rights as securities, enhancing counteraction against investor fraud and further developing virtual assets regulation [13]. To improve market participants’ understanding of regulatory requirements and the application of legal provisions, the NSSMC, following the example of ESMA, is now authorized to issue advisory opinions in the form of clarifications and Q&As. Previously, the NSSMC could clarify capital market laws but restrained itself

based on advice from the Ministry of Justice of Ukraine. It was and still is a controversial decision, as the specialized statute in Article 7.1(5) [13] has been allowing NSSMC to interpret and clarify laws for the capital markets and organized commodity markets even prior to 2019 and 2024 restatements. Arguably, public opinions of the NSSMC could be legally characterized as official clarification, even where they were communicated as a letter with disclaimer on the lack of interpretation powers by NSSMC.

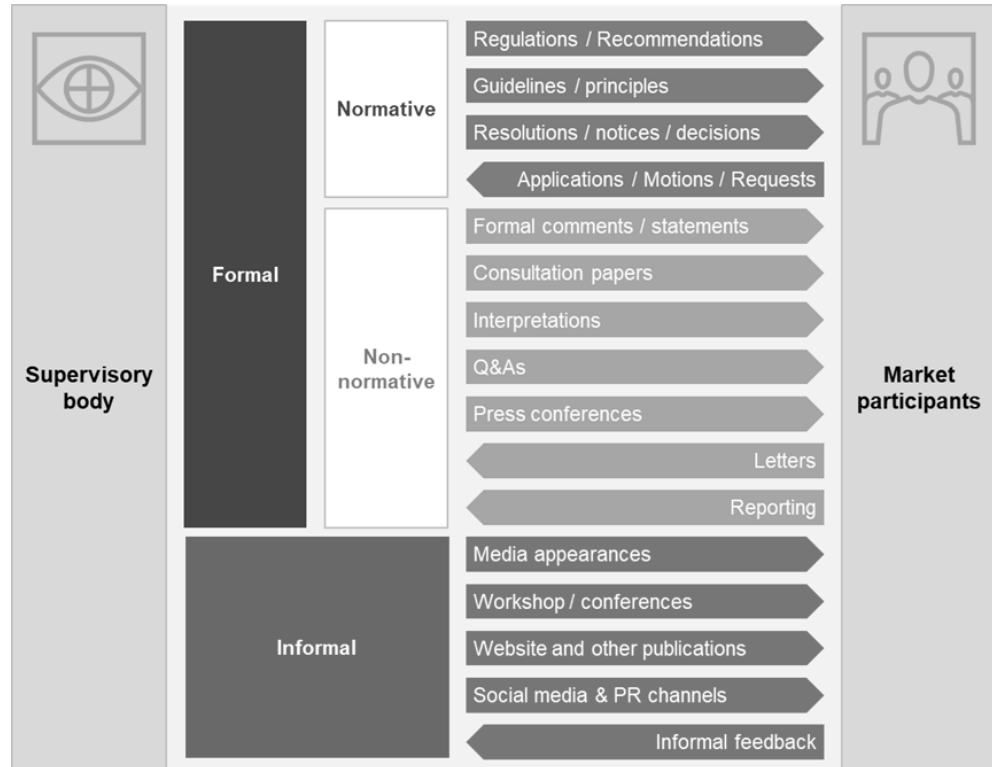
As a general guideline, the NSSMC should follow the statutory timeline for public consultations: one to three months for comments on proposed regulations. The NSSMC should specify that commenters are entitled to a response or, at the very least, an acknowledgment of their comments. Stakeholders should also be able to appeal within the NSSMC if procedures are not followed.

The NSSMC should also conduct regular reviews of regulations, identifying and addressing any gaps. The terms for such reviews should be established within each regulation, following timelines set by EU primary acquis, ESMA, and ACER documents. Where the EU acquis does not provide benchmarks, the NSSMC should use the statutory default term of one to two years from the regulation’s effective date.

We believe the mandatory consideration of the Public Advisory Council (PAC) opinion, as per Bill 5865 (Article 30.5) [15], was discriminatory and contradictory to EU practices. The PAC’s opinions were supposed to be mandatory for consideration by the NSSMC, whereas NSSMC owed no obligation with respect to other stakeholders’ comments. This created an imbalance and the resulting provisions of the statute, Article 17.4 is still imperfect as it delegates to NSSMC a discretionary authority to grant a privileged access to the member (members) of the Consulting and Expert Board [13], which, if exercised by NSSMC,

Table 1
Communications channels for NSSMC aligned with best EU practices [17]

will distort the boundary-spanning communications by the regulator with the market along with the competition that will be affected after unequal access to information is created.

Consultations Generally. The NSSMC should conduct market consultations to gather views on strategy from market participants. These consultations can provide valuable market intelligence and guide future strategy decisions. The NSSMC should publish the terms of references on each committee on NSSMC website, including membership criteria, decision-making procedures, leadership contact information, agendas, and schedules. This transparency will help industry actors and agents plan their involvement.

Working Group on Organized Commodity Markets. The NSSMC should create a panel of experts and

advisors to identify regulatory needs for commodity pre-trading, trading, and post-trading infrastructure. This panel should include major producers, traders, licensed trading venue operators, and reporting mechanisms and be recruited for each standing committee with the NSSMC pursuant to specific terms of reference. They can also serve as a sounding board for NSSMC initiatives before wider discussions with committees and, therefore, do not even have to be salaried, even though the terms of reference must offer some remuneration as a starting point for a ‘Dutch auction’ type of tender. Product groups can be created to address various commodities, such as oil, car fuels, natural gas, electricity etc. they can further be supported by inter-institutional cooperation and communication with the commodity line regulators and

the infrastructure regulator – the subject to be explored in more detail in other article.

Direct Communication with Market Participants. The preeminence of the PAC as the sole public consultation body, as was outlined in Bill 5865, is problematic [15]. This approach, likely influenced by russian legislative practices, would have created a facade of public participation while fostering intransparency. Maintaining fair representation in a competitive industry is challenging, and there are no mechanisms to recall Consulting and Expert Board members under Law 3585-IX (or PAC members under Bill 5865 [15]) or hold them accountable to the public [13]. The statute, unfortunately, retained an unpaid nature of Consulting and Expert Board (CEB) members engagement in Article 17.8 [13]; we believe that unpaid involvement is prone to negative selection of the members, either reducing the quality of input or luring the members that are paid by the third party. This is exacerbated by CEB’s unlimited discretion to involve any third party to its work without any vetting by the NSSMC, whereas CEB has authority to receive any and all information needed for its purposes – not only from NSSMC, but also from other government agencies.

The CEB’s lack of reporting obligations to NSSMC or to the public could lead to collusion with NSSMC staff, undermining independence for the lack of checks and balances in the organization. On the other hand, the initial composition of the CEB can be easily manipulated by the NSSMC through qualification requirements and nomination procedures. In summary, we believe that the CEB represents an example of unfair competition and this platform of ‘universal advice’ should be replaced with the project-oriented advice procurement, which is limited in time and in scope.

Further engagement of the stakeholders and public can be accomplished

through consultations, annual report and other informal communications channels as detailed below.

Annual Report. The NSSMC should extend consultations to its annual report, allowing market participants to comment on past events and future outlooks in the industry. This feedback can provide valuable insights. The annual report should include a chapter for commodity market participants, saving time and providing clarity for both market participants and central government authorities. A separate report for non-financial instruments overseen by the NSSMC may also be beneficial, as these markets significantly impact the economy. Bill 5865 mandates an annual report to the Verkhovna Rada, the President, and the Cabinet of Ministers, which should include information on organized commodity markets. This makes it feasible to allocate separate chapters to derivatives that do not constitute financial instruments, potentially combined with other physically delivered assets.

Informal Communication Channels. Every country has traditional communication networks for informal communication. For example, BaFin uses multiple networks (LinkedIn, its own website, and various industry web forums). The NSSMC uses its website for external communication and has social media presence on Facebook, LinkedIn, Twitter, Instagram, and Telegram, all in Ukrainian. As the NSSMC’s oversight scope expands, groups on related services like Messenger, WhatsApp, and Signal can be used for specialized topics/committees. General channels are good for strategic developments, while specialized content and sophisticated hashtag systems are essential. Specialized email lists for committees can be supplemented by social network chats and specialized web pages on the NSSMC portal. Over 80% of electronic information is consumed on mobile devices, making mobile-friendly formats crucial. Tel-

egram and Viber, on the other hand, just like any other networks with close business and ownership ties with Russia and Belarus should be avoided. If used to reach out to the specific target audience, the channel should not be marked as official, in any event.

NSSMC should make conscious effort and maintain organizational processes to straighten boundary-spanning institutional communications and avoid the institutional communication failure. An examples of communication failures by the regulator include: (a) informal (private) opinions by regulator employees during workshops/working groups that contradict official policy, (b) different scopes of information revealed to different market participants during individual meetings/direct correspondence, (c) publication of non-binding information that is not reflected in subsequent regulatory practice (e.g., Q&As on the website later ignored by decision-makers), (d) unequal access to information resulting in a competitive advantage for some market participants, (e) failure to establish, extend, or keep deadlines for feedback, (f) discrepancies between opinions stated in different channels, (g) unclear or limited recommendations for market participants, and/or (h) unexpected reversals of opinions (e.g., positions in consultation papers made more restrictive in official guidelines without prior notice).

To avoid communication failures, the NSSMC should publish information about commodity markets on a dedicated part of its website. Regulatory uncertainty on the interpretation of laws or guidelines can negatively impact market practices, generating further uncertainty. Market practice developed without regulatory guidance tends to be conservative in order to limit legal risk) and utilitarian in order to avoid substantial harm to business or excessive implementation costs. The NSSMC should ensure that all market participants receive the same informa-

tion about market regulations simultaneously. Each participant should know the timeline, scope, and certainty level of the information. The information should be as detailed as possible to ensure clarity on the supervisory approach. For each new regulatory package, a communication strategy defining types of communication and relevant timelines should be developed.

This framework should include several components. First, orientation: the NSSMC should publish and maintain (a) a list of all planned (allowed) communication channels, (b) rules for an allowed content, (c) verification procedures, and (d) collection of published documents in force. Second, the regulator should execute: publish, via each allowed channel, relevant information on NSSMC's decisions, regulations and actions; an alternative should be provided (e.g., press-briefings, video statement) when information is yet unavailable due to long deliberation or delays by other state agencies involved. Third, the strategy should reveal the rules for handling incoming communications, including definitions of specialized communication channels (e.g., for whistle-blowers). Fourth, NSSMC should issue and update codes of conduct for their officers and employees in respect of external communications, both incoming and outgoing; the codes should have specific rules for various situations – interviews, legislative opinions, investigations and fines, comments on market situation etc. Finally, fifth, NSSMC should have bylaws on access for interview, media monitoring, content approval that is published by the NSSMC on its media resources, e.g., website, social media channels.

A general news channel in English would be beneficial for foreign traders to follow developments – currently, only part of the materials is translated, which is, on the other hand, a significant progress compared to many other state agencies, including those involved in the state regulation of the energy

market. Newsfeed in other EU working languages will also be handy: the prioritization can be made based on the participation in the Ukraine's energy market, that is, the target audiences are likely to be in Hungary, Poland, Romania and Slovakia.

NSSMC Academy. Creating an educational forum, the "NSSMC Academy," can help in building a transparent regulatory ecosystem. The forum would educate market participants about NSSMC regulations, enforcement methods, and general regulatory knowledge. The academy will be a nursery for the market participants as well as for the officers in the regulators, who need to catch up with legislative developments in the EU acquis and the national markets in the EU Member States while Ukraine has been lagging behind grasping centralized energy market and then electricity pool market. While a big chunk of the primary EU acquis has been transposed into Ukrainian law since 2014, it has necessarily been made through a lead of the few, whereas the rest of the industry, educational system and government are caught with inertia of the foregoing intellectual and behavioral paradigms.

An educational platform should, therefore, provide an open communication channel for the NSSMC to express expectations and gather live feedback in a non-binding, informal way. In the course of live interaction, it would be possible to identify misunderstandings and key issues between the regulator and market participants. The Academy could host thematic workshops/seminars conducted by NSSMC officials responsible for the discussed issues. Participants would include low- and mid-level management, subject matter experts, and compliance officers of market participants. This setup allows for technical, in-depth discussions benefiting both sides. Workshops should have well-defined agendas and be relatively short and frequent. While heavily involving NSSMC staff, part of the program

or its organization could be outsourced to certified training centers. Besides, quite a number of basic trainings could be made through online education platforms, which will also systematize the input data from the participants on the most pressing topics and most common gaps in the knowledge.

Retail Investor Literacy Program. NSSMC web portal used to have word-by-word explanation of the capital markets and the organized commodity markets phenomena, in a language accessible to a student. These web articles were, apparently migrated to the legal aid network administered by the Ministry of Justice [18] and reduced, on NSSMC site, to the smaller investor protection section [19]. Building on its "wiki" experience, however, NSSMC could create a chapter with definitions and explanations in layman language for the general public, including journalists, pupils and aspiring retail investors. This chapter, whether placed on the specialized portal, on WikiLegalAid etc. would cover organized commodity markets, with subchapters on the energy products (financial instruments and other derivative contracts), agricultural derivatives, metal derivatives etc. with major players, investment strategies, the NSSMC's and other regulators' role, and responsibilities of trade venue operators and intermediaries. The content can be reproduced and cross-referenced on NSSMC portal, other financial regulators portals, commodity regulators portals, social network channels, radio and television and to reach broader audiences of age and wealth.

As a part of NSSMC's future investor literacy strategy, the NSSMC should host an annual workshop, potentially mid-year, to present the annual report on the commodity market and a forward outlook for the next 5 to 10 years. The workshop should include academics, donor program experts, and speakers from NSSMC counterparts in other regions. Key NSSMC members should

be speakers, and a broad representation of the back and front offices should be present for open discussions. Part of the event could be invitation-only, using team building as an incentive for staff to attend other panels.

Whistleblowers Hotline. NSSMC had established a communication channel for the whistleblowers on corruption and placed a banner on the starting page of its website [20]. The whistleblowing on the market abuse, however, is more complicated and does not provide the informant with the same level of protection. The NSSMC should train hotline operators to handle reports of banned market practices and document alleged abuses in organized commodity markets. A dedicated voice menu chapter for commodity trading-related calls should be created. Additionally, the NSSMC could establish a web portal for confidential electronic submissions about market abuse.

Conclusions and implications. NSSMC can establish effective communication protocols based on the best practices of EU supervisory agencies as a part of its capacity building during the exercise of harmonization with the primary EU acquis under the framework of the EU-Ukraine Association Agreement and in lieu of the transposition and direct implementation on the path to full EU membership status. The NSSMC, like its peers in the EU, will include commodity derivatives and, necessarily, will regulate not only the financial institutions, but also the utilities, energy traders and many more. Consistency and transparency of communications through media: website, well-reputed (moderated) social media should be aligned with the objectives and stakeholder groups along the products and the markets. Substantive discussions should be arranged along the consultations, working groups (committees), workshops and webinars. The strategic communication can be centered about the vision in the annual report, targeted meetings with the key

players and the CEB, provided, however, that the latter has clear terms of reference, working plan and no preferred access to the NSSMC; participation in CEB is solicited in the competitive manner – some changes to the statute may be required. Importantly, date, time, participants and issues discussed should be transparent to general public. Finally, informal channels to report irregularities of the market should be established as well as formal regular updates on the precedents and application of the legal rules in the industry. Further research of this theme should involve developing of the codes of conduct, terms of reference for the standing groups and the task force, evaluation and self-evaluation methodic for the efficacy of NSSMC communications. A separate direction is the experience of the peer regulators, where priority should be given to the markets with developed infrastructure, corporate and retail sector, supply and demand comparable or exceeding that in Ukraine.

Acknowledgement: part of the research for the article was funded by the European Union under EuropAid Project: ‘Assistance to the National Securities and Stock Market Commission (NSSMC) in improvement of Ukraine’s energy commodity markets and commodity products organized trading in Ukraine.’

The article proposes that effective communication is essential for regulatory governance, particularly in dynamic commodity markets. As the NSSMC is mandated, since 2021 to oversee and develop the organized commodity market, forward energy contracts and future energy contracts, transparent and unbiased communication channels are crucial. The recommendations for communications between the NSSMC and market participants, include formal and informal channels that nevertheless align with transparency and consistency princi-

ples. Strategies for better engagement and communications improvement are identified and proposed. While inadequate communications with market participants create regulatory uncertainty, inhibit investment, and stifle market growth, boundary-spanning institutional communications is vital for operation of the markets. Not only the stakeholders require views on application of laws and prospects of regulatory activities regarding energy products, but NSSMC and line commodity products regulators need to learn about the visions and plans by the key players, have input of common wisdom from all strata of the market participants. Issues such as informal views contradicting official policy, unequal access to information, and sudden regulatory reversals highlight the need for a robust communication framework. The working groups, annual reports and task forces, hotlines will help to ensure equal access to information. Furthermore, the deliberate withholding of regulatory interpretations increases uncertainty, emphasizing the importance of clear and consistent communication. Publication of the official calendars, social media channels on the moderated platforms will keep the market participants aware of the clarifications, Q&As, other opinions issued, trends and biases dealt with by the regulators. A multi-faceted approach for defining NSSMC's communication practices is proposed after drawing insights from EU supervisory bodies that were analyzed as part of the series of publications, of which this one is closing. The goal is to develop a framework that aligns with Ukrainian law, enhances regulatory clarity, and fosters constructive dialogue with market stakeholders. By leveraging best practices from EU communication paradigms, the NSSMC can establish effective communication protocols, such as stakeholder consultations, and transparency initiatives to create a communication ecosystem that empow-

ers market participants, enhances regulatory compliance, and drives sustainable market development.

Key words: regulatory communication, market governance, energy markets, wholesale energy product, National Securities and Stock Market Commission (NSSMC).

Загнітко О. Інституційна комунікація регулятора ринків капіталу та організованих товарних ринків з учасниками енергетичного ринку

Стаття розвиває твердження, що ефективна комунікація є важливою для регулятивного управління, особливо на динамічних товарних ринках. Оскільки НКЦПФР має повноваження, починаючи з 2021 року наглядати та розвивати організовані товарні ринки, форвардні та ф'ючерсні енергетичні контракти, остільки прозорі та неупереджені комунікації отримують вирішальне значення. Рекомендації щодо комунікації між НКЦПФР та учасниками ринку включають формальні та неформальні канали прямого та зворотного зв'язку, які, водночас, підпадають принципам прозорості та послідовності. Визначено та запропоновано стратегії для кращої залученості учасників ринку до співпраці та для покращення комунікації із ними. Тоді як неадекватна комунікація з учасниками ринку створює регуляторну невизначеність, гальмує інвестиції та стримує зростання ринків, інституційний доступ до інформації регулятора з боку зацікавлених осіб є життєво важливою функцією ринків. Не лише зацікавлені учасники господарсько-виробничих відносин мають дізнатися погляди НКЦПФР на застосування законодавства та перспективи регуляторної діяльності на енергетичних ринках, але й НКЦПФР та галузеві (секторальні) регулятори товарної продукції мають знати про місію та плани ключових грав-

ців ринку, повинні усвідомлювати, яким є «середнє знання» серед усіх прошарків учасників ринку. Такі невдалі випадки комунікації, як неофіційні погляди, що суперечать офіційній політиці, нерівний доступ до інформації та раптові регуляторні зміни підкреслюють потребу в системі комунікації, яка була б надійною. Забезпечити рівний доступ до інформації допоможуть робочі групи НКЦПФР, обговорення щорічних звітів НКЦПФР, робочі групи та гарячі лінії регулятора. Крім того, навмисне приховування офіційного тлумачень законодавства через приватне листування збільшує невизначеність на ринку, також наголошуючи на важливості чіткої та послідовної комунікації. Оприлюднення офіційних календарів членів та посадових осіб НКЦПФР, ведення каналів у модернованих соціальних мережах дозволить інформувати учасників ринку про роз'яснення змісту законодавства про організовані товарні ринки, запитання та відповіді, інші офіційні висновки, тенденції та упередження, якими займаються регуляторні органи на ринках енергетичних продуктів, у тому числі НКЦПФР. В цій статті запропоновано багатовимірний підхід до визначення комунікаційних практик НКЦПФР на основі практик наглядних органів ЄС, які було проаналізовано в рамках серії статей. За мету було поставлено окреслити канали комунікації та комунікаційні практики, які узгоджуються з українським законодавством, покращать правову (регуляторну) визначеність і сприятимуть конструктивному діалогу із зацікавленими учасниками ринку. Використовуючи найкращі комунікаційні парадигми ЄС, НКЦПФР може розробити ефективні комунікаційні протоколи, такі як консультації із зацікавленими сторонами, ініціативи щодо прозорості для створення комунікаційної екосистеми, яка розширить можли-

вості учасників ринку з доступу до інформації, посилить правову визначеність і культуру правозастосування, що стимулюватиме сталий розвиток ринку.

Ключові слова: комунікація регуляторів, урядування ринків, енергетичні ринки, оптовий енергетичний продукт, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР).

Bibliography

1. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Law of Ukraine dated February, 23, 2006 № 3480-IV // Database «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3480-15> (visited on June 22, 2024).
2. Jones, E., Watson, B., Gardner, J., & Gallois, C. (2004). Organizational communication: Challenges for the new century. *Journal of Communication*, 54, 722–750.
3. John C. Lammers, Joshua B. Barbour, *An Institutional Theory of Organizational Communication*, *Communication Theory*, Volume 16, Issue 3, 1 August 2006, Pages 356–377, URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00274.x> (visited on June 22, 2024).
4. Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht / Official site of Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht, URL: https://www.bafin.de/DE/Startseite/startseite_node.html;jsessionid=0F2C212BEF1B50507EEB92435D41326A.internet941 (visited on June 22, 2024).
5. Financial Services and Markets Authority. / Official site of Financial Services and Markets Authority, URL: <https://www.fsm.a.be/en/about-fsma> (visited on June 22, 2024).
6. The Dutch Authority for the Financial Markets. / Official site of the Dutch Authority for the Financial Markets, URL: <https://www.afm.nl/en/over-de-afm> (visited on June 22, 2024).
7. European Securities and Markets Authority / Official site of European Securities and Markets Authority, URL: <https://www.esma.europa.eu/> (visited on June 22, 2024).
8. Regulation (EU) No 600/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Regulation

(EU) No 648/2012 / An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0600-20240109> (visited on June 22, 2024).

9. Regulation (EU) No 1227/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on wholesale energy market integrity and transparency / An official website of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2011.326.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2011%3A326%3ATOC (visited on June 22, 2024).

10. Consolidated text: Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part / An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014A0529%2801%29-20231201> (visited on June 21, 2024).

11. Structure / Official website of The National Commission on Securities and Stock Market, URL: <https://www.nssmc.gov.ua/en/about-us/structure/> (visited on June 22, 2024).

12. Consolidated text: Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Directive 2002/92/EC and Directive 2011/61/EU (recast) (Text with EEA relevance) / An official website of the European Union, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014L0065-20230323> (visited on June 22, 2024).

13. Про внесення змін до Закону України “Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків” та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних: Law of Ukraine dated February 22, 2024 № 3585-IX. Database «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3585-20> (visited: June 21, 2024).

14. Ukrainian list of suspicious investment projects included in the international IOSCO register. Publication of March 11, 2024 / Official website of The National Commission

on Securities and Stock Market, URL: <https://www.nssmc.gov.ua/en/ukrainskiy-spysok-sumnioniykh-investytsiinykh-proektiv-ukliucheno-do-mizhnarodnoho-reiestru-iosco/> (visited on June 22, 2024).

15. Проект Закону про внесення змін до Закону України “Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків” та деяких інших законодавчих актів України щодо регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках: Bill №5865 dated August 26, 2021 (first reading) / Official webportal of Verkhovna Rada of Ukraine, URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72651 (visited on June 22, 2024).

16. Про затвердження Порядку проведення електронних аукціонів з продажу електричної енергії за двосторонніми договорами та Порядку відбору організаторів електронних аукціонів з продажу електричної енергії за двосторонніми договорами: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Procedure on June 5, 2019 № 499 // Database «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/499-2019-%D0%BF> (visited on: June 22, 2024).

17. Haizmann, Jan Dr., Dr. Oleh Zahnitko, NSSMC Archive of EuropAid Project: Assistance to the National Securities and Stock Market Commission (NSSMC) in improvement of Ukraine's energy commodity markets and commodity products organized trading in Ukraine. Activity 4.3. Design of communication and education channels between NSSMC and market participants.

18. “WikiLegalAid”, довідково-інформаційна платформа правових консультацій, URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (visited on June 22, 2024).

19. Investors' Protection / Official site of NSSMC, URL: <https://www.nssmc.gov.ua/en/activity/insha-diialnist/zakhyst-investoriv/#tab-1> (visited on June 22, 2024).

20. Preventing of corruption / Official site of NSSMC, URL: <https://www.nssmc.gov.ua/en/about-us/preventing-of-corruption/> (visited on June 22, 2024).

УДК 342.95:347.998.85:35.072.22 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.16>

Я. Зелінська,

кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО ТА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

В аспекті реалізації доступу до правосуддя як одного із елементів принципу верховенства права актуалізується питання оптимізації розгляду справи шляхом діджиталізації адміністративного судочинства. Застосування в адміністративному судочинстві єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС), у першу чергу, є гарантією вирішення публічно-правових спорів та створення дієвої системи інформаційного забезпечення діяльності адміністративних судів. Впровадження електронного адміністративного судочинства як засобу забезпечення розгляду справи із використанням ЄСІТС та дієвого інформаційного ресурсу гарантує дотримання основних засад адміністративного судочинства.

Зазначимо, що якісне інформаційно-телекомунікаційне забезпечення діяльності адміністративних судів – це світовий стандарт розгляду справ судами. Електронне судочинство як новітня форма здійснення правосуддя масштабувалася в різних країнах та набула законодавчого визначення у таких країнах, як Італія, Іспанія, Німеччина, Франція, Великобританія, Польща, Сінгапур, США та в інших країнах. В Україні останніми роками набуло поширення електронне судочинство. Так, однією із передумовою впровадження цифрових технологій в судочинство в Україні стала Рекомендація Рес (2001) 3 Комітету Міні-

стрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій, ухваленою Комітетом Міністрів Ради Європи на 743 засіданні заступників міністрів 28.02.2001р., в якій вказуються головні аспекти електронного судочинства, зокрема: 1) можливості відкриття провадження за допомогою електронних засобів; 2) здійснення подальших процесуальних дій у рамках провадження у середовищі електронного документообігу; 3) отримання відомостей про хід справи шляхом одержання доступу до судової інформаційної системи; 4) одержання інформації про результати провадження в електронній формі [1]. Зазначене свідчить про отримання інформації в електронній формі із використанням певних технологій. Однак, при цьому необхідно наголосити, що впровадження цифрових технологій у сферу судочинства, у тому числі адміністративного, може сприяти і проявам зловживання процесуальними правами.

Вивченням проблеми застосування цифрових технологій у сфері правосуддя та зловживаннями правами приділяли увагу такі вчені, як О. Берзанюк, О. В. Бринцев, Н. Ю. Голубева, І. В. Завальнюк, К. М. Пасинюк, Т. Т. Полянський, В. В. Резнікова, М. І. Смокович, Н. Ю. Сакара, А. В. Стойка, О. С. Ткачук, С. Ю. Обрусна, Н. Хлібороб, Н. М. Ясельська

та ін. Втім, слід констатувати, що питанням електронного судочинства та одночасного зловживання процесуальними правами не досліджувалися.

Метою статті є дослідження електронного судочинства та можливих проявів зловживання процесуальними правами, які можуть виникати із використанням ЄСІТС в адміністративному судочинстві.

Впровадження електронного судочинства під час вирішення публічно-правових спорів відіграє важливе значення у досягненні завдання адміністративного судочинства. Характеризуючи електронне судочинства, слід звернути увагу на розкриття його сутності. Однак, у законодавстві відсутнє єдине комплексне визначення адміністративного судочинства. Втім, вчені-науковці звертали увагу на визначення складових компонентів і сутності електронного судочинства. Так, О. Берназюк характеризує електронне судочинство як сукупність сервісів та інструментів, які безпосередньо або опосередковано пов'язані зі здійсненням судочинства, виконанням судових рішень, та забезпеченням доступу до деяких державних реєстрів, що надає змогу користувачам системи отримувати та перевіряти офіційну інформацію, що міститься у таких реєстрах, у тому числі з метою подання електронних доказів у справі [2, с.326]. Більш широкої точки зору дотримується Н. Ю. Голубева та розкриває електронне судочинство у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні електронне судочинство розуміє як різні програмні продукти, сервіси, що дозволяють публікувати, знайомитися із судовими актами, подавати процесуальні документи в електронному вигляді, формувати електронну справу та отримувати доступ до неї в електронному вигляді. У вузькому значенні «електронне судочинство» передбачає право чи обов'язок учасників процесу та суду здійснювати процесуальні дії, передбачені зако-

нодавством, в електронному вигляді [3, с.10]. Широкого розкриття змісту електронного судочинства дотримується і І. В. Завальнюк та визначає його як самостійну процесуальну форму здійснення правосуддя в адміністративних справах, якщо зміна способу вчинення процесуальних дій тягне за собою якісну зміну алгоритму їх вчинення або зміну обсягу прав і обов'язків суб'єктів адміністративного судочинства. Ці критерії є визначальними для розмежування електронного судочинства як окремої форми відправлення правосуддя в адміністративних справах і таких суміжних категоріях, як «інформатизація суду», «технічний супровід здійснення судочинства», «електронний суд», «електронне правосуддя» [4, с.14]. Як бачимо, що вчені досліджуючи питання сутності електронного судочинства, звертали увагу на можливість реалізації процесуальних прав учасниками розгляду справи із застосуванням цифрових технологій, що є важливим аспектом.

Для більшої деталізації сутності електронного судочинства, звернемося до його структурного наповнення. Для прикладу, О. Берназюк виділяє структурні елементи ЄСІТС, які включають такі елементи (підсистеми) та дають змогу: а) внутрішнім користувачам (суддям, працівникам апарату судів): приймати, формувати та перевіряти матеріали справи в електронній формі, здійснювати автоматизований розподіл справ; здійснювати автоматизовану аудіо-фіксацію та протоколювання судового засідання та інші дії; б) зовнішнім користувачам: подавати документи в електронній формі; брати участь у розгляді справи у режимі відео-конференції; мати відкритий та вільний доступ до судових рішень, іншої інформації про суд, статистичної, аналітичної інформації, та інші дії [5, с. 329].

Складовою частиною електронного судочинства є електронний суд. Термін «електронний суд» використо-

ується в Україні у двох значеннях. У вузькому розумінні – це підсистема в системі Єдиної судової інформаційної системи України, призначена для забезпечення своєчасного отримання учасниками судового процесу повісток та повідомлень про розгляд судових справ та процесуальних документів, ухвалених під час розгляду справ. У широкому розумінні «електронний суд» як елемент інформаційного суспільства – це самостійна унікальна форма судового процесу, заснованого на новітніх інформаційних технологіях, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі [6, с. 30]. На думку С. Ю. Обрусної та К. М. Пасинюка, електронний суд – це складник електронного врядування, порівняно самостійна та унікальна форма судового адміністрування і юридичного процесу, заснованого на інформаційних технологіях, що забезпечують повний цикл руху документації та розгляду судової справи в електронному форматі, що має легальну юридичну природу [7, с. 124]. Ми не погоджуємося із вказаною точкою зору, тому що наведене визначення обмежування розуміння електронного суду, поєднуючи його тільки із видом електронного врядування.

З огляду на аналіз положень КАС України, слід відзначити, що закріплення нормативних засад електронного судочинства під час розгляду справ в адміністративному судочинстві характеризується фрагментарністю такого регулювання і відсутність системного підходу у його регламентації. Електронне судочинство було впроваджено в адміністративне судочинство шляхом прийняття нормативно-правових актів та внесенні відповідних змін до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [8]. У 2021 році Вищою Радою правосуддя було затверджено Положення «Про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телеко-

мунікаційної системи» [9], в якому визначається, що однією із функцій ЄСІТС є обмін документами та інформацією (надсилання та отримання документів та інформації, спільна робота з документами) в електронній формі між судами, іншими органами та установами в системі правосуддя, учасниками судового процесу, а також проведення відеоконференції в режимі реального часу. Відповідно до ч. 3 ст. 15-1 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» подання, пересилання, обмін документами, вчинення інших дій в електронній формі за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи здійснюються з використанням електронного цифрового підпису, прирівняного до власноручного підпису відповідно до закону. Особливості використання електронного цифрового підпису в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі визначаються Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему [10]. На Державну судову адміністрацію України покладається обов'язок забезпечення впровадження електронного суду; здійснення заходів щодо організації обміну електронними документами між судами та іншими державними органами і установами (п. 9 ч. 1 ст. 152 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»).

Належне функціонування електронного судочинства пов'язане із дотримання всіх принципів адміністративного судочинства, у тому числі, неприпустимості зловживання процесуальними правами. Відповідно до зазначеного принципу учасники розгляду справи повинні добросовісно користуватися процесуальними правами та дотримуватися обов'язків.

Зловживання процесуальними правами може траплятися під час реєстрації електронного кабінету, обміну процесуальними документами в електронній формі, вчинення процесуальних дій в електронній формі, несанк-

ціоноване втручання в роботу Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи та в автоматизований розподіл. Проаналізуємо зазначене більш детально.

Реєстрація електронного кабінету. У 2023 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи». Так, відповідно до ст. 18 КАС України на учасників розгляду справи покладено обов'язок реєструвати електронні кабінети в ЄСІТС або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку [11]. Адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, судові експерти, органи державної влади та інші державні органи, зареєстровані за законодавством України як юридичні особи, їх територіальні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи, зареєстровані за законодавством України, реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в добровільному порядку (ч. 6 ст. 18 КАС України).

Однак, при цьому у ч. 9 ст. 44 КАС України зазначено, що якщо інший учасник справи не зареєстрував його, учасник справи, який не є суб'єктом владних повноважень та подає документи до суду в електронній формі з використанням електронного кабінету, звільняється від обов'язку надсилання копій документів такому учаснику справи.

У свою чергу, під електронним кабінетом слід розуміти персональний кабінет (веб-сервіс чи інший користувацький інтерфейс) у підсистемі (модулі) ЄСІТС, за допомогою

якої особі, яка пройшла електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації та сервісів ЄСІТС або її окремих підсистем (модулів), у тому числі можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису чи інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначно встановити особу (ч. 5 ст. 18 КАС України). Проаналізувавши зазначені положення, слід дійти висновку, що реєстрація електронного кабінету є обов'язком учасника розгляду справи і не дотримання зазначеного обов'язку можна розглядати як спосіб зловживання процесуальними правами, тому ст. 45 КАС України доцільно було б доповнити зазначеним способом зловживання процесуальними правами.

Обмін процесуальними документами в електронній формі. Для прикладу, у Положенні визначається «Електронний суд» (Електронний суд) як підсистема ЄСІТС, що забезпечує можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, між користувачем цієї підсистеми та Вищою радою правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи. При запровадженні електронного судочинства в адміністративному судочинстві можуть виникати ризики зловживань процесуальними правами. Враховуючи запровадження електронного судочинства, у ч. 7 ст. 44 КАС України регламентується, що документи (в тому числі процесуальні документи, письмові та електронні докази тощо) можуть подаватися

Кодексом, подаються через канцелярію суду з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи. У зазначеному контексті слід наголосити на тому, що виникають ризики щодо неподання доказів, недотримання процесуальних строків їх подання, а також подання неналежних чи недопустимих доказів. Зазначені дії можна охарактеризувати, як зловживання процесуальними правами.

Несанкціоноване втручання в роботу Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи та в автоматизований розподіл. Будь-які дії, які свідчать про несанкціоноване втручання в роботу Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи та в автоматизований розподіл є незаконними. Несанкціоноване втручання в роботу Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи та в автоматизований розподіл справ між суддями тягне за собою відповідальність, встановлену законом (ч. 11 ст. 18 КАС України) та може визнаватися як зловживання процесуальними правами.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що зловживання процесуальними правами можливе у різні способи із використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи. Наголосимо, що КАС України чітко не окреслює перелік таких способів, що є суттєвим недоліком потребує нормативного регулювання. Окрім зазначеного, слід наголосити, що потребує закріплення на нормативному рівні шляхом внесення змін до КАС України та інших нормативно-правових актів щодо закріплення чіткого механізму протидії зловживань процесуальними правами з метою досягнення завдання адміністративного судочинства. Так, з метою фіксації зловживань процесуальними правами доречно запровадити електронний

календар обчислення процесуальних строків, функцію миттєвого фіксування зловживання процесуальними правами та застосування заходів процесуального примусу. Зазначене дозволить не тільки запобігти можливим проявам зловживання процесуальними правами, а й наблизити модель функціонування електронного судочинства до світових стандартів.

У статті досліджується питання електронного судочинства і можливі прояви зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Застосування в адміністративному судочинстві єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи є гарантією вирішення публічно-правових спорів та створення дієвої системи інформаційного забезпечення діяльності адміністративних судів. Належне функціонування електронного судочинства пов'язане із дотриманням всіх принципів адміністративного судочинства, у тому числі, неприпустимості зловживання процесуальними правами. Відповідно до зазначеного принципу учасники розгляду справи повинні добросовісно користуватися процесуальними правами та дотримуватися обов'язків. У статті зазначено, що впровадження електронного адміністративного судочинства як засобу забезпечення розгляду справи із використанням ЄСІТС та дієвого інформаційного ресурсу гарантує дотримання основних засад адміністративного судочинства. Автором досліджуються можливі способи зловживання процесуальними правами у зв'язку із використанням ЄСІТС. Зловживання процесуальними правами може траплятися під час реєстрації електронного кабінету, обміну процесуальними документами в електронній формі, вчинення процесуальних дій в електронній формі, несанкціонованому втручання в роботу Єдиної судової

інформаційно-комунікаційної системи та в автоматизований розподіл справ. Вказано, що законом чітко не окреслює перелік таких способів, що є суттєвим недоліком та потребує нормативного регулювання. Наголошено, що потребує закріплення на нормативному рівні шляхом внесення змін до КАС України та інших нормативно-правових актів щодо закріплення чіткого механізму протидії зловживань процесуальними правами з метою досягнення завдання адміністративного судочинства. Так, з метою фіксації зловживань процесуальними правами доречно запровадити електронний календар обчислення процесуальних строків, функцію миттєвого фіксування зловживання процесуальними правами та застосування заходів процесуального примусу. Автор доходить висновку, що зазначене дозволить не тільки запобігти можливим проявам зловживання процесуальними правами, а й наблизити модель функціонування електронного судочинства до світових стандартів.

Ключові слова: адміністративне судочинство, електронне судочинство, учасники розгляду адміністративної справи, процесуальні права, зловживання процесуальними правами.

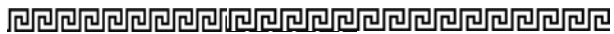
Zelinska Ya. E-justice and abuse of procedural rights in administrative proceedings

The article examines the issue of e-justice and possible manifestations of abuse of procedural rights in administrative proceedings. The use of a unified judicial information and telecommunication system in administrative proceedings is a guarantee of resolution of public law disputes and creation of an efficient system of information support for the activities of administrative courts. The proper functioning of e-judicial proceedings is associated with compliance with all principles of administrative justice, including the

inadmissibility of abuse of procedural rights. In accordance with this principle, the participants to the proceedings must exercise their procedural rights and fulfill their obligations in good faith. The article notes that the introduction of electronic administrative proceedings as a means of ensuring that a case is heard using the UJITS and an efficient information resource guarantees compliance with the basic principles of administrative proceedings. The author examines possible ways of abuse of procedural rights in connection with the use of UJITS. The abuse of procedural rights may occur during the registration of an electronic cabinet, exchange of procedural documents in electronic form, performance of procedural actions in electronic form, unauthorized interference with the operation of the Unified Judicial Information and Communication System and automated case distribution. It is pointed out that the law does not clearly define the list of such methods, which is a significant drawback that requires regulatory regulation. The author emphasizes that a clear mechanism for combating abuse of procedural rights should be enshrined at the regulatory level by amending the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other regulatory legal acts in order to achieve the objectives of administrative proceedings. Thus, with a view to recording abuses of procedural rights, it would be appropriate to introduce an electronic calendar for calculating procedural deadlines, the function of instant recording of abuse of procedural rights and application of procedural coercion measures. The author concludes that this will not only prevent possible manifestations of abuse of procedural rights, but also bring the model of e-justice functioning closer to international standards.

Key words: administrative proceedings, electronic proceedings, participants to administrative proceedings, procedural rights, abuse of procedural rights.

Література

1. Рекомендація Res (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій : Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 743 засіданні заступників міністрів 28.02.2001р. URL: <https://old.ukksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-2001-3.pdf>
2. Берназюк О. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 6. С. 326–329.
3. Голубева Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід : монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 204 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/items/e12e4065-5869-4618-aa34-29086c291fc1>
4. Завальнюк І. В. Спрошене позовне провадження в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. : 12.00.07. Одеса, 2017. 22 с.
5. Берназюк О. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 6. С. 326–329.
6. Бринцев О.В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Харків: Право, 2016. 72 с.
7. Обрусна С. Ю., Пасинюк К. М. Електронний суд як адміністративно-правова категорія. Південноукраїнський правничий часопис. 2020. № 3. С. 120-124.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11496>
9. Про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
10. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19?find=1&text=електрон#w1_5
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи: Закону України Від 19.10.2023 р. № 3424-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3424-20#n26>
12. Хлібороб Н. Запровадження електронного адміністративного судочинства в Україні: Інновації та перспективи. Право України. 2018. №.2. С. 102-117.
13. Погорілецька А.В., Богатирьова М.О. Організаційно-правові аспекти функціонування системи документообігу суду. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 6. С. 247-250.

УДК 340.1:338.1

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.17>**Р. Кірін,**доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітникДержавної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН Е-УРЯДУВАННЯ НА ЕТАПІ ІНТЕРНЕТИЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВЛАДИ (2002-2003 РР.)

Постановка проблеми. Відповідно до загальноновизнаного розуміння поняття «електронне урядування» (далі – е-урядування) це є спосіб організації державної влади. Його змістовними ознаками визнано: а) організація влади здійснюється за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі (далі – ГІМ); б) функціонування органів державної влади (далі – ОДВ), за такого способу організації, забезпечується в режимі реального часу; в) такий спосіб організації влади робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ОДВ громадян, юридичних осіб, неурядових організацій.

Тож, усвідомивши надзвичайну важливість для держави та суспільства подібної форми взаємодії, на початку ХХІ століття Президент України своїм указом встановив, що розвиток національної складової ГІМ Інтернет, забезпечення широкого доступу до цієї мережі громадян та юридичних осіб усіх форм власності в Україні, належне представлення в ній національних електронних інформаційних ресурсів (далі – ЕІР) є одним з пріоритетних напрямів державної політики в сфері інформатизації, задоволення конституційних прав громадян на інформацію, побудови відкритого демократичного суспільства, розвитку підприємництва [1].

Зазначений указ, перш за все, мав на меті розвиток національної скла-

дової ГІМ Інтернет, забезпечення широкого доступу громадян до цієї мережі, ефективного використання її можливостей для розвитку вітчизняної науки, освіти, культури, підприємницької діяльності, зміцнення міжнародних зв'язків, належного інформаційного забезпечення здійснення ОДВ та органами місцевого самоврядування (далі – ОМС) своїх повноважень, повнішого задоволення потреб міжнародного співтовариства в об'єктивній, комплексній інформації щодо різних сфер суспільного життя в Україні, а також вирішення інших завдань, визначених в Посланні Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у ХХІ сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000 – 2004 роки».

Відтак, історико-правове дослідження розвитку та становлення джерел права е-урядування на етапі інтернетизації діяльності органів влади, вбачається вельми актуальним для об'єктивного та послідовного аналізу хронології формування відповідної правової бази. Вивчення та відображення вектору вироблення правового механізму е-урядування, відповідних теоретичних знань та понятійного апарату, юридичного інструментарію, яким сьогодні оперує це правове утворення, безумовно є необхідною ланкою для його подальшого розвитку.

У зв'язку з цим, **метою написання статті** став історико-правових

аналіз та встановлення особливостей регулювання правовідносин е-урядування у 2002-2003 рр. на етапі інтернетизації діяльності ОДВ та ОМС (2002-2010 рр.).

Аналіз сучасного стану досліджень. Зважаючи на міждисциплінарний характер предмету досліджень питання правового регулювання відносин е-урядування були й наразі є сферою інтересів вітчизняних та зарубіжних науковців різних галузей знань. Так, Є. Котух сконцентрував увагу на е-врядуванні як на новій парадигмі публічного управління, оскільки е-врядування не лише кардинально змінює і переосмислює взаємодію між органами влади та іншими суспільними стейкхолдерами, а й запроваджує новий спосіб координації, планування, формулювання та реалізації рішень і дій у публічному управлінні. Автор доводить, що оскільки е-врядування представляє нові виклики довірі громадян до органів влади, тому необхідно забезпечити безпеку цифрових транзакцій та комунікацій; конфіденційність повинна бути захищена, а громадяни повинні мати можливість контролювати особисті дані та того, хто має доступ до них [2, с. 122].

Підсумовуючи результати дослідження нормативно-правових актів (далі – НПА) щодо впровадження е-урядування в Україні, Є. Калішенко зазначає, що проведений аналіз НПА урегулювання відповідних суспільних відносин показав наявність різноманітної моделі правового забезпечення впровадження е-урядування, яка об'єднує правові норми різної юридичної сили, що знайшли своє зовнішнє закріплення в актах інформаційного та адміністративного законодавства, а також ілюструє взаємовплив і взаємодію цих галузей права в умовах сьогодення [3, 144-145].

У колективній статті автори вважають, що в кінцевому рахунку основними цінностями е-уряду для користувачів повинні стати: – ком-

фортне інформаційне середовище життєдіяльності громадян і організацій; – повноцінне задоволення індивідуальних потреб кожного користувача; взаємодія без кордонів. Розвиток е-взаємодії громадян, ОДВ, ОМС, яка дасть можливість отримання заявником державних муніципальних послуг в е-формі, а також створення мережі установ уповноважених на надання державних муніципальних адміністративних послуг багатофункціональних центрів є ключовими завданнями розвитку інформаційного суспільства [4, с. 123].

Німецька вчена А.Л. Де Мораес Азеня наводить результати іншого напряму е-взаємодії держави і громадян, а саме – контекст виникнення концепцій е-нормотворення, краудсорсингового законодавства та краудлайну, а також різноманітні ознаки та змінні, що їх характеризують; – потенційні демократичні переваги е-участі у законотворчості; – поточні виклики, пов'язані з ініціюванням та впровадженням практик краудлайна, а також з обробкою пропозицій громадськості та ефективним впливом на законотворчий процес [5].

Ці та багато інших публікації проблем регулювання правовідносин е-урядування свідчать про надзвичайну їх актуальність як для держави так і для суспільства. В той же час можна констатувати, що ґрунтовних історико-правових досліджень розвитку та становлення цього правового угруповання очевидно бракує, у тому числі й що стосуються відповідних етапів. Слід також відмітити, що поданий матеріал є логічним продовженням попередніх пошуків, де було визначено предметно-хронологічний процес формування законодавства України про е-урядування на I-му (1992-1998 рр., етап генерування інформаційних правових засад державного та місцевого урядування, концептуальним актом якого виступив закон про інформацію) та II-му етапах (1998-2001 рр., етап створення

ної власності та охороняється згідно із законодавством, до глобальних мереж передачі даних (іноземних та міжнародних мереж передачі даних, у тому числі мережі Інтернет), та був розроблений на виконання Указу Президента України від 24.09.2001 р. № 891 «Про деякі заходи щодо захисту державних інформаційних ресурсів у мережах мереж даних».

Відносини у сфері легалізації програмного забезпечення (далі – ПЗ) та боротьби з нелегальним його використанням були врегульовані на концептуальному рівні відповідною постановою КМУ [12]. Мета останньої полягала у: а) визначенні наукових та практичних заходів, спрямованих на вдосконалення нормативно-правової бази з питань легалізації ПЗ та боротьби з

нелегальним його використанням; б) розробленні рекомендацій щодо підвищення ефективності застосування законодавства у зазначеній сфері; в) створення механізму протидії нелегальному використанню ПЗ.

Знаковим НПА цієї доби став Указ Президента України, яким були врегульовані додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності ОДВ [13]. Нерідко саме його використовують у відповідних періодизаціях інформаційно-правового забезпечення демократії та урядування в Україні, адже в ньому було визначено забезпечення відкритості формування та реалізації стабільної та зрозумілої громадянам економічної та соціальної політики держави пріоритетним завданням КМУ, центральних та місцевих ОВВ. В той же час, слід відмітити, що у згаданому указі ГІМ Інтернет згадувалася лише одного разу і лише опосередковано у зв'язку із необхідністю забезпечення керівниками вказаних органів проведення регулярних за задалегідь оприлюдненим розкладом прес-конференцій.

Натомість нормотворча активність уряду, що цілком природно, була значно помітнішою. Перш за все

необхідно відмітити урядову постанову про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності ОВВ [14], яка розвивала та конкретизувала приписи не лише згаданого вище указу, а й базової постанови цього етапу щодо оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність ОВВ.

Крім того цього року були прийняті поточні та оперативні постанови та розпорядження, якими регулювалися відносини щодо:

- переліку завдань (проектів) НПІ на 2002 р.; завдання: провести дослідження проблем реформування законодавства у сфері суспільних інформаційних відносин; очікувані результати: – порівняльний аналіз законодавства розвинутих країн у сфері інформатизації; – робочі матеріали до проекту Кодексу інформаційного права України; – проект Концепції створення регіональних інформаційних систем; – проект Концепції створення систем інформаційно-аналітичного забезпечення ОМС [15];

- порядку проведення експертизи НПІ та окремих її завдань (проектів) (постанова КМУ від 25.07.2002 р. № 1048, у редакції постанови КМУ від 02.04.2009 р. № 294, втратила чинність на підставі постанови КМУ від 02.02.2024 р. № 119);

- утворення міжвідомчої робочої групи з координації та контролю ходу підготовки і реалізації проекту «Україна – розвиток через Інтернет» (розпорядження КМУ від 17.08.2002 р. № 461-р., втратило чинність на підставі постанови КМУ від 20.04.2007 р. № 646);

- порядку взаємодії ОВВ з питань захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних та електронних комунікаційних системах (останнє поняття було введено постановою КМУ від 02.09.2022 р. № 991 замість слів «телекомунікаційні системи») [16].

Нарешті відмічу спільний наказ Державного комітету інформацій-

ної політики, телебачення і радіомовлення України та Державного комітету зв'язку та інформатизації України, яким були затверджені: 1) Порядок інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу (далі – ЄВП) ОБВ; 2) Порядок функціонування веб-сайтів ОБВ [17].

Здійснення інформаційного наповнення має на меті інтеграцію до ЄВП веб-сайтів, інших електронних інформаційних систем ОБВ. Інформаційне наповнення ЄВП здійснюється на засадах уніфікації технічного, технологічного, інформаційного та організаційного забезпечення функціонування веб-сайтів ОБВ з урахуванням рівня розвитку інформаційної інфраструктури і технологічних можливостей кожного із зазначених органів. При цьому, організація функціонування веб-сайту ОБВ передбачає затвердження його внутрішнього Порядку інформаційного наповнення з визначенням конкретних структурних підрозділів та посадових осіб, відповідальних за своєчасну підготовку і подання інформації та її зміст за кожним тематичним напрямом, відповідно до вимог постанови КМУ від 04.01.2002 р. № 3, якою визначено Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність ОБВ.

2003 р. Ще більш продуктивним у формуванні правових засад інтернетизації діяльності органів влади виявився наступний, 2003 р. Значущість останнього виявилася, перш за все, прийняттям низки законодавчих актів, які тим чи іншим чином торкалися відносин е-урядування. Так, цього року був прийнятий важливий закон, яким вносилися зміни до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова [18], а також закони про е-документи та е-документообіг [19], цифровий е-підпис, телекомунікації та про захист суспільної моралі. Хоча останні три закони наразі втра-

тили чинність (на підставі законів України відповідно про: – електронні довірчі послуги № 2155-VIII від 05.10.2017 р.; – електронні комунікації № 1089-IX від 16.12.2020 р.; – медіа № 2849-IX від 13.12.2022 р.), але на той час вони відігравали базову роль у формуванні підзаконної бази етапу розвитку е-урядування, що досліджується.

Варто зазначити, що саме у законі про е-комунікації сформульовано сучасне розуміння поняття «мережа Інтернет (Інтернет)» як глобальної ЕКМ, що призначена для передачі даних та складається з фізично та логічно взаємоз'єднаних окремих ЕКМ, взаємодія яких базується на використанні єдиного адресного простору та на використанні інтернет-протоколів, визначених міжнародними стандартами [20].

Міжнародне та європейське законодавство цього відрізка представлено Директивою Європейського Парламенту і Ради [21] (скасована 17.07.2021 р.), а також Угодою, яка стосується проекту «Україна – розвиток через Інтернет» між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку [22].

Але, як і попередньому році, найбільший розвиток законодавство про е-урядування отримало на підзаконному рівні у формі розпоряджень та постанов КМУ. Серед останніх найбільш значущим, в аспекті обраної теми, слід визнати постанову, якою було визначено заходи щодо створення інформаційної е-системи «Е-Уряд» [23]. Її використання для надання громадянам та юридичним особам інформаційних та інших послуг було визнано одним з пріоритетних завдань щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні. Передбачалося, що ця система має забезпечити інформаційну взаємодію ОБВ між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій. ЄВП ОБВ були визнані центральною

частиною інформаційної е-системи «Е-Уряд», призначеною для інтеграції веб-сайтів, інформаційних е-систем та ресурсів ОБВ і надання інформаційних та інших послуг з використанням мережі Інтернет.

У розвиток цієї постанови було затверджено Перелік інформаційних та інших послуг електронної інформаційної системи «Е-Уряд» і Порядок надання інформаційних та інших послуг з її використанням [24].

Заслужують на увагу й розпорядження КМУ, якими були схвалені (затверджені) Концепції:

1) формування системи національних ЕІР [25, 26];

2) створення державної інтегрованої інформаційної системи забезпечення управління рухомими об'єктами [27].

До системи відносин е-урядування, що були предметом регулювання цього року та свідчили про їх міжгалузевий характер, слід віднести також НПА про: – використання та підтримання у контрольному стані довідників суб'єктів формування Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування [28]; – план заходів щодо створення української лінгвістичної системи в мережі Інтернет [29]; – адміністрування домену «.UA» [30]; – порядок використання комп'ютерних програм в ОБВ (втратила чинність на підставі постанови КМУ від 09.04.2024 р. № 389); – утворення Державного інформаційно-ресурсного центру [31].

На завершення огляду розвитку законодавства про е-урядування відмічу особливості регулювання бюджетних інформатизаційних відносин. Зокрема йдеться про Методику визначення належності бюджетних програм, завдань, проектів, робіт до сфери інформатизації. Її перша редакція припала саме на 2003 р. (наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 06.06.2003 р. № 97), яка в подальшому редагува-

лася наказами: – Державного агентства з питань електронного урядування України від 14.05.2019 р. № 35; – Міністерства цифрової трансформації від 07.05.2020 р. № 67; – Міністерства цифрової трансформації України від 29.03.2023 р. № 34. Поточні відносини щодо здійснення видатків, передбачених Законом України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» на виконання завдань (проектів) НПП, в тому числі проектів інформатизації ОДВ були врегульовані відповідною урядовою постановою [32].

Висновки. Проведений огляд та аналіз правового регулювання відносин е-урядування на етапі інтернетизації діяльності органів влади впродовж 2002-2003 рр. дав підстави стверджувати наступне.

1. Обґрунтовано, що історико-правове дослідження розвитку та становлення джерел права е-урядування на етапі інтернетизації діяльності органів влади, є вельми актуальним для об'єктивного та послідовного аналізу хронології формування відповідної правової бази. Вивчення та відображення вектору вироблення правового механізму е-урядування, відповідних теоретичних знань та понятійного апарату, юридичного інструментарію, яким сьогодні оперує це правове утворення, безумовно є необхідною ланкою для його подальшого розвитку.

2. Аргументовано, що початок третього етапу формування комп'ютерно-мережевих (інтернетизації) правових засад урядування в Україні слід пов'язувати із урядовою постановою від 04.01.2002 р. № 3, якою був затверджений Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади. Його особливість розкривалася у: а) меті – підвищення ефективності та прозорості діяльності цих органів; б) завданні – впровадження та використання сучасних інформаційних технологій; в) результатах – надання інформаційних та інших послуг гро-

мадськості, забезпечення її впливу на процеси, що відбуваються у державі.

3. Виявлено, що 2002 р. став плідним у формуванні правової бази, що передувала і створювала засади, на яких в подальшому й відбувалося формування законодавства про е-урядування. До найважливіших нормативно-правових актів цього року слід віднести: – Директиву 2002/21/ЄС Європейського Парламенту та Ради, яка запроваджувала гармонізовану правову структуру для регулювання електронних комунікаційних послуг, електронних комунікаційних мереж, пов'язаного оснащення та послуг; – указ Президента України, яким були врегульовані додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади; – постанови та розпорядження уряду про питання захисту інформації, формування галузевого страхового фонду документації, процедуру підключення до глобальних мереж передачі даних, легалізації програмного забезпечення, забезпечення відкритості у діяльності органів влади, порядку взаємодії з питань захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних та електронних комунікаційних системах.

4. Встановлено, що значущість 2003 р. у формуванні правових засад інтернетизації діяльності органів влади виявилася, перш за все, прийняттям низки законодавчих актів щодо змін з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова, е-документів та е-документообігу, цифрового е-підпису, телекомунікації та захисту суспільної моралі, а також актів міжнародного та європейського законодавства. На підзаконному рівні було: – визначено заходи щодо створення інформаційної е-системи «Е-Уряд», затверджено Перелік інформаційних та інших послуг цієї системи і Порядок надання інформаційних та інших послуг з її використанням; – схвалено (затверджено) Концепції формування системи наці-

ональних електронних інформаційних ресурсів та створення державної інтегрованої інформаційної системи забезпечення управління рухомими об'єктами; – прийнято акти про Державну інформаційну систему реєстраційного обліку фізичних осіб, Державний інформаційно-ресурсний центр, українську лінгвістичну систему в мережі Інтернет, адміністрування домену «.UA», порядок використання комп'ютерних програм в органах влади.

У статті досліджуються особливості правового регулювання відносин е-урядування на етапі інтернетизації діяльності органів влади впродовж 2002-2003 рр. Історико-правове дослідження розвитку та становлення джерел права е-урядування на етапі інтернетизації діяльності органів влади, є вельми актуальним для об'єктивного та послідовного аналізу хронології формування відповідної правової бази. Початок третього етапу комп'ютерно-мережевих (інтернетизації) правових засад урядування в Україні слід пов'язувати із урядовою постановою від 04.01.2002 р. № 3, якою був затверджений Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади. У результаті проведеного дослідження виявлено, що 2002 р. став плідним у формуванні правової бази, що передувала і створювала засади, на яких в подальшому й відбувалося формування законодавства про е-урядування. До найважливіших нормативно-правових актів цього року слід віднести: – Директиву 2002/21/ЄС Європейського Парламенту та Ради; – указ Президента України, яким були врегульовані додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади; – постанови та розпорядження уряду про питання захисту інформації,

формування галузевого страхового фонду документації, процедури підключення до глобальних мереж передачі даних, легалізації програмного забезпечення, забезпечення відкритості у діяльності органів влади, порядку взаємодії з питань захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних та електронних комунікаційних системах.

Встановлено, що значущість 2003 р. у формуванні правових засад інтернетизації діяльності органів влади виявилася, перш за все, прийняттям низки законодавчих актів щодо змін з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова, е-документів та е-документації, цифрового е-підпису, телекомунікації та захисту суспільної моралі. На підзаконному рівні було визначено заходи щодо створення інформаційної е-системи «Е-Уряд», Перелік інформаційних та інших послуг цієї системи, Порядок надання інформаційних та інших послуг з її використанням.

Ключові слова: е-урядування, інтернетизація, правове регулювання, органи влади, нормативно-правові акти, інформаційні системи, інтернет.

Kirin R. Legal regulation of e-government relations at the stage of the Internetization of Government Activities (2002-2003)

The article examines the peculiarities of legal regulation of e-government relations at the stage of Internetization of government activities in 2002-2003. Historical and legal research of the development and formation of sources of e-government law at the stage of Internetization of government activities is highly relevant for an objective and consistent analysis of the chronology of the relevant legal framework. The beginning of the third stage of computer networking (Internetization)

of the legal basis of governance in Ukraine should be associated with the governmental resolution of January 4, 2002, No. 3, which approved the Procedure for publishing information on the activities of executive authorities on the Internet. The study found that 2002 was a fruitful year for the formation of the legal framework that preceded and created the foundations on which e-government legislation was later developed. The most important legal acts of this year include: – Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council; – a decree of the President of Ukraine, which regulated additional measures to ensure openness in the activities of public authorities; – resolutions and orders of the government on information protection, formation of the sectoral insurance fund of documentation, the procedure for connecting to global data networks, legalization of software, ensuring openness in the activities of public authorities, the procedure for interaction on the protection of state information resources in the information and electronic media.

The author establishes that the year 2003 was significant in shaping the legal framework for the Internetization of government activities, primarily due to the adoption of a number of legislative acts on changes to ensure and unhindered implementation of the human right to freedom of speech, e-documents and e-document flow, digital e-signature, telecommunications and protection of public morality. At the bylaw level, measures were taken to create the E-Government e-system, the List of information and other services of this system, and the Procedure for providing information and other services using it.

Key words: e-government, Internetization, legal regulation, authorities, regulations, information systems, Internet.

Література

1. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні : Указ Президента України від 31.07.2000 р. № 928/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000#Text> (дата звернення: 17.06.2024).

2. Котух Є.В. Електронне урядування як нова парадигма публічного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 3. С. 122–127. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.3.122>

3. Калішченко Євгенія. Правове забезпечення розвитку електронного урядування в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 7. С. 140-146. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.25>

4. Болдуєв М.В., Болдуєва О.В., Ісіков С. М. Стан та перспективи розвитку електронного урядування в публічному управлінні України. Економічний вісник, 2020, № 3 (71). С. 118-125. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/71.118>

5. Ana Luisa De Moraes Azenha. 2022. E-participation in lawmaking: background, promises & challenges. In 15th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance (ICEGOV 2022), October 04-07, 2022, Guimarães, Portugal. ACM, New York, NY, USA, 8 Pages. DOI: <https://doi.org/10.1145/3560107.3560151>

6. Roman Kirin, Volodymyr Shekhovtsov (2023). E-Government Law: information and informatization Stages of Formation Source Systems. The scientific heritage. № 121. pp. 14-24. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8371806>

7. Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади : Указ Президента України від 17.05.2001 р. № 325/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325/2001#Text> (дата звернення: 17.06.2024).

8. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.06.2024).

9. Директива 2002/21/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 07.03.2002 р. про спільні правові рамки

для електронних комунікаційних мереж та послуг (Рамкова Директива) : Міжнародний документ ЄС від 07.03.2002 р. № 2002/21/ЄС. Офіційний вісник Європейських Співтовариств від 24.04.2002 – 2002 р., / L 108 /, стор. 33.

10. Про деякі питання захисту інформації, охорона якої забезпечується державою : постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.06.2024).

11. Про затвердження Положення про порядок формування, ведення та використання галузевого страхового фонду документації : постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.06.2024).

12. Про затвердження Концепції легалізації програмного забезпечення та боротьби з нелегальним його використанням : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2002 р. № 247-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/247-2002-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.06.2024).

13. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади : Указ Президента України від 01.08.2002 р. № 683/2002. Офіційний вісник України. 2002. № 31, ст. 1463.

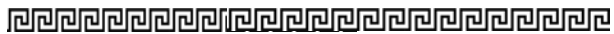
14. Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 р. № 1302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1302-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.06.2024).

15. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2002 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.06.2002 р. № 323-р. Офіційний вісник України. 2002. № 24, том 1, ст. 1179.

16. Про затвердження Порядку взаємодії органів виконавчої влади з питань захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних та електронних комунікаційних системах : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 р. № 1772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1772-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.06.2024).

17. Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного

забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади : наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25.11.2002 р. № 327/225. Офіційний вісник України. 2003. № 2, ст. 49.

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова : Закон України від 03.04.2003 р. № 676-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 18, ст. 810.

19. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення 17.06.2024).

20. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення 17.06.2024).

21. Директива Європейського Парламенту і Ради 2003/98/ЄС від 17.11.2003 р. про вторинне використання інформації публічного сектора : Міжнародний документ ЕС № 2003/98/ЄС. Офіційний вісник Європейського Союзу від 31.12.2003 – 2003 р., / L 345 /, стор. 90. (втратила чинність на підставі Директиви 2019/1024 від 20.06.2019 р.)

22. Угода про позичку (Проект «Україна – розвиток через Інтернет») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 01.10.2003 р. (ратифіковано Законом України № 1979-IV від 01.07.2004 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996_045#Text (дата звернення 17.06.2024).

23. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 р. № 208. Офіційний вісник України. 2003. № 9, ст. 378.

24. Про затвердження Переліку і Порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 15.08.2003 р. № 149. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1065-03#Text> (дата звернення 17.06.2024).

25. Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів : розпорядженням Кабінету Міністрів України від

05.05.2003 р. № 259-р. Офіційний вісник України. 2003. № 18, ст. 864.

26. Про затвердження заходів з реалізації Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2003 р. № 828-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828-2003-%D1%80#Text> (дата звернення 17.06.2024).

27. Про схвалення Концепції створення державної інтегрованої інформаційної системи забезпечення управління рухомими об'єктами (зв'язок, навігація, спостереження) : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 р. № 410-р. Офіційний вісник України. 2003. № 29, ст. 1481.

28. Про використання та підтримання у контрольному стані довідників суб'єктів формування Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 р. № 132-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-2003-%D1%80#Text> (дата звернення 17.06.2024).

29. Про затвердження плану заходів щодо створення української лінгвістичної системи в мережі Інтернет : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 р. № 415-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2003-%D1%80#Text> (дата звернення 17.06.2024).

30. Про адміністрування домену «.UA» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2003 р. № 447-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2003-%D1%80#Text> (дата звернення 17.06.2024).

31. Про утворення Державного інформаційно-ресурсного центру : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.11.2003 р. № 672-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2003-%D1%80#Text> (дата звернення 17.06.2024).

32. Про порядок здійснення видатків, передбачених Законом України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» на виконання завдань (проектів) Національної програми інформатизації, в тому числі проектів інформатизації органів державної влади : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 608. Офіційний вісник України. 2003. № 18, ст. 826.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.18>

М. Кропивницький,
кандидат юридичних наук

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ З НЕОБХІДНІСТЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ В СОЦІАЛЬНОМУ ЗАХИСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. Незважаючи на значний соціально-економічний та науково-технічний розвиток, людина продовжує існувати в «суспільстві ризику» (risk society), що є суспільством, дедалі більше стурбованим власним майбутнім і питаннями особистої (групової) безпеки. Вказане обумовлюється тим фактом, що хоча соціально-економічний та науково-технічний прогрес зумовив підвищення якості життя людини, він, як не парадоксально, збільшив і невизначеність майбутнього, загострив наявні та обумовив виникнення нових ризиків, які загрожують спроможності людини жити повноцінним, соціально безпечним життям. Крім того, значна частина соціальних проблем, що є традиційними супутниками буття людини, попри досягнення соціально-економічного та науково-технічного розвитку людства, залишились серйозними випробуваннями, які суттєво впливають на людей і суспільство, обмежують потенціал соціального капіталу населення та соціально-економічного розвитку суспільства.

Вирішення цих проблем є основним завданням соціальної держави, тобто у пріоритетному порядку реалізувати соціальну функцію, крізь призму якої виконувати й інші державні функції. Власне, держава загалом була сформована як суспільно-політичне утворення, яке еволюціонувало

в складну структуру, співжиття його членів та захист колективних інтересів якого потребувало організації й застосування соціального примусу особливим суб'єктом, який мав би відповідну монополію на застосування такого впливу щодо членів суспільства. Стало очевидним, що держава спроможна також слугувати механізмом підтримки й захисту загального добробуту, який виявляється насамперед у соціально безпечному бутті населення держави. Окремі аспекти досліджуваної проблематики розглядали у своїх працях З. С. Варналія, А. В. Гошовська, О. А. Грішнова, О. В. Димніч, О. В. Епель, О. В. Насібова, М. І. Тимофеева, О. В. Чеберяко та ін., водночас очевидно, що вона потребує подальшого наукового осмислення. Відповідно, **метою** статті є розкриття адміністративно-правового аспекту реалізації функцій соціальної держави як основного гаранта й ключової умови створення й ефективної дії правового режиму соціальної безпеки для реалізації людиною належних їй соціальних прав.

Виклад основного матеріалу. Одним із базових параметрів забезпечення повноцінного функціонування соціуму є гарантування безпеки загалом і особливо її соціальної складової. Забезпечення соціальної безпеки України здійснюється відповідно до Конституції України, загальнонавизначених принципів і норм міжнародного

права, міжнародних договорів України, законів, нормативно-правових актів Президента України та Кабінету Міністрів України та ін. Законодавче забезпечення соціальної безпеки передбачає закріплення компетенції та відповідальності органів державної влади, координацію цілей, завдань, принципів, основних напрямів їх функціонування як елементів системи забезпечення соціальної безпеки. У науковій літературі соціальну безпеку в більшості випадків розглядають як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи та суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз [2, с. 97]. Ю. М. Харазішвілі та О. А. Грішнова під соціальною безпекою розуміють «стан соціальної сфери, за якого забезпечуються висока якість життя населення (матеріальний рівень і соціальні складові), захищеність основних життєво важливих відновлювальних процесів (незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз), можливість здобуття якісної освіти та відсутність загроз здоров'ю і життю людини» [13, с. 158].

Концепція соціальної безпеки людини визначається як системний підхід до забезпечення захисту й підтримки життєво важливих інтересів кожної особистості, а також суспільства загалом, від внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек. Це поняття ґрунтується на ідеї, що кожна людина має право на безпеку й захист від негативних соціальних наслідків різних факторів. Соціальна безпека людини базується на принципах індивідуальності, профілактики, інтегрованого підходу, партнерства та рівноправності, узгодження інтересів. У концепції наголошується на індивідуальних потребах, інтересах та правах кожної людини. Вона розглядає соціальну безпеку як гарантію захисту та підтримки прав і свобод кожного громадянина. Ідея концепції соціальної безпеки людини спрямована на

попередження виникнення небезпек і загроз для людини й суспільства шляхом розвитку соціальних програм, законів і політик, що сприяють запобіганню негативних явищ. Для цього необхідно, щоб різні сфери й сектори, такі як економіка, освіта, охорона здоров'я, державний сектор, громадські організації, бізнес тощо тісно взаємодіяли, і в основі такої співпраці стояла людина та її інтереси. За таких умов може бути сформована дієва й цілісна система соціальної підтримки громадян, яка б враховувала потреби останніх за умов воєнного часу й повоєнного відновлення [11, с. 45-46].

Об'єктом соціальної безпеки людини в загальному вигляді є її життєво важливі права, свободи й гарантії в соціальній сфері: право на життя, на працю та гідну її оплату; право на безоплатну медичну допомогу; право на безоплатне здобуття освіти; право на відпочинок; гарантований державою соціальний захист. Зважаючи на це, соціальна безпека людини насамперед пов'язана із дотриманням на рівні держави соціальних стандартів, найважливішими серед яких є: 1) стандарти забезпеченості житловою площею та достойними умовами проживання; 2) освітні стандарти, що передбачають забезпечення реальної доступності всіх верств населення до якісної дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти; 3) стандарти зайнятості та якості трудового життя, оплати праці, соціального захисту, відпочинку; 4) стандарти фізичного та економічного доступу до основних продуктів харчування та фактичного їх споживання; 5) стандарти захищеності законних прав і свобод людини й громадянина; 6) стандарти захисту від фізичного насильства та погроз; 7) стандарти якості природного та соціального середовища; 8) стандарти послуг охорони здоров'я, що передбачають забезпечення високого рівня здоров'я населення, недопущення поширення на території соціально небезпечних захворювань [1, с. 69].

ника, сім'ю/дітей, безробіття, житло, соціальну ізоляцію.

У п. 3 Порядку, затвердженому постановою Правління Пенсійного фонду України від 3 березня 2021 р. № 8-1 [7] йдеться про те, що соціальним захистом є «забезпечення інституціями соціального захисту соціальних виплат, пільг, послуг, заходів та інших гарантій, передбачених для громадян законодавством, за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством». Також у актах чинного законодавства містяться визначення соціального захисту, спрямованого на забезпечення соціальної безпеки окремих верств населення. Наприклад, у ч. 3 ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. [8] міститься визначення поняття «соціальний захист дітей», у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. [10] – «соціальний захист військовослужбовців». Сутнісний зміст соціального захисту осіб з інвалідністю фрагментарно розкривається у ст. 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 р. [9], а в п. 21 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. [6] наявне визначення поняття «соціальний захист у разі настання безробіття».

Із наведених нормативних підходів можна висувати, що соціальним захистом є комплекс заходів і засобів організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які здійснюються публічними та/або приватними суб'єктами, щодо забезпечення соціально безпечного існування людини як найвищої соціальної цінності та невід'ємного елемента сус-

пільного буття, шляхом запобігання, зменшення або усунення соціальних ризиків, а також задоволення потреб людини у соціальній сфері [4, с. 19].

Концепція сучасного соціального захисту населення в Україні формувалася під впливом різних соціально-економічних і політичних чинників і сьогодні домінує, безсумнівно, її пасивна форма. Держава вирішує соціальні проблеми суспільства шляхом надання допомоги, соціальних виплат, компенсацій, пільг, податкових відрахувань, соціальної допомоги нужденним, намагаючись компенсувати населенню низькі заробітки, пенсії нижче прожиткового мінімуму. Але перманентний дефіцит фінансових ресурсів не дає державі можливості досягнути суттєвих зрушень у нарощенні обсягів бюджетних видатків на соціальні цілі і вирішення найважливіших соціальних проблем, покращення соціальних умов життя людей. Активна концепція в сучасному соціальному захисті населення України також присутня, але на тлі наявних соціальних проблем – бідність, зменшення і старіння населення, безробіття, війна – неефективна [14]. Найвищого рівня (10,8%) частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП досягла в 2016 р. і до широкомасштабної війни це була найбільша видаткова стаття зведеного бюджету України, яка за обсягом випереджала охорону здоров'я, освіту та видатки на економічну діяльність. Зростання щорічного обсягу бюджетного фінансування даної сфери не супроводжується підвищенням ефективності її функціонування через відсутність єдиної бюджетної стратегії, розпорошеність ресурсів між великою кількістю бюджетних програм і низькою адресністю виплат, а широкомасштабна війна росії проти України зумовила значну зміну обсягів та напрямів бюджетних видатків у 2022 р. Соціальна сфера, незважаючи на позбавлені життя й скалічені долі мільйонів українців, руйнування житла,

відновленню належного стану соціальної безпеки людини (груп людей), яка перебуває у складних життєвих обставинах. Є підстави констатувати, що соціальний захист має на меті розширити соціальні (та інші пов'язані з цим) можливості людини (сприяючи її повноцінному життю), захистити права людини та дати їй науково обґрунтовану, апробовану та забезпечену необхідними людськими, нематеріальними, матеріальними, фінансовими та ін. ресурсами змогу подолати структурні бар'єри, які перешкоджають її повноцінній участі в житті суспільства.

У статті досліджуються актуальні питання, пов'язані з характеристикою адміністративно-правового виміру об'єктивної зв'язку соціальної держави з необхідністю забезпечення потреб населення в соціальному захисті крізь призму концепції соціальної безпеки. Підкреслено, що соціальний захист є соціально-правовим явищем, яке об'єктивується в практичній дійсності в результаті функціонування системи соціального захисту. В Україні ця система поки що складається з трьох рівнів: перший – інституційний рівень, основним елементом якого є Національна соціальна служба, яка надає соціальні послуги, провадить соціальну роботу та контролює інших суб'єктів, які надають соціальні послуги населенню; другий – правореалізаційний рівень, який передбачає розробку та впровадження різноманітних соціальних програм, а також функціонування систем соціальної допомоги, соціальних послуг, пільг; третій – рівень безпосередньої взаємодії, що передбачає діяльність соціальних працівників.

Відзначено, що за умов глобалізаційних процесів питання забезпечення соціальної безпеки (як складової національної безпеки

держави) є головним пріоритетом державної соціальної політики. Із урахуванням впливу багатofакторних глобальних, національних, регіональних проблем на забезпечення соціальної політики фахівці визначають соціальну безпеку як процес захищеності відповідних об'єктів від цих загроз, результат цілеспрямованої взаємодії усіх соціальних суб'єктів, які мають нести соціальну відповідальність на своєму рівні, у процесі забезпечення якої мають узгоджуватися та реалізуватися соціальні інтереси, що базуються (повинні базуватися) на фундаментальних цінностях, прагненнях і потребах людей. Розкрито концепцію соціальної безпеки з погляду системного підходу до забезпечення захисту й підтримки життєво важливих інтересів кожної особистості, а також суспільства загалом, від внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек.

Підкреслено, що соціальна держава є ключовою умовою створення та ефективної дії правового режиму соціальної безпеки, який уможливує соціально безпечно буття людини, яке за певних обставин передбачає втручання держави шляхом застосування заходів соціального захисту. Доведено, що соціальний захист – комплекс заходів і засобів організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які здійснюються публічними та/або приватними суб'єктами щодо забезпечення соціально безпечно існування людини як найвищої соціальної цінності та невід'ємного елемента суспільного буття, шляхом запобігання, зменшення або усунення соціальних ризиків, а також задоволення потреб людини в соціальній сфері.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальний ризик, право на допомогу, інтерактивна аналітична панель.

Кропивнытський М. Адміністративний та юридичний аспекти зв'язу держави з необхідністю забезпечити соціальні потреби через призму поняття соціальної безпеки

The article examines current issues related to the characteristics of administrative and legal aspect of the objectivation of connection between the social state and the necessity to ensure the social protection needs through the prism of the concept of social security. It is emphasized that social protection is a social and legal phenomenon that is objectified in practical reality as a result of the functioning of the social protection system. In Ukraine, this system consists of three levels so far: the first one is the institutional level, which main element is the National Social Service that provides social services, conducts social work and controls other subjects that provide social services to the population; the second one is the law enforcement level which involves the development and implementation of various social programs as well as the functioning of systems of social assistance, social services, benefits; the third one is the level of direct intervention involving the activities of social workers.

It is noted that under the conditions of globalization processes the issues of ensuring social security (as a component of the national security of the state) is the main priority of the state social policy. Taking into account the influence of multifactorial global, national, regional problems on the provision of social policy, experts define social security as the process of protecting relevant objects from these threats, the result of purposeful interaction of all social subjects who should bear social responsibility at their level though fundamental values, aspirations and needs of people should be coordinated and realized in

the process of ensuring social interests. The concept of social security is revealed from the point of view of a systemic approach to ensuring the protection and support of the vital interests of each individual (as well as society in general) from internal and external threats and dangers.

It is emphasized that the social state is a key condition for the creation and effective operation of the legal regime of social security which enables the socially safe existence of a person that (existence) involves the state intervention through the use of social protection measures. It is proven that social protection is a set of measures and means (of organizational, legal and socio-economic nature) carried out by public and/or private entities regarding ensuring the socially safe existence of a person as a highest social value and an integral element of social existence by preventing, reducing or eliminating social risks as well as meeting human needs in the social sphere.

Key words: social security, social insurance, social risk, right to assistance, interactive analytical panel.

Література

1. Буняк Н. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. С. 68-73. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-68> (дата звернення: 21.06.2024).

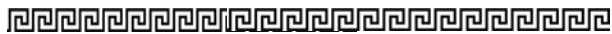
2. Гошовська В. А. Соціальна домінанта національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2003. № 2. С. 94-99.

3. Димніч О. В. Система соціального страхування та шляхи її вдосконалення в Україні: автореф. Дис.. на здобуття наук. Ступеня канд.. екон. наук. К., 2015. 22 с.

4. Епель О. В. Система соціального захисту в Україні як чинник формування соціальної держави: стан, проблеми та стратегія розвитку: монографія. К.: Видавництво Людмила, 2023. 196 с. Бібліогр.: с. 139-186.

5. Насібова О. В. Теоретичні спекти фінансового забезпечення соціального

захисту населення. Економіка та держава. 2019. № 8. С. 35-40.

6. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 63. Ст. 2565.

7. Про затвердження Порядку проведення експериментального проекту з реалізації функціоналів першої черги Єдиної інформаційної системи соціальної сфери: Постанова Правління Пенсійного фонду України від 03.03.2021 № 8-1. Офіційний вісник України. 2021. № 23. Ст. 1104.

8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 6. Ст. 35.

9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XI. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 21. Ст. 252.

10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. Ст. 190.

11. Соціальна безпека людини в умовах війни: монографія. За ред. Варналія З. С. К.: Знання України, 2023. 270 [1] с., 8 с. іл.

12. Тимофеева М. І. Сутність соціального захисту населення. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2016. № 6(30). С. 169-174.

13. Харазішвілі Ю. М., Грішнова О. А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози. Економіка України. 2018. № 11-12. С. 157-171.

14. Чеберяко О. В. Проблеми фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні. Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: матер. XVI наук.-практ. конференції, 25-26 травня 2023 р. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. І. О. Лютого; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2023. С. 43-46.

15. Golinowska S. Przyszłość państwa opiekuńczego i systemu zabezpieczenia społecznego. Polityka Społeczna. 2005. № 11-12. S. 1.

16. On the European system of integrated social protection statistics: Regulation (EC) № 458/2007 of the European Parliament and of the Council of 25.04.2007. Official Journal of the European Union. 2007. L 113. P. 182-187.

17. Stiker H. J. Vieillesse, pauvreté et handicap dans l'histoire. Revue d'histoire de la protection sociale. 2015. № 1. P. 132-144.

УДК 347.77

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.19>**С. Мазуренко,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСТОСУВАННЯ НОВИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Постановка проблеми. Питання про необхідність пошуку нових методологічних підходів дослідження тієї чи іншої проблеми, це ніщо інше як чергова спроба «приспосовування» загальноприйнятих методів дослідження, надаючи їм, якусь більш сучасну форму, однак це не завжди призводить до бажаних результатів, оскільки за десятки років їх використання, у різних варіантах, змінювалися лише деякі традиційні підходи характерні для сформованого в даний період часу методологічного стилю мислення.

Але слід зазначити, що збереження цілісності методологічного аналізу, а також його якісних характеристик, завжди були, та завжди будуть головною і необхідною умовою при виборі найбільш перспективних, з точки зору можливості їх подальшого розвитку, методів дослідження, особливо, коли йдеться про такий досить специфічний цивільно - правовий інститут як інтелектуальна власність.

Методологічна обґрунтованість, багато в чому залежить від того, наскільки вона буде відповідати вимогам раціонального пояснення, такого складного при його звичайному тлумаченні, поняття як «інтелектуальна власність».

Розглядаючи це поняття як об'єктивну реальність, дуже складно уникнути його суб'єктивної оцінки, тому потрібно виходити з загальнотеоритико-правових уявлень про нього, з ура-

хуванням специфіки функціонування самого поняття у сучасних умовах, при цьому обов'язковою умовою є не тільки можливість практичної реалізації теоретичних висновків, а й концептуальна обґрунтованість обраного методологічного підходу.

У даному випадку, треба звернути особливу увагу на те, що процес дослідження передбачає використання цілого ряду дисциплін які, безпосередньо, пов'язані з поняттям «інтелектуальна власність», і без яких неможливо вникнути в його суть, і це такі як філософія, психологія, соціальна психологія, логіка, аксіологія, соціологія, а також більш спеціальні психологічні дисципліни, наприклад, психологія мистецтва, психологія науки, психолінгвістика та інші, які, на жаль, дуже рідко використовуються при дослідженні цього поняття і дуже важливо, що вони, через низку обставин, теж еволюціонували та відповідають вимогам часу.

У зв'язку з тим, цілісність методологічного аналізу багато в чому залежить від рівня їх концептуального взаємозв'язку у межах дослідження даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково – теоретичною основою дослідження стали праці українських вчених, які досліджували різні аспекти розвитку інтелектуальної власності та висвітлювалися як у монографіях, так і різного роду наукових збірниках, і це праці таких нау-

ковців як А.В. Аксютіна, В.Базилевич, С.П. Ботуз, А.О. Бояр, В.С. Дмитришин, В.С. Дроб'язко, Р.В. Дроб'язко, Н.В. Іванішина, В.І. Ільїн, І.І. Килимник, Л.В. Межевська, О.В. Нестерова – Собакарь, О.А. Підпригора, П.М. Цибульов, В.П. Чеботарьов, І.Є. Якубівський, Т.В. Ярошевська та багато ін.

Мета статті – розкриття змісту понять «інтелектуальна власність», «інтелектуальна діяльність», використовуючи можливості інших дисциплін, у межах обраного методологічного аналізу цих понять.

Виклад основного матеріалу. Складність дослідження поняття «інтелектуальна власність», пов'язана з тим, що у реальному житті, ми маємо справу одночасно з двома поняттями «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності», які між собою тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, але не тотожні.

Поняття «інтелектуальна власність» аналізується як у економічній теорії та юриспруденції, яка розглядає інтелектуальну власність як міжгалузевий інститут цивільного права. Але у будь-якому випадку, це результат діяльності однієї людини, або кількох осіб.

На наш погляд, саме у інтелектуальної власності найбільш яскраво проявляється мислимий і речовий елементи права власності, у першому – виявляється її творча сутність, у другому – її проява у матеріальному світі.

Ось тут і виникає одне з головних питань – питання про право володіння кінцевим результатом інтелектуальної діяльності.

І це вже проблема не моральна, а суто юридична, яка потребує певного правового рішення. Тим більше, що сьогодні ніхто не застрахований від несанкціонованого використання результатів інтелектуальної діяльності, з боку третьої особи з метою отримання певної матеріальної вигоди.

Але слід зазначити, що право інтелектуальної власності та межі його

здійснення визначено законодавством України: відносно до ст. 54 Конституції України, «кожний громадянин має право на результат своєї інтелектуальної діяльності, ніхто не може використовувати або поширювати їх, без його згоди, за винятком встановлених законом, крім того, держава сприяє встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством, право власності є непорушним» [1].

Право інтелектуальної власності, як право особи на результат своєї інтелектуальної, творчої, або наукової діяльності закріплені у ч. 1 та ч. 2 ст. 418 та ст. 419 Цивільного кодексу України [2].

Кожна країна в умовах глобалізації, в залежності від обраного нею темпу економічного розвитку, з кожним роком все більш залежить від нових наукових розробок, які є результатом наукової діяльності і інтелектуальною власністю, іноді і інших країн, тому сьогодні, як ніколи раніше зростає необхідність формування правового підґрунтя для захисту інтелектуальної власності, а також форм та засобів реалізації результатів інтелектуальної діяльності.

Основою для цього є визначення внутрішнього змісту поняття «інтелектуальна власність», його функціональної стійкості до зовнішніх змін, які відбуваються, практично, у всіх сферах суспільного життя.

Метою формулювання юридичних дефініцій є всебічно розкриття сутності даного поняття, що передбачає логічне визначення найбільш суттєвих його ознак, що стосується, безпосередньо, інтелектуальної власності, то сьогодні тлумачення цього поняття все більше зводиться до доктринального, і хоча воно є різновидом неофіційного тлумачення (як вид неофіційної інтерпретації), але може вплинути на якість аналізу цього поняття, яке потребує своєчасного виявлення тенденцій до можливої зміни його внутрішнього змісту, об'єму, що і є логіко-сміисловою основою для

На побутовому рівні існує вираз «співати, грати, творити, писати серцем», і саме це зараз відбувається в Україні, коли творча діяльність, і ми це бачимо на реальних прикладах, стає найбільш універсальним засобом для відновлення духовної сфери нашого буття.

Але головне, що все це не тільки про інтелектуальну діяльність, це, насамперед, про дуже високий рівень духовної спрямованості української нації її традиційного ставлення до таких понять як справедливість, гідність, свобода, відповідальність, які сприймаються як різного роду цінності, які і визначають сенс нашого життя.

У даному випадку, інтелектуальна власність розглядається як цінність права і слід зауважити, що особливо у кризові періоди життєдіяльності суспільства, це є моральним критерієм синтезу раціонального та духовного відродження суспільства, що вже неможливо зробити у межах застарілого культурного, матеріального та правового потенціалу, нехай і недалекого, але вже часу, що минув.

Інтеграційні процеси, що відбуваються у науці при перенесенні понять з однієї дисципліни до іншої, що дозволяє знаходити нові підходи дослідження, можливо лише при умові, комунікативної раціональності, коли не один з них не має монопольного права на істинність, але дає можливість для узагальнення величезного масиву знань цих дисциплін, особливо, коли це стосується поняття «інтелектуальна власність», яке не завжди відповідає семантичній однозначності, тобто наявності одного смислового значення, при цьому відбувається формування суб'єктивного простору – категоріальної структури індивідуальної свідомості, яка визначає його можливості для аналізу різних явищ, рівень їх розуміння, який залежить від психологічних якостей особистості, здібностей характеру, спрямованості діяльності.

Все це дуже важливо, коли ми визначаємо співвідношення між терміном та поняттям та наскільки термін відображає суть поняття, як зауважує С.А. Вискушенко, серед численних варіацій домінантних властивостей терміну потрібно виділити такі як: системність; однозначність в межах однієї терміносфери; наявність дефініції; точність; стилістичну нейтральність [5 с. 129].

Використання у методології аксіологічного підходу дає можливість для більш розширеного поняття – «ціннісні орієнтири суб'єкта інтелектуальної діяльності», але як і семіотика, будучи філософськими дисциплінами, вони поступово набувають риси конкретних спеціальних наук, так, наприклад, семіотика права, досліджує семіотичні аспекти певного компонента правової реальності, і може бути використана для більш точного визначення поняття «інтелектуальна діяльність», у ході якої теж використовуються різні знаки, системи знаків (мовні й немовні), для передачі людському суспільству необхідної інформації [6].

Інтелектуальна діяльність передбачає, як ми це вже підкреслювали, наявність у суб'єкта цієї діяльності, здібності до абстрактного мислення, без чого неможливий розвиток науки та мистецтва, і у цьому плані, методологічно правильно, мати на увазі, що ключовими поняттями стають такі як «об'єктивна реальність», існуюча незалежно від суб'єкта цієї діяльності, та його «розум», що виражається в ідеях, ідеалах, принципах, залежності від моральних принципів, професіоналізму, ціннісних установок, духовно – емоційного рівня суб'єкта інтелектуальної діяльності.

Сьогодні дуже важко визначити подальшу логіку розвитку інтелектуальної власності, тому що в умовах війни відбувається зміна ставлення людей до об'єктивної реальності, дещо подібне відбувається і в інших країнах.

літературі), але цього важко уникнути, бо він детермінований об'єктивними умовами і саме тому це поняття вимагає більш чіткого визначення, оскільки комерціалізація інтелектуальної власності не обмежується внутрішнім ринком, а отже виникає потреба міжнародно-правової охорони права інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальна діяльність, комерціалізація інтелектуальної власності, творча діяльність, право інтелектуальної власності, ціннісні орієнтири особистості.

Mazurenko S. Application of new methodological approaches in the study of intellectual property development

With the knowledge that the pace of change in the main vectors of scholarly knowledge is accelerating, depending on the specific needs of society, the key focus is on its qualitative changes.

In a certain sense, these factors are most clearly manifested in the concept of “intellectual property”, because it combines the creative origin of any kind of activity and its manifestation in the outer world.

If ten or fifteen years ago, even at the subconscious level, this concept was associated with copyright protection in such areas of public life as science, culture, and art, today – this is an objective reality – the protection of intellectual property rights refers to national security, as it involves new approaches to developing various defense and a creative and rational approach to using existing opportunities.

Today, Ukraine is one of the few countries where many problems are related to the need for a fundamentally new approach to solving a set of problems, some of which are becoming obsolete in the process of being solved.

In recent years, Ukrainian scientists have acquired a unique ability to rapidly transform the existing standards of scientific thinking style that would, from practice, best meet the pressing problems of society.

The level of an individual’s intelligence depends on many things, but the motivation to use it in a particular type of activity is of great importance.

The present article is not just a brief presentation, in our opinion, of complex and intricate problems related to improving copyright protection and searching for new, possibly quite specific methodological approaches to studying such a concept as “intellectual property”.

Almost the entire population of Ukraine now needs to be able to adequately perceive the objective circumstances of life, and this concerns not only the preservation of life as the greatest value but also the psychological readiness of a person for any type of activity, specifically intellectual.

The information-psychological environment is transforming so rapidly that people are not internally ready for such changes, and it certainly affects their intellectual development.

When dealing with such concepts as intellectual property and copyright, it is essential to take into account that intellectual property has the same value as tangible one, especially amidst its further commercialization.

The complexity of the above process leads to its free interpretation (sometimes even in the legal literature), but this is difficult to avoid as it is determined by objective conditions. Thus, the relevant concept requires a clearer definition, since the commercialization of intellectual property is not limited to the domestic market, and therefore there is a need for international law protection of intellectual property rights.

Key words: intellectual property, intellectual activity, commercialization of intellectual property, creative activity, intellectual property law, personal values.

Література

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Базилевич В., Ільїн В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку. – К.: Знання – 2008 – 608 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=VFEIR&P21DBN=VFEIR&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC%2FREP0000489.PDF
4. Інтелект. Електронний ресурс. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82>
5. Вискушенко С. А. Термін як базовий елемент фахової комунікації / С. А. Вискушенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. - 2015. - Вип. 2. - С. 128-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2015_2_26
6. Семіотика. Електронний ресурс. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
7. Савчин М. Моральна сфера особистості та її визначення / М. Савчин // Психологія і суспільство – 2022 - №1. с. 149 – 162. <https://pis.wupn.edu.ua/index.php/uapis/article/view/1170>
8. Конвенція про заснування Всесвітньої інтелектуальної власності Електронний ресурс. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00BUE6BDDDB>

УДК 348.72:348.114:348.326

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.20>**В. Мельник,**

кандидат політичних наук, юрист,
член Американського товариства юридичної історії,
головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,
лауреат премії імені Миколи Лукаша за переклади з латини,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОСТАНОВИ ТРЕТЬОГО ВСЕЛЕНСЬКОГО СОБОРУ В ЕФЕСІ: КОНКРЕТИЗАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ТА ІСТОРИЧНОГО ПРАВА НА ТЕРИТОРІЮ

Вступ і постановка проблеми. Впродовж 428-431 рр. Константинопольським архієпископом (митрополитом) був сирієць, яскравий представник Антіохійської богословської школи – Несторій (роки життя: близько 381-451) [1, с. 59]. Хоча він у край ревно підтримував чинного східноримського (візантійського) імператора Феодосія II Законодавця (408-450) і, особливо, його сестру, фактичну правительку Пульхерію (роки життя: 399-453), але таки став жертвою поганої орієнтації в заплутаній політичній ситуації [2, р. 1-18].

З огляду на власну ревність щодо відстоювання ідеалів «кафолічності» й «ортодоксії» [3, рр. 117-140], архієпископ невдовзі після призначення вдавня до радикальних репресій супроти розмаїтих єретичних сект багатокультурного та поліетнічного Константинополя – Нового Риму. Зокрема, чутки приписували архієпископу Несторію підбурювання в справі підпалу аріанської церкви, що в 395 р. була передана вестготським поселенцям воєначальника Гайни імператором Аркадієм (395-408) [4].

Йдучи в річиші безкомпромісного протистояння аріанським «єретикам», архієпископ Несторій намагався винайти власну теоретико-методологічну модель ортодоксальної пропа-

ганди – таку, котра звучала би максимально «зручно» для сприйняття широкими народними масами (принаймні масами константинопольців). Подібними теоретичними пошуками архієпископа виправдовують прямі чи приховані прихильники зі середовища так званих «Давньосхідних нехалкідонських церков», зокрема «Ассирійської Церкви Сходу» та «Стародавньої Ассирійської Церкви Сходу», де Несторій донині офіційно вважається «святим» [5].

Загалом, єретичні підходи Несторія складно «не помітити». Відійшовши від канонів Нікейського (325) та Константинопольського (381) Вселенських Соборів і навіть від тексту Євангелія, архієпископ почав іменувати Пресвяту Богородицю «Христородицею» [6, с. 102]. В богословській площині це пов'язувалося з очевидним діофізитським бажанням Несторія «розмежувати» Людське та Боже-ственне в Ісуса Христа. Незважаючи на початкову та цілком виразну відданість ортодоксії, Несторій цілком несподівано запропонував константинопольській пастві проповідь про «двозначність природи Христа» [7].

Відхиливши діофізитську ортодоксію, архієпископ взявся стверджувати, нібито Христос був Богом виключно «в одному зі значень»,

тоді як «в іншому значенні» він залишався «абсолютною людиною», народженою іншою людиною – Дівою Марією [6, с. 47-48]. Активна пропаганда такої внутрішньої суперечки призвела до рішучого опору митрополитів і єпископів. Столичний богословський диспут перетворився на боротьбу діоцезів, чий існування та юрисдикція регламентувалися канонами перших двох Вселенських Соборів [8, Conc. Nic. Prim. 6, 7, 8 et Conc. Const. Prim. 2, 3, 6]. Врешті-решт, давно назрілий конфлікт Несторія (428-431) з александрійським митрополитом Кирилом (412-444) змусив східноримського імператора Феодосія II (408-450) видати Едикт про організацію Вселенського Собору (третього з-посеред визнаних канонічним правом) [9, р. 12]. Місцем організації Собору імператор обрав малоазійське місто Ефес, де Богородиця провела останні роки [9, р. 53-54].

Мета статті – з'ясувати особливості інтерпретації правової суб'єктності окремих церковних митрополій у межах Римської імперії на прикладах канонів Третього Вселенського Ефеського Церковного Собору. Супутніми завданнями також слід визначити розгляд специфіки відносин поміж Александрійським і Антіохійським престолами, становлення концепції «автокефалії» на прикладі кіпріотської єклезії.

Виклад основного матеріалу. Третій Вселенський Ефеський Церковний Собор відкрився 22 червня 431 року [9, р. 77] під спільним головуванням митрополита Кирила Александрійського та єпископа Мемнона Ефеського [10]. Присутнім на засіданнях був август Феодосій II. Своїх представників на Собор делегував Римський митрополит («Папа»), тоді як Іоанн I Антіохійський самостійно очолив делегацію «Антіохійської митрополії та цілого Сходу» [9, р. 58-59].

Оскільки представники Римського Папи і Антіохійський митрополит

Іоанн не встигли прибути до Ефесу в день відкриття, Несторій, передчуваючи можливість осуду своєї позиції кліриками, зіграв на випередження. Так, константинопольський митрополит, підтриманий кількома десятками єпископів, проголосив відкриття Вселенського Собору «недійсним» [10]. У той же час, активну опозицію Несторію з боку Кирила Александрійського і Мемнона Ефеського підтримала Пульхерія. Не останню роль в продовженні соборних сесій зіграла її особиста агітація канонічних митрополій із приводу засудження позиції Несторія [11, р. 97].

Коли легати Римського митрополита все ж прибули до Ефеса, то негайно підтримали антинесторіанський настрій єгиптянина Кирила Александрійського. На противагу Риму й Александрії, Антіохійський митрополит Іоанн I став на бік Несторія [12, р. 353]. Антіохійці, базуючись на декларації Несторія про «недійсність» відкритого Собору, спробували терміново організувати альтернативний Ефеський Собор [9, р. 59]. Однак, не встигли вони розпочати засідання, як александрійсько-римська коаліція єпископів оголосила анафему Несторію та всім послідовникам «несторіанського» вчення [8, Conc. Ephes. 1, 2, 3].

Дочекавшись результатів двох суперечливих голосувань від прихильників Кирила Александрійського та адептів Несторія Константинопольського, імператор Феодосій II вказав на факти порушення процедур, здійснені учасниками обох зібрань. Легати Феодосія II заарештували найактивніших послідовників Несторія. Крім того, імператор вирішив заарештувати александрійського митрополита Кирила та ефеського єпископа Мемнона («на всякий випадок») [14, р. 150-151], оскільки їхні дії, хоча і підтримувалися Пульхерією, але містили ознаки порушення громадського спокою [6, с. 48]. Важливо те, що Александрійський «Папа» Кирило,

як і константинопольський ієрарх Несторій, отримав офіційне звинувачення в «єресі».

Незважаючи на очевидний розкол, започаткований ефеськими зіткненнями, східноримський імператор наважився затвердити шість правил, розроблених сесіями Ефеського Собору – його канонічної версії, проведеної під керівництвом Кирила і Мемнона [8, Conc. Ephes].

З огляду на припинення соборної роботи, гостра юридична дискусія тривала щонайменше до 433 року. Імператор Феодосій II, як і його сестра Пульхерія, а також дружина Євдокія, робили багато кроків, спрямованих на примус до компромісу найбільше непримиренних диспутантів – Антіохійської та Александрійської митрополій.

За підсумками цілковито політичного, дворічного протистояння, під тиском офіційного Константинополя, митрополити Кирило Александрійський та Іоанн I Антіохійський підписали так звану «Антіохійську унію» (433 рік). У православній церковній історіографії її зазвичай титулюють «Погоджувальним сповіданням» [15]. Згідно з юридичними визначеннями, Александрія та Антіохія, представлені архієпископами, відмовлялися від будь-яких єретичних учень. І александрійці, і налаштовані по-несторіанському антіохійці, визнавали: у своїх богословських міркуваннях *усі* сторони ефеського диспуту застосовували елементи некоректного трактування канонічного Нікео-Константинопольського Символу Віри (381).

Незважаючи на завищені очікування імператорської сім'ї, «Погоджувальне сповідання» 433 р. не запобігло активізації нових єретичних рухів [16, р. 56-57]. Навпаки, унійне «сповідання» виявилось предметом більш запеклої дискусії, що кристалізувала понад столітні претензії Антіохійської кафедри з приводу так званого «честолюбства» Александрійської митрополії [9, р. 19-21]. Бага-

тьом сирійським діячам здавалося очевидним: домігшись осуду Несторія, офіційна Александрія намагалася здобути для себе канонічно-юридичну, а, відтак, і політичну першість у системі ієрархії церковних митрополій Римської імперії (в майбутньому ключові митрополії перетворилися на «патріархати») [17, р. 41-58].

Основні положення Ефеського Собору складають канонічний текст із шести правил. Спробую їх конкретизувати відповідно до ідей і концепцій, пов'язаних із державною правосуб'єктністю Римської імперії.

Правило №1 Третього Вселенського Ефеського Церковного Собору проголошувало: сукупність «єпископів» областей, що входять до еклезіальних діоцезів, виступає *джерелом влади* митрополита [8, Conc. Ephes 1].

Дійсно, засідання Ефеського Собору відкрилися декларацією виборності митрополитів, вкотре підтвердивши республіканське давньоримське походження їхніх повноважень. При цьому, кожен митрополит оголошувався однаково залежним не лише від рішень Вселенських Соборів, а й від постанов Помісних Соборів [8, Conc. Ephes 1]. Таким чином, перше ефеське правило продовжувало нормативно-правову традицію попереднього Другого Вселенського Константинопольського Собору 381 р.

З першого правила впливала логіка персоніфікації митрополита – асоціації його персони з «головною єпископською кафедрою», що, проте, не передбачало повного ототожнення митрополита «з усією кафедрою». В даному випадку, «честь і влада» кожного окремого митрополита мали не особисту, а суто інституційну (магістратну) сутність [18, с. 7-12].

Чистота віри та богословські нахили митрополитів проголошувалися підконтрольними Вселенським і Помісним Соборам. Основою внутрішньоцерковних юридичних відносин постулювався синтез моделей вертикального та горизонтального

контролю, властивий ранній республіканській моделі Давнього Риму [19, с. 13-14].

Правило №2 підтверджувало «вигнання Несторія», встановлюючи для митрополитів і єпископів покарання в разі підтримки несторіанської ересі. Важливо, що духовенству, котре прийняло аргументи Несторія, Собор погрожував повним скасуванням права священства [8, Сопс. Ephes 2].

Правило №3 відновлювало всі права священників, яким раніше відмовили в священстві Несторій або його прихильники (переважно сирійські єпископи). Такі клірики могли повернутися до парафії чи навіть на кафедру. Одночасно, Вселенський Собор декларував: «У цілому, постановляємо, щоби з'єднані рішеннями Вселенських Соборів учасники кліру, більше ніколи та ні за яких обставин не вступали в підпорядкування єретикам або навіть єпископам, які тимчасово відступилися від ортодоксії» [8, Сопс. Ephes 3].

Вселенський Собор особливу увагу приділив поняттю «ортодоксія», оскільки антиохійці намагалися перетворити словосполучення «Апостольська Кафоличність» в основний козир канонічної суперечки. Організуючи паралельний Ефеський антисобор, прихильники Константинопольського митрополита Несторія та Антіохійського митрополита Іоанна I, послали на досвід Антіохійської богословської школи і, звичайно ж, на праці самого Ігнатія Богоносця (роки життя: бл. 35-110). Прихильники Несторія іменували себе «справжніми католиками» [контекст: 13, с. 452-478]. Ось чому перед учасниками Ефеського Собору постало додаткове і надзвичайно важке завдання – підтвердити статус Апостольського та Католицького для власного Собору, дефініціювавши і схваливши канонічне значення терміна «ортодоксія». В цьому контексті, опонуючі антиохійцям прихиль-

ники Римської та Александрійської митрополій опиралися на лінію теоретико-богословської аргументації Климента Александрійського (роки життя: бл. 150-215) [17, р. 23-40]. Відповідно, поміж Ефеським Собором і так званім «Погоджувальним сповіданням» (431-433 рр.), постулювалася специфічна канонічна дихотомія – спроба асоціювати «кафоличність» зі сирійською Антіохією та «ортодоксією» з єгипетською Александрією.

Правило №4 вказувало: «Якщо ж хтось із кліру відступить і навіть наважиться внутрішньо чи публічно дотримуватися ересі несторіанської, або пелагіанської, тоді Собор вважає цілком праведним вигнати такого священника з духовного сану» [8, Сопс. Ephes 4]. Тут продовжується логічна послідовність, запропонована попередніми нормами. Як і в першому правилі, згадується ересь пелагіанства, але особливо наполягається на всезагальній відповідальності священників за сповідання чи громадську підтримку єретичних рухів.

Зазначу: «пелагіанство» йшло в соборних рішеннях очевидним доповненням до несторіанства. Основний удар, звичайно ж, припадав по сирійцям, прихильникам Антіохійської богословської школи, котрі на той час уже прийняли тези Несторія про «Христородицю» і «Людське» народження Ісуса Христа [13, с. 452-478].

Правило №4 забороняло несторіанство не лише на території Римської імперії, що адміністративно передбачалося логікою тексту першого правила, але й погрожувало видворенням із сану будь-якому священнику *Rex Christiana* (цілого Християнського Світу). Таким чином, Третій Вселенський Ефеський Собор намагався в юрисдикційному сенсі обґрунтувати свій «ойкуменічний» статус.

Зовнішньополітичне значення рішень Собору зрозуміле, якщо врахувати місцезнаходження єретич-

цілком широкого прийняття католицької ортодоксії, визнання гріховності своїх поглядів, проходження додаткового курсу духовного навчання [8]).

До ефеських канонів 431 р. подібні заборони «у священному служінні» виникали тільки стосовно визнання чи невизнання обрядів, проведених священниками-еретиками [8]. Останнім пропонувався довгий шлях повернення до духовної спільності, причому виключно на нижні «посади». Швидше за все, подібна формальність погано працювала або зовсім не працювала в умовах повсякденного життя і могла хоч якось супроводжувати розкаяного еретика тільки в межах чужої провінції – там, де ніхто нічого не знав би про його попередню духовну кар'єру. Втім, «на папері» формальність, пов'язана з гіпотетичною можливістю покаяння та відновлення церковного спілкування, існувала. Згідно з п'ятьма ефеським правилом, навіть така формальність скасовувалася стосовно еретиків несторіанського штибу. Вочевидь, з'єднані сили александрійського та римського богослов'я оцінили «мудрування Несторія» фундаментальною загрозою ортодоксальній сутності християнства.

Правило №6 оголошувало: канони та рішення Вселенських Соборів повинні бути обов'язковими та зобов'язуючими до безпосереднього виконання для всіх діоцезів та їхніх єпископів. Крім декларування цієї норми, сформульованої ще Першим Нікейським Собором 325 р., учасники ефеського зібрання суворо відлучали від церковного спілкування *мирян* – симпатиків несторіанської ересі. Потенційні відступники-несторіани диференціювалися шостим канонам на три групи: єпископи, клірики, миряни. Для єпископів і кліриків передбачалося «абсолютне та безповоротне позбавлення сану», а для мирян стверджувалося «церковне відлучення» [8, Conc. Ephes 6].

Серйозним викликом перед Соборними Отцями виявився ще й статус

еклезії Кіпру [26, р. 224-228]. Відповідно, пізніше, згідно з результатами роботи Четвертого Вселенського Халкідонського Церковного Собору 451 р. [6, с. 49], до вказаних рішень Ефеського Собору були додані формулювання, початково не включені в текст постанов, затверджений імператором Феодосієм II. Церковно-історичній літературі ці канони відомі як «правило сьоме» та «правило восьме» [8, Conc. Ephes 7 et 8].

До прикладу, *восьме правило* наполягало: жодна «єпископська кафедра» не може утискатися «чесною і владою» діючих митрополитів. Виходячи з правила, Кіпрське єпископство офіційно отримало *автокефалію*. Це суттєво зменшило амбіції Антіохійської митрополії. «Правило №8» наголошало: будь-який митрополит зобов'язаний «поважати» права «будь-якої єпархії», захищати їх. Цікаво, що спеціальний інтерес Ефеського Собору до церковних справ Кіпру, підтвердивши автокефальний статус стародавньої еклезії кіпріотів, де-юре надав Кіпрській автокефалії умовно шосте місце в порядковій ієрархії архієпископств (Рим – Константинополь – Александрія – Антіохія – Єрусалим). Однак, хоча Кіпр, за підсумками жвавих дискусій 431-451 рр., однозначно виокремився з-під юрисдикції сирійців, але окрема Кіпрська митрополія так і не була заснована [8, Conc. Ephes 8].

Кіпрська церковна політика здавалася політично вигідною імператору Феодосію II, оскільки зменшувала вплив Антіохійської митрополії у Середземномор'ї та в доволі «складному» регіоні південної Малої Азії. Водночас, подібний крок нічим не посилював іншого амбітного гравця – Александрійську митрополію. Вона, зі свого боку, настирливо вимагала передачі «честі та влади» над островом. Задля того, щоб затвердити концепцію «непідзвітності» Кіпру жодній із панівних митрополій (за винятком Константинополя), офіційний Константинополь запропонував ефесь-

ким Соборним Отцям першоелементи канонічно-правового вчення про «автокефалію» [27].

Текст «восьмого правила» зберігає актуальність для подальшої правової історії Християнського Світу, зокрема для інтерпретації сучасних юрисдикційно-канонічних суперечок. Ефеський Собор засвідчив розвиток адміністративно-територіальних конфліктів, дискусій навколо розуміння «давнини» та, заснованих на цій «давнині», *прав територіальних повноважень* митрополитів, архієпископів, єпископів. Саме *подібні* юридичні конфлікти [28], базовані на досвіді кіпрської автокефалії, обумовивши дворічний політичний розкол Александрійської та Антіохійської митрополій (431-433 рр.), впродовж IX-XI ст. складуть правничий фундамент взаємних канонічних претензій Римського Папства і Константинопольського патріархату.

Висновки. Звичайно, принципи юридичної аргументації тільки відпрацьовувалися в текстах Вселенського Ефеського Собору. Початковий етап жорсткої боротьби за церковне «володіння» територіями унеможливив включення правила №8 до попереднього тексту соборних рішень 431 р. Відтак, Феодосій II не публікував його в якості законодавчої норми. Цю відповідальність взяв на себе його наступник – східноримський август Маркіан (450-457) на Четвертому Вселенському Халкідонському Соборі.

Погоджувальне сповідання 433 р., нав'язане двом східним митрополіям від імені імператора, намагалася загасити юрисдикційну суперечку [17, р. 59]. Адже, крім протистояння з приводу володіння Кіпром, Александрійський престол висував реальні претензії на здійснення владних повноважень у межах цілої Єрусалимської митрополії, так як єпископ-управитель останньої мав канонічну «честь, але не владу».

За архієпископства Кирила, Александрійська митрополія намагалася

поводитися досить «агресивно» по всьому середземноморському узбережжю Малої Азії (принаймні з політичної точки зору) [17, р. 40-84]. «Під прицілом» територіальних амбіцій Нижнього Єгипту залишалися простори, що колись залежали від адміністративного впливу елліністичної Династії Птолемеїв (306-30 рр. до н.е.). Зокрема, йдеться про регіони Карії, Лікії, Кілікії. Додатково Кирило Александрійський намагався обґрунтувати права єгипетського духовенства на християнізацію Аравії.

Антіохійська митрополія цілком успішно захищала себе від александрійських претензій після Другого Вселенського Константинопольського Церковного Собору 381 р. Однак, релігійно-політичний удар, завданий по несторіанському богослов'ю Третім Вселенським Ефеським Собором 431 року, як і радикальна антинесторіанська позиція правлячої імператорської родини, стрімко послабили Антіохійську кафедру [1, с. 61]. Ще напередодні декларації про Погоджувальне сповідання 433 р. багато сирійських прихильників Несторія розпочали переселення з провінцій римського Близького Сходу до Сасанідського Ірану.

Стаття присвячена проблемам юридичної історії Третього Вселенського Собору в Ефесі, що відбувся 431 р. Передусім, аналізуються канонічно-правові умови скликання Вселенського Собору. Розглядається христологічне вчення константинопольського митрополита Несторія, визначаються головні доктринальні чинники визнання його вчення єрессю. Упродовж 428-431 рр. Несторій очолював столичне Константинопольське архієпископство та користувався потужною підтримкою імператора Феодосія II (408-450). Від самого початку йому опонувала сестра імператора Пульхерія. Врешті-решт, радикальне протисто-

яння аріанській спільноті Фракії, привело Несторія до радикалізації тлумачення «людської» природи Ісуса Христа. Хоча це розмежування в проповідях самого Несторія не було настільки радикальним, як у його теоретиків-спадкоємців (так званих «несторіан»), але в 430-431 рр. Константинопольська митрополія потрапила під нищівну критику інших архієпископів. Оскільки Несторій мав сирійське походження та прийшов у Константинополь з Антіохійської юрисдикції, то ключовим богословським супротивником для нього виявився очільник Александрійської кафедри. Митрополит Кирило Александрійський наполягав на тому, що Несторій створив єретичне вчення і має бути засуджений. Насправді, за ревною критикою Кирила Александрійського ховалися персональні релігійно-політичні амбіції. Він хотів перетворити Александрійську митрополію на головний духовний центр усієї Римської імперії. Відповідно, коли імператор скликав Вселенський Собор у Ефесі, Александрія скордикувала свою позицію з представниками Римського Папства. Несторія захищали тільки делегати зі сирійської Антіохії. Вони спробували організувати альтернативний Собор, але були засуджені Кирилом Александрійським. Після серії сварок і взаємних обвинувачень духовенства, імператор Феодосій II прийняв рішення закрити роботу Собору, а лідерів обох ворогуючих угруповань наказав арештувати. Тим не менше, своїм указом імператор надав чинності шести правилам («канонам»), ухваленим Ефеським Собором під орудою Кирила Александрійського. Стаття намагається охарактеризувати питання внутрішньої та зовнішньої правової суб'єктності в офіційних рішеннях Вселенського Собору. Приділено особливу увагу

дискурсу «історичного права на територію» стосовно церковних діоцезів (митрополій).

Ключові слова: Третій Вселенський Ефеський Церковний Собор, Східна Римська імперія, міжнародна правосуб'єктність, митрополія, історичне територіальне право, канонічне право, несторіанство.

Melnyk V. The Canons of the Third Ecumenical Council of Ephesus: Features of Legal Personality and Historical Rights to Territories

The article is devoted to the problems of the legal history of the Third Ecumenical Council of Ephesus, which took place in 431 AD. Firstly, the canonical and legal conditions for convening the Ecumenical Council are analyzed. The Christological teaching of Constantinople Metropolitan Nestorius (428-431 AD) is considered. Also, the main doctrinal factors of recognizing Nestorius's teaching as a heresy are determined. During 428-431 AD, Nestorius headed the Constantinople Metropolitan and enjoyed the powerful support of Emperor Theodosius II (408-450 AD). From the beginning of his rule, the emperor's sister, Pulcheria, opposed Nestorius. Ultimately, the radical opposition to the Arian community of Thrace led Nestorius to radicalize the interpretation of the "human" nature of Jesus Christ. Although this distinction in the sermons of Nestorius himself was not as radical as that of his successor theologians (the so-called "Nestorians"), in 430-431 AD the Metropolitanate of Constantinople came under devastating criticism from other archbishops. Since Nestorius was of Syrian origin and came to Constantinople from the Antiochian jurisdiction, the head of the Alexandrian Cathedra was a key theological opponent for him. Metropolitan Cyril of Alexandria insisted that Nestorius had cre-

ated a heretical teaching and should be condemned. Personal religious and political ambitions were hidden behind the zealous criticism of Cyril of Alexandria. He wanted to turn the Alexandrian Metropolitanat into the main spiritual centre of the entire Roman Empire. Accordingly, when the emperor convened the Ecumenical Council in Ephesus, Alexandria coordinated its position with representatives of the Roman Papacy. Nestorius was defended only by delegates from Syrian Antioch. They tried to organize an alternative Council but were condemned by Cyril of Alexandria. After a series of quarrels and mutual accusations of the clergy, Emperor Theodosius II decided to close the work of the Council and ordered the arrest of the leaders of both rival factions. Nevertheless, by his decree, the emperor gave action to six rules ("canons") adopted by the Council of Ephesus under the authority of Cyril of Alexandria. The article tries to characterize the issue of internal and external legal personality in the official decisions of the Ecumenical Council. So, in this article special attention is paid to the discourse of the "historical rights to the territories" of Church Dioceses.

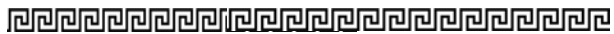
Key words: 431 AD Council of Ephesus, Eastern Roman Empire, international legal personality, Metropolitanat, historical territorial law, canonical law, Nestorianism.

Література

1. Мельник В. М. Несторіанський рух: від політичного вчення до юридичної правосуб'єктності (з історико-правової спадщини ірано-візантійського порубіжжя). // Нове українське право. 2021. Вип. 5. С. 58-62.
 2. de Figueiredo Daniel. A estratégia político-administrativa do imperador Teodysio II na convocação de Nestyrio para o episcopado de Constantinopla (428 d. C.). // Anos 90. Revista do Programa de Pys-Graduaçao em Histryria. 2020. Vol. 27. Pp. 1-18.

3. Milton Anastos V. Nestorius Was Orthodox. // *Dumbarton Oaks Papers*. 1962. Vol. 16. Pp. 117-140.
 4. Loofs Friedrich. *Nestorius and his Place in the History of Christian Doctrine*. Cambridge: Cambridge University Press. VIII+132 pp.
 5. Baum Wilhelm, Winkler Dietmar W. *The Church of the East: A Concise History*. London and New York: Routledge-Curzon, 2003. XII+204 pp.
 6. Падовезе Луджі. Вступ до патристичного богослов'я. / Пер. з італ. Галини Теодорович. Львів: Свічадо, 2001. 184 с.
 7. Brock Sebastian P. *Fire from Heaven: Studies in Syriac Theology and Liturgy*. London: Variorum Reprints, 2006. XIV+352 pp.
 8. Conciliorum Oecumenicorum decretal. / Edizione bilingue. / A cura di Giuseppe Alberigo, Giuseppe L. Dossetti, Perikles-P. Joannou, Claudio Leonardi, Paolo Prodi, Hubert Jedin. Bologna: Edizioni Dehoniane, Istituto per le scienze religiose, 2002. XXI+1135 pp.
 9. McGuckin John A. *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy: Its History, Theology, and Texts*. Leiden – New York – Koln: Brill, 1994. XIII+425 pp.
 10. Kelly Joseph F. *The Ecumenical Councils of the Catholic Church: A History*. Collegeville, MN: Liturgical Press, 2009. XII+216 pp.
 11. Gabra Gawdat. *The A to Z of the Coptic Church*. Lanham, MD: Scarecrow Press, 2009. XXIV+332 pp.
 12. Bury John Bagnell. *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian. AD 395 to 565. Volume 1*. London: Macmillan & Co., 1923. XXV+471 pp.
 13. Graumann Thomas. *An Early Collection of Acts from the Council of Ephesus (431) in Antioch*. // *Zeitschrift für Antikes Christentum. Journal of Ancient Christianity*. 2021. Vol. 25. Issue 3. Pp. 452-478.
 14. McEnerney John I. *St. Cyril of Alexandria Letters 51-110*. / *The Fathers of the Church*, 77. Washington: Catholic University of America Press, 1987. XIV+204 pp.
 15. Pósztori-Kupón Istóbn. *Theodoret of Cyrus*. London & New York: Routledge, 2006. XIV+283 pp.
 16. Limberis Vasiliki. *Divine Heiress: The Virgin Mary and the Creation of Christian Constantinople*. London & New York: Routledge, 1994. X+199 pp.

17. Sabo Theodore. *From Monophysitism to Nestorianism: AD 431–681*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018. IX+135 pp.

18. Салій Яцек, ОР. Для чого Церкві потрібен Папа? / Пер. з пол. Ірини Єрмак. К.: Кайрос, 2013. 116 с.

19. Мельник В. М. Еволюція міжнародно-правового статусу Ватикану: історія, сьогодення, українські акценти. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2017. 192 с.

20. Pourshariati Parvaneh. *Decline and Fall of the Sasanian Empire. The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. London and New York: I. B. Tauris & Co, 2008. XIV+537 pp.

21. *The Ecclesiastical History of Socrates, surnamed Scholasticus, or the Advocate*. London: H. Bohn, 1853. XX+475 pp.

22. Labourt J. *Le Christianisme Dans l'Empire Perse Sous La Dynastie Sassanide (224-632)*. Paris: V. Lecoffre, 1904. 358 p.

23. Munro-Hay Stuart C. *Aksum: An African Civilisation of Late Antiquity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1991. X+294 pp.

24. де Фріс Вільгельм, Бирля Октавіян, Гілл Джозеф, Лацко Міхал. Рим і патріархати Сходу. / Серія «Пам'ятки історично-богословської думки», випуск другий. Переклад з німецької О. Конкевича, С. Матіяш. Львів: Видавництво УКУ, 2015. 416 с.

25. Keech Dominic. *The Anti-Pelagian Christology of Augustine of Hippo, 396-430*. Oxford: Oxford University Press, 2012. XVIII+258 pp.

26. Downey Glanville. *The Claim of Antioch to Ecclesiastical Jurisdiction over Cyprus*. // *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1958. Vol. 102. Issue 3. Pp. 224-228.

27. Meyendorff John. *Imperial Unity and Christian Divisions: The Church 450-680 AD*. Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press. 1989. XV+402 pp.

28. Congar Yves. *Neuf cents ans aprus: notes sur le "Schisme oriental"*. Chevetogne: Éditions de Chevetogne, Monastère de l'Exaltation de la Sainte Croix, 1954. 95 p.

О. Мельник,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. Однією з найскладніших проблем у всіх випадках збройних конфліктів є проблема забезпечення захисту цивільного населення, у тому числі дітей, на частку яких випадають основні тягарі та позбавлення війни.

Незважаючи на широке визнання у міжнародному праві необхідності захисту цивільного населення, нині в Україні ця проблема набула особливої актуальності, починаючи з 24 лютого 2022 року, коли Російська Федерація розпочала повномасштабні бойові дії на території України.

Аналіз сучасних воєн показує, що виникають нові види збройних конфліктів. Їх особливістю є поступове стирання грані між комбатантами та цивільним населенням як об'єкти та суб'єкти війни, підвищення ролі економічного фактору у війні (дуже часто виграє та сторона, якій вдасться швидше знищити економічний потенціал противника, що передбачає завдання ударів не тільки по військових об'єктах, а й по об'єктах цивільної інфраструктури), вдосконалення військової тактики та техніки (масштаби нищівної дії сучасної зброї ускладнюють її вибіркове застосування). У результаті, в сучасних збройних конфліктах основні втрати припадають на частку цивільного населення, включаючи дітей як найуразливішу його частину.

Сфера наукових досліджень. Вагомий внесок у дослідження різних аспектів захисту прав та законних інтересів дітей висвітлювались у нау-

кових та фахових працях: П. Д. Біленчука, О. Ю. Бикова, Н. Б. Болотіної, Т. В. Войтенко, К. М. Глиняна, І. В. Жилінкової, В. М. Кочеткова, Л. В. Красицької, К. Б. Левченко, О. С. Мазур, В. Б. Міщенко, З. В. Ромовської, О. І. Сафончик, О. В. Синегубова, В. М. Чернеги, С. І. Шимон, Є. О. Харитонов, О. А. Явор та інших.

Виклад основного матеріалу. Питання щодо юридичного захисту дітей у міжнародному гуманітарному праві було порушено після Другої світової війни. До цього діти не виділялися у спеціальну категорію, яка потребує особливого захисту. Захист дітей проходив у рамках захисту всього цивільного населення, заснованого на принципі гуманності. Даний принцип знайшов своє відображення в перших конвенціях з міжнародного гуманітарного права (2-а Гаазька 1899 і 6-а Гаазька 1907), які надали йому самостійне юридичне значення.

У преамбули зазначених конвенцій було включено «застереження Мартенса», яке свідчило, що: «у випадках, не передбачених міжнародними угодами, цивільне населення і військові залишаються під захистом і дією початків міжнародного права, що впливають із звичаїв, які установилися між цивілізованими народами, із законів людяності та вимог суспільної свідомості» [2].

У Гаазькому положенні про закони та звичаї сухопутної війни 1907 року, також містилися певні гарантії, які

повинні надаватися цивільному населенню під час війни (статті 23, 28, 43-47, 50-53) [2].

Однак зростання втрат цивільного населення під час двох світових воєн (особливо у період Другої світової війни) показало недостатність цих гарантій. Було визнано необхідність розробки спеціального міжнародного документу щодо захисту цивільного населення під час війни. У 1949 році на Дипломатичній конференції у Женеві було прийнято чотири Женевські конвенції про захист жертв війни. Принагідно, IV Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» надала дітям правовий захист під час міжнародних збройних конфліктів. На зазначеній конференції уперше правове закріплення отримали також норми міжнародного гуманітарного права щодо збройних конфліктів неміжнародного характеру (вони закріплені у статті 3, яка є спільною для всіх чотирьох Женевських конвенцій). Ці норми поширюються й на дітей як на осіб, які безпосередньо беруть участь у військових діях [4].

Також, вказана конвенція передбачає: «загальний захист дітей як осіб, які не беруть участі у воєнних діях, так-як діти, як частина цивільного населення, підпадають під дію всіх положень конвенції, зокрема принципів гуманного поводження, поваги до життя, щодо фізичної та психологічної недоторканності, заборони образливого поводження, застосування покарання без суду, заборони тортур, проведення науково-медичних дослідів, залякування чи терору, незаконне позбавлення волі або депортування (статті 13, 27, 30, 34, 147, тощо» [4].

Разом із тим, Женевська конвенція містить також спеціальні положення щодо захисту дітей від наслідків воєнних дій (статті 14, 17). Зокрема, якщо: «у наслідок збройного конфлікту територія країни, на яку було вчинено збройний напад, була окупована країною – агресором, на цих

територіях діти, вагітні жінки, матері неповнолітніх дітей, повинні продовжувати користуватися перевагами стосовно медичного догляду, харчування, захисту від наслідків бойових дій, при цьому держава, яка є окупантом, зобов'язана сприяти роботі установ, піклуванням яким були довірені діти на окупованій території (стаття 50)» [4].

Відповідно до статті 24 Конвенції сторони збройного конфлікту зобов'язуються «вживати необхідних заходів, щоб діти до 15 років, осиротілі або розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не були надані самі собі і щоб полегшити за всіх обставин їх утримання, виконання обов'язків, пов'язаних з їхньою релігією, та їх виховування» [1].

Таким чином, Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» вперше юридично закріпила принцип захисту дітей як частини цивільного населення під час збройних конфліктів міжнародного характеру.

Однак у наступні роки виникли нові види збройних конфліктів за участю визвольних армій, нерегулярних формувань, партизанських загонів. При цьому ставало дедалі важче відрізнити солдатів від цивільних осіб. Крім того, методи ведення війни та застосована зброя стали більш різноманітними та витонченими. Все це почало призводити до величезних втрат серед цивільного населення. Положення IV Женевської конвенції не могли охопити нові ситуації і методи ведення війни. Конвенція детально регламентувала статус цивільного населення на окупованих територіях, але багато важливих питань забезпечення захисту цивільного населення в ході бойових дій, питання обмеження засобів та методів ведення війни були виключені зі сфери її дії.

У 60-х роках Міжнародний комітет Червоного Хреста дійшов висновку, що захист, передбачений міжнарод-

дитинства» (стаття 30) забороняє: «залучати дітей до участі у військових діях, збройних конфліктах, пропаганду серед дітей війни та насильства, створення військових формувань» [7].

З початку повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України, ведення бойових дій, а також тимчасової окупації окремих територій, діти стали однією з найуразливіших груп населення України. Так, діти зазнають прямого впливу насильства, травматичних подій та емоційного стресу, що надає глибокий психологічний вплив на їх розвиток та майбутнє благополуччя.

Один із найбільш відчутних ефектів війни на дітей є втрата батьків, близьких родичів та друзів. Багато дітей залишаються сиротами або змушені жити в несприятливих умовах, що створює не лише матеріальні труднощі, а й призводить до емоційного травмування, відчуття втрати та відчуження.

Закон України «Про охорону дитинства» передбачає захист прав дітей-біженців: діти-біженці, які втратили житло та особисте майно внаслідок військових дій, збройних конфліктів на національному чи іншому ґрунті, мають право на захист своїх інтересів. Державні органи охорони дитинства вживають заходів для розшуку батьків чи родичів дитини, надають матеріальну, медичну та іншу допомогу, тощо (стаття 30¹). Такі заходи захисту дітей закріплюється й у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [6] і поширюються загалом цю категорію населення.

В умовах бойових дій, діти також стикаються з небезпекою вибухів, обстрілів та мінних полів. У таких умовах, діти змушені жити у постійному страху за своє життя та безпеку. Разом із тим, багато дітей отримують як фізичні так і психологічні травми, і деякі стають інвалідами внаслідок бойових дій.

Однією з найрезонансних справ щодо Росії, з того моменту, як вона напала на Україну, став розгляд про незаконну депортацію дітей. Насильницьке переміщення осіб, що знаходяться під захистом, з окупованої території на територію держави, що окупує, є грубим порушенням статті 7 та заборонено статтею 49 Четвертої Женевської конвенції. Стаття 50 тієї ж Конвенції також забороняє зміну персонального статусу дітей, включаючи громадянство, окупаційними силами. Парламентська асамблея Ради Європи нещодавно ухвалила резолюцію, яка визнала депортацію українських дітей до Росії геноцидом.

З метою допомоги українським дітям, які постраждали від агресії РФ, урядом України з ініціативи Президента України було розроблено план «Bring Kids Back UA», який передбачає: «повернення депортованих росією українських дітей; розвиток сімейних форм виховання; реінтеграцію дітей, повернутих з Росії, організацію їх соціалізації та освітні ініціативи; створення центру захисту прав дітей (Child Rights Protection Center); фіксацію злочинів та притягнення до відповідальності Росії; міжпарламентську взаємодію; комунікацію та громадські заходи» [10].

Таким чином, аналіз національного законодавства України показує, що вжиті кроки щодо імплементації міжнародного гуманітарного права у сфері захисту дітей у період збройних конфліктів загалом відповідають визнаним нормам у цій сфері.

Забезпечення прав дитини в умовах бойових дій в Україні належить до глобальних проблем сучасності, у вирішенні яких зацікавлена вся світова спільнота. Це пояснюється визначальною роллю підростаючого покоління у гарантуванні життєздатності українського суспільства та прогнозуванні його майбутнього розвитку.

Наявні проблеми дітей доводять неможливість вирішення цього

питання лише національними засобами та ініціюють необхідність об'єднання зусиль світової спільноти загалом, що й зумовило свого часу виникнення інституту міжнародно-правового захисту прав дитини.

Міжнародний захист прав дитини в період збройного конфлікту в Україні є системою взаємоузгоджених дій держав та міжнародних міжурядових та неурядових організацій, спрямованих на розробку та забезпечення прав дитини з метою формування повноцінної та гармонійно розвиненої особистості, сприяння їх закріпленню в українському законодавстві та надання міжнародної допомоги українським дітям.

На сьогоднішній день стала очевидною необхідність розвитку інституту захисту прав дітей у період збройних конфліктів у таких напрямках: необхідно домагатися застосування міжнародних стандартів та викорінення безкарності (якщо у минулі десятиліття основний наголос робився на розробку нормативної бази, то в даний час головним завданням є забезпечення її практичного застосування: держави мають ратифікувати існуючі стандарти у сфері захисту дітей та виконувати відповідні керівні принципи, що дозволяють покращити захист дітей); розробка та прийняття певних правил та процедур, що регламентують механізми взаємодії між регіональними та міжнародними організаціями для більш оперативного реагування та надання відповідної необхідної допомоги та підтримки дітям; розробка ефективних заходів та стратегій з реінтеграції та реабілітації дітей у повоєнний період.

В представленій статті розглядаються окремі питання становлення інституту захисту дітей в умовах війни. Зазначено, що однією з найскладніших проблем у всіх випадках збройних конфліктів є проблема забезпечення захисту цивільного населення, у тому

числі дітей, на частку яких випадають основні тягарі та позбавлення війни. Незважаючи на широке визнання у міжнародному праві необхідності захисту цивільного населення, нині в Україні ця проблема набула особливої актуальності, починаючи з 24 лютого 2022 року, коли Російська Федерація розпочала повномасштабні бойові дії на території України.

В статті акцентовано увагу на тому, що аналіз сучасних війн показує, що виникають нові види збройних конфліктів. Їх особливістю є поступове стирання грані між комбатантами та цивільним населенням як об'єкти та суб'єкти війни, підвищення ролі економічного фактору у війні (дуже часто виграє та сторона, якій вдасться швидше знищити економічний потенціал противника, що передбачає завдання ударів не тільки по військових об'єктах, а й по об'єктах цивільної інфраструктури), вдосконалення військової тактики та техніки (масштаби нищівної дії сучасної зброї ускладнюють її вибіркоче застосування). У результаті, в сучасних збройних конфліктах основні втрати припадають на частку цивільного населення, включаючи дітей як найуразливішу його частину.

Забезпечення прав дитини в умовах бойових дій в Україні належить до глобальних проблем сучасності, у вирішенні яких зацікавлена вся світова спільнота. Це пояснюється визначальною роллю підростаючого покоління у гарантуванні життєздатності українського суспільства та прогнозуванні його майбутнього розвитку.

В статті наголошено на необхідності розвитку інституту захисту прав дітей у період збройних конфліктів у таких напрямках: необхідно домагатися застосування міжнародних стандартів та викорінення безкарності; розробка та

прийняття певних правил та процедур, що регламентують механізми взаємодії між регіональними та міжнародними організаціями для більш оперативного реагування та надання відповідної необхідної допомоги та підтримки дітям; розробка ефективних заходів та стратегій з реінтеграції та реабілітації дітей у повоєнний період.

Ключові слова: цивільне право, сімейне право, цивільне законодавство, сімейне законодавство, цивільні правовідносини, сімейні правовідносини, захист прав дітей, діти, сім'я, війна.

Melnyk O. Some issues of establishing the institution of child protection amidst war

The present article considers some issues of establishing the institution of child protection amidst war. It is noted that one of the most complex problems in all cases of armed conflicts is the problem of ensuring the protection of civilians, including children, who bear the brunt of the burdens and deprivations of war. Despite the broad recognition in international law of the need to protect civilians, it has become particularly relevant in Ukraine since February 24, 2022, when the Russian Federation launched full-scale hostilities on the territory of Ukraine.

The author stresses that the analysis of modern wars shows that new armed conflicts emerge. They are characterized by a gradual blurring of the line between combatants and civilians as objects and subjects of war, the increasing role of the economic factor in war (the party that manages to destroy the enemy's economic potential very often faster wins, which involves strikes not only on military targets but also on civilian infrastructure), and the improvement of military tactics and equipment (the scale of the destructive effect of modern weapons makes their selective use difficult). As a result, in modern armed conflicts,

civilians, including children as the most vulnerable, account for the bulk of the losses.

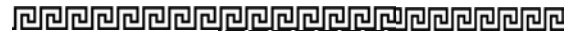
Enjoying children's rights amidst hostilities in Ukraine is one of the global issues of our time, in the settlement of which the entire international community is interested. This is due to the decisive role of the younger generation in guaranteeing the viability of Ukrainian society and predicting its future development.

It is emphasized the need to promote the institution of protection of children's rights during armed conflicts in the following areas: it is essential to seek the application of international standards and eradication of impunity; drafting and adoption of certain rules and procedures regulating the mechanisms of interaction between regional and international organizations for a more rapid response and provision of appropriate necessary assistance and support to children; elaboration of effective measures and strategies for reintegration and rehabilitation of children in the post-war period.

Key words: civil law, family law, civil legislation, family legislation, civil law relations, family law relations, protection of children's rights, children, family, war.

Література

1. Войціховський, А. В. Міжнародне право : підручник / А. В. Войціховський ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 544 с.
2. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 / П. Д. Біленчук, В. М. Кочетков, В. Б. Міщенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>
3. Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів : від 14.12.1974 / Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_317

4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (ратифікована в Україні 03.07.1954, набула чинності для України 03.01.1955). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

5. Захист прав дітей в умовах війни. Збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, 17 травня 2022 року). Вінниця, 2022, 90 с.

6. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Закон України від 8 липня 2011 року № 3671-VI (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 16, ст.146). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>

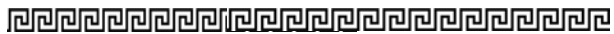
7. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст.142). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

8. Про ратифікацію Конвенції про права дитини. Постанова ВР Української РСР від 27.02.1991 року № 789-XII (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 13, ст.145). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text>

9. Трестер Ю. О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 9. Київ, 2013. URL: <http://surl.li/ccdnw>

10. Bring Kids Back UA. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/>

УДК 347.965.33

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.22>**І. Митрофанов,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

О. Васечко,

адвокат

ЕТИЧНІ ВИМОГИ ДО ІНТЕРАКЦІЙ АДВОКАТА З ІНШИМИ АДВОКАТАМИ ТА ОРГАНАМИ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Актуальність. Етичність інтеракцій адвоката з колегами регулюється різноманітними нормами, напрацьованими десятиліттями правничої практики. Значна частина вимог зафіксована в чинних Правилах адвокатської етики (далі – Правила) [1]. Зазвичай, вказані Правила не можуть передбачити та конкретизовано регламентувати поведінкові акти адвоката щодо всіх можливих випадків різнобарвного життя. У якихось ситуаціях він вступає в інтеракції з іншими репрезентантами адвокатського співтовариства, визнається їх партнером або ж спільно з ними виконує запроваджені законом завдання, в інших – вважається протилежною процесуальною стороною в конкретному провадженні. До того ж, з'являються обставини, за яких між адвокатами виникають конфліктні правові відносини. І в разі, якщо процесуальні обов'язки адвоката, зазвичай, врегульовані нормами закону, то сфера інтеракцій між представниками адвокатського корпусу повністю обґрунтовано належить здебільшого до сфери моральної регуляції. Показово, що Правила одночасно встановлюють вимоги до професійних поведінкових актів, за положеннями яких корпоративна єдність адвокатів вимагає від них взаємної довіри та співпраці на користь їхніх клієнтів, зокрема

уникнення штучного виникнення чи поглиблення конфліктних ситуацій між клієнтами. При цьому засада пріоритетності інтересів клієнта переважає міркування корпоративної єдності (ч. 2 ст. 50) [1].

Порушення ж етичних вимог, з одного боку, може виступати як підстава для притягнення до професійної (дисциплінарної) відповідальності конкретного адвоката, а з іншого – спричиняє шкоду іміджу й авторитету і адвоката, і адвокатської спільноти України взагалі [2, с. 124–125].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми етичних вимог до адвокатів і адвокатської діяльності були та залишаються предметом наукових дискусій як серед учених, так і практикуючих адвокатів. Теоретико-прикладні праці таких українських правників, як В. Д. Бабкін, Н. М. Бакаянова, А. М. Бірюкова, А. Ю. Бойчук, С. В. Бобровник, Т. В. Варфоломеева, І. Ю. Гловацький, В. А. Єлов, Я. П. Зейкан, С. С. Калинюк, І. О. Кісліцина, М. С. Косенко, О. І. Марочкін, О. Г. Мурашин, Н. М. Обрізан, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Погорілко, В. М. Свінцицький, В. О. Святоцька, О. С. Святоцький, І. Я. Семенюк, О. В. Синеокий, С. С. Сливка, Л. В. Тацій, О. Д. Тихомиров, О. О. Шандула, О. В. Щербанюк, О. Г. Яновська та багатьох інших

про унеможливлення адвокатом учинення таких дій стосовно іншого адвоката: 1) висловлювань, що принижують його честь та гідність, завдають шкоди його діловій репутації, нетактовних і принизливих висловів; 2) поширення свідомо неправдивих відомостей про нього; 3) спроб схилити клієнта іншого адвоката до розірвання з ним договору про надання професійної правничої (правової) допомоги; 4) спілкування з клієнтом іншого адвоката без згоди останнього з приводу доручення, яке ним виконується; 5) намагань схилити до укладення договору про надання професійної правничої (правової) допомоги особу, яка прийшла до іншого адвоката (адвокатського бюро, адвокатського об'єднання); 6) умисного введення іншого адвоката в оману щодо провадження, в судовому розгляді якого вони обидва беруть участь, щодо місця та часу проведення судових засідань, результатів розгляду справи судами різних інстанцій, наявності доказів (і намірів їх представити), що в реальності не існують, намірів свого клієнта, які стосуються предмета спору та ведення справи, умов мирової угоди, що пропонується [1]. Подібна заборона, проте з ширшою сферою реалізації, міститься в ст. 53 Правил. Уявімо типовий випадок, за якої індивід, звернувшись за професійною правничою допомогою до адвоката, починає йому ж скаржитися на дії його колеги, до послуг якого вони вдавалися в минулому. Як діяти в таких обставинах адвокату?

Зазвичай, будь-який адвокат проявляє зацікавленість в тому, щоб між ним і клієнтом встановилися довірливі відносини. Можливим є складання враження, що, доброзичливо вислухавши скарги на поведінкові акти свого колеги та висловивши певне негативне оцінювання, адвокат «відчиняє двері» для довірливого спілкування, гарного взаємного порозуміння, зміцнення інтеракції між ним і клієнтом. Насправді відбувається

зворотній процес. Не будучи обізнаним в усіх обставинах справи, не можна чітко оцінити міру обґрунтованості та вірності обраних адвокатом правових засобів для захисту законних інтересів клієнта в конкретному провадженні. Не допомагає в такій ситуації вирішити питання власний негативний погляд адвоката на свого колегу та методику його діяльності. Адвокат у такому випадку повністю об'єктивно не повинен проводити оцінювання тому, що не він, а кваліфікаційна палата КДКА регіону та РАР наділили його відповідними повноваженнями, а отже надали йому професійний статус. Таким чином, тільки дисциплінарна палата КДКА регіону в межах дисциплінарного провадження може забезпечити своєчасний, об'єктивний і справедливий розгляд скарг (заяв) стосовно поведінкових актів адвоката, що можуть спричинити його дисциплінарну відповідальність (ст.ст. 36–41 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [5].

Необхідно вказати на ту обставину, що, обговорюючи з будь-ким ділові якості іншого колеги, адвокат не тільки не спроможний таким чином підвищити власний престиж в очах довірителя, але, скоріше за все, може досягнути протилежної мети. Фактично шкода завдається морально-психологічному внутрішнього світу самого адвоката, який визнає допустимим у присутності клієнтів негативно висловлюватися про інших представників адвокатури. Чи заслуговує на повагу та довіру така людина? Якими очима повинен дивитися після цього довіритель на того, від кого він чекає допомоги в складному правовому питанні? Вочевидь, в такій ситуації «вмикається» своєрідний ефект віддзеркалення. При цьому шкода завдається як власній репутації, так і репутації колег. У результаті таких поведінкових актів відбувається формування негативного образу адвоката й адвокатського співтовариства

в суспільній думці. Тому адвокатом має усвідомлюватися той факт, що його прагнення слави та набуття клієнтів, а так само намагання отримати нових клієнтів не може бути виправданим за умови керування суспільною думкою й її формування в потрібному адвокату контексті. Не слід нехтувати обмеженням щодо можливого конфлікту інтересів під час публічних контактів з колегами, суддями, процесуальними опонентами й іншими особами й їх об'єднаннями [6, с. 17].

На думку В. О. Святоцької, стандарт чесності та добропорядності адвоката у відносинах з іншими адвокатами вимагає безумовної поваги адвокатів до професійних прав інших адвокатів, неухильного дотримання рішень органів адвокатського самоврядування, конструктивної співпраці між адвокатами на користь їхніх клієнтів, зокрема і через уникнення штучного породження чи поглиблення конфліктів між клієнтами та дотримання принципу конфіденційності під час такої співпраці [7, с. 23].

Специфічно витонченою сферою інтеракцій між адвокатами є питання гонорарної практики й інформації про послуги. Гонорар справедливо визнається невід'ємним елементом взаємовідносин адвоката з клієнтом, являючи собою істотну умову договору про надання правничої допомоги. Розмір гонорару адвоката встановлюється та змінюється на ґрунті вільної домовленості адвоката з клієнтом тому, оскільки в цих питаннях діє принцип цивільно-правового дозволеного регулювання. Під час визначення форми та розміру гонорару адвоката важливим є дотримання адвокатом принципу добросовісності та розумної аргументації ціни виконаної роботи [8, с. 611]. Ми виходимо з того, що адвокатура є некомерційним інститутом. Адвокатська діяльність не пов'язується з підприємницькими ризиками й отриманням прибутку. Метою діяльності адвокатської спільноти виступає представлення та

захист прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав і інтересів юридичних осіб. Адвокат, здійснюючи свою професійну діяльність, не може та не повинен керуватися як основним мотивом своєї діяльності одержання максимально можливої винагороди за здійснення ним захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту. Необхідно вести розмову про адекватність гонорару, одержуваного адвокатом відповідно до витрачених зусиль, професійної компетентності та досвіду роботи.

Проблема розміру гонорару за правничі послуги традиційно належить до педантичної тематики, публічне обговорення якої не заохочується жодною професійною спільнотою. Відносно розглядуваного випадку потрібно визнати, що ні однобічна критика розміру гонорарів іншого адвоката, ні обіцянка надати професійну правничу допомогу за менший розмір грошової винагороди не можуть визнатися морально безпомилковими. Із сказаного ж логічною виглядає заборона схиляння до укладення договору про надання професійної правничої (правової) допомоги особу, яка прийшла до іншого адвоката (адвокатського бюро, адвокатського об'єднання), між собою та цією особою (ст. 51). Професійний сленг адвокатів описану ситуацію позначає терміном «перехоплення клієнта» і відносить до дій, що обґрунтовано засуджуються адвокатським співтовариством.

Слід указати, що питання розміру гонорару відповідно до точки зору Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури України не належать до сфери дисциплінарних повноважень КДКА, а є сферою цивільно-правового регулювання. Відповідно і спори стосовно гонорару необхідно вирішувати в судовому порядку. Окрім того, обман клієнта, зокрема, стягнення гонорару без надання реальних адвокатських послуг, може складати склад кримінального пра-

вопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом (далі – КК) України (ст. 190 шахрайство, ст. 189 вимагання тощо) [9, с. 15–16].

Із метою недопущення конкуренції між репрезентантами співтовариства адвокат має утримуватися від обговорення з особами, які звертаються за наданням професійної правничої допомоги, та з довірителем обгрунтованості розміру адвокатської винагороди, яка була сплачена іншому адвокату. У разі, якщо адвокатом визнається можливість користуватися такими негідними способами залучення клієнтів, ним свідомо чи мимоволі, але знову ж таки об'єктивно знижується етичний статус адвокатської спільноти в очах громадян. Д. П. Фіолевський з цього приводу зазначає, що неприпустимим ні з етичних міркувань, ні з огляду на власний імідж, є скептичне глузування адвоката над колегою, який займався справою клієнта раніше, чи зневажливе ставлення до попередника. Як правило, таке загравання адвоката перед клієнтом не додає першому поваги [10].

Слід підкреслити, що в інтеракціях між адвокатами не може мати місця комерційна засада економічної конкуренції. Тому, наприклад, ст. 13 Правил визначається вимога до рекламування адвокатської діяльності. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Правил адвокат управи рекламувати свою професійну діяльність з дотриманням чинного законодавства та Правил адвокатської етики. Допустимою є інформація про адвоката й адвокатську освіту, а не про переваги конкретного адвоката за рівнем знань й умінь перед іншими. Згідно з ч. 3 ст. 13 Правил рекламна продукція про діяльність адвоката має бути об'єктивною, достовірною, чіткою та зрозумілою та не має містити натяків, двозначностей або іншим чином утворювати підґрунтя для введення потенційних клієнтів в оману, а повинна відповідати розумним естетичним вимогам. Рекламні матеріали не можуть демонструватись (розміщу-

ватись) за допомогою способів (у способи), якими дискредитується інститут адвокатури, створюються умови для зневаги, принижуються професія та статус адвоката України. Правила вказують на те, що розміщення інформації можна визнати допустимим, якщо вона не містить: 1) оціночних характеристик відносно конкретного адвоката; 2) відгуків інших осіб про роботу адвоката; 3) порівнянь з іншими адвокатами та критики адвокатами інших адвокатів; 4) заяв про вірогідність успішного виконання доручень, натяків, двозначностей, що можуть ввести в оману потенційних довірителів або викликати безпідставні надії у клієнтів [1].

Не менш важливим питанням є етичність взаємовідносин адвоката з органами адвокатського самоврядування, що регулюються розділом X Правил. У нормах цього розділу органи адвокатського самоврядування представлені, з одного боку, як суб'єкти, які забезпечують дотримання правил адвокатської етики адвокатами, а з іншого – як самоврядне об'єднання адвокатів, рішення якого обов'язкові для виконання всіма членами Національної асоціації адвокатів України. Разом із тим, Правила зобов'язують адвокатів, обраних до органів адвокатського самоврядування, неухильно виконувати свої повноваження згідно із законодавством, брати участь в життєдіяльності органів адвокатського самоврядування, до яких вони були обрані, додержуватись нормативних приписів закону та рішень З'їзду, актів РАУ, НААУ, не допускаючи дій чи бездіяльності, що завдають шкоди адвокатському корпусу в цілому або блокують роботу окремих органів адвокатського самоврядування.

Крім того, мета органів адвокатського самоврядування – це забезпечення реальної незалежності адвокатів у здійсненні ними професійної діяльності. Вони мають сприяти та контролювати дотримання Правил

всіма адвокатами України й адвокатами іноземних держав, які відповідно до законів України здійснюють в Україні адвокатську діяльність. Органи адвокатського самоврядування й їх члени самі повинні в своїй діяльності неухильно керуватись загальними засадами адвокатської етики, не допускаючи дій чи бездіяльності, що їх порушують, виявляти повагу до професійних прав адвокатів, а так само до права кожного адвоката на участь в адвокатському самоврядуванні.

Адвокати, адвокатські бюро й адвокатські об'єднання згідно з ч.ч. 1 і 2 ст. 65 Правил повинні виконувати рішення органів адвокатського самоврядування, що ухвалюються в межах їх компетенції в спосіб, визначений Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відповідно до засади чесності та добропорядної репутації адвокат зобов'язаний надавати правдиві відомості до ЄРАУ, органам адвокатського самоврядування, членам органів адвокатського самоврядування під час здійснення ними повноважень (ч. 4 ст. 65 Правил).

Таким чином, можна дійти висновку, що Правила адвокатської етики, регулюючи різноманітні напрями та сфери професійної діяльності адвоката, складають єдине коло етичних вимог. Без їх додержання неможливо досягти основної мети адвокатури – професійного захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, об'єднань громадян, юридичних осіб публічного та приватного права, соціуму в цілому. У відносинах адвоката з колегами й органами адвокатського самоврядування слід поводитися таким чином, щоб стверджувати повагу до адвокатської професії та статусу адвоката України.

У статті розглядаються правила професійної етики, що визначають моральну основу взаємодії адвоката з іншими адвокатами та з органами адвокатського самоврядування.

Актуальність цього дослідження пов'язана з тим, що порушення етичних вимог, з одного боку, може виступати як підстава для притягнення до професійної (дисциплінарної) відповідальності конкретного адвоката, а з іншого – спричиняє шкоду іміджу й авторитету і адвоката, і адвокатської спільноти України взагалі. Метою цієї роботи є розгляд основних моментів взаємовідносин адвоката з іншими адвокатами та органами адвокатського самоврядування з точки зору професійної етики та визначення етичних вимог до таких інтерацій. Досліджуються конкретні вимоги, зафіксовані в Правилах адвокатської етики, до інтерацій адвоката з іншими адвокатами (колегами). Аналізуються відповідні положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що стосуються відносин адвоката з колегами. Вивчаються окремі питання, пов'язані з винагородою (гонораром) адвоката та обговорення її розміру з клієнтами. Робиться висновок, що що Правила адвокатської етики, регулюючи різноманітні напрями та сфери професійної діяльності адвоката, складають єдине коло етичних вимог. Без їх додержання неможливо досягти основної мети адвокатури – професійного захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, об'єднань громадян, юридичних осіб публічного та приватного права, соціуму в цілому. У відносинах адвоката з колегами й органами адвокатського самоврядування слід поводитися таким чином, щоб стверджувати повагу до адвокатської професії та статусу адвоката України.

Ключові слова: професійна етика, адвокатська етика, адвокат, колега, взаємодія адвоката з колегою, взаємодія адвоката з органами адвокатського самоврядування, етичні вимоги.

Mytrofanov I., Vasechko O.
Ethical requirements for lawyer's interactions with other lawyers and advocacy self-regulation bodies

The article examines the rules of professional ethics which define the moral basis of an advocate's interaction with other advocates and with the bar self-government bodies. The relevance of this study is related to the fact that violation of ethical requirements, on the one hand, may serve as a ground for bringing a particular advocate to professional (disciplinary) liability, and on the other hand, it causes damage to the image and authority of both the advocate and the Ukrainian legal community in general. The purpose of this article is to examine the main aspects of the relationship between an advocate and other advocates and bar self-government bodies from the perspective of professional ethics and to determine the ethical requirements for such interactions. The author examines the specific requirements set out in the Rules of Professional Conduct for advocates' interactions with other advocates (colleagues). The author analyses the relevant provisions of the Law of Ukraine "On the Bar and Practice of Law" relating to the relations of an advocate with colleagues. The author examines certain issues related to remuneration (fee) of an advocate and discussion of its amount with clients. The author concludes that the Rules of Attorneys' Ethics, regulating various areas and spheres of professional activity of an attorney, constitute a single set of ethical requirements. Without their observance, it is impossible to achieve the main goal of the Bar - professional protection of the rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen, associations of citizens, legal entities of public and private law, and society as a whole. The advocate's relations with colleagues and bar self-government bodies shall be

conducted in such a way as to assert respect for the legal profession and the status of the advocate of Ukraine.

Key words: professional ethics, lawyer's ethics, lawyer, a colleague, the interaction of a lawyer with a colleague, the interaction of a lawyer with self-governing bodies of lawyers, ethical requirements.

Література

1. Правила адвокатської етики : затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
2. Митрофанов І. І., Притула А. М. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» : науково-практичний коментар / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса : Фенікс, 2014. 324 с.
3. Романова А. Етичні норми в адвокатській діяльності: особливості дотримання та відповідальність за їх порушення. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 2 (34). С. 51–56.
4. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : Ін Юре, 2019. 480 с.
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 62. Ст. 2509.
6. Гайворонська В., Павлушенко К. Актуальні етичні питання поведінки адвоката. Вісник Національної асоціації адвокатів України. 2021. № 7–8. С. 17–19.
7. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2021. 44 с.
8. Ковальова Я. О., Овчаренко О. М. Гонорарна практика адвоката: актуальні питання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 608–611.
9. Русанова О. І. Підстави притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за чинним законодавством. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 10-1(2). С. 14–16.

відносяться об'єкт посягання та об'єктивна сторона. Об'єктом досліджуваного адміністративного проступку є встановлений законодавством порядок проходження військової служби. Визначення терміна «військова служба» міститься у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України (далі – Статут внутрішньої служби ЗСУ), затвердженому Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. Відповідно до ст. 16 Статуту внутрішньої служби ЗСУ кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою. Ці обов'язки визначаються статутами Збройних Сил України, а також відповідними законами, посібниками, порадиниками, положеннями, інструкціями [7].

З об'єктивної сторони недбале ставлення до військової служби, передбачене ч. 1 ст. 172¹⁵ КУпАП, характеризується недбалим ставленням до служби та суспільно-небезпечними наслідками, які можуть настати в результаті цього. Об'єктивна сторона військового адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 172¹⁵ КУпАП, полягає у вчиненні таких дій, як недбале ставлення до військової служби в умовах особливого періоду. Нормативно поняття особливого періоду закріплено у декількох законодавчих актах. Зокрема, у ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII особливий період визначається як період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [8]. Також зміст терміну «особливий період» розкрито і у абз. 5 ст. 1 діючого Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від

21 жовтня 1993 року № 3543-XII, згідно якого особливий період є періодом функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій [9].

З метою визначення що мається на увазі під недбалим ставленням військовослужбовців до служби доцільно звернутися до практики розгляду судами справ про адміністративні правопорушення за ст. 172¹⁵ КУпАП. Так, до прикладу, у Постановках Обухівського районного суду Київської області від 21 червня 2024 року у справі № 372/3513/24, Болградського районного суду Одеської області від 18 червня 2024 року у справі № 497/1418/24, Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 17 червня 2024 року у справі № 233/3406/24, Кіровоградського районного суду міста Кіровограда від 24 серпня 2023 року у справі № 404/6332/23 зазначено, що недбале ставлення до служби передбачає невиконання або неналежне виконання службових обов'язків через недбале чи несумлінне ставлення до них. Крім того, судом окремо наводяться випадки, за наявності яких недбалість або несумлінність виконання військовослужбовцем службових обов'язків виключається. Мова йде про те, що якщо особа не мала реальної можливості взагалі проявити ставлення до своїх службових обов'язків (до прикладу, хвороба,

правопорушення до кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби.

Юридичний склад досліджуваного військового кримінального правопорушення представлений сукупністю його об'єктивних (об'єкт та об'єктивна сторона) та суб'єктивних (суб'єкт та суб'єктивна сторона) ознак.

Встановлення об'єктивних ознак військового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України, можливе шляхом з'ясування об'єкту посягання та характеристики об'єктивної сторони цього злочинного діяння. Так, об'єктом злочину виступає встановлений порядок здійснення військовими командирами (начальниками) своїх функцій [17, с. 963]. Об'єктивна сторона характеризується невиконанням або неналежним виконанням військовою службовою особою своїх обов'язків, передбачених законами, військовими статутами, положеннями, наказами командування. Під невиконанням обов'язків мається на увазі невиконання дій, що входять до службових обов'язків військової службової особи. Своєю чергою неналежним вважається нечітке, формальне або неповне здійснення військової службової особи своїх обов'язків [17, с. 969].

Акцентуємо, що важливою і обов'язковою ознакою об'єктивної сторони досліджуваного військового кримінального правопорушення є заподіяння внаслідок злочинних дій істотної шкоди або тяжких наслідків. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків надано законодавцем у примітці до ст. 425 КК України. В його розумінні істотною є шкода (у разі заподіяння матеріальних збитків), яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [16]. Це є нижня межа обчислення розміру істотної шкоди, коли вищою вважається до п'ятиста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, адже шкода у більших розмірах вже буде вважатися тяжкими наслідками [16].

Для визначення розміру істотної шкоди та тяжких наслідків у національній валюті необхідно керуватися нормами діючого Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року (п. 5 підрозділу 1 розділу XX; пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV) та Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» від 9 листопада 2023 року № 3460-IX (ст. 7). Беручи до уваги норми Податкового кодексу України та чинного на період 2024 року Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік», для норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень застосовується неоподатковуваний мінімум в розмірі 1514 гривень [18; 19]. Отже, повертаючись до визначення суми істотної шкоди за ч. 1 ст. 425 КК України, то її розмір буде вимірюватися у діапазоні від 378 500 гривень (250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) до 757 000 гривень (п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), а тяжкими будуть вважатися наслідки у разі збитків, що перевищують суму 757 000 гривень (п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Визначення суб'єктивних ознак військового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України, вимагає встановлення суб'єкту та розкриття сутності суб'єктивної сторони. Суб'єкт досліджуваного військового кримінального правопорушення зазначений у самій нормі і ним є військова службова особа. До того ж конкретизація переліку осіб, хто розуміється під цим терміном, наводиться у примітці до ст. 425 КК України. Під ними розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дору-

ської служби. До спільних ознак юридичного складу військового адміністративного проступку та військового кримінального правопорушення, що пов'язані із недбалим ставленням до військової служби, віднесено схожість об'єкту посягання, об'єктивної сторони, однакового суб'єкту вчинення правопорушення та ставленням військової службової особи як до діяння, так і до наслідків. Головною відмінністю визнано наслідки недбалого ставлення до військової служби, що впливають на кваліфікацію протиправного винного діяння.

Ключові слова: військовослужбовець, військова служба, Збройні Сили України, адміністративна відповідальність, військове адміністративне правопорушення, військове кримінальне правопорушення.

Moisieiev M. Administrative responsibility of servicemen for negligent attitude to military service

The article examines the peculiarities of the administrative responsibility of servicemen for negligent attitude to military service. It was found that in accordance with the current national administrative and tort legislation, negligent treatment of military service is one of the types of military administrative offenses. The legal composition of the investigated administrative offense is interpreted as a set of certain elements (objective and subjective signs), the presence of which allows to qualify a socially harmful act as a negligent attitude to military service according to the relevant part of Art. 17215 of the Code of Ukraine on administrative offenses. Objective signs of negligent attitude to military service are identified, including the object of the offense (the procedure for completing military service established by law) and the objective side (the negligent attitude of servicemen to military

service, which is expressed in failure to perform or improper performance of official duties due to careless or dishonest treatment of them). Subjective signs of the investigated administrative offense, represented by the subject of its commission (a military official) and the subjective side (the offender's attitude towards the illegal act and its consequences, characterized by a careless attitude towards both the act and its consequences) have been established. The administrative and legal measures applied for negligent attitude towards military service, including a fine or arrest with detention at the guardhouse, have been clarified. Particular attention is paid to the comparison of the specific types of legal liability for negligent treatment of military service. The common features of the legal structure of a military administrative offense and a military criminal offense related to negligent treatment of military service include the similarity of the object of the offense, the objective party, the same subject of the offense and the attitude of the military official as to the act, and to the consequences. The main difference is recognized as the consequences of negligent attitude to military service, which affect the qualification of an illegal criminal act.

Key words: military serviceman, military service, Armed Forces of Ukraine, administrative responsibility, military administrative offense, military criminal offense.

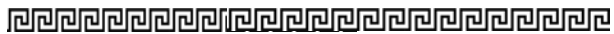
Література

1. Mihail M. Burbyka, Alyona N. Klochko, Oleg N. Reznik. Coordinating Activity of the Prosecutor's Office in the Sphere of Criminality Prevention of Ukraine. Look academic publishers. 2016. Vol. 11. № 18. P. 11931–11941.
2. Bondarenko O., Reznik O., Garmash Y., Andriichenko N., Stohova O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. Amazonia investiga. 2020. Volume 9. Issue 29. P. 407–416.

3. Резнік О. М. Реформування правоохоронних органів в аспекті забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 145–151.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додат. до № 51. Ст. 1122.
5. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І., Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
6. Павлов Д. М. Адміністративне право : Загальна частина : Конспект лекцій. К. : МАУП, 2007. 136 с.
7. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 194.
8. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
9. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.
10. Постанова Обухівського районного суду Київської області від 21.06.2024 р. у справі № 372/3513/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119927484>.
11. Постанова Болградського районного суду Одеської області від 18.06.2024 р. у справі № 497/1418/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119789448>.
12. Постанова Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 17.06.2024 р. у справі № 233/3406/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119756904>.
13. Постанова Кіровоградського районного суду міста Кіровограда від 24.08.2023 р. у справі № 404/6332/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113072232>.
14. Постанова Зарічненського районного суду Рівненської області від 19.06.2024 р. у справі № 561/963/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119840858>.
15. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
16. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
17. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
18. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
19. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 р. № 3460-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. №№ 97-100. Ст. 393.

УДК 351.713

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.24>**О. Осаволук,**

аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОДАТКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ПОДАТКОВОГО КОМПЛАЄНСУ

Постановка проблеми. Податковий комплаєнс забезпечує прозорість фінансових операцій і підзвітність перед державними органами. Це підвищує довіру з боку інвесторів, міжнародних фінансових інституцій та інших зацікавлених сторін. У сучасних умовах інтеграції України до світової економіки, дотримання принципів прозорості є критичним для залучення іноземних інвестицій і зміцнення економічних зв'язків.

Наведене вище є одними із ключових цілей податкового комплаєнсу: податкова дисципліна, зниження податкових ризиків, систематичний аудит, прозорість та підзвітність тощо. Можна зробити висновок щодо важливої ролі у цій сфері саме податкового контролю. Адже саме за допомогою нього досягається більша частина завдань, результати яких є тим лакмусовим папірцем, що демонструє рівень податкового комплаєнсу у суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Податковий контроль є об'єктом різноманітних наукових досліджень, що доводить актуальність даної тематики. Податковий контроль та податковий комплаєнс розглядаються та налізуються багатьма вітчизняними науковцями, особлива увага до цього питання приділена такими науковцями як: М.П. Кучерявенко, Г.В. Дмитренко, Л.М. Касьяненко, А.В. Марущак, Т.І. Білоус-Осінь, Д.М. Рева, Ю.М. Васюк тощо.

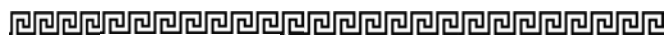
Метою статті є всебічний розгляд науково-правової категорії «податковий контроль», дослідження його правової природи, а також дослідження взаємозв'язку та взаємодії податкового комплаєнсу та податкового контролю.

Виклад основного матеріалу. Податковий контроль є однією з ключових функцій державного управління, що спрямована на забезпечення дотримання податкового законодавства платниками податків. В Україні, де податкова дисципліна та ефективність збору податків є важливими чинниками економічної стабільності та розвитку, податковий контроль відіграє критичну роль.

Правові основи податкового контролю в Україні визначаються Конституцією України, Податковим кодексом України, іншими законами та нормативно-правовими актами, що регламентують порядок здійснення податкового контролю.

Конституційною основою податкового контролю є стаття 67 Конституції України, яка встановлює що кожний зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом [1].

Податковий кодекс України є основним нормативним актом, що регулює податкові відносини в Укра-

податкової служби та іншими контролюючими органами), спрямований на забезпечення додержання податкового законодавства платниками податків, податковими агентами та іншими суб'єктами, що забезпечують реалізацію податкового обов'язку, виявлення і попередження податкових правопорушень, а також притягнення винних осіб до юридичної відповідальності [6]. Такий підхід до визначення податкового контролю підкреслює його важливість у початкових етапах фінансового управління. Це визначення акцентує увагу на забезпеченні додержання податкового законодавства та юридичної відповідальності.

У науковій літературі зустрічається і підхід, за яким податковий контроль розглядається як багатоаспектна міжгалузева система спостереження державних контролюючих органів за фінансово-господарською діяльністю платників податків з метою об'єктивного забезпечення заданого рівня формування бюджету й установлення її відповідно до вимог чинного законодавства [7]. Таким чином вказується на міжгалузевий характер податкового контролю, що підкреслює його комплексність і взаємозв'язок з іншими галузями права, наголошується на ролі податкового контролю у забезпеченні формування бюджету, що підкреслює його фінансову значимість, демонструється комплексність та багатогранність податкового контролю.

Л. Касьяненко розглядає податковий контроль як процедури, що пов'язані з перевіркою контролюючими органами належності обчислення платниками податків належних їм податкових зобов'язань, повноти та своєчасності сплати податків та інших загальнообов'язкових платежів податкового характеру, встановлення та аналізу порушень допущених платниками податків [8]. Аналіз визначення Касьяненко Л. М. дозволяє виділити кілька ключових аспектів, що розкривають сутність податкового контролю:

– процедурний аспект. Визначення акцентує увагу на процедурній природі податкового контролю. Це означає, що податковий контроль здійснюється через конкретні, встановлені законодавством процедури, що забезпечують перевірку належності обчислення податкових зобов'язань;

– діяльність контролюючих органів. Контроль здійснюється спеціально уповноваженими контролюючими органами. Ці органи мають право перевіряти правильність обчислення, повноту та своєчасність сплати податків платниками податків;

– мета контролю. Основною метою податкового контролю є забезпечення належного виконання податкових зобов'язань платниками податків. Це включає перевірку належності обчислення податкових зобов'язань, повноти та своєчасності їх сплати;

– встановлення правопорушень. Важливою складовою податкового контролю є виявлення та аналіз порушень податкового законодавства, допущених платниками податків. Це дозволяє не лише виявляти порушення, але й аналізувати їх причини та наслідки, що сприяє вдосконаленню податкового контролю та запобіганню порушенням у майбутньому;

– об'єкт контролю. Об'єктом контролю є податкові зобов'язання платників податків, що включають не лише податки, але й інші загальнообов'язкові платежі податкового характеру.

Щодо об'єкту податкового контролю, у науково-правовій літературі знаходимо ще один погляд – об'єктом податкового контролю буде те, з приводу чого він виникає, що відповідає державним інтересам і чие функціонування й розвиток характеризуються (чи можуть характеризуватися) наявністю розходжень між необхідним і дійсним станом [9]. Окрім визначення об'єкта податкового контролю, Д. Рева наводить і його структуру. Зокрема, науковець зазначає, що до структури податкового контролю вхо-

Взаємодія податкового контролю та податкового комплаєнсу є фундаментальною для ефективності податкової системи. Їх синергія сприяє запобіганню податковим правопорушенням, підвищенню податкової дисципліни, покращенню якості податкової звітності та зміцненню довіри між платниками податків і державою. Подолання викликів та впровадження новітніх підходів у цій сфері є важливим завданням для забезпечення стабільного економічного розвитку.

Ключові слова: податковий контроль, податковий комплаєнс, податкова дисципліна, контролюючі органи, податкова звітність, перевірки.

Osawoljuk O. Tax control as a means of achieving tax compliance

The article updates the issue of the interaction of tax compliance and tax control. Tax compliance, as a system of measures and procedures that ensure compliance with tax legislation by taxpayers, is extremely important for the economic and social stability of Ukraine. One of the main functions of tax compliance is to increase tax discipline among taxpayers. Implementation of effective compliance programs allows enterprises and individuals to correctly and timely fulfill their tax obligations, which, in turn, contributes to increasing tax revenues to the state budget. This is especially important for Ukraine, where the problem of tax evasion remains relevant. A high level of tax discipline contributes to the stability of the budget system and the financial independence of the state. Tax compliance helps reduce tax risks associated with possible offenses and financial sanctions. Systematic internal audit, staff training and the implementation of clear procedures contribute to the detection and prevention of violations of tax legislation. This, in turn, reduces

the possibility of imposing fines and penalties, which can negatively affect the financial condition of enterprises and the country's economy in general. The legal nature of tax control determines its essence, principles and mechanisms of implementation, which ensure the effectiveness of the functioning of the tax system of Ukraine.

Tax control is an important tool of state administration, which contributes to ensuring tax revenues, preventing crimes, maintaining transparency and fairness in tax relations, and economic stability of the country. Improving the mechanisms of tax control, introducing the latest technologies and improving the qualifications of tax authorities are necessary steps to ensure the effectiveness of the tax policy of Ukraine.

The interaction between tax control and tax compliance is fundamental to the effectiveness of the tax system. Their synergy helps prevent tax offenses, increase tax discipline, improve the quality of tax reporting and strengthen trust between taxpayers and the state. Overcoming challenges and implementing the latest approaches in this area is an important task for ensuring stable economic development.

Key words: tax control, tax compliance, tax discipline, control bodies, tax reporting, audits.

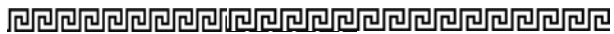
Література

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.06.2024 р.)

2. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n1445> (дата звернення: 05.06.2024р.)

3. Т.І. Білоус-Осінь. Податковий контроль як різновид публічного контролю. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 3. С. 40-43.

4. А. В. Маруцак. Податковий контроль: сутність, особливості та призначення. *Правова позиція*. № 2 (39), 2023. С. 26-29.

5. М.П. Кучерявенко. Правове регулювання податкового контролю. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2 (29). С. 107-113.

6. Г.В. Дмитренко *Державний фінансовий контроль в Україні (податковий, казначейський, бюджетний): монографія*. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2009. 176 с.

7. С. Грищенко. *Попередній податковий контроль: теоретичний аспект. Підприємство, господарство і право*. 2018. №10. С. 171-178.

8. Л. М. Касьяненко *Правові основи здійснення фінансового контролю органами державної податкової служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07*. Ірпінь, 2004. 232 с.

9. Д. М. Рева. *Метод податкового контролю як спосіб контрольного впливу*. *Право та інновації*. 2013. № 4. С. 137-149.

10. Ю.М. Васюк *Механізми реалізації податкового контролю в Україні: державно-управлінський аспект: дис. ... канд. наук з держ. управ: 25.00.02*. Київ, 2015. 254 с. С. 24-25.

11. С.А. Данієлян. *Комплексність та системність процедур податкового контролю*. *Правові новели*. 2021. № 14. С. 160-165.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.25>**В. Пікуль,**кандидат юридичних наук, суддя
Полтавського апеляційного суду

ВИДИ ФУНКЦІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтеграційних процесів, що охоплюють майже всі сфери суспільного життя, питання реалізації права на працю набуває нових вимірів та значущості. Для України, яка активно рухається в напрямку євроінтеграції, важливим завданням є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема в сфері державної служби. Державні службовці, як особлива категорія працівників, відіграють ключову роль у здійсненні функцій державного управління, тому питання реалізації їх права на працю стають предметом особливої уваги.

Важливою для нашого дослідження є категорія функцій реалізації права на працю державними службовцями, адже ними є ті напрями, за якими реалізація даного права державними службовцями впливає на їх життя та на функціонування державних механізмів. А отже, встановлення правової природи реалізації права на працю державними службовцями є неможливим без визначення того, якими є функції реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України, адже дана категорія є ключовою для аналізу того, яким чином реалізація даного права впливає на забезпечення захисту прав та інтересів осіб, які бажають забезпечити безпечно та благополучне існування шляхом проходження державної служби та виконання завдань й функцій дер-

жави. Це свідчить про те, що дослідження даного питання є актуальним і для нашого дослідження, і для теорії права на працю державних службовців у цілому.

Стан опрацювання цієї проблематики. У правовій доктрині питанням, пов'язаним із державними службовцями як суб'єктами трудових правовідносин, присвячено велику кількість праць, але при цьому, теорія права на працю державних службовців не є розробленою належним чином. Серед дослідників, які звертались до дослідження питань, пов'язаних із реалізацією державними службовцями права на працю, відзначимо внесок таких як: А.В. Андрушко, А.М. Аргунова, В.А. Багрій, Л.Ю. Величко, І.П. Греков, М.І. Іншин, А.Ю. Коротких, В.Л. Костюк, І.В. Кудрявцев, О.М. Куракін, О.Є. Луценко, В.Я. Мацюк, К.Ю. Мельник, Н.М. Неумивайченко, В.О. Процевський, А.М. Слюсар, Т.І. Чавикіна, О.В. Чурсін, І.І. Яцкевич.

Метою статті є визначення основних видів функцій реалізації права на працю державними службовцями.

Виклад основного матеріалу. Категорією, яку варто встановити в рамках нашого дослідження, є функції реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України. Дана категорія наразі не досліджувалась вітчизняними науковцями, а тому встановлення її природи варто розпочати із

визначення того, що ж є функціями реалізації права на працю державними службовцями. Передусім зазначимо, що термін «функції права» визначається в Юридичній енциклопедії Ю.С. Шемшученка, як напрями чи види впливу права на суспільні відносини, за допомогою яких виражається роль та призначення права в суспільстві і державі, його соціальна цінність і найважливіші риси [1, с. 604]. Із такого визначення можна зробити висновок, що функції реалізації права на працю державними службовцями варто розглядати як напрями, які окреслюють те, яким чином реалізація права на працю на державній службі впливає на саму особу. За основу, на нашу думку, варто взяти функції трудового права, як напрями, які відображають правовий вплив трудового права на трудові відносини і відносини, пов'язані з ними, свідомість та волю суб'єктів трудових правовідносин у процесі праці для досягнення цілей і завдань трудового законодавства.

У науковій літературі наявна велика кількість підходів щодо розуміння сутності функцій трудового права, і при цьому більшість із них є по суті аналогічними. Так, із точки зору Ю.П. Дмитренка, функціями трудового права є соціальна, захисна, виробнича та виховна [2, с. 53-55]. Авторами підручника «Трудове право України» за загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка та В.П. Мельника до функцій трудового права віднесено соціальну, економічну та виховну [3, с. 26]. Із точки зору Н.П. Долгих, трудове право виконує наступні функції: регулятивну, охоронну, соціальну, захисну, виробничу, виховну [4, с. 9].

К.Ю. Мельник у своєму підручнику виділив соціальну, захисну та виробничу функції трудового права [5, с. 32-33]. У підручнику «Трудове право України» В.О. Кучера виділено наступні функції трудового права: регулятивна функція, охоро-

нна функція, виробнича функція, виховна функція, функція розвитку виробничої демократії [6, с. 30-34]. Аналізуючи зазначені підходи, не коректно робити висновки про те, який із перелічених підходів є досконалішим, а який є менш досконалим, адже кожна із перелічених функцій за своєю сутністю є функцією трудового права. Проте, не всі із них можна окреслити, як функції реалізації права на працю державними службовцями. Тому, на нашу думку, серед наведеного переліку варто проаналізувати передусім ті, які можуть бути напрями, які окреслюють те, яким чином реалізація права на працю на державній службі впливає на саму особу.

У першу чергу, виділимо соціальну функцію. Ю.П. Дмитренко пояснює її сутність, як основної функції трудового права, зміст якої розкривається в широкому застосуванні договірного методу регулювання трудових відносин, встановленні високого рівня умов праці й відпочинку, матеріального стимулювання, підвищенні кваліфікації працівників, забезпеченні зайнятості [2, с. 53].

Наше попереднє дослідження свідчить про те, що соціальна функція є функцією реалізації права на працю державними службовцями, адже: по-перше, особа, вступаючи на державну службу, претендує на різноманітні форми соціального захисту, у тому числі соціально-побутове забезпечення чи на пенсійне забезпечення у разі виходу на пенсію; по-друге, реалізацію соціальної функції не варто обмежувати виключно соціальним забезпеченням державних службовців, адже за своєю природою вона у тому числі передбачає урегулювання таких питань, як робочий час та час відпочинку, відпустки, матеріальне забезпечення державних службовців, кар'єрне просування та професійне навчання тощо, і усі ці гарантії визначено в положеннях Закону України «Про державну

нодавством про державну службу, які можуть задовольнити матеріальні потреби державного службовця. Економічний фактор є однією із ключових мотивацій державного службовця при вступі на державну службу. Вся службова діяльність державного службовця, у тому числі його професійне зростання, спрямовуються на отримання матеріальних благ та забезпечення життєдіяльності державного службовця та членів його сім'ї. А тому, економічна функція, на наше переконання, є функцією реалізації права на працю державними службовцями.

Отже, наше дослідження засвідчило, що функціями реалізації права на працю державними службовцями є:

1) соціальна функція – встановлення високого рівня умов праці й відпочинку державних службовців, їх матеріального стимулювання, надання соціального захисту та пенсійного забезпечення, підвищення кваліфікації державних службовців тощо;

2) захисна функція – закріплення у нормах Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII [7] положень, які забезпечують захист прав та інтересів державних службовців у процесі проходження ними державної служби;

3) виховна функція - формування особистості державного службовця як професіонала, забезпечення сумлінного ставлення ним до виконання своїх функціональних обов'язків, забезпечення проходження державної служби на основі принципів верховенства права, законності, професіоналізму, патріотизму, доброчесності, ефективності та прозорості;

4) економічна функція - службова діяльність державного службовця, у тому числі його професійне зростання, спрямовуються на заробіток та отримання інших різноманітних соціальних благ й можливостей, передбачених чинним законодавством про державну службу, які можуть

задовольнити матеріальні потреби державного службовця.

Висновки. Таким чином, ми звернули увагу на прозорість усіх процедур, пов'язаних із проходженням державної служби – державний службовець отримує офіційну заробітну плату, розмір якої постійно зростає як за результатами службової діяльності, так і за сприяння держави, яка перманентно підвищує розміри посадових окладів державних службовців; чинним законодавством про державну службу передбачено прозорі механізми проходження службової кар'єри, постійного кар'єрного зростання та професійного навчання; державному службовцю гарантується вирішення як його соціально-побутових питань, так і питання створення необхідних умов на робочому місці.

У сучасних умовах євроінтеграційних процесів, які активно відбуваються в Україні, особливого значення набуває питання гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, що впливає на різні аспекти діяльності державних службовців.

Автор наголошує, що державні службовці, як особлива категорія працівників, відіграють ключову роль у здійсненні функцій державного управління, тому питання реалізації їх права на працю стають предметом особливої уваги.

Державна служба, будучи ключовим інститутом у системі державного управління, потребує ретельного аналізу правових механізмів, які забезпечують реалізацію права на працю її працівниками.

Ця стаття присвячена дослідженню видів функцій, які забезпечують реалізацію права на працю державними службовцями України в умовах євроінтеграції. Розглядаючи функції реалізації права на працю, автором проаналізовано, як правові норми та практичні механізми впливають на забезпечення

цього фундаментального права в контексті євроінтеграційних процесів. Сформульовано авторську класифікацію видів досліджуваних функцій. А саме автор виділяє такі функції: соціальна функція; захисна функція; виховна функція; економічна функція. Деталізовано та охарактеризовано специфіку кожної з функцій.

Виявлено, що ефективна реалізація права на працю державними службовцями можлива лише за умови комплексного підходу до вирішення проблем у цій сфері. Зокрема, необхідно забезпечити належний правовий захист державних службовців, вдосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів, а також створення сприятливих умов праці, які відповідають європейським стандартам. Особлива увага автором приділяється нормативно-правовим актам, реформам у сфері державної служби та кращим європейським практикам, які можуть бути імплементовані в українську правову систему.

Ключові слова: державна служба, трудові права, конституційні права, публічна служба, посада, трудове законодавство.

Pikul V. Types of functions of implementation of the right to work by civil servants in the conditions of European integration of Ukraine

In the modern conditions of European integration processes, which are actively taking place in Ukraine, the issue of harmonization of national legislation with European standards, which affects various aspects of the activities of civil servants, is of particular importance.

The author emphasizes that civil servants, as a special category of workers, play a key role in the implementation of public administration functions, therefore the issues of real-

izing their right to work become the subject of special attention.

The civil service, being a key institution in the system of public administration, needs a thorough analysis of the legal mechanisms that ensure the realization of the right to work by its employees. This article is devoted to the study of the types of functions that ensure the realization of the right to work by civil servants of Ukraine in the conditions of European integration. Considering the functions of realizing the right to work, the author analyzed how legal norms and practical mechanisms affect the provision of this fundamental right in the context of European integration processes. The author's classification of the types of the investigated functions is formulated. Namely, the author singles out the following functions: social function; protective function; educational function; economic function. The specifics of each of the functions are detailed and characterized.

The specifics of each of the functions are detailed and characterized. It was found that the effective implementation of the right to work by civil servants is possible only under the condition of an integrated approach to solving problems in this area. In particular, it is necessary to ensure proper legal protection of civil servants, improve the system of training and retraining of personnel, as well as create favorable working conditions that will meet European standards. Special attention is paid to normative legal acts, reforms in the field of public service and best European practices that can be implemented in the Ukrainian legal system.

Key words: civil service, labor rights, constitutional rights, public service, position, labor legislation.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Гол. ред.: Ю.С. Шемшученко, М.П.

Зяблюк, В.Д. Горбатенко та ін. ; Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ. Т. 6: Т–Я. К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. 768 с.

2. Дмитренко, Ю.П. Трудове право України : підручник / Ю.П.Дмитренко. К.: ЮрінкомІнтер, 2009. 624 с.

3. Трудове право України [текст] підручник / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 472 с.

4. Долгих Н. П. Трудове право : навч. посіб. / Н. П. Долгих, В. П. Маруцак. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. 252 с.

5. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник / К. Ю. Мельник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.

6. Трудове право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 564 с.

7. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016 р. № 4. стор. 60. стаття 43

УДК 342.9: 347.961

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.26>**С. Розсоха,**кандидат юридичних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Вступ. Адміністративно-правовий статус нотаріуса в умовах воєнного стану є вагомим питанням, яке прямо впливає на забезпечення прав свобод та законних інтересів громадян у умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну. Адже нотаріуси відіграють провідну роль у забезпеченні правової стабільності та реєстрації різноманітних правових документів. А умови воєнного стану створюють нові виклики та обмеження для їхньої діяльності. Одним із ключових аспектів є збереження доступу громадян до нотаріальних послуг у складний період російсько-української війни. Наприклад, в умовах воєнного стану може бути обмежено вільне переміщення людей, а також доступ до окремих територій. Це може ускладнити здійснення нотаріальних дій, які зазвичай потребують фізичної присутності сторін перед нотаріусом. Додатково, в умовах воєнного стану може змінитися порядок та пріоритетність реєстрації документів. Наприклад, пріоритет може бути надано документам, що стосуються дій забезпечення невід'ємних прав та законних інтересів дітей, внутрішню переміщених осіб, інвалідів війни тощо.

Також, необхідно враховувати можливі зміни у законодавстві, пов'язані з введенням воєнного стану. Це може включати зміни в процедурах, пов'язаних з нотаріальною діяльністю, а також в правах та обов'язках нотаріусів.

У зв'язку з цим, актуальність дослідження адміністративно-правового статусу нотаріуса в умовах воєнного стану вимагає від науковців розглянути всі ці аспекти та запропонувати можливі шляхи вирішення проблем, які виникають в зв'язку з забезпеченням належного функціонування нотаріату в умовах воєнного стану. Такий аналіз має включати, аналіз доктринальних положень та існуючого новітнього законодавства воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень. До певних аспектів адміністративно-правового статусу нотаріуса в Україні звертали свою увагу такі вчені як К. Білько, Г. Гулевська, Л. Данюк, М. Долинська, К. Досінчук, Д. Журавльов, Н. Ільєва, О. Мартинюк, У. Палієнко, В. Тищенко, К. Чижмарь, В. Юрах та інші. Однак, враховуючи новітні проблеми воєнного стану аналізовані нами сфері вони безпосередньо аналізували. Отже стаття є актуальною.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, теорії нотаріальної діяльності та діючого законодавства розкрити особливості адміністративно-правового статусу нотаріуса в умовах воєнного стану.

Виклад основних положень: В науковій літературі існують два основних підходи до розуміння поняття адміністративно-правового статусу особи. Більшість науковців дотримується першого підходу, який

полягає в тому, що адміністративно-правовий статус розглядається через характеристику його складових елементів: визначається обсягом і характером його адміністративної правоздатності та адміністративної дієздатності; І складається з комплексу її прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права, реалізація яких забезпечується певними гарантіями; як сукупність прав, обов'язків та законних інтересів; в структуру адміністративно-правового статусу вводить адміністративна правосуб'єктність, права, обов'язки та право [1].

На наш погляд, до складових загального змісту адміністративно-правового статусу нотаріуса відносяться порядок та підстави виникнення його професійного правосуб'єктності, а також його права та обов'язки при здійсненні нотаріальних та інших передбачених законодавством дій.

Згідно з профільним Законом України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ нотаріус має право: витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій; отримувати плату за надання додаткових послуг правового та технічного характеру; складати проекти документів, виготовляти копії документів та виписки з них, а також надавати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру; сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій. Одночасно встановлюються обов'язки нотаріуса, а саме: здійснювати свої професійні обов'язки відповідно до закону і принесеної присяги, дотримуватися правил професійної етики; дбати про збереження документів нотаріального діловодства та архіву нотаріуса, не допускати їх пошкодження чи знищення; зберігати в таємниці відомості, одержані ним

у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій; відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам; вести нотаріальне діловодство та архів нотаріуса відповідно до встановлених правил; надавати документи, інформацію і пояснення на вимогу Міністерства юстиції України та його територіальних органів при здійсненні ними повноважень щодо контролю за організацією діяльності та виконанням нотаріусами правил нотаріального діловодства; постійно підвищувати свій професійний рівень та проходити підвищення кваліфікації [2]

Аналізований нами статус є спеціальний випадком публічно-правового статусу нотаріуса. Так на думку А. Лиля-Барської нотаріус має особливий дуалістичний статус, який розкриває зв'язок між державою та нотаріусом. З одного боку, нотаріус завжди діє від імені держави, але не виконує безпосередньо функції держави та не є посадовою особою. З іншого боку, нотаріус є представником вільної юридичної професії та провадить свою діяльність незалежно. Держава регулює діяльність нотаріату в цілому, визначаючи порядок організації, повноваження та контроль за дотриманням законодавства. Нотаріус несе повну особисту відповідальність за свої дії згідно з встановленими законом процедурами та порядком. Нотаріус, здійснюючи незалежну професійну діяльність, виступає представником держави та здійснює свої функції на підставі санкціонованих державою повноважень. Це забезпечує публічність його діяльності та захищає громадян від можливого зловживання владою. Отже, А. Лиля-Барська узагальнює, що нотаріус відіграє важливу роль у забезпеченні правової безпеки та захисту прав індивідуальних осіб та суспільства в цілому, як представник держави та незалежної професії [3].

С. Маришук доводить, що публічний характер правового статусу нота-

ріусів в Україні можна можна охарактеризувати по наступному. Нотаріуси здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Це означає, що їхні дії відбуваються на службі громадянам та іншим зацікавленим сторонам. Нотаріуси виконують публічні обов'язки щодо посвідчення прав та фактів, які мають юридичне значення, а також вчинення інших нотаріальних дій. Ці обов'язки та повноваження надаються державою і здійснюються ними від імені держави. Нотаріуси прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави, зокрема щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а також інших державних реєстраційних дій. Тим самим, нотаріуси прирівнюються до осіб, що виконують функції держави. Нотаріуси здійснюють публічно-владні функції на виконання делегованих державою публічних повноважень. Це означає, що вони є суб'єктами владних повноважень, регульованих законодавством. Принцип публічності нотаріальної діяльності ґрунтується на делегуванні державою окремих владних функцій нотаріусам. Це забезпечує відкритість та доступність процесу надання нотаріальних послуг. Захист інтересів громадян та держави: Нотаріуси забезпечують реалізацію публічного інтересу в процесі виконання своїх обов'язків щодо захисту інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства і держави [4].

Отже, узагальнюючи загальний публічно-правовий статус нотаріуса слід відзначити, його особливість включення як публічних так і приватних чинників. Діючи від імені держави, виступає представником публічних інтересів, але водночас є представником вільної юридичної професії та здійснює свою діяльність незалежно. Нотаріуси здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, виконуючи публічні обов'язки щодо посвід-

чення прав та фактів, які мають юридичне значення, а також вчинення інших нотаріальних дій. Виконують функції, що прирівнюються до державних, такі як державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а також інші державні реєстраційні дії. Здійснюють публічно-владні функції на виконання делегованих державою публічних повноважень, що забезпечує відкритість та доступність процесу надання нотаріальних послуг. Забезпечують реалізацію публічного інтересу у захисті інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства і держави в процесі виконання своїх обов'язків.

В умовах воєнного стану нотаріат працює за спеціальними правилами, спрямованими на забезпечення безпеки та ефективності надання юридичних послуг. Для оперативного знаходження нотаріуса у воєнний період можна скористатися переліком від Нотаріальної палати України або спеціальним телеграм-ботом. Нотаріуси в умовах воєнного стану проводять обмежений перелік нотаріальних дій без використання спеціальних бланків, зокрема нотаріальне посвідчення довіреностей, заповітів, засвідчення справжності підписів тощо. Проведення правочинів, пов'язаних з земельними ділянками, обмежено через припинення роботи Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Можливість нагальної реєстрації змін для підприємців та організацій, включаючи зміни керівника, місцезнаходження, види економічної діяльності тощо. Деякі реєстри, такі як Спадковий реєстр та Єдиний реєстр довіреностей, продовжують свою роботу, але деякі інші, зокрема Державний земельний кадастр, не функціонують. Надання можливості відновлення нотаріального посвідчення аграрних розписок та іпотеки для забезпечення виконання зобов'язань. Ці заходи спрямовані на забезпечення стабільності юридичної системи та

надання необхідної підтримки громадянам та бізнесу в умовах воєнного конфлікту [5].

Крім того слід відзначити, що під час введення воєнного стану на території України, нотаріуси здійснюють свої функції з урахуванням низки особливостей, встановлених постановами Кабінету Міністрів України. Зокрема запроваджується мораторій на нотаріальні дії для громадян Росії. Згідно з Постановою № 164, введено мораторій на вчинення нотаріальних дій за зверненням громадян російської федерації або юридичних осіб, у яких власником істотної частки чи кінцевим бенефіціаром є громадяни російської федерації. Також було спрощено форму засвідчення справжності підписів на документах, зокрема на заявах про надання дозволу на виїзд дитини за кордон, скасовано необхідність використання спеціальних бланків нотаріальних документів [6]¹. Постановою № 209 скасовано вимогу використання нотаріальних бланків при засвідченні довіреностей та заповітів, а також засвідченні справжності підпису на документах. Передбачено обмеження доступу нотаріусів до державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в адміністративно-територіальних одиницях, перелік яких затверджується Міністерством юстиції. При цьому, нотаріуси продовжують забезпечувати надання юридичних послуг в умовах воєнного стану, враховуючи встановлені обмеження та спеціальні умови [7].

Отже, у військовий період в Україні публічно-правовий статус нотаріуса набуває особливого значення та включає ряд специфічних аспектів щодо представництва публічних інтересів та здійснення незалежної професійної діяльності. Нотаріус виступаючи від імені держави, забезпечуючи реалізацію публічних інтере-

сів у сфері правосуддя та правозастосування. У той же час, він здійснює свою діяльність як представник вільної юридичної професії, зберігаючи незалежність у прийнятті рішень та наданні правових консультацій. Нотаріуси продовжують здійснювати свою професійну діяльність, забезпечуючи надання публічних нотаріальних послуг. Це включає посвідчення прав та фактів, які мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій, а також реєстраційні послуги. Однак, в умовах воєнного стану нотаріальні дії можуть бути обмежені та піддаватися спеціальним правилам. Зокрема був введений мораторій на здійснення нотаріальних дій для осіб резидентів росії. Також можуть бути встановлені спеціальні процедури для засвідчення справжності підписів та обмеження доступу до деяких державних реєстрів. Нотаріуси в умовах воєнного стану продовжують забезпечувати захист інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства і держави, що включає надання необхідної підтримки громадянам та бізнесу, а також забезпечення стабільності юридичної системи у складних умовах конфлікту.

Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року №164 встановлено особливості проведення нотаріальних дій у період воєнного стану та після його припинення або скасування: Незавершені нотаріальні дії за зверненням осіб, пов'язаних з державою-агресором, зупиняються. Ці обмеження не поширюються на юридичних осіб та певні види нотаріальних дій, які визначені законодавством. Відомості про підтвердження або спростування посвідчення довіреностей, які були викладені на білих аркушах паперу та посвідчені нотаріусом, надаються заінтересованим особам протягом двох робочих днів. У випадку загрози неправомірного вилучення або втрати спеціальних бланків нотаріальних документів, які не були використані, такі бланки під-

¹ Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану. Постанова Кабінет Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>

лягають невідкладному знищенню. Подання акту про це та повідомлення про неправомірне вилучення або втрату здійснюється відповідно до встановленої процедури. Зазначена постанова регулює нотаріальну діяльність в умовах воєнного стану з метою забезпечення національної безпеки та оборони України [8].

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року № 480 внесено зміни до деяких постанов щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів в умовах воєнного стану. Зокрема було внесено зміни до переліку документів, за якими провадиться стягнення заборгованості у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів. Уточнено умови проведення нотаріальних дій у період воєнного стану, зокрема щодо обмежень на звернення за вчиненням нотаріальних дій осіб, пов'язаних з державою-агресором. Зазначено, що доступ до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, надається користувачам за їх зверненнями до технічного адміністратора таких реєстрів у встановленому законодавством порядку. Ці зміни спрямовані на підвищення ефективності регулювання нотаріальної діяльності та забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану [9].

У випадку загрози неправомірного вилучення або втрати печатки приватного чи державного нотаріуса, печатка підлягає невідкладному знищенню. Акт про це складається, а засвідчена підписом нотаріуса копія подається відповідному територіальному органу Міністерства юстиції протягом двох робочих днів після складення акта. Дозволяється передача спеціальних бланків нотаріальних документів між нотаріусами, в тому числі поза межами нотаріального округу, зі складенням акта приймання-передачі. Копія акта засвідчується підписом та печаткою одного з нотаріусів

і подається державному підприємству “Національні інформаційні системи” або його філії протягом двох робочих днів після складення акта. Законодавством встановлюється строк для внесення нотаріусом відомостей до єдиних та державних реєстрів, що функціонують у системі Міністерства юстиції. Цей строк може продовжуватися на час неналежного функціонування реєстрів, підтвердженого державним підприємством “Національні інформаційні системи”. Забороняється видача виконавчих написів на кредитних договорах, які не мають нотаріального посвідчення. У воєнний час довіреності та заповіти, за винятком певних видів, можуть бути посвідчені командиром (начальником) відповідних військових, правоохоронних або цивільних формувань. Після цього вони передаються до Міністерства юстиції для реєстрації в Єдиному реєстрі довіреностей або Спадковому реєстрі. Посвідчені довіреності і заповіти реєструються командирами (начальниками) військових, правоохоронних або цивільних формувань та передаються до нотаріусів для подальшої реєстрації та зберігання у відповідних державних архівах [10].

Висновки: Отже, в умовах воєнного стану в Україні адміністративно-правовий статус нотаріуса набуває ряду особливостей, коли вони здійснюють свою діяльність з урахуванням встановлених обмежень та спеціальних правил, які визначаються Урядом та Міністерством юстиції України для забезпечення національної безпеки та оборони країни. У разі загрози неправомірного вилучення або втрати спеціальних бланків нотаріальних документів або печатки нотаріуса, встановлені спеціальні процедури їх негайного знищення. Внесені зміни до нормативно-правових, що регулюють діяльність нотаріусів, стосуються переліку документів, за якими провадиться стягнення заборгованості, обмежень на звернення за вчиненням нотаріальних дій осіб,

пов'язаних з державою-агресором, а також умов доступу до реєстрів та процедур їх використання. Підвищується увага до збереження та передачі документів та даних відповідно до встановлених процедур та термінів, що може включати подання актів про знищення бланків та печаток, передачу документів до державних архівів тощо.

У статті досліджено особливості адміністративно-правового статусу нотаріуса в Україні в період воєнного стану. Загальний зміст адміністративно-правового статусу нотаріуса включає порядок та підстави виникнення його професійної правосуб'єктності, а також права та обов'язки при здійсненні нотаріальних та інших дій, передбачених законодавством. В умовах воєнного стану особливе значення набуває публічно-правовий статус нотаріуса, який включає ряд специфічних аспектів щодо представництва публічних інтересів та здійснення незалежної професійної діяльності. Нотаріуси, виступаючи від імені держави, забезпечують реалізацію публічних інтересів у сфері правосуддя та правозастосування, продовжуючи здійснювати свою професійну діяльність, яка включає посвідчення прав та фактів з юридичним значенням, вчинення інших нотаріальних дій та реєстраційні послуги. Проте, в умовах воєнного стану нотаріальні дії можуть бути обмежені та піддаватися спеціальним правилам, зокрема, введено мораторій на здійснення нотаріальних дій для осіб резидентів росії. Зазначено, що в умовах воєнного стану в Україні адміністративно-правовий статус нотаріуса має ряд особливостей, у тому числі враховується встановлені обмеження та спеціальні правила, які визначаються урядом та Міністерством юстиції України для забезпечення національної без-

пеки та оборони країни. У випадку загрози неправомірного вилучення або втрати спеціальних бланків нотаріальних документів або печатки нотаріуса, передбачені спеціальні процедури їх негайного знищення. Також внесені зміни до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність нотаріусів, стосуються переліку документів, за якими провадиться стягнення заборгованості, обмежень на звернення за вчиненням нотаріальних дій осіб, пов'язаних з державою-агресором, а також умов доступу до реєстрів та процедур їх використання. Підвищується увага до збереження та передачі документів та даних відповідно до встановлених процедур та термінів, що може включати подання актів про знищення бланків та печаток, передачу документів до державних архівів та інші заходи.

Ключові слова: національна безпека України, нотаріальні дії, печатка та бланки нотаріуса, послуга, правосуб'єктність, процедура, публічне адміністрування, публічний інтересів, реєстр.

Rozsokha S. Peculiarities of the administrative law status of a notary under martial law in Ukraine

The article elucidates the peculiarities of the administrative-legal status of a notary in Ukraine during a state of war. It is generalized that the general content of the administrative-legal status of a notary encompasses the procedure and grounds for the emergence of their professional legal subjectivity, as well as their rights and obligations in carrying out notarial and other actions provided by legislation. It is clarified that in the conditions of a state of war, the peculiarities of the public-law status of a notary acquire special significance, including a series of specific aspects regarding the representation of public interests and the conduct of

independent professional activities. Acting on behalf of the state, they ensure the realization of public interests in the field of justice and legal application, continuing to carry out their professional activities, which include certifying rights and facts of legal significance, performing other notarial acts, and registration services. However, in the conditions of a state of war, notarial actions may be restricted and subject to special rules. A moratorium on performing notarial acts for residents of Russia has been introduced. It is proven that in the conditions of a state of war in Ukraine, the administrative-legal status of a notary acquires a few peculiarities when they carry out their activities considering the established restrictions and special rules, which are determined by the Government and the Ministry of Justice of Ukraine to ensure national security and defense of the country. In case of a threat of unlawful seizure or loss of special blanks of notarial documents or the seal of the notary, special procedures for their immediate destruction are established. The amendments to the regulatory legal acts regulating the activities of notaries concern the list of documents for which debt recovery is carried out, restrictions on applying for notarial actions by persons associated with an aggressor state, as well as conditions for access to registers and procedures for their use. Attention is paid to the preservation and transfer of documents and data in accordance with established procedures and terms, which may include submission of acts on the destruction of blanks and seals, transfer of documents to state archives, etc. Key words: national security of Ukraine, notarial actions, seal and blanks of the notary, service, legal subjectivity, procedure, public administration, public interests, register.

Key words: national security of Ukraine, notarial actions, notary seal and blanks, public administration, public interests, register, service, legal subjectivity, procedure.

Література

1. Гумін, О. М., Пряхін, Є. В. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. Наше право. № 5. 2014. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5312/1/%D0%9F%D1%80%D1%8F%D1%85%D1%96%D0%BD%20Nashp_2014_5_7.pdf
2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383
3. Лила-Барська А. В. Про публічно-правовий статус нотаріуса в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 1. 2023. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2023/21.pdf
4. Марищук С. Щодо питання про публічний характер правового статусу нотаріуса: нормативно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал № 9. 2022. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/170.pdf
5. Як працює нотаріат в умовах воєнного стану. Державні сайти України. 2022. URL: <https://kremenets.te.gov.ua/news/уак-працує-нотаріат-в-умовах-воєнного-стану>
6. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану. Постанова Кабінет Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
7. Особливості роботи нотаріусів у період воєнного стану. Ліга Закон. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/210739_osobliivost-roboti-notarusiv-u-period-voynnogo-stanu
8. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану. Постанова Кабінет Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#Text>
- 10/ Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану. Постанова Кабінет Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>

О. Сафончик,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЩО ВИНИКАЮТЬ З ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ З ОХОРОНИ МАЙНА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Вступ. Послуги за доктриною цивільного права визначені як дії суб'єктів цивільного права, які задовольняють потреби інших осіб. Наразі, у цивільних відносинах, саме послуги виступають одними з найпоширеніших об'єктів вказаних відносин, що зумовлено значним попитом серед учасників цивільних відносин та різноманітністю договорів «про надання послуг». Звертається увага на те, що потреба належного збереження, забезпечення цілісності, а також недоторканності майна, існувала завжди. У зв'язку із вказаними потребами, виникали й відповідні цивільні правовідносини, що базуються на зобов'язаннях стосовно надання послуг із збереження майна та речей, а також щодо їх належної охорони. З цією метою укладались відповідні договори «надання послуг з охорони», «надання послуг щодо збереження ввіреного майна», тощо. На теперішній час, надання послуг з «охорони» і «зберігання», продовжують свій розвиток, при цьому умови надання таких послуг удосконалюються відповідно до інтересів та потреб учасників цивільних правовідносин у договорах «про надання послуг». В свою чергу, зазначені розвиток та удосконалення постійно вимагають ефективне правове регулювання з одночасним узгодженням підходів до тлумачення

і застосування зазначених правових конструкцій.

Необхідність застосування додаткових заходів щодо захисту майнових і немайнових прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин зумовлюється зростанням в останній час загрози протиправних посягань на життя, здоров'я громадян, у тому числі на майно фізичних та юридичних осіб, включно із загрозою військової агресії РФ та терористичних актів. Цей захист забезпечується шляхом укладання договорів «охорони об'єктів» та/або «охорони майна». Становленню договірних відносин щодо охорони, а також становлення розвитку ефективного правового регулювання зазначених договірних відносин, сприяло проведення кодифікації цивільного законодавства, під час чого договори охорони виокремлено в якості різновиду договору зберігання. Також слід звернути увагу на те, що попит на укладання договорів охорони зумовлюється зацікавленістю суб'єктів цивільних правовідносин у забезпеченні своєї безпеки, а також захисті їх майнових і немайнових прав.

У вітчизняній доктрині цивільного права значна кількість досліджень присвячена питанням юридичної характеристики договорів «про надання послуг», зокрема договорів зберігання

і охорони, змісту зобов'язальних правовідносин із вказаних договорів, а також визначенню особливостей і функцій кожної із вказаних договірних конструкцій. Основна увага наукових досліджень зосереджується на проведенні теоретико-правового аналізу саме юридичної природи зазначених договорів, їх окремії характеристики та визначенні місця у системі цивільних зобов'язань. Водночас, у наукових колах, недостатньо висвітлюються питання: співвідношення і розмежування договорів «охорони» і «зберігання»; питання належного застосування вказаних договорів на практиці; тощо. Дослідження правової характеристики договорів «охорони» і «зберігання», у тому числі й окремих аспектів розмежування вказаних договорів проводили такі науковці, як: Н. М. Бойко, Т. В. Водоп'ян, А. М. Демчук, С. С. Довбій, А. Г. Донець, Д. В. Козир, Р. А. Майданик, К. М. Некіт, О. І. Панченко, І. В. Спасибо-Фатеева, О. В. Тичковська, Є. О. Харитонов, О. С. Юнін, В. Л. Яроцький, та інші науковці.

Виклад основного матеріалу.

На сучасному українському ринку охоронних послуг існують поліція охорони та приватні охоронні структури, які отримали ліцензії на право провадження охоронної діяльності відповідно до законодавства.

Охорону окремих об'єктів згідно з законодавством України забезпечують відповідні публічні юридичні особи та їхні структурні підрозділи, зокрема: правоохоронні органи; органи охорони державного кордону; з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України; служби морської безпеки; підрозділи відомчих охорони та воєнізованої охорона; спеціалізовані охоронні підприємства. На сьогодні, провідну позицію на ринку надання послуг з охорони, завдяки своїм перевагам, займає поліція охорони.

З прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня

1993 року № 615 «Про заходи щодо вдосконалення охорони об'єктів державної та інших форм власності» (втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 року № 975 «Про затвердження категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах»), почалася сучасна історія договорів охорони. Попередня постанова, для охорони нерухомих об'єктів та іншого майна, забезпечення особистої безпеки громадян, технічного захист інформації, на договірних засадах передбачала створення Державної служби охорони. У подальшому, з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» (статті 23), та прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 року № 975, здійснення охорони об'єктів, майна та фізичної охорони громадян, на підставі укладення відповідних договорів охорони, було покладено на підрозділи поліції охорони.

В подальшому, сфера застосування охоронних послуг значно розширилася після відмови держави від монополізму у сфері охоронної діяльності, з прийняттям законодавчих актів, регламентуючих цивільні відносини щодо власності, господарської та підприємницької діяльності, а також з появою нових суб'єктів вказаної діяльності. Отже, договір про надання послуг з охорони, вийшов за рамки вузьковідомчого застосування і став загальним договором у цивільній сфері. У Цивільному кодексі України договір охорони з'явився в якості окремого виду договірних зобов'язань (стаття 978 ЦК України).

Це є прикладом того, що система договорів буде і надалі розширюватися, включаючи нові види, регулювання яких спочатку закріплюватиметься в нормативних актах, а згодом переміщуватиметься в кодифіковані акти [1, с. 140].

У частині 2 статті 3 Конституції України визначено, що: «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [2]. Отже, головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Право на власність виступає одним з найважливіших прав громадян, а тому охорона майна фізичних та юридичних осіб здійснюється державними органами виконавчої влади, включаючи правоохоронні органи в межах їх компетенції. Положеннями пункту 20 частини 1 статті 23 Закону України «Про Національну поліцію України» визначено, що: «поліція здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності» [3]. Для виконання зазначеного завдання новостворений орган – Національна поліція України з 04 липня 2015 року розпочав свою діяльність, а вже з 07 листопада 2015 року, після завершення етапу переатестації та відбору кандидатів на службу в поліції, розпочала свою діяльність й поліція охорони, як один із структурних підрозділів Національної поліції України (пункт четвертий частини третьої стаття 13 Закону України «Про Національну поліцію»).

З огляду на розповсюдження договору «про охорону» законодавець вживає відповідних заходів щодо належного нормативного регулювання надання охоронних послуг, що призвело до прийняття Закону України «Про охоронну діяльність». Цей закон виокремив три різновиди договору охорони за об'єктом охорони: 1) охорона майна громадян; 2) охорона майна юридичних осіб; 3) охорона фізичних осіб [4]. Ці різновиди договорів відображають основні послуги, які надавалися державною службою охорони (охорона об'єктів, житлових приміщень і фізичних осіб). Як зазначено у Законі: «його дія поширюється на суб'єкти господарювання будь-якої форми власності, створені та зареєстровані на терито-

рії України, що здійснюють охоронну діяльність» [4].

У положеннях статті 978 ЦК України договір охорони визначається як: «договір, за яким охоронець, що є суб'єктом підприємницької діяльності, зобов'язується забезпечити недоторканність особи чи майна, що охороняються» [5]. При цьому, звертається увага на те, що: «володілець майна, яке підлягає охороні, або особа, яку охороняють, зобов'язуються дотримуватися передбачених умовами договору правил особистої та майнової безпеки і, у певні строки, загалом раз на місяць, сплачувати встановлену плату за надання послуг з охорони».

Більшість науковців зазначають, щоб «договір охорони слід вважати різновидом договору про надання послуг, а укладення таких договорів регулюється правовими нормами, які визначають порядок укладення цивільних договорів з урахуванням спеціального законодавства» [6, с. 245].

Різні варіації договору охорони включають угоди про захист об'єктів, майна в житлових приміщеннях громадян, вантажів, грошей, а також захист фізичних осіб. Учасниками таких договорів є клієнт і охоронець. Лише суб'єкти підприємницької діяльності, такі як спеціалізовані охоронні компанії або Департамент поліції охорони, які мають відповідні ліцензії, можуть діяти як охоронці і укласти такі правочини. Це двосторонні угоди з оплатою, для яких обов'язкова письмова форма.

Договір охорони знаходиться під розділом 66 «Зберігання» ЦК України, хоча законодавство майже не регулює його окремо, вважаючи, що загальні правила зберігання мають застосовуватися до нього. Хоча обидва типи договорів мають спільну мету – зберегти майно власника, договір охорони має свої унікальні риси, які виправдовують його розгляд як окремий цивільно-правовий договір: 1) особливий склад учасників

а саме – запобігання певним подіям щодо об'єкта охорони (крадіжка, збройний напад тощо). Хоча й існує наукова думка про те, що такі критерії відсутні, бо є не достатньо чіткими. Охорона, як більш професійна сторона у таких правовідносинах, повинна обрати оптимальні способи та заходи, які виключатимуть настання тих негативних наслідків, яких прагне уникнути замовник. Відсутність таких негативних наслідків є свідченням якості наданих послуг.

Звертається у вага на те, що договір охорони має певну схожість з договором підряду, зокрема, за договором підряду, в інтересах іншої сторони договору, за винагороду виконується певна робота за замовленням, тоді як за договором охорони, за винагороду надаються фактичні послуги. При цьому, у вказаних договорах відрізняються мета і результати. Так, якщо результатом виконання договору підряду виступає відновлення чи покращення властивостей майна (речі), або створення нової речі, то за договором охорони нові матеріальні цінності не створюються, а лише забезпечується збереження існуючих майна і матеріальних об'єктів.

У науковій літературі звертається увага на те, що: «не дивлячись на схожість договорів «охорони» з договорами «страхування», вказані види договорів мають певні відмінності у зобов'язаннях, передбачених їх положеннями, зокрема договір охорони не є алеаторним, хоча виконавець (охоронець, підрозділ або підприємство охорони) зобов'язаний відшкодувати заподіяні замовнику збитки, які виникли у результаті настання визначених у договорі подій, а за договорами страхування, виникає невідповідність між розміром відшкодування та розміром сплачених страхових внесків: якщо страхова подія не настає, страхувальник втрачає внески, а у разі її настання розмір страхових внесків не завжди покриває розмір виплаченого відшкодування» [8, с. 280-289]. У дого-

ворі охорони замовник сплачує за фактично надані послуги, а право на відшкодування збитків, заподіяних майну, що охороняється, виникає лише у разі неналежного виконання охороною своїх договірних зобов'язань.

Також, звертаючись до юридичної літератури, зазначається, що: «якщо послуги охорони надаються підрозділами Департаменту поліції охорони, або підрозділами недержавних охоронних структур, то правовідносини між виконавцем та замовником регламентуються спеціальними відомчими нормативними актами так-як виконавець має право на носіння та використання вогнепальної зброї, оснащується спеціальними засобами поліцейського примусу та індивідуального захисту, при цьому підрозділи недержавних структур, які мають право укладати договори з надання послуг з охорони, можуть використовувати вогнепальну спортивну та мисливську зброю, і також оснащуватися спеціальними засобами індивідуального захисту та активної оборони» [8, с. 288-289].

Принагідно, розмір оплати за надання послуг з охорони майна або особи, визначається сторонами договору охорони на підставі розрахунку, який додається до цього договору, і залежить від категорії охороняемого об'єкта, характеру здійснення охорони, тривалості договору, а також від залучених сил і засобів охорони. Охоронець несе матеріальну відповідальність за збитки, спричинені розкраданням майна або його знищенням чи псуванням, а також пожежами або іншими причинами з вини охорони. Також, до збитків, які підлягають відшкодуванню, включаються: вартість викраденого або знищеного майна; розмір зниження вартості пошкодженого майна; витрати на відновлення пошкодженого майна; сума викраденого майна, тощо. Тут звертається увага на те, що виконавець (підрозділ охорони), відшкодовує лише прямі збитки, при цьому відшкодуванню не підлягають втрачені доходи замовника.

договорів про надання послуг; спільна мета – забезпечення збереження майна власника.

Однак за єдиною спрямованістю цих договорів криється їх істотна відмінність. Згідно з договором зберігання, зберігач зобов'язаний зберігати річ, передану йому замовником, і повернути її у схоронності, вживаючи всіх необхідних заходів, щоб забезпечити її безпеку, включаючи дотримання протипожежних, санітарних, охоронних правил. З іншого боку, договір охорони спрямований на забезпечення недоторканності особи чи майна, тобто виконавець зобов'язаний захищати об'єкт від протиправних посягань, залишаючи його у володінні та користуванні власника. Крім того, виконавець не зобов'язаний створювати спеціальні умови для утримання майна, оскільки його завдання полягає у забезпеченні безпеки об'єкта від посягань третіх осіб.

Друга відмінність між договором зберігання і договором охорони полягає у їхньому предметі. Предметом зберігання можуть бути лише рухомі речі, такі як товари, автотранспортні засоби, цінні папери, дорогоцінні метали і камені, інші коштовності та документи, які не вилучені з цивільного обороту. Гроші також можуть бути передані на зберігання, якщо вони не знеособлені. Нерухомі речі можуть бути предметом охорони, але не зберігання. За договором охорони також забезпечується недоторканність особи.

Статтею 946 ЦК України передбачено, що: «договір зберігання може бути оплатним або безоплатним». При цьому статтею 978 ЦК України передбачено, що: «договір охорони є оплатним, зокрема володілець майна або особа, яку охороняють, зобов'язані щомісячно сплачувати охоронцю встановлену плату».

Наступна відмінність полягає у особах, що здійснюють зберігання та охорону. Згідно з положеннями ЦК України, зберігач може бути як

суб'єктом підприємницької діяльності (професійним зберігачем), так і фізичною особою, яка здійснює зберігання, наприклад, як товариська послуга. Однак охоронець завжди є суб'єктом підприємницької діяльності.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, можна дійти висновку про те, що договір охорони слід розглядати в якості окремого виду договору про надання послуг, а не як спеціальний вид договору про зберігання. До особливостей договору охорони, слід відносити: його спрямованість на забезпечення недоторканності особи або майна; обов'язки за договором виникають як у виконавця – охоронця, так і у власника майна, яке є об'єктом охорони або особи, яка охороняється, які зобов'язані дотримуватися угоджених правил особистої або майнової безпеки і сплачувати у встановлені строки виконавцю встановлену плату (стаття 978 ЦК України). Специфіка охоронних послуг передбачає їх надання на професійному рівні, а отже, вимагає обов'язкової професійності охоронця.

Крім того, згідно з пунктом 30 частини 1 статті 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [9], охоронна діяльність підлягає ліцензуванню. Це пов'язано з тим, що підприємницька діяльність у сфері надання послуг з охорони пов'язана з благами, які мають важливе значення для людини: життям, здоров'ям, приватною власністю, а також значними майновими інтересами як фізичних, так і юридичних осіб [10]. Отже погоджуємося з поглядами вчених і вважаємо, що законодавцю дійсно слід виділити договір охорони, оскільки його мета полягає не стільки в забезпеченні схоронності майна, скільки в забезпеченні його захисту від протиправних посягань третіх осіб.

Також нами визначено, що поліція охорони забезпечує безпеку майна громадян та фізичних осіб на підставі договору, укладеного з вимо-

security contract is not a contract of aleatory, i.e., under a security contract, the customer pays for the services actually rendered, and the right to compensation for damages caused to the protected property arises only in the event of improper performance by the security guard of his contractual obligations.

Special attention is paid to the general issues related to a security contract concluded in accordance with the provisions of the Civil Code of Ukraine; a comparative analysis is made with a storage contract. The author argues that a security contract should be considered not as a special case of storage but as an independent type of a service contract.

It is marked that a contract for protection of a person or property could be classified as a specific type of storage contract. Indeed, security and storage contracts have common features: both types of contracts are classified as service contracts; they are united by a common goal – to ensure the safety of the owner's property.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, law of obligations, obligations, contractual obligations, civil law contract, services, property protection, property.

Література

1. Договір як універсальна форма правового регулювання: монографія / За

заг. ред. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 399 с.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07 2015р. Відомості Верховної Ради. 2015, № 40-41, ст.379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

4. Про охоронну діяльність: Закон України від 22.03. 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4616-17>

5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

6. Договірне регулювання приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: монографія / За заг. ред. акад. НАПрН України О. Д. Крупчана; наук. ред. А. Б. Гриняк. К., 2017. 334 с.

7. Заїка Ю. О. Договір охорони // Цивільне право України. Особлива частина: підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика; 4-те вид., стереотип. К.: Юрінком Інтер, 2014, С. 701–714.

8. Українське цивільне право: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. / За ред. Ю. О. Заїки. К.: ЦУЛ, 2014. 358 с.

9. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон від 02 .03. 2015 року № 222-VIII. II URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

10. Цивільне право України. Особлива частина: підручник; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. 5-те вид., стер. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 1173 с.

УДК 349.3:[349.22:331.526]

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.28>**С. Сільченко,**

кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

О. Серeda,

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ

Постановка проблеми. Функціонування національної системи соціального захисту породжує значну кількість соціально-правових відносин, учасниками яких виступають різноманітні суб'єкти. Основними з них є органи, що здійснюють соціальне забезпечення та його отримувачі, якими є фізичні особи та у деяких випадках – сім'ї. Важливими учасниками цієї системи є роботодавці, які переважно виступають страхувальниками в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також надають сервісні послуги, пов'язані з реалізацією застрахованими тих чи інших соціальних прав.

Окреме місце серед учасників соціально-забезпечувальних відносин посідають самозайняті особи, чий правовий статус є досить специфічним. З одного боку, як і будь-які фізичні особи вони перебувають у сфері впливу соціальних ризиків і можуть потребувати надання певного виду соціального забезпечення. З іншого боку, подекуди вони виступають у якості роботодавців, страхувальників щодо найманих працівників та відносно себе, а також можуть безпосередньо надавати у якості соціального забезпечення певні блага.

Не ставлячи на меті завдання здійснити комплексний правовий аналіз соціально-правового становища самозайнятих осіб, зосередимо свою увагу на особливостях прояву соціального ризику безробіття як підстави отримання самозайнятими особами соціального забезпечення.

Метою дослідження є проведення теоретичного дослідження природи та особливостей соціального ризику безробіття, який може створювати загрози соціальному благополуччю самозайнятих осіб і спричинити їх соціальну незабезпеченість. Досягнення цієї мети передбачає реалізацію наступних завдань: окреслення ключових складників соціально-правового статусу самозайнятої особи у діалектичному зв'язку з їх роллю у формуванні та перерозподілі суспільного продукту, що використовується для надання соціального забезпечення; проаналізувати проблему зайнятості самозайнятих осіб та специфіку ризику безробіття та бідності через втрату відповідного заняття, що і забезпечує дохід завдяки цій зайнятості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правовий статус самозайнятої особи як специфічного

суб'єкта права, у тому числі й права соціального забезпечення, неодноразово був на вістрі наукового пошуку учених-правників. Відповідні наукові праці зачіпають різноманітні аспекти правового становища самозайнятих осіб як учасників цивільних, господарських, податкових, зовнішньоекономічних, трудових відносин, відносин у сфері соціального захисту. Означені питання у своїх роботах висвітлювали Т. Жовнір, С. Іванова, О. Кравчук, О. Мульгіна, В. Радінська, А. Сазовнова, Ю. Таракан та інші. Проблеми соціальних ризиків у праві соціального забезпечення досліджували такі вчені, як Н. Болотіна, С. Сінчук, С. Сільченко, Б. Сташків, Г. Яковлева.

Виклад основного матеріалу. Легальне визначення поняття самозайнята особа містить Податковий кодекс України. Так, відповідно до п. 14.1.226. ст. 14 ПК України [1] такою особою вважається платник податку, який є фізичною особою – підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. У свою чергу, незалежна професійна діяльність – це участь фізичної особи у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, приватних виконавців, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем (за виключенням випадку, передбаченого пунктом 65,9 статті 65 цього Кодексу) та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб.

Крім того, для характеристики самозайнятих осіб чинне законодав-

ства використовує категорію «особа, яка забезпечує себе роботою самостійно», що передбачено ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення» [2], абз. 4 п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [3].

У науковій літературі передусім звертають увагу на економіко-господарський аспект статусу самозайнятих осіб. Цілком зрозуміло, що фізичні особи – підприємці є суб'єктами господарювання. Діяльність осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю, має деякі спільні риси з господарською діяльністю, зокрема: виконання робіт та надання послуг для задоволення потреб інших осіб; передачу зазначених благ іншим особам на платній основі; професійні засади здійснення такої діяльності; поєднання приватних інтересів виконавця послуг та публічних інтересів в отриманні певних благ; значний рівень державного регулювання. І хоча зазначені особи не мають статусу суб'єкта господарювання, водночас для здійснення деяких видів такої діяльності необхідно отримати спеціальні дозволи, сертифікати [4, с. 128].

Вочевидь, для деяких самозайнятих осіб ведення господарської діяльності взагалі не можливо поєднувати з їх статусом, наприклад, для нотаріусів. Так, відповідно до ч. 4 ст. 3 Закону України «Про нотаріат», нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім виконання функції медіатора, викладацької, наукової і творчої діяльності, реєстрації підписувачів згідно із законодавством у сфері електронних довірчих послуг, а також діяльності у професійному самоврядуванні нотаріусів [5]. Докладний аналіз і розмежування

люється нарівні з іншими фізичними особами, тож пільги чи додаткові гарантії у наданні соціального забезпечення особі у зв'язку з її самостійною зайнятістю в законодавстві відсутні. Передумовами для отримання соціального забезпечення самозайнятою особою є: її участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування за відповідним видом; набуття та належним чином здійснене підтвердження факту потрапляння під дію певного спеціального соціального ризику. Втім, самозайнята особа з більшою вірогідністю може зазнавати дії окремих соціальних ризиків – втрати засобів до існування у зв'язку з банкрутством, неефективністю своєї підприємницької чи професійної діяльності, нещасного випадку під час здійснення наведеної діяльності, тимчасовою непрацездатністю тощо [10, с. 66, 68].

Існування специфічних видів соціального ризику по відношенню до самозанятих осіб є визначальним у характеристиці їх правового становища як суб'єктів права соціального забезпечення. Саме ця обставина вирізняє їх серед інших фізичних осіб.

Очевидно, що соціальні ризики є неодмінними супутниками життя людини як живої істоти, котра постійно перебуває на перехресті різноманітних суспільних зв'язків протягом свого життя. Саме суспільне життя опосередковує той стан речей, коли «з рук суспільства людина може отримати усі основні блага, які є конче необхідними для її нормального існування і розвитку» [11, с. 20]. У широкому розумінні усі ризики, які спіткають людину протягом усього періоду її життя, є соціальними, адже вони зумовлені суспільним буттям особи. Проте серед них виділяється група ризиків, які є соціальними у власному розумінні цього слова як цілком конкретні життєві обставини [12, с. 39]. Соціальний характер ризику зумовлений відповідним соціальним становищем людини у системі суспільних

відносин, тією роллю, яку він відіграє в економіці, виступаючи працівником, роботодавцем чи не виконуючи жодної суспільно-корисної діяльності. По суті ризик зачіпає найбільші цінності, які має людина, зокрема її життя, здоров'я, звичний спосіб життя, родинні відносини, добробут тощо.

Соціальні ризики не можна розглядати виключно як наслідки причин природного або технологічного плану, а також індивідуальних біологічних або поведінкових особливостей окремої людини. Вони сприймаються розглядаються як небезпека, що виникає і проявляється саме в соціальній сфері, негативно впливаючи на життєдіяльність окремих осіб.

Традиційно характеристика соціальних ризиків у праві соціального забезпечення ґрунтується на широкому та вузькому їх розумінні. У першому випадку ризик є таким, що реалізується в суспільстві, а в другому – пов'язаний з умовами життєдіяльності людини [13, с. 248, 249; 14, с. 51, 52]. Крім того, реалізований соціальний ризик виступає юридичним фактом, з яким пов'язується виникнення права особи на той чи інший вид соціального забезпечення. Справедливим у цьому зв'язку є погляд С. Синчук, яка визначає соціальний ризик як закріплену законодавством та визнану суспільством соціально значимою обставину об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їх сімей) можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування чи потребують додаткового матеріального забезпечення та не можуть самостійно її уникнути [15, с. 55, 56].

Розглядаючи соціальні ризики у нерозривному зв'язку з їх носієм – людиною та людською спільнотою, можемо відзначити, що вони зачіпають усі прошарки суспільства, проте, враховуючи предмет нашого дослідження, можна стверджувати, що самозайняті особи можуть не лише потрапляти під дію соціальних ризи-

ків як будь-хто з людей, але й можуть самі їх створювати. Причому негативні наслідки таких ризиків стосуватимуться як самих цих осіб, так і до прикладу найманих працівників, з якими самозайняті перебувають у трудових відносинах. Це, зокрема, стосується ризику безробіття, професійного ризику стати жертвою нещасного випадку. Навіть доволі універсальний ризик бідності цілком може стосуватися самозайнятих осіб через незадовільну організацію власної господарської діяльності та відсутність достатнього доходу для нормального існування.

Важливою рисою соціальних ризиків, що стосуються самозайнятих осіб є те, що убезпечитися самостійно від їх дії дуже складно, адже вони детерміновані цілим комплексом соціально-економічних, суспільно-політичних, технологічних та інших умов, зумовлюють страх людини за своє майбутнє, спричинений неможливістю задовольнити значимі для людини потреби.

Натомість свідомі дії, спрямовані на настання соціально незабезпеченості самозайнятої особи, також можуть породжувати стан незабезпеченості, але чи завжди такі дії можуть вважатися суспільно значимим соціальним ризиком. Одна справа, коли жінка, бажаючи стати матір'ю, на певний час припиняє підприємницьку чи адвокатську діяльність. Приймаючи участь у загальнообов'язковому соціальному страхуванні, така особа може знизити наслідки втрати доходу через народження і необхідність догляду за дитиною, отримуючи допомогу по вагітності та пологах. Інша справа, коли людина свідомо припиняє свою творчу або іншу діяльність через втрату мотивації. Фактично вона стає безробітною, але чи є це безробіття вимушеним? Схожа ситуація стосується ризику неплатоспроможності, який може настати через недостатній досвід або відсутність достатньої підприємницької ініціативи.

У зв'язку із зазначеним актуальним стає з'ясування сутності ризику безробіття, який перебуває у діалектичному зв'язку зі спеціальною правосуб'єктністю самозайнятої особи, пов'язаною з веденням підприємницької, незалежної професійної діяльності.

На думку О. Мульгіної самостійна зайнятість є важливою формою виживання населення в умовах безробіття та низького рівня оплати найманої праці. Її сутність полягає в тому, що людина сама знаходить для себе джерело доходів, забезпечує адекватні її потребам рівень і умови життя в результаті економічної діяльності, яка регламентована суспільними та економічними нормами [16, с. 193]. Ю. Остапенко наголошує, що самозайняті особи – це фізичні особи, які реалізують право на вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності шляхом здійснення незалежної трудової діяльності з її реєстрацією у порядку, встановленому чинним законодавством України, в межах якої вони набувають відповідного правового статусу фізичної особи-підприємця та/або особи, яка здійснює незалежну професійну діяльність [17, с. 7].

Таким чином, окрім самостійності та ініціативності, необхідності виконання формальних вимог, що ставляться державою для регламентації того чи іншого виду діяльності самозайнятої особи, практично усі дослідники наголошують на тому, що самозайнята особа має зареєструвати свою діяльність у компетентних державних органах. Натомість Закон України «Про зайнятість населення», визначаючи категорії зайнятого населення, акцентує увагу саме на процесі діяльності, який за замовчанням приносить дохід для прожиття особі. У ч. 1 ст. 4 Закону слова «працюють», «забезпечують», «проходять» вживаються в теперішньому часі. За термінологією, що використана в цьому нормативному акті, безробітний – особа віком від 15 до 70 років,

яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готова та здатна приступити до роботи.

Далі, цілком логічно можна дійти висновку, що у разі, коли адвокат не має клієнтів, нотаріус – заявників, підприємець – замовлень, які він може виконати, усі вони потрапляють під дію соціального ризику безробіття і потребують соціального захисту. Втім реальність інша.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про зайнятість населення» статус зареєстрованого безробітного може набути особа працездатного віку до призначення пенсії, яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів, готова та здатна приступити до роботи. Серед обов'язків зареєстрованого безробітного за п. 4 ст. 44 зазначеного Закону є обов'язок зареєстрованого безробітного інформувати кар'єрного радника про обставини, які є підставою для припинення реєстрації, визначені частиною першою статті 45 цього Закону.

Також у ч. 2 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [18] встановлено, що застраховані особи, зареєстровані в установленому порядку як безробітні, зобов'язані своєчасно подавати відомості про обставини, що впливають на умови виплати їм забезпечення та надання соціальних послуг.

Основним нормативним актом, який регулює питання надання статусу зареєстрованого безробітного, є Порядок реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу [19]. З урахуванням приписів пунктів 4, 18, 19 цього нормативного акту приходимо до висновку, що набуття статусу зареєстрованого безробітного для самозайнятих осіб передбачає подання до центру зайнятості разом із заявою та іншими,

визначеними Порядком документами, відомостей про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, або документа, що підтверджує припинення останнього виду зайнятості. Окремо для членів особистого селянського господарства, для яких робота в ньому була основним видом зайнятості, передбачено необхідність подання довідки про припинення ведення особистого селянського господарства або вихід з такого господарства, видана сільською, селищною або міською радою за місцезнаходженням земельної ділянки.

Якими ж мають бути документи, що підтверджують припинення зайнятості самозайнятими особами?

Так, якщо розглядати адвокатів, то для отримання статусу безробітного, на нашу думку, їм необхідно зупинити свою адвокатську діяльність, тобто здійснити внесенні зміни до свого профілю в Єдиному реєстрі адвокатів України, зазначивши про зупинення або припинення своєї діяльності та повідомити про це відповідні державні органи (податкову службу), якщо він перебував на відповідному обліку. Цей висновок підтверджується правовою позицією, висловленою Верховним Судом у постанові від 31.05.2018 р. у справі № 750/9213/16-ц [20]. Її суть полягає в тому, що адвокатська діяльність є незалежною професійною діяльністю відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а тому адвокат не може вважатися незайнятою особою з часу отримання ним свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, незалежно від часу взяття його на облік органами Державної фіскальної служби України. Адвокат не скористалася своїм правом і не зупинив дію свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю при реєстрації та у період перебування на обліку як безробітний, а тому, не мав права на отримання статусу безробітного.

Інший підхід Верховний Суд продемонстрував по відношенню до фізичних осіб – підприємців. Так, у постанові від 24.04.2019 р. у справі № 757/17820/17-ц, розглядаючи аналогічний позов, Верховний Суд зауважив, що призначення допомоги по безробіттю пов'язується саме із наявністю/відсутністю роботи (праці) в особи як можливості діяти. Необхідними умовами для визнання особи безробітною і для виплати відповідної грошової допомоги, є не формальна реєстрація особи як суб'єкта підприємницької діяльності, фізичної особи – підприємця чи приватного підприємця, а реальне зайняття підприємницькою діяльністю та отримання доходу (прибутку) від такої діяльності, який необхідний людині для забезпечення її фізичного існування. Відповідно суд відмовив у задоволенні позовних вимог органу Державної служби зайнятості, незважаючи на те, що особа, будучи зареєстрованою у якості фізичної особи – підприємця, не зареєструвала припинення своєї діяльності під час перебування на обліку як безробітний [21].

Аналогічно Верховний Суд вирішує питання стосовно осіб, які укладають цивільно-правові договори під час перебування на обліку як безробітні, якщо вони не отримували доходів за цими договорами або виконували певні обов'язки на громадських засадах.

Порівнюючи незалежну професійну і підприємницьку діяльність фізичних осіб О. Сазонова звертає увагу на те, що спільним для цих самозайнятих осіб є те, що вони здійснюють систематичну діяльність, яка є джерелом їх доходу, не є найманими працівниками (у контексті здійснюваної діяльності, яка дозволяє визначати їх як самозайнятих), отримують дохід від набувачів результатів здійснюваної діяльності, яка дозволяє визначати їх як самозайнятих, можуть як використовувати, так і не використовувати найману працю. А серед головних відмінностей, які мають значення в контексті нашого дослідження, авторка

підкреслює, що незалежна професійна діяльність виступає для особи, яка її здійснює, головним джерелом активних доходів, а для підприємницької діяльності це не обов'язково (зокрема, особа може здійснювати підприємницьку діяльність і перебувати в не пов'язаних із такою підприємницькою діяльністю трудових відносинах, за винятком випадків, встановлених законодавством) [22, с. 76].

Наведені приклади засвідчують суперечність підходів у правозастосуванні законодавства про зайнятість та соціальне страхування на випадок безробіття стосовно окремих категорій самозайнятих осіб. Логічного пояснення того, щоб для набуття статусу безробітного фізичній особі – підприємцю не обов'язково припиняти свою підприємницьку діяльність, а достатньо надати докази неотримання доходу від неї, а адвокату треба зупинити дію свідоцтва про зайняття адвокатською діяльністю – немає. Крім того, яким чином під час звернення за реєстрацією в якості безробітного відповідна особа має доводити цей факт – незрозуміло. Податкові декларації, що демонструють наявність чи відсутність отриманих доходів, стосуються попередніх періодів, а особа, здобуваючи статус безробітного, має засвідчити, що саме на момент звернення вона не має доходів від своєї зайнятості.

Отже, відповідні питання потребують зрозумілого та справедливого вирішення.

Висновки. Механізм соціального захисту самозайнятих осіб, зокрема тих, хто здійснює незалежну професійну діяльність, від безробіття потребує удосконалення, оскільки на даний час породжує різне ставлення з боку державних органів, у тому числі судів, до порядку набуття статусу безробітного цими особами. Слід встановити вичерпний перелік документів, якими особа може підтвердити факт відсутності зайнятості та втрати доходу від неї, що може свідчити про реалізований соціальний ризик безробіття.

У статті розглядаються теоретичні та практичні проблеми застосування законодавства про зайнятість щодо самозайнятих осіб. Наголошується, що самозайняті особи посідають окреме місце серед учасників соціально-забезпечувальних відносин завдяки специфічному статусу. Як інші фізичні особи вони перебувають у сфері впливу соціальних ризиків і можуть потребувати надання певного виду соціального забезпечення. Також вони виступають у якості роботодавців, страхувальників щодо найманих працівників та відносно себе, а також можуть безпосередньо надавати у якості соціального забезпечення певні блага.

Звертається увага на термінологічну різноманітність, притаманну характеристиці самозайнятих осіб. Окрім легального їх визначення, наведеного у п. 14.1.226 ст. 14 Податкового кодексу України, чинне законодавство використовує категорію «особа, яка забезпечує себе роботою самостійно», що, зокрема, передбачено ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення».

Авторами досліджено основні наукові погляди щодо характеристики правового статусу самозайнятих осіб, зумовлені галузевими особливостями правового регулювання. При цьому акцентовано увагу на двоїстості правового становища самозайнятої особи як суб'єкта, що отримує соціальне забезпечення, адже остання може зазнавати негативного впливу соціальних ризиків як і будь-яка інша фізична особа. Натомість існують специфічні соціальні ризики, пов'язані з веденням незалежної професійної чи підприємницької діяльності, передусім ризик безробіття через припинення такої діяльності. Спираючись на наукові здобутки, продемонстровані дослідниками теорії соціальних ризиків

у праві соціального забезпечення, автори наголошують на тому що самозайняті особи можуть не лише потрапляти під дію соціальних ризиків як будь-хто з людей, але й можуть самі їх створювати. Причому негативні наслідки таких ризиків стосуватимуться як самих цих осіб, так і до прикладу найманих працівників, з якими самозайняті перебувають у трудових відносинах. Це, зокрема, стосується ризику безробіття, професійного ризику стати жертвою нещасного випадку. Навіть доволі універсальний ризик бідності цілком може стосуватися самозайнятих осіб через незадовільну організацію власної господарської діяльності та відсутність достатнього доходу для нормального існування. У зв'язку із зазначеним актуальним є з'ясування сутності ризику безробіття, який перебуває у діалектичному зв'язку зі спеціальною правосуб'єктністю самозайнятої особи, пов'язаною з веденням підприємницької, незалежної професійної діяльності.

Констатується суперечність підходів у правозастосуванні законодавства про зайнятість та соціальне страхування на випадок безробіття стосовно окремих категорій самозайнятих осіб у питанні набуття статусу безробітного та можливості отримувати допомогу по безробіттю.

Ключові слова: самозайнята особа, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальний ризик, безробіття, адвокат.

Silchenko S., Sereda O. Problems of social security of self-employed persons regarding unemployment security

This article examines the theoretical and practical problems of applying employment laws to self-employed persons. It is emphasized that self-employed persons occupy a special place

among the participants of social security relations due to their particular status. Like other individuals, they are exposed to social risks and may require the provision of a certain type of social security. They also act as employers, insurers in relation to employees and in relation to themselves, and can also directly provide certain benefits as social security.

Attention is drawn to the terminological diversity inherent in the characteristics of self-employed persons. In addition to their legal definition given in clause 14.1.226. Art. 14 of the Tax Code of Ukraine, the current legislation uses the category "a person who provides for himself with work independently", which, in particular, is provided for in Art. 4 of the Law of Ukraine "On Employment of the Population".

The authors have examined the main scientific views on the characteristics of the legal status of self-employed persons, which are determined by the branch specifics of legal regulation. At the same time, attention is focused on the duality of the legal status of a self-employed person as a subject receiving social security, because the latter can be negatively affected by social risks like any other individual. Relying on scientific achievements shown by researchers of social risk theory in social security law, the authors emphasize that self-employed persons can not only be exposed to social risks like any other person, but can also create them themselves. Moreover, the negative consequences of such risks will affect both these persons themselves and, for example, employees with whom the self-employed are in labor relations. This applies, in particular, to the risk of unemployment, the occupational risk of becoming a victim of an accident. Even a fairly universal risk of impoverishment may affect self-employed persons due to unsatisfactory organization of their own eco-

nomical activities and lack of sufficient income for a normal subsistence. In connection with the aforementioned, it is relevant to find out the essence of the risk of unemployment, which is in a dialectical relationship with the special legal personality of a self-employed person associated with conducting entrepreneurial, independent professional activities.

This article notes the contradiction of approaches in law enforcement of employment and social insurance legislation in case of unemployment in relation to certain categories of self-employed persons regarding the issue of acquiring the status of unemployed and the possibility of receiving unemployment benefits.

Key words: self-employed person, social security, social welfare, social risk, unemployment, lawyer.

Література

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#Text> (дата звернення 10.06.2024).

2. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#top> (дата звернення 10.06.2024).

3. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> (дата звернення 10.06.2024).

4. Пашков В. Діяльність суб'єктів господарювання як об'єкт правового регулювання: проблема кваліфікації. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 1 (64). С. 124–134.

5. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/conv#Text> (дата звернення 10.06.2024).

6. Пристай Т. Самозайняті особи як суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 11. С. 57–60.

7. Жовнір Т. Зміст правового становища самозайнятої особи. Підпри-

- емництво, господарство і право. 2020. № 1. С. 76–81.
8. Жовнір Т. Співвідношення поняття «самозайнята особа» з іншими сумісними правовими категоріями. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 145–149.
9. Таракан Ю. І. Щодо основних соціальних прав самозайнятих осіб. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. № 4. С. 50–53.
10. Жовнір Т. Л. Особливості правового регулювання окремих видів соціального забезпечення самозайнятих осіб. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Вип. 6. Т. 1. С. 65–70.
11. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу). Право України. 2010. № 3. С. 19–23.
12. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми термінів і понять. Право України. 2000. № 4. С. 35–39.
13. Синчук С. М. Щодо питання обґрунтування сфери соціально-забезпечувальних відносин. Вісник Львівського ун-ту ім. Івана Франка. Серія юрид. 2011. Вип. 53. С. 246–254.
14. Яковлева Г. О. До визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. Право та інновації. 2018. № 2. С. 49–53.
15. Синчук С. М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. Право України. 2003. № 3. С. 55–59.
16. Мульгіна О. В. Сучасний стан правового регулювання самостійної зайнятості в Україні. Наук. вісн. Ужгородського національного ун-ту. Сер. Право. 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 191–195.
17. Остапенко Ю. О. Правове регулювання трудової діяльності самозайнятих осіб в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
18. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text> (дата звернення 10.06.2024).
19. Порядок реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 р. № 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2023-%D0%BF#n9> (дата звернення 10.06.2024).
20. Постанова Верховного Суду від 31.05.2018 р. у справі № 750/9213/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74598632> (дата звернення 10.06.2024).
21. Постанова Верховного Суду від 24.04.2019 р. у справі 757/17820/17-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81425639> (дата звернення 10.06.2024).
22. Сазонова А. О. Незалежна професійна діяльність та її співвідношення з підприємницькою діяльністю фізичних осіб. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Сер.: юрид. науки. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 72–78.

УДК 349:004.49

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.29>**О. Скіцько,**кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України**Р. Ширшов,**

Національна академія Служби безпеки України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРОБОРОНИ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН

Вступ. Сьогодні забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів у системі національної безпеки України. Реалізація зазначеного напрямку здійснюється шляхом посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі [1]. Сучасне століття знаменується активним формуванням шостого технологічного укладу та ризиками, з якими стикається цивілізація внаслідок упровадження новітніх технологій [2].

З 2014 року Україна змушена надавати відсіч гібридній російській збройній агресії, в тому числі у кіберпросторі. На теперішній час кіберпростір, разом з іншими фізичними просторами, визнано одним з можливих театрів воєнних дій. Набирає сили тенденція зі створення кібервійськ, до завдань яких належить не лише забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі, що включає виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури противника шляхом руйнування інформаційних систем, які управляють такими об'єктами [1].

Протягом останнього десятиліття все ширше крім більш вузького та технічного терміну «кіберзахист» почав вживатися термін «кібероборона» як частина національної сис-

теми оборони країни. Досягнення належного рівня кібероборони, здатного задовольнити інтереси держави, безпосередньо залежить від якості її законодавчого забезпечення.

Проблематику, пов'язану з правовим забезпеченням кібероборони в Україні, в своїх дослідженнях розглядали О. Бакалинський, С. Вдовенко, Р. Грищук, А. Давидюк, Ю. Даник, В. Докіль, Є. Живилю, Р. Лук'янчук, Д. Пахольченко, В. Тютюнник, С. Фараон, О. Черноног, В. Шеломенцев та інші. Проте, сучасний стан нормативно-правового забезпечення кібероборони України висвітлені фрагментарно.

Метою статті є розкриття особливостей нормативно-правового забезпечення кібероборони України в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Правову основу забезпечення кібероборони України становлять Конституція України, закони України щодо основ національної безпеки, засад внутрішньої і зовнішньої політики, електронних комунікацій, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законодавством, Конвенція про кіберзлочинність, інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові

акти, що приймаються на виконання законів України. Дефініція «кібероборона» закріплена на законодавчому рівні. Зокрема, в Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» зазначено, що кібероборона – сукупність політичних, економічних, соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів, які здійснюються в кіберпросторі та спрямовані на забезпечення захисту суверенітету та обороноздатності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройній агресії [3]. Тобто кібероборона знаходить свій вираз у системі певних заходів у кіберпросторі, спрямованих на захист національної безпеки України. Вона спрямована на забезпечення захисту суверенітету й обороноспроможності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройній агресії.

Водночас, погодимось з науковцями, які доводять, що законодавчо визначена дефініція кібероборони потребує корегування, адже цілком зрозуміло, що політичні, економічні, соціальні, правові, організаційні заходи, які спрямовані на досягнення її мети здійснюються не в кіберпросторі. Тому цілком доцільним виявляється пропозиція визначати кібероборону як сукупність політичних, економічних, соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів, які здійснюються в державі та кіберпросторі й спрямовані на забезпечення захисту її суверенітету та обороноздатності, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройній агресії [4, с. 24].

На сучасному етапі розвитку суспільства законодавче забезпечення кібероборони відбувається як на міжнародному рівні, так і на національному. Базовим міжнародним документом у сфері кібероборони, ратифікованим Верховною Радою

України, є Конвенція про кіберзлочинність [5] (далі – Конвенція). У Конвенції наголошується, що для ефективності боротьби з кіберзлочинністю надважливим є зупинення дій, спрямованих проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживання такими системами, мережами і даними, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за таку поведінку, надання повноважень, достатніх для ефективної боротьби з такими правопорушеннями, зокрема, кримінальними, шляхом сприяння їхньому виявленню, розслідуванню та переслідуванню, як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях, і укладення домовленостей щодо швидкого і надійного міжнародного співробітництва [5].

В національному законодавстві низка нормативно-правових актів створює правове підґрунтя кібероборони. Зокрема, Конституція України, Закони України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність», «Про інформацію», «Про державну таємницю» тощо. Окремі закони безпосередньо встановлюють правові засади кібероборони, а інші – опосередковано, лише в окремій її частині.

Базовим законом щодо кібероборони України є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», що визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забез-

– вплив пандемії COVID-19 на економічну діяльність та соціальну поведінку, що спричинив стрімку трансформацію і організацію значного сегмента суспільних відносин у дистанційному режимі з широким використанням електронних сервісів та інформаційно-комунікаційних систем;

– упровадження нових технологій, цифрових послуг та механізмів електронної взаємодії громадян з державою, що здійснюється безсистемно в частині заходів з кібербезпеки та без належної оцінки ризиків [1].

У нормативно-правових актах чітко окреслено, що рф залишається одним з основних джерел загроз національній та міжнародній кібербезпеці, активно реалізує концепцію інформаційного протиборства, базовану на поєднанні деструктивних дій у кіберпросторі та інформаційно-психологічних операцій, механізми якої активно застосовуються у гібридній війні проти України. Така деструктивна активність створює реальну загрозу вчинення актів кібертероризму та кібердиверсій стосовно національної інформаційної інфраструктури [1] та актуалізує розроблення сучасних заходів у сфері кібероборони.

На теперішній час прогнозується зростання інтенсивності міждержавного протиборства і розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі. Розширюється коло держав, які намагаються сформувати власну кіберрозвідку, оволодіти сучасними технологіями розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі, посилюють державний контроль за національними сегментами мережі Інтернет. При цьому поширюється інструментарій, що передбачає накопичення великих масивів інформації щодо поведінки людини, соціальних груп та використання сучасних досягнень у сфері штучного інтелекту. Посилюється тенденція здійснення розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі шляхом залучення спецслужбами окремих держав,

насамперед рф, міжнародних хакерських угруповань для реалізації кібервпливу [1].

Пріоритетами у сфері кібероборони України є:

– забезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства;

– захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі;

– європейська і євроатлантична інтеграція у сфері кібербезпеки.

У законодавстві передбачено, що дієва кібероборона є ціллю, що необхідно досягнути для формування потенціалу стримування, тобто спроможності національної системи кібербезпеки для унеможливлення збройної агресії проти України у кіберпросторі або з його використанням, нейтралізації розвідувально-підривної діяльності, мінімізації загроз кіберзлочинності та кібертероризму. Формуючи дієву кібероборону Україна має здійснити низку заходів, а саме:

– створити та забезпечити розвиток (у тому числі кадрово та технологічно) підрозділів з повноваженнями ведення збройного протиборства в кіберпросторі;

– сформувати належну правову, організаційну, технологічну модель їх функціонування та застосування;

– забезпечити ефективну взаємодію основних суб'єктів національної системи кібербезпеки та сил оборони під час проведення заходів з кібероборони;

– забезпечити належне навчання та фінансове забезпечення структур, зазначених вище;

– забезпечити систематичне проведення кібернавчань, оцінку спроможностей та ефективності підрозділів, розроблення та імплементацію індикаторів оцінки їх діяльності [1].

Ефективній реалізації зазначених заходів сприятимуть певні кроки з боку держави, зокрема:

– утворення у системі Міністерства оборони України кібервійськ та

Кібероборона знаходить свій вираз у системі певних заходів у кіберпросторі, спрямованих на захист національної безпеки України. Вона спрямована на забезпечення захисту суверенітету й обороноздатності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройній агресії.

Правову основу забезпечення кібероборони України становлять Конституція України, закони України щодо основ національної безпеки, засад внутрішньої і зовнішньої політики, електронних комунікацій, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законодавством, Конвенція про кіберзлочинність, інші міжнародні договори, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Враховуючи європейський вектор руху країни необхідно прагнути вдосконалювати законодавство, зокрема, у сфері кібероборони, з врахуванням вимог міжнародних нормативно-правових актів. Варто погодитись, що впровадження досвіду та передової практики країн ЄС та стандартів НАТО має бути пріоритетом. До того ж в ході вдосконалення системи законодавства необхідно брати до уваги надзвичайно швидкі темпи розвитку технологій, що призводить до випередження правопорушниками представників держави на декілька кроків у вдосконаленні своєї діяльності. Тому лише скоординовані дії відповідних органів на всіх рівнях кібероборони гарантуватиме її ефективність та досягнення цілей, які постають перед державою у цей складний час протистояння збройній агресії РФ проти України.

Ключові слова: кібероборона, кіберпростір, кібербезпека, кібертероризм, воєнна агресія.

Skicko O., Shirshov R. Regulatory and legal provision of cyber defense of Ukraine: current state

The article reveals the peculiarities of regulatory and legal support of cyber defense of Ukraine in today's conditions. Since 2014, Ukraine has been repelling hybrid Russian armed aggression. Currently, cyberspace, along with other physical spaces, is recognized as one of the possible theaters of war.

Cyber defense finds its expression in the system of certain measures in cyberspace aimed at protecting the national security of Ukraine. It is aimed at ensuring the protection of the sovereignty and defense capability of the state, preventing the emergence of an armed conflict and repelling armed aggression.

The legal basis for ensuring cyber defense of Ukraine is the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine on the foundations of national security, principles of domestic and foreign policy, electronic communications, protection of state information resources and information, the requirement for protection of which is established by legislation, the Convention on Cybercrime, other international treaties, decrees of the President of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, as well as other regulatory acts adopted to implement the laws of Ukraine.

Taking into account the European vector of the country's movement, it is necessary to strive to improve legislation, in particular, in the field of cyber defense, taking into account the requirements of international legal acts. It is worth agreeing that the implementation of experience and best practices of EU countries and NATO standards should be a priority. In addition, during the improvement of the legal system, it is necessary to take into account the extremely fast pace of technological develop-

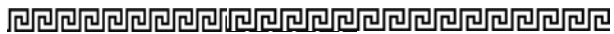
ment, which leads to offenders being several steps ahead of state representatives in improving their activities. Therefore, only the coordinated actions of the relevant bodies at all levels of cyber defense will guarantee its effectiveness and the achievement of the goals facing the state in this difficult time of confronting the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Key words: cyber defense, cyber space, cyber security, cyber terrorism, military aggression.

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 сер. 2021 р. № 447/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>
2. Матанська, А. О., Борисов, М.Ю. Шостий технологічний уклад в сучасній світовій економіці: зміст і початок. Добробут націй в умовах європейської інтеграції : зб. наук. праць 10-ї міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020
3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05 жовт. 2017 р. № 2163-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
4. Вдовенко С., Даник Ю., Фараон С. Дефініційні проблеми термінології у сфері кібербезпеки і кібероборони та шляхи їх вирішення. CS&CS, Issue 1(13) 2019. р. 17-29.
5. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 07 вер. 2005 р. № 2824-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15#Text>.
6. Роллер В.М. Правове регулювання здійснення кібероборони. Право і суспільство. 2018. № 5. Ч. 2. С. 137-141.
7. Про оборону України : Закон України від 06 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
8. Горінов П.В., Драпушко Р.Г. Сучасні виклики адміністративно-правових засад кібербезпеки України в умовах воєнного стану. Юридичний науковий журнал. 2023. № 1. С. 267-270.

М. Сокол,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі українки

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРИВАТИЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОРИСТУВАННІ ГРОМАДЯН

Постановка проблеми. Процес формування в Україні системи прав на землю є досить динамічним. Поряд із введенням у земельне законодавство нового права – права довірчої власності та наявних наукових думок, щодо необхідності державної реєстрації права володіння землею, все ще є присутні права, які були актуальними у радянський період, – для фізичних осіб – право постійного користування землею та у період реформування земельних відносин – право на земельну часту (пай).

Кожне із законодавчо закріплених прав на землю наділяє суб'єктів комплексом прав та обов'язків, які мають між собою ряд відмінних ознак та можливостей реалізації. У зв'язку із правовими змінами, сформувалася різна правозастосовна практика та підходи до врегулювання питань щодо реалізації права на безоплатну приватизацію земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян.

Аналіз сучасного стану досліджень. В юридичні науки питання правого регулювання приватизації земельних ділянок приділено достатньо уваги. Серед наукових досліджень, варто виділити праці В. І. Андрейцева, П. Ф. Кулинич, Р. І. Марусенка, А. М. Мірошниченка, В. М. Шульги та ряду інших авторів. Проте, поза межами досліджень залишилося питання щодо виділення переліку підстав та правовстановлюючих документів, що посвідчують право користування і наділяють суб'єктів

можливістю безоплатної приватизації земельної ділянки.

Метою публікації є змістове наповнення поняття “користування земельною ділянкою” та формування юридичних підстав, які наділяють громадян можливістю реалізації права закріпленого у пункті а, третій частині, статті 116 Земельного кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Поняття приватизації державного та комунального майна, і в тому числі, земельних ділянок на законодавчому рівні вперше було закріплено у 1992 році Законом України “Про форми власності на землю” [1], проте і до сьогодні ні у правовій доктрині, ні у законодавчих нормах не має сталою та єдиного розуміння даної процедури.

Наукові погляди зосередженні на виділенні двох підходів процедури приватизації землі – широкому та вузькому. У першому випадку приватизацією вважається будь-який перехід земельних ділянок з державної чи комунальної власності до приватної власності громадян чи юридичної особи, проте на даний час законодавчо визначеного будь-якого переходу земельних ділянок не має. Закон України “Про приватизацію державного та комунального майна” [2] виділяє лише оплатний спосіб і до того ж об'єктом приватизації окремо земельна ділянка не виступає, а лише входить в якості структурного елемента до єдиного майнового комп-

лексу державного чи комунального підприємства.

У вузькому розумінні більшість вчених трактують приватизацію лише як перехід права власності на земельну ділянку від держави чи територіальної громади до громадянина чи приватної юридичної особи, якщо зазначена земельна ділянка вже знаходилася у користуванні цих суб'єктів [3, с. 196; 4, 54]. Такий підхід базується на нормах Декрету Кабінету Міністрів України “Про приватизацію земельних ділянок” 1992 року, згідно з яким громадянам передавалися у приватну власність земельні ділянки попередньо надані їм для ведення особистого підсобного господарства, будівництва і обслуговування житлового будинку і господарських будівель, садівництва, дачного та гаражного будівництва, у межах норм визначених на той час земельним законодавством [5].

Виходячи з аналізу чинного на сьогодні земельного законодавства широкий та вузький способ приватизації варто ототожнювати із платною та безплатною приватизацією земель. Так, в широкому аспекті приватизація це відчуження землі, що перебуває у державній чи комунальній власності, на користь фізичних чи юридичних осіб, шляхом укладення цивільно-правових договорів. Вузький аспект передбачає безплатне, одноразове відчуження земельної ділянки державної чи комунальної власності на користь виключно громадян України.

Підстави безплатної приватизації викладені у ч. 3 ст. 116 Земельного кодексу України (далі – ЗК України), а саме: а) приватизація земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безплатної приватизації [6]. Кожна

із зазначених підстав має притаманну їй процедуру приватизації із деякими відмінними одна від одної рисами.

У статті 118 ЗК України висвітлено складну та багатоетапну процедуру приватизації земельної ділянки. Умовно дану норму можна поділити на три частини: 1) ч.1 – 2 згаданої статті регулює процедуру так званої “спрощеної приватизації” земельної ділянки, яка перебуває у користуванні громадян; 2) ч. 3 – 5 процедуру передачі у приватну власність земель сільськогосподарського призначення для працівників державних та комунальних сільськогосподарських підприємств; 3) ч. 6 – 12 виокремлює “повну модель” приватизації земельних ділянок в порядку відведення.

“Спрощена процедура приватизації” не вимагає отримання згоди органів місцевого самоврядування чи відповідного органу державної влади на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, адже саме на цьому етапі відбувається маса порушень зі сторони уповноважених органів, які видають безпідставні та невмотивовані відмови, що тягне за собою роки судового розгляду і як результат часта зміна правового стану земельної ділянки.

Право на “спрощену модель приватизації”, мають ті, громадяни, які мають земельні ділянки у своєму користуванні, як вже було зазначено вище. На сьогодні, земельне законодавство виділяє п'ять форм користування: право постійного користування, яке не закріплено за фізичними особами, оренда, емфітезис, суперфіцій та право земельного сервітуту. Жодна із цих форм користування не дає особі права на безплатну приватизацію земельної ділянки, тож що розуміється під поняттям користування передбаченим у п. а ч.3 ст. 116 ЗК України.

Більшість судової практики базується на тому, що дана процедура не потребує формування земельної ділянки як об'єкта права, тому органи,

які приймають рішення щодо приватизації, повинні виходити із того чи правомірно заявник використовує земельну ділянку, якщо ж особа користується ділянкою без правовстановлюючих документів, спрощена процедура приватизації застосована бути не може.

Які правовстановлюючі документи посвідчують право користування, що таке фактичне користування та чи є можливість приватизації земельної ділянки за процедурою передбаченою у ч. 1-3 ст. 118 ЗК України розглянемо нижче.

Найбільш складним є питання визначення переліку документів, які підтверджують наявність у громадянина права користування земельною ділянкою, що дозволяє приватизувати даний об'єкт за спрощеною процедурою. Так, Держгеокадастр у своєму роз'ясненні "Про окремі проблемні питання реалізації Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 № 1423-IX у реєстраційній діяльності" визначив орієнтовний, перелік документів, які посвідчують право користування земельною ділянкою. До них відносяться: – державні акти на право володіння землею; – державні акти на право постійного користування земельними ділянками; – записи в земельно-шнурових книгах сільськогосподарських підприємств і організацій, записи в погосподарських книгах сільських рад, записи в реєстрових книгах виконавчих комітетів міських і селищних рад [7]. Крім того, варто зауважити що враховуючи правила про "автоматичний" перехід права користування земельною ділянкою відповідні документи можуть бути видані на ім'я попередніх власників земельної ділянки чи житлового будинку, при цьому вони підтверджують наявність права за теперішнім його власником незалежно від того, що право користування не було цією особою переоформлене на своє.

Варто зауважити, що реєстраційна практика у даному випадку досить неодноманітна, оскільки у часи становлення та розвитку українського земельного законодавства існувало чимало форм землекористування, які підтверджувалися різними правовстановлюючими документами.

Основними титульними правами на землю було право постійного та строкового землекористування, а також право довічного успадкованого володіння. Вперше право безстрокового землекористування було закріплено 26 грудня 1918 року в Земельному законі про передачу селянам усієї поміщицької землі без викупу, прийнятого Урядом Директорії УНР [8, с. 9], однак на практиці норми земельного законодавства реалізовані не були.

За часів УРСР видавалося декілька актів, які засвідчували право користування землею. Так, Земельний кодекс УРСР 1922 року закріплював за трудовими землеробами та їх об'єднаннями право користування землями сільськогосподарського призначення, проте таке право постійним не було, оскільки при переїзді у іншу місцевість воно припинялося.

У листопаді 1944 року прийнято Постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У "Про впорядкування користування державними будівлями житлового і нежитлового фонду і земельними ділянками, які обслуговують їх" згідно якої укладалися договори про надання у безстрокове користування земельної ділянки для відбудови та експлуатації будівель, на підставі даних договорів починаючи із 1966 року провадилася реєстрація будинків та домоволодін у містах та селищах.

Актом "Про колективне та індивідуальне городництво і садівництво робітників і службовців" 1949 року, посвідчувалося право, в окремих випадках, безстрокового користування земельними ділянками під сади для працівників та службовців підприємств, установ та організацій, проте

право користування посвідчувалося не рішеннями виконкомів, а наказами керівників даних юридичних осіб. Це означає, що документом, який підтверджує право постійного користування у даному випадку є запис зроблений у земельно-шнуровій книзі. Такі книги вели усі сільськогосподарські державні, кооперативні організації та установи, де засвідчувалося право землекористування громадян, які проживали у сільській місцевості. У даних облікових документах також закріплювалося право на безстрокове користування для колгоспників та їх сімей земельними присадибними ділянками під город, сад та інші потреби в розмірі до 0,50 гектара, включаючи й землю, зайняту будівлями, які були передбачені Примірним статутом колгоспу 1969 року.

Доволі цілісний інститут права землекористування було закріплено Земельним кодексом УРСР 1970 року, згідно якого право землекористування громадян, які проживали в сільській місцевості, засвідчувалося записами в земельно-шнурових книгах сільськогосподарських підприємств і організацій та погосподарських книгах сільських рад, а в містах і селищах міського типу – в реєстрових книгах виконавчих комітетів міських, селищних рад народних депутатів [8, с. 31]. Умовою державної реєстрації було відведення земельної ділянки в натурі на місцевості.

Новим кодифікованим актом прийнятим у 1990 році до земельного законодавства вводився інститут довічного успадкованого володіння земельними ділянками, які надавалися для введення селянського (фермерського) господарства; ведення особистого підсобного господарства; будівництва і обслуговування житлового будинку та господарських будівель; садівництва; дачного і гаражного будівництва; традиційних народних промислів [9]. У статті 39 зазначалося, що на землеволодільців поширюються усі права щодо корис-

тування землею, а також деякі правомочності власника землі. Зокрема, вони мали право, в окремих випадках, передавати земельну ділянку в тимчасове користування третій особі та у спадщину. Право довічного успадкованого володіння посвідчувалося державним актом, який видавали і реєстрували сільські, селищні, районні, міські ради народних депутатів після встановлення землевпорядними організаціями меж цієї ділянки в натурі.

На даний час, довічне успадковане володіння не виступає окремою формою використання земельних ділянок громадянами, проте законодавчо зареєстрований державний акт на таке володіння наділяє суб'єктів правом безоплатної приватизації земельної ділянки за "спрощеною процедурою". Підтвердженням цього є постанова Великої Палати Верховного Суду від 20. 11. 2019 року у справі № 368/54/17 (№ 14-487ЦС19), яка зводиться до того, що право довічного успадкованого володіння є дійсним, оскільки зі смертю особи дані права не припиняються, згідно ст. 1219 Цивільного кодексу України, а передаються у спадок [10].

Земельний кодекс 1990 року також виділяв права постійного користування землею та право оренди землі. Проте, право постійного користування надавалося громадянам Української РСР лише для городництва, сінокосіння і випасання худоби, а згідно ст. 34 та 36 чинного ЗК України такі земельні ділянки приватизації не підлягають. А земельні ділянки, які надавалися у тимчасове користування, зокрема на підставі договору оренди, не відносяться до об'єктів приватизації і не можуть передаватися у приватну власність.

У березні 1992 року Верховна Рада України затвердила нову редакцію Земельного кодексу УРСР від 18. 02. 1990 року, у якій передбачалося надання права постійного користування громадянам України земель-

них ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства із земель державної власності. Таке право посвідчувалося державними актами, які видавалися й водночас реєструвалися сільськими, селищними, міськими та районними радами народних депутатів після відведення у встановленому розмірі земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Тому наступним правовстановлюючим документом, який дає право на безплатну приватизацію є державний акт про право постійного користування землею, оскільки згідно Постанови Великої Палати Верховного Суду від 23.06.2020 у справі № 179/1043/16-ц право постійного користування земельною ділянкою, набуто у встановленому порядку до 1 січня 2002 року, не втрачається внаслідок його не переоформлення користувачем, який за ЗК України від 25 жовтня 2001 року не є суб'єктом такого права. Проте, в даному випадку, до уваги потрібно взяти також іншу норму даної Постанови стосовно права постійного користування земельною ділянкою, наданою фізичній особі для ведення селянського (фермерського) господарства. Таке право, згідно рішення суду, може бути об'єктом спадкування, якщо зазначена особа до її смерті не змогла створити (зареєструвати) селянське (фермерське) господарство. Тільки у такому разі право постійного користування зазначеною ділянкою входить до складу спадщини у разі смерті цієї особи та може бути успадкованим лише для мети, для якої це право отримав спадкодавець. А у випадку реєстрації селянського (фермерського) господарства чи фермерського господарства з 2003 року, право постійного користування переходить до юридичної особи [11].

Висновки. З огляду на викладене вище, можна сформулювати чіткий перелік правовстановлюючих документів, які посвідчують право корис-

тування земельними ділянками, що дає можливість, на її приватизацію за “спрощеною процедурою”:

– договори про надання у безстрокове користування земельної ділянки для відбудови та експлуатації будівель (Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У “Про впорядкування користування державними будівлями житлового і нежитлового фонду і земельними ділянками, які обслуговують їх” від 10. 11. 1944 року);

– записи в земельно-шнурових книгах сільськогосподарських підприємств і організацій, записи в погосподарських книгах сільських рад, записи в реєстрових книгах виконавчих комітетів міських і сільських рад (Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 березня 1949 року № 496 “Про колективне та індивідуальне городництво і садівництво робітників і службовців”; Примірний статут колгоспу 1969 року; стаття 20 Земельного кодексу УРСР від 1970 року);

– державний акт на право довічного успадкованого володіння земельною ділянкою (стаття 23 Земельного кодексу УРСР 1990 року);

– державний акт про право постійного користування земельною ділянкою для ведення особистого підсобного господарства (стаття 23 Земельного кодексу УРСР у редакції 1992 року);

– державний акт про право постійного користування земельною ділянкою для ведення селянського (фермерського) господарства до моменту державної реєстрації такої юридичної особи (стаття 23 Земельного кодексу УРСР у редакції 1992 року).

Досліджений перелік документів дає можливість сформулювати висновок, що користування земельною ділянкою, яке дає підставу для “спрощеної процедури” приватизації включає в себе: – право постійного користування та довічного успадкованого володіння громадянами відведеною земельною ділянкою державної та комунальної власності, що виникало

на підставі відповідних правовстановлюючих документів та підлягало передачі у спадок.

Право громадян на безоплатну приватизацію, згідно із оголошенням воєнного стану, є обмеженим, крім випадків: 1) приватизації земельної ділянки, на якій розташовані будівлі та споруди, що перебувають у приватній власності; 2) приватизації земельної ділянки, яка передана громадянам у користування до набрання чинності Земельним кодексом України, тобто до 2002 року.

Отже, на даний момент за наявності у громадян правовстановлюючих документів, які викладені вище, можна скористатися “спрощеною процедурою” безоплатної приватизації земельної ділянки, яка перебуває у користуванні.

У публікації досліджуються правові підстави та механізм реалізації громадянами права на безоплатну процедуру приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні.

Вивчення правозастосовної практики та земельного законодавства дозволяє сформулювати висновок про тотожність “широкого” та “вузького” механізму приватизації із відповідно платною та безоплатною приватизацією земельних ділянок.

На підставі глибокого аналізу нормативно-правових актів, що регулювали земельні правовідносини, до моменту прийняття чинного Земельного кодексу України вдалося сформулювати вичерпний перелік правовстановлюючих документів, які засвідчують право користування земельною ділянкою та дають можливість на безоплатну процедуру приватизації згідно частини 1-2 статті 118 Земельного кодексу України. До таких документів віднесено: 1) договори від 1944 року про надання у безстрокове користування земельної ділянки для від-

будови та експлуатації будівель; 2) записи в земельно-шнурових книгах сільськогосподарських підприємств і організацій, записи в погосподарських книгах сільських рад, записи в реєстрових книгах виконавчих комітетів міських і сільських рад починаючи з 1949 року; 3) державний акт на право довічного успадкованого володіння земельною ділянкою, який видавався починаючи із 1990 року; 4) державний акт про право постійного користування земельною ділянкою для ведення особистого підсобного господарства, підставою видачі, якого є нова редакція Земельного кодексу 1992 року; 5) державний акт з 1992-х років про право постійного користування земельною ділянкою для ведення селянського (фермерського) господарства до моменту державної реєстрації такої юридичної особи.

Акцентовується увага на змістовому наповненні поняття “користування земельною ділянкою, яке дає підставу для “спрощеної процедури” приватизації” що включає в себе – право постійного користування та довічного успадкованого володіння громадянами відведеною земельною ділянкою державної та комунальної власності, яке виникло на підставі відповідних правовстановлюючих документів та підлягало передачі у спадок.

Ключові слова: земельне право, право користування земельною ділянкою, безоплатна процедура приватизації земельної ділянки, право постійного користування, право довічного успадкованого володіння.

Sokol M. Legal grounds for privatization of land plots used by citizens

The publication examines the legal basis and mechanism for exercising the right to free privatization of land plots in use by citizens.

The study of law enforcement practice and land legislation allows the author to formulate the conclusion that the “broad” and “narrow” privatization mechanisms are identical with the paid and free privatization of land plots, respectively.

Based on an in-depth analysis of the legal acts that regulated land relations, prior to the adoption of the current Land Code of Ukraine, we managed to formulate an exhaustive list of title documents that certify the right to use a land plot and enable a free privatization procedure in accordance with Article 118(1-2) of the Land Code of Ukraine. Such documents include: 1) agreements dated 1944 on the provision of a land plot for perpetual use for the reconstruction and operation of buildings; 2) entries in the land cord books of agricultural enterprises and organizations, entries in the economic books of village councils, entries in the register books of executive committees of city and village councils since 1949; 3) a state act on the right of lifetime inherited possession of a land plot, which was issued since 1990; 4) a state act on the right of permanent use of a land plot for personal subsidiary farming, the basis for issuance of which is the new version of the Land Code of 1992; 5) a state act from the 1990s on the right of permanent use of a land plot for peasant (farm) farming until the moment of state registration of such a legal entity.

The author focuses on the content of the concept of “use of a land plot which gives rise to a “simplified procedure” of privatization”, which includes the right of permanent use and lifetime inherited possession of allocated state and municipal land plots by citizens, which arose on the basis of relevant title documents and was subject to inheritance.

Key words: land law, right to use a land plot, free-of-charge procedure for privatization of a land plot, right of permanent use, right of lifetime inherited possession.

Література

1. Про форми власності на землю : Закон України від 30. 01. 1992 року № 2073-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-12#Text> (втратив чинність)
2. Про приватизацію державного та комунального майна : Закон України від 18. 01. 2018 року № 2269-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>
3. Гарбар Г. М. Актуальні правові питання приватизації земельних ділянок, що перебувають у користуванні громадян. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2014. Вип. 36. С. 194-204.
4. Корнєєв Ю. В. Приватизація земельних ділянок в Україні. Юридичний вісник. 2008. № 1. С. 53-58.
5. Про приватизацію земельних ділянок : Декрет Кабінету Міністрів України від 26. 12. 1992 року № 15-92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-92#Text> (втратив чинність)
6. Земельний кодекс України : Закон України від 25. 10. 2001 р. № 2768-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
7. Роз'яснення Держгеокадастру “Про окремі проблемні питання реалізації Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 № 1423-IX у реєстраційній діяльності” від 03. 06. 2021 року № 22-28-0.211-6603/2-21. URL: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/6603.pdf>
8. Становлення та розвиток земельного законодавства України у ХХ – на початку ХХІ ст. Науково-практичний посібник для суддів та кандидатів на посаду судді. За заг. ред. П. Ф. Кулинича. Київ, 2018. 141 с.
9. Земельний кодекс України : Закон УРСР від 18. 12. 1990 року № 561-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/561-12> (втратив чинність)
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20. 11. 2019 року у справі № 368/54/17 (№ 14-487ЦС19). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86105173>
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.06.2020 у справі № 922/989/18 (2), (3). Особливості розгляду та вирішення господарськими судами спорів з приводу постійного користування землею. 2003 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023-prezent/Prezent_Pravo_kor_zeml.pdf

УДК 364.35

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.31>**О. Сокурєнко,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ПЕНСІЙНИХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми. Дослідження матеріально-технічного забезпечення правових засад пенсійних відносин є критично важливим у сучасному контексті, оскільки від цього залежить ефективність і стабільність пенсійної системи країни. Пенсійні виплати є одним із основних способів соціального захисту громадян, особливо у пізньому віці, тому важливо забезпечити їх регулярність і належний рівень. Матеріально-технічне забезпечення включає в себе не лише фінансові ресурси для виплат, але й інфраструктуру, інформаційні системи та кадровий потенціал, необхідний для ефективного управління пенсійними відносинами.

Забезпечення стабільності пенсійної системи передбачає відповідність законодавчим нормам і вчасне впровадження змін у пенсійній політиці відповідно до змінюючихся вимог і демографічної ситуації. Це включає регулярне оновлення правових актів, перегляд і адаптацію пенсійних програм до потреб суспільства і змінюючихся економічних умов.

Дослідження в даній сфері також спрямоване на запобігання фінансовим порушенням, таким як корупція, некомпетентність у управлінні фондами та інші форми зловживань. Забезпечення прозорості та ефективності управління фінансами пенсійної системи є запорукою її довгострокової стабільності і довіри громадян.

Отже, дослідження матеріально-технічного забезпечення правових

засад пенсійних відносин є необхідним для забезпечення належних умов для пенсійних виплат, відповідності законодавчим нормам і запобігання можливим фінансовим ризикам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загально-теоретичну основу наукового дослідження становлять праці вчених, серед яких: М. І. Боднарука, Н. Б. Болотіна, І. О. Гуменюк, Т. О. Дідковська, І. В. Оклей, С. М. Прилипка, Б. І. Сташківа, Н. М. Хуторян. Особливий інтерес становлять наукові праці, в яких розглянуто окремі аспекти пенсійного забезпечення, а саме його матеріально-технічна діяльність: В. М. Білопольська, Л. Н. Кисіль, І. А. Кременчук, Т. Н. Шкода, Б. О. Зайчук, О. Ю. Зарудний, С. Б. Березіна, О. І. Надієнко, Н. І. Школьна, І. О. Кравченко.

Мета статті полягає у дослідженні основних аспектів матеріально-технічного забезпечення правових засад пенсійних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Посилення соціальних пріоритетів у суспільному розвитку вимагає створення виважених механізмів фінансового забезпечення соціального захисту населення, провідне місце в яких займає пенсійне забезпечення. Необхідність відповідної трансформації пенсійної системи є одним із основних завдань державної політики соціально-економічного розвитку в більшості країн світу, у тому числі й Україні.

Це пов'язано з постійним зростанням вартості пенсійного забезпечення, спричиненим фактором «постаріння населення» та циклічністю економічних процесів. Існуюча пенсійна система завдяки негативному впливу на стан державних фінансів протягом останніх років перетворилася на суттєвий чинник, що впливає на стан економічної безпеки держави. Доктрина суспільної відповідальності та солідарної взаємодопомоги поступово інтегрується з індивідуальними накопичувальними механізмами, що здійснює певні коригування у суспільному консенсусі стосовно форм і розміру надання соціальної підтримки членам суспільства, які цього потребують. Зазначене зумовлює удосконалення діючих механізмів пенсійного захисту населення, пошук оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів і обґрунтування інноваційних підходів до формування універсальної системи пенсійного забезпечення, зокрема це стосується матеріального і технічного забезпечення [1, с. 4].

Матеріальне та технічне забезпечення пенсійної системи є критичними аспектами, що забезпечують її ефективне функціонування, стабільність і надійність. Ці складові охоплюють фінансові ресурси, інфраструктуру, інформаційні технології та засоби захисту даних. Тому звернемо увагу саме на розуміння матеріально-технічного забезпечення.

Матеріально-технічне забезпечення як одна з галузей сфери товарного обігу, що виконує функції обігу засобів виробництва, виконує велику роль у підвищенні ефективності виробництва. Воно виступає в якості опосередкованого зв'язку між виробництвом та виробничим споживанням продукції виробничо-технічного призначення та його діяльність з розширенням масштабів виробництва невинно зростає [2].

Система матеріально-технічного забезпечення – це сукупність підприємств-виробників матеріально-техніч-

них ресурсів, торгово-посередницьких організацій, сервісних підрозділів, формувань з машинного використання та державних органів, що регулюють відносини у сфері техніко-технологічного забезпечення. Діяльність цієї системи має бути спрямована на відтворення і розвиток матеріально-технічної бази, комплексну механізацію і автоматизацію технологічних процесів, відновлення і збереження родючості ґрунту в сільському господарстві на основі вітчизняного машинобудування та виробництва матеріальних ресурсів [3].

Якщо, ми говоримо про матеріально-технічне забезпечення пенсійних органів, то на нашу думку, воно повинно охоплювати всі ресурси і засоби, необхідні для ефективного функціонування органів, які займаються адмініструванням пенсійної системи. Це забезпечення включає як фінансові, так і технічні аспекти, що дозволяють органам виконувати свої функції належним чином.

Матеріально-технічне забезпечення правових засад пенсійних відносин, безперечно пов'язане з фінансовим механізмом пенсійного забезпечення.

Фінансовий механізм пенсійного забезпечення можна сформулювати як сукупність методів, форм, важелів та інструментів, що застосовуються для формування та використання коштів пенсійної системи з метою отримання соціального ефекту. Його основою є процес формування пенсійних фондів. Оскільки пенсійна система включає Пенсійний фонд України, недержавні пенсійні установи та різноманітні фінансові організації, то цієї мети можливо досягти шляхом делегування частини функцій держави з пенсійного забезпечення недержавним фінансовим інститутам, диверсифікацією і мінімізацією фінансових ризиків. Виділення та обґрунтування відповідних фінансових методів, форм, способів і інструментів державних та недержавних пенсійних

ефективно реалізовувати фінансові механізми пенсійного забезпечення. Важливою складовою є:

– джерела фінансування, до яких входять пенсійні внески, а саме це основне джерело коштів, що спрямовуються на фінансування пенсійних виплат; державний бюджет, тобто додаткове фінансування для покриття дефіциту Пенсійного фонду, що потребує точного обліку та розподілу коштів.

– фінансове управління, а саме: бюджетування та планування; контроль та аудит, адже за допомогою сучасних інформаційних систем здійснюється моніторинг та контроль за використанням фінансових ресурсів, що забезпечує прозорість і ефективність витрат.

– інвестиційна діяльність: управління активами; фінансовий аналіз, тобто матеріально-технічне забезпечення включає інструменти для ефективного управління активами Пенсійного фонду, що сприяє збільшенню доходів від інвестицій. Інформаційні системи, в свою чергу, дозволяють проводити глибокий аналіз фінансових ринків та приймати обґрунтовані інвестиційні рішення.

Матеріальне забезпечення є необхідною умовою для ефективного функціонування пенсійної системи. Від наявності та якості матеріально-технічної бази залежить можливість забезпечення своєчасних і точних пенсійних виплат, надійність обліку та контролю за фінансовими потоками, а також захист персональних даних пенсіонерів.

Сучасні інформаційні системи, надійна технічна інфраструктура та ефективні системи захисту даних є ключовими елементами, що сприяють довірі до пенсійної системи та її стійкості до зовнішніх загроз. База даних Пенсійного фонду України – одна з найбільших в Україні та ключова не лише у сфері пенсійного забезпечення, а й з погляду соціально-економічних, бюджетних процесів держави загалом. Інтегрована комп-

лексна інформаційна система Пенсійного фонду України є системою загальнодержавного, стратегічного значення, ключовим інструментом автоматизації не лише пенсійного забезпечення, а й багатьох інших завдань у сфері соціального захисту громадян [7].

Взаємодія матеріально-технічного забезпечення та фінансового механізму дозволяє забезпечити стабільність та надійність пенсійних виплат, а також захист прав пенсіонерів.

Таким чином, матеріальне забезпечення пенсійної системи є взаємодоповнюючою складовою фінансового механізму, яка забезпечує ефективне функціонування пенсійної системи, сприяючи стабільності та надійності пенсійних виплат, а також забезпечуючи захист прав пенсіонерів.

Висновки. Матеріально-технічне забезпечення правових засад пенсійних відносин є ключовим фактором, який забезпечує стабільність та ефективність функціонування пенсійної системи. Сучасні інформаційні системи, надійна технічна інфраструктура та ефективні засоби захисту даних формують основу для точного обліку пенсіонерів, своєчасних виплат пенсій, прозорості фінансових потоків та захисту персональних даних.

Тісний взаємозв'язок між матеріально-технічним забезпеченням та фінансовим механізмом пенсійного забезпечення дозволяє створити стійку та надійну систему, яка здатна адаптуватися до змін і забезпечувати права пенсіонерів. Взаємодоповнюючий характер цих складових сприяє ефективному управлінню ресурсами, покращує інвестиційну діяльність Пенсійного фонду та підвищує довіру громадян до пенсійної системи.

Отже, матеріально-технічне забезпечення правових засад пенсійних відносин є необхідною умовою для забезпечення стабільності, прозорості та надійності пенсійної системи, що, в свою чергу, сприяє соціальному захисту та добробуту громадян.

У статті досліджено важливість та роль матеріально-технічного забезпечення в контексті правових засад пенсійних відносин. Основна увага приділяється взаємозв'язку між матеріально-технічними ресурсами та фінансовим механізмом пенсійного забезпечення, що разом сприяють ефективному функціонуванню пенсійної системи.

Визначено, що матеріально-технічне забезпечення пенсійних органів, повинно охоплювати всі ресурси і засоби, необхідні для ефективного функціонування органів, які займаються адмініструванням пенсійної системи.

Аналізовано значення високопродуктивних комп'ютерів та серверів у забезпеченні обробки великих обсягів даних, необхідних для адміністрування пенсійних виплат і управління фінансовими потоками. Оцінено роль центрів обробки даних у забезпеченні надійності, безпеки та доступності інформації.

Наголошено, що матеріально-технічне забезпечення правових засад пенсійних відносин є критично важливим для стабільного та ефективного функціонування пенсійної системи. Сучасні інформаційні системи та надійна технічна інфраструктура забезпечують точний облік, контроль та управління фінансовими ресурсами. Захист інформації та кібербезпека є ключовими елементами, що сприяють довірі до пенсійної системи та її стійкості до зовнішніх загроз.

Звернуто увагу на тісний взаємозв'язок між матеріально-технічним забезпеченням та фінансовим механізмом пенсійного забезпечення дозволяє створити стійку та надійну систему, яка забезпечує стабільність та надійність пенсійних виплат, а також захист прав пенсіонерів. Таким чином, матеріально-технічне забезпечення

є необхідною умовою для забезпечення ефективного функціонування пенсійної системи та соціального захисту громадян.

Зроблено висновок, що матеріально-технічне забезпечення правових засад пенсійних відносин є необхідною умовою для забезпечення стабільності, прозорості та надійності пенсійної системи, що, в свою чергу, сприяє соціальному захисту та добробуту громадян.

Ключові слова: матеріально-технічне забезпечення, фінансове забезпечення, пенсійне забезпечення, пенсійні відносини, пенсійна система, фінансовий механізм, інформація, джерела фінансування, фінансове управління.

Sokurenko O. Material and technical provision of the legal basis of pension relations

The article examines the importance and role of material and technical support in the context of the legal basis of pension relations. The main attention is paid to the relationship between material and technical resources and the financial mechanism of pension provision, which together contribute to the effective functioning of the pension system.

It was determined that the material and technical support of the pension bodies should include all the resources and means necessary for the effective functioning of the bodies that are engaged in the administration of the pension system.

The value of high-performance computers and servers in ensuring the processing of large volumes of data, necessary for the administration of pension payments and the management of financial flows, is analyzed. The role of data processing centers in ensuring reliability, security and availability of information is assessed.

It was emphasized that material and technical provision of the legal

foundations of pension relations is critically important for the stable and effective functioning of the pension system. Modern information systems and reliable technical infrastructure ensure accurate accounting, control and management of financial resources. Information protection and cyber security are key elements contributing to trust in the pension system and its resilience to external threats.

Paying attention to the close relationship between material and technical support and the financial mechanism of pension support allows for the creation of a stable and reliable system that ensures the stability and reliability of pension payments, as well as the protection of pensioners' rights. Thus, material and technical support is a necessary condition for ensuring the effective functioning of the pension system and social protection of citizens.

Paying attention to the close relationship between material and technical support and the financial mechanism of pension support allows for the creation of a stable and reliable system that ensures the stability and reliability of pension payments, as well as the protection of pensioners' rights. Thus, material and technical support is a necessary condition for ensuring the effective functioning of the pension system and social protection of citizens.

It was concluded that the material and technical support of the legal foundations of pension relations is a necessary condition for ensuring the stability, transparency and reliability

of the pension system, which, in turn, contributes to social protection and welfare of citizens.

Key words: material and technical support, financial support, pension support, pension relations, pension system, financial mechanism, information, sources of financing, financial management.

Література

1. *Фінанси пенсійного забезпечення : монографія / І.Я. Чугунов, О.В. Насібова. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 248 с.*
2. *Матеріально-технічне забезпечення підприємства. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/econot_pidpr/19549/ (дата звернення 25.06.2024)*
3. *Сотник В. О., Лецишина Ю. С. Матеріально-технічне забезпечення виробництв. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14060017.pdf> (дата звернення 24.06.2024)*
4. *Пенсійна система і фінансування системи соціального забезпечення. URL: <https://komspir.rada.gov.ua/uploads/documents/30079.pdf> (дата звернення 24.06.2024)*
5. *Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. світовий досвід та українські реалії. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf> (дата звернення 22.06.2024)*
6. *Електронний документообіг та контроль виконання ПФУ. URL: <https://medirent.ua/projects/project/elektronnyi-dokumentobih-ta-kontrol-vukopannia-pfu> (дата звернення 20.06.2024)*
7. *Інтегрована комплексна інформаційна система Пенсійного фонду України (ІКІС ПФУ). URL: <https://medirent.ua/projects/project/IKISPFU> (дата звернення 24.06.2024)*

УДК 341.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.32>**С. Степанов,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»

А. Ковбан,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»

ДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТОВАРОВИРОБНИКА В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Постановка проблеми. У кінці 20 століття світова ринкова економіка увійшла до нової ери, оскільки в результаті розвитку технологічного прогресу, виникнення альтернативної енергії, інноваційних відкриттів, дослідження космічного простору, інших винаходів відбулось здешевлення та збільшення видобутку та виробництва товарів масового споживання. Окрім цього дуже спростилась логістика міжнародної торгівлі і актуалізувалися питання забезпечення економічної безпеки та вдосконалення конкуренції.

Як відомо ринкова економіка, це економічна система, заснована на принципах вільного підприємництва та добровільного обміну, в якій роль основного регулятора економічних відносин відіграє ринок. Але ринок не може залишатися безконтрольним, та потребує контроль конкуренції, тобто, щоб дії суб'єктів торгових відносин не порушували інтереси конкуруючих суб'єктів та споживачів.

В свою чергу першорядним завданням держави є обов'язок у будь-яких умовах забезпечити населення товаром споживчого та неспоживчого призначення, який повинен відповідати стандартам якості, безпеки з економічно-обґрунтованою вартістю. І саме на цьому балансі тримається сучасна ринкова система.

Метою даного дослідження є аналіз проблем захисту національного товаровиробника від антиконкурентних дій на ринку та пошук шляхів їх подолання.

Стан дослідження. Досліджуючи проблеми національних суб'єктів господарювання можна констатувати, що політико-правова діяльність впливає на розвиток підприємництва та економічну стабільність держави. Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить, що державна антикризова політика та сфера управління є недосконалою, що привертає увагу таких дослідників як: Глазов О.В., Ліпкан В.А., Яковенко О.О. та ін.

Виклад основного матеріалу. В Україні певні категорії товарів відносяться до першочергових стратегічних галузей соціально-економічного значення, які впливають на національну, економічну, політичну, воєнну, технологічну, екологічну, гуманітарну, демографічну, продовольчу, енергетичну безпеку тощо: хліб, вугілля, електроенергія, опалення, аграрний сектор, фармацевтична сфера і т.д. [2]

Якщо звернутись до практики різних держав світу, підтримка стратегічно важливих для національної економіки та безпеки видів економічної діяльності активно застосовується промислово розвиненими країнами

ще із середини ХХ ст., причому переважно щодо вузького кола високо-технологічних галузей – виробництв напівпровідників, мікроелектроніки, біотехнологій, аерокосмічних технологій тощо [8].

Визначення пріоритетних галузей та їх послідовна підтримка стали важливими передумовами «економічного дива» країн – «азійських тигрів».

Зокрема, Тайвань затвердив такі критерії визначення стратегічних галузей: розгалужені зв'язки з іншими галузями економіки, високий ринковий потенціал, технологічна інтенсивність, високий рівень доданої вартості, низька енергоємність, екологічність [9].

У США Планом стійкості ланцюгів постачання (Supply Chain Resilience Plan) адміністрації президента Джорджа Байдена [10] визначені ключові зусилля щодо державної підтримки індустрій напівпровідників, акумуляторів великої ємності, критичних мінералів та матеріалів, фармацевтики та активних фармацевтичних інгредієнтів. Зокрема, передбачено надання 50 млрд дол. США інвестицій у розбудову власного виробництва напівпровідників у США, започаткування кредитних та грантових програм фінансування внутрішнього виробництва акумуляторів, поширення преференцій у державних закупівлях із оборонної продукції на всі «критичні сектори», збільшення фінансування провідних технологій виробництва активних фармацевтичних інгредієнтів, упровадження програм інвестиційної й технічної підтримки малого й середнього підприємництва у чотирьох стратегічних секторах промисловості тощо.

У ЄС 2009 р. було затверджено перелік із шести ключових технологій (key enabling technologies), найперспективніших для розвитку широкого кола секторів економіки та соціально-економічного розвитку загалом. До нього увійшли передові промислові технології (робототехніка,

3D-друк, комп'ютерне моделювання та ін.); передові матеріали; технології, пов'язані з науками про життя; мікро-, наноелектроніка та фотоніка; штучний інтелект, цифрова безпека та зв'язок [5].

Проблеми недостатнього розвитку передових секторів та зростання залежності від імпорту критично важливих для економіки ЄС матеріалів і технологій спричинили в 2021 р. перегляд промислової політики, конкретизацію секторальних пріоритетів промислового розвитку з посиленням підтримки із забезпечення стійкості ланцюгів постачань у стратегічних секторах. До стратегічних секторів у 2021 р. було віднесено критичну сировину, активні фармацевтичні інгредієнти, літій-іонні акумулятори, «чистий» водень, напівпровідники, хмарні обчислення [6].

У 2022 р. було уточнено перелік критичної сировини та матеріалів, а також додано нові стратегічні сектори – фотоелектричні панелі й технології, кібербезпеку, програмне забезпечення [7] [4].

Для об'єктивної оцінки, людство історично знаходиться у стані економічної конкуренції. Імперії виникають та припиняються у боротьбі за технологічну досконалість. Тому сьогодні відповідний рівень розвитку промисловості, сільського господарства, індустріалізації, наявність корисних копалин відзначає добробут населення, підвищує економічну безпеку держави та впливає на статусність держави у зовнішніх відносинах.

При цьому кожна країна, в залежності від географічного розташування та природних умов має унікальні ресурси, торгівля якими може бути у сфері інтересів інших держав.

В умовах конкуренції торгівля ресурсами повинна відповідати певним правилам міжнародної торгівлі, які розроблені країнами світу для захисту національної та світової економіки від деструктивних інструментів конкурування.

У сучасних умовах розвитку ідей глобалізації та лібералізації торгівлі одним із головних залишається питання захисту національного виробника. Основним завданням при відкритті ринку збуту продукції та ресурсів на внутрішньому ринку є аналіз вартості аналогічного ресурсу національного товаровиробника і його захист. Політика, орієнтована на пріоритет національного товаровиробника, є головною, оскільки завдяки підтримці вітчизняного виробництва держава може виконувати взяті на себе зобов'язання перед громадянами, підвищувати соціальні стандарти життя населення та обороноздатності.

В рамках цієї стратегії Україною був прийнятий ряд законів, та створений Департамент зовнішньоекономічної діяльності та торговельного захисту (далі-контролюючий орган), завданням якого є захист національного товаровиробника від субсидійних, демпінгових, інших недобросовісних, дискримінаційних дій суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та держав і вжиття заходів щодо порушників.

Такими законами є Закони України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» та Закон України «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження».

Окрім національних законів ця сфера регулюється міжнародними угодами України та у рамках членства у СОТ.

Як зазначають спеціалісти та практики у сфері міжнародної торгівлі, Україна багато робить для захисту національного виробника, однак відповідно до правил СОТ контролюючий орган обмежений інструментарієм, щодо захисту національного

ринку у зв'язку з необхідністю дотримання формальних правил та чітких процедур і може вживати заходи впливу лише після проведення розслідування. До, того ж цей процес дуже часто ускладнюється участю у процесі іноземних держав-партнерів, які зацікавлені у збільшенні імпорту власних дешевих товарів на територію України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» під демпінгом розуміється ввезення на митну територію країни імпорту товару за цінами, нижчими від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, що заподіює шкоду національному товаровиробнику аналогічного товару;^[1]

Завданням іноземного товаровиробника, якій здійснює демпінговий імпорт є прагнення опинитись у більш вигідному становищі ніж конкурент.

При чому суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності не завжди навмисно занижує ціни на товари для нанесення конкуренту шкоди, це може відбуватися у зв'язку із більш дешевими засобами виробництва, дешевою сировиною, рівнем оплати праці працівників, льготними шляхами перевезенням, митними пільгами тощо.

Прояви такої поведінки призводять до негативних наслідків для внутрішнього ринку країни, щодо якої імпортується товар, і це може призвести взагалі до знищення національного товаровиробника.

Отже, як було зазначено, будь-яка суверенна держава має право захищати національного товаровиробника від негативних наслідків іноземного демпінгу шляхом застосування до порушників спеціальних обмежень та санкцій.

В рамках розслідування враховуються наступні фактори:

а) ціни на імпортований товар повинні бути суттєво нижчими за ціни на аналогічний товар національного товаровиробника;

б) демпінговий імпорт призвів до зниження цін на внутрішньому ринку та завдав шкоду національному товаровиробнику.

в) повинен бути встановлений причинний зв'язок між діями та наслідками (що на практиці довести дуже складно).

Після проведення розслідування застосовується відповідна санкція щодо імпортера [1].

Якщо один із вищезазначених пунктів не вкаже на наявність демпінгу, антидемпінгові заходи не можуть бути застосовані.

При цьому, якщо звернутися до статистики, за результатами розслідувань у 2020 р., у 8 випадках було ухвалено рішення на користь національних товаровиробників. З одного боку, це свідчить про розуміння державою необхідності захищати ринок, а з іншого, у масштабах держави та міжнародної торгівлі ці цифри не відповідають масштабам торгових відносин, отже – держава порушує розслідування лише у випадках, коли є всі підстави завершити процес із заходами. З цієї причини таких проектів небагато, і вкрай складно порушити процес без досвіду та вміння збирати переконливі докази. [11]

Після початку повномасштабної війни у 2022 році, перед Україною виникли, ще більші виклики, дестабілізація та зобов'язання.

Перші роки Україна фактично призупинила всі антидемпінгові розслідування, що безперечно призвело до величезних втрат майже у всіх сферах українського виробництва, та призвело до спаду надходжень у економіку України.

На сьогоднішній день розслідування поступово відновлюються, але показники відкритих справ та застосування спеціальних антидемпінгових заходів значно нижчі за довоєнні показники.

Так, за два останні роки Контролюючий орган провів лише два засідання, на яких були застосовані анти-

демпінгові заходи до підприємств РФ, Республіки Білорусь та Китайської народної республіки.

Натомість інші розслідування тривають достатньо довго, навіть з пропуском звичайних строків, які за світовою практикою проводяться значно швидше (див.перелік [3]).

Деякі затримки напевно відбуваються з політичних мотивів, інші з невідомих обставин, але вочевидь, це спричиняє величезні збитки як економіці України, у зв'язку із недонадходженням коштів у державний бюджет, так і не припиняє завдаватися шкода національному товаровиробнику.

Висновки. Підводячи підсумки можна дійти висновків, що в існуючих реаліях національний товаровиробник вочевидь знаходиться у найскрутнішому стані за всю незалежність України. Політична, економічна, соціальна ситуація надзвичайно складна, платоспроможність українців падає, люди змінюють свої споживчі звички та купують більш дешевий товар, тому необхідно направити всі зусилля на збереження та підтримку вітчизняного товаровиробника, який знаходиться у стані технічного банкрутства.

В рамках цієї стратегії необхідно мобілізувати всі заходи та механізми для збереження внутрішнього ринку та налагодження ефективного, швидкого механізму захисту ринку від проявів недобросовісної конкуренції, як внутрішньої так і іноземної.

Треба вести перемовини із усіма світовими лідерами для введення режиму вільної торгівлі для експорту будь-яких українських товарів з тимчасовим скасуванням стандартизації продуктів, скасуванням (зменшенням) ввізних мит з перспективою надання українському бізнесу можливості для переорієнтації своєї продукції під європейські стандарти.

На сучасному етапі розвитку ідей інтернаціоналізації торгівлі, яка виникла в результаті гео-

політичних та економічних змін у світі, з'явилась складна система міжнародних торгових відносин, що за своєю природою можуть бути конфліктними.

Вихід на світовий ринок надає суб'єктам господарювання не тільки право розширити свою присутність на іноземному ринку та збільшити обсяги виробництва, але і покладає на них обов'язки дотримання певних правил міжнародної торгівлі та стандартів поведінки на іноземному ринку, а також утримуватись від деструктивних інструментів конкурування.

Тому сьогодні одним із головних завдань держави, яка запускає іноземний бізнес на свій ринок є налагодження ефективного механізму захисту національного виробника.

Політика, орієнтована на пріоритет національного товаровиробника, є основоположною, оскільки завдяки підтримці вітчизняного виробництва держава може виконувати взяті на себе зобов'язання перед громадянами, підвищувати соціальні стандарти життя населення та обороноздатності.

У статті розглядаються механізми та проблеми застосування інструментів торговельного захисту національного товаровиробника від недобросовісної конкуренції з боку іноземних товаровиробників.

В свою чергу, експортер, якій здійснює демпінговий імпорт прагне опинитись у більш вигідному становищі ніж конкурент. При цьому він не завжди навмисно занижує ціни на товари для нанесення конкуренту шкоди, це може відбуватися у зв'язку із використанням більш дешевих засобів виробництва, сировини, рівня оплати праці працівників, пільг при перевезенні, митних пільг тощо.

Прояви такої поведінки призводять до негативних наслідків для внутрішнього ринку країни, щодо якої імпортується товар, що може

призвести взагалі до знищення національного товаровиробника.

Саме тому держава через свої органи контролю здійснює розслідування антиконкурентних дій іноземних суб'єктів господарювання та накладає відповідні санкції, обмеження для забезпечення справедливої конкуренції на внутрішньому ринку та захисту інтересів держави.

Ключові слова: торгівля, конкуренція, антидемпінгові заходи, мито, експорт, імпорт.

Stepanov S., Kovban A. State mechanisms for protecting national producers in the context of market transformations

At the current stage of development of the ideas of trade internationalization, which arose as a result of geopolitical and economic changes in the world, a complex system of international trade relations has emerged, which can be inherently conflicting.

Entering the global market gives business entities not only the right to expand their presence in a foreign market and increase production, but also imposes obligations on them to comply with certain international trade rules and standards of behavior in a foreign market, as well as to refrain from destructive competition tools.

Therefore, today one of the main tasks of a state that launches a foreign business in its market is to establish an effective mechanism for protecting domestic producers.

A policy focused on the priority of the national producer is fundamental, since by supporting domestic production the state can fulfill its obligations to citizens, improve social standards of living and defense capabilities.

The article examines the mechanisms and problems of applying trade remedies to protect a national producer from unfair competition from foreign producers.

In its turn, an exporter engaged in dumped imports seeks to be in a more favorable position than its competitor. At the same time, it does not always deliberately underestimate the prices of goods to harm the competitor, this may occur due to the use of cheaper means of production, raw materials, the level of remuneration of employees, transportation privileges, customs privileges, etc.

Manifestations of such behavior lead to negative consequences for the domestic market of the importing country, which may lead to the destruction of the national producer.

That is why the state, through its controlling bodies, investigates anti-competitive actions of foreign business entities and imposes appropriate sanctions and restrictions to ensure fair competition in the domestic market and protect the interests of the state.

Key words: trade, competition, anti-dumping measures, duties, exports, imports.

Література

1. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту. Закон України від 22 грудня 1998 року № 330-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14#Text> (дата звернення: 20.06.2024).

2. Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави. Постанова Кабінету міністрів України від 4 березня 2015 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-n#Text> (дата звернення: 20.06.2024).

3. Обмежувальні заходи щодо імпорту товарів в Україну (антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи).

Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2d92511f-c6fa-468a-97f3-bc353742db15&title=ZakhistInteresivNatsionalnikhTovarovirobnykivNaVnutrishnomuRinku> (дата звернення: 20.06.2024).

4. Проблеми та перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/problemy-ta-perspektivy-rozvytku-stratehichnykh-haluzey-promyslovosti> (дата звернення: 20.06.2024).

5. European Commission. Key enabling technologies policy. URL: <https://research-and-innovation.ec.europa.eu/research-area/industrial-r...>

6. European Commission. Commission Staff Working Document: Strategic dependencies and capacities. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021SC03...>

7. European Commission. EU strategic dependencies and capacities: second stage of in-depth reviews. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/48878>

8. OECD. Strategic industries in a global economy: policy issues for the 1990s. URL: <https://www.oecd.org/futures/38464821.pdf>

9. Government Policy and Strategic Industries: The Case of Taiwan. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/6806582.pdf>

10. The White House. Building Resilient Supply Chains, Revitalizing American Manufacturing, and Fostering Broad-Based Growth. 100-Day Reviews under Executive Order 14017. June 2021. 250 p. URL: <http://surl.li/fzrob>

11. Світова організація торгівлі переживає найскладнішу кризу за час свого існування. URL: <https://attorneys.ua/ru/publication/the-world-trade-organization-now-finds-itself-in-the-worst-crisis-of-all-times/>

УДК 343.132

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.33>**С. Тарасюк,**

доктор філософії,

доцент кафедри кримінального права і процесу
Національного авіаційного університету

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА ЗАКОННОСТІ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОБШУКУ

Вступ. У кримінальному провадженні дізнавач, слідчий, прокурор виконують чимало різноманітних за своїм характером дій, які мають обов'язково ґрунтуватися на нормах кримінального процесуального законодавства. Істотне значення серед таких мають дії, які спрямовуються на отримання (збирання) доказової бази або її перевірку в конкретному кримінальному провадженні, тобто слідчі (розшукові) дії. Їх проведення є найефективнішим методом збирання, перевірки та оцінки доказів для виявлення та викриття підозрюваних осіб у вчиненні кримінальних правопорушень.

Водночас слід зазначити, що часто ці дії супроводжуються застосуванням примусу, що може призвести до суттєвого обмеження конституційних прав осіб, які перебувають під їх впливом. Суворе дотримання законодавства під час провадження слідчих (розшукових) дій не лише забезпечує їх ефективність, а й гарантує дотримання конституційних прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у цих діях, а також допустимість зібраних у провадженні доказів. В Україні ці питання вивчали А. А. Благодир, О. В. Верхогляд-Герасименко, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, А. О. Ляш, В. Т. Нор, О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Т. В. Смалюк, Г. М. Степанова, В. М. Тертишник, В. М. Трофименко, Ю. М. Чорноус та ін. Разом з тим дослідження кримінального процесуального законодав-

ства України, літературних джерел, статистичних матеріалів, слідчо-судової практики дозволяє стверджувати, що сучасний етап вирішення вищезазначених проблем вимагає якісно нових підходів щодо їх розуміння.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні процесуального механізму проведення обшуку, правової захищеності осіб, у яких провадиться така дія, виявленні в слідчій та судовій практиці прогалин та порушень, які потребують свого доктринального аналізу й нормативного врегулювання.

Результати дослідження. Упродовж понад тридцяти років незалежності України питання забезпечення законності та прав і свобод особи при проведенні слідчих (розшукових) дій лишається важливим і складним. Зокрема, в указах Президента України «Про комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки» від 11 травня 2023 р. № 273/2023, «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 р. № 119/2021 р. було визначено основні завдання держави з питань утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Ці нормативно-правові документи передбачають створення дієвих механізмів для реалізації, захисту та розв'язання системних проблем у даній сфері [1; 2].

У кримінальному провадженні конституційні права визначають сутність

та зміст кримінального процесуального закону, мету провадження, становище учасників процесу, способи та методи доказування обставин, які для відповідного провадження мають значення. На думку М. М. Мацькевича, конституційні права людини є найбільш помітною державно-правовою об'єктивізацією конкретних ступенів свободи. Кожна особа має невід'ємне право визначати обсяг відповідних (матеріальних чи духовних) благ, які не порушують інтересів інших. Суспільство і держава зобов'язані покликати сприяти забезпеченню таких благ для кожної людини [3, с. 61].

Держава не є джерелом прав людини, але визнає та гарантує їх відповідно до загально визнаних принципів і норм права. Вона забезпечує необхідні умови для максимально повної реалізації цих прав, і ніхто не має права втручатися до сфери прав людини, крім випадків, які прямо визначені в законі.

У кожному кримінальному провадженні основу правового статусу будь-якого учасника становлять його конституційні права. Сторони захисту та обвинувачення, потерпілий, а також інші учасники мають права, що надані їм Конституцією України, міжнародними правовими актами про права людини, КПК та іншими законами України, які встановлюють межі поведінки та регулюють процесуальний порядок дій кожного учасника кримінального провадження.

Нормами КПК України передбачено належні захист прав людини в кримінальному провадженні, повагу до її особистості, ставлення до неї як до особи, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення ще не доведена. Крім того, забезпечується об'єктивність і неупередженість під час досудового розслідування та судового розгляду, передбачено застосування належних правових процедур з рівними процесуальними можливостями стосовно сторони обвинувачення та сторони захисту. Згідно зі ст. 2 КПК

України важливим завданням кримінального провадження є захист прав, свобод та законних інтересів його учасників. Для досягнення цієї мети, а також для забезпечення ефективного проведення досудового розслідування та судового провадження держава зобов'язана задіювати всі наявні в неї ресурси через суд, прокуратуру та органи розслідування.

Водночас зі сферою прав людини надзвичайно сильно корелюють питання застосування примусу в кримінальному провадженні, наслідком якого є обмеження конституційних прав особи. С. О. Гайду слушно зауважує, що примус є не лише негативним інструментом функціонування держави чи сукупністю способів і прийомів впливу, а й засобом позитивного формування вольових установок суб'єктів [4, с. 19]. Л. І. Каленіченко стверджує, що використання примусу зовсім не залежить від волі осіб, до яких він застосовується. Процес ужиття примусових заходів також не залежить від бажання конкретного суб'єкта права в конкретній життєвій ситуації щодо того, чи виконувати, чи не виконувати їх [5, с. 91]. А. О. Ляш та А. А. Благодир кримінальний процесуальний примус розглядають як обмеження (погіршення) соціального чи правового стану особи, що передбачає настання негативних наслідків матеріального, морального або організаційного характеру [6, с. 31, 32].

Зазначене доводить, що застосування примусу у визначених законом випадках не лише допустиме, а й необхідне, оскільки жодна держава чи жодне суспільство не можуть надавати людині, особливо під час кримінального провадження безмежних прав, що може призвести до свавілля та анархії, до конфліктів між публічними й приватними інтересами. Слушно вважаємо думку Т. В. Смалюка, що дотримання та забезпечення конституційних прав людини в кримінальному провадженні жодним чином не виключає можливість втручання в кон-

ституційні права певних учасників кримінального провадження органів розслідування, прокуратури й суду за наявності законних підстав для забезпечення об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження та захисту суспільства [7, с. 24].

Загалом ми вважаємо, що конституційне право особи слід розглядати як інструмент захисту від можливого перевищення влади органами розслідування, тоді як обмеження прав і свобод має на меті захист суспільства та інших осіб від зловживання правокористувача. У цьому контексті обмеження прав має таке саме природне джерело, що й права та свободи.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій обмеження конституційних прав особи насамперед мають спрямовуватися на досягнення розумного балансу між суспільною необхідністю та інтересами власника права. Особливо це стосується при проведенні такої дії як обшук (ст.ст. 233-236 КПК України).

Зазначимо, що обшук широко використовується під час досудового розслідування і спрямований на отримання (збирання) доказів у кримінальному провадженні. Під час його проведення слідчий встановлює необхідні факти і обставини кримінального правопорушення, проводить дії щодо викриття осіб, які його вчинили та здійснює інші завдання досудового розслідування.

У кримінальному процесуальному законі встановлено, що перед проведенням обшуку слідчий повинен мати достатньо фактичних даних, які б гарантували ефективність даного заходу. Обов'язковою умовою його проведення є дотримання законності. Ця умова має вплив на допустимість доказів, забезпечення процесуальних прав учасників слідчої дії, у тому числі сторони захисту та недопущення непропорційних обмежень конституційних прав відповідних осіб.

Згідно з ч. 1 ст. 9 КПК України забезпечення законності в кримі-

нальному провадженні покладається на суд, слідчого суддю, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади. Вимоги щодо дотримання законності під час проведення обшуку стають на заваді різним проявам свавілля чи вседозволеності з боку сторони обвинувачення, запобігають надмірним обмеженням чи порушенню конституційних прав.

Поряд з вимогою законності, проведення обшуку також має бути обґрунтованим. Зокрема, у теорії кримінального процесу будь-яке рішення чи дія прийняті в кримінальному провадженні, повинні обґрунтовуватися та відповідати міжнародним стандартам захисту прав людини. Таким чином, лише ті рішення, які містять достовірні та обґрунтовані висновки про обставини, що потребують доказування, вважаються законними. Якщо законність передбачає дотримання правових норм, то обґрунтованість означає підтвердження фактів та доводів.

Вважаємо, що ключовим елементом обґрунтованості проведення обшуку є врахування пріоритетів інтересів держави та суспільства перед правами конкретної особи в кожному конкретному випадку. Обґрунтованість проведення обшуку підтверджується наявністю вагомих аргументів, які демонструють необхідність їх застосування для досягнення цілей кримінального провадження, за умови забезпечення відповідних пріоритетів.

Важливою умовою проведення обшуку є його доцільність та ефективність. Згідно з п. 5 ч. 4 ст. 234 КПК України слідчий суддя може відмовити в задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор чи слідчий не зуміли довести наявності достатніх підстав вважати, що за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування.

Дослідження літературних джерел дозволило сформувавши певні ключові аспекти для ефективного проведення не лише обшуку, а й досудового розслідування загалом. Зокрема, необхідно: уникати обставин, унаслідок яких може бути заподіяна шкода (органи розслідування повинні точно слідувати поставленим завданням та розуміти, які дії є неприпустимими, ретельно обмірковувати ризики та передбачати можливі наслідки своїх дій, а також уміти врегулювати ситуацію в разі заподіяння шкоди); дотримуватися мінімальних стандартів (працівники органів розслідування повинні мати впевненість у своїй професійній діяльності та в професійних здібностях своїх колег, мають виконувати лише такі дії, що відповідають мінімальним стандартам, та керуватися обачністю і розсудливістю при прийнятті рішень щодо проведення обшуку; будь-яку взаємодію з особами, які мають відношення до події мають будувати з урахуванням і оцінкою ризиків; забезпечувати повний контроль за всім процесом розслідування; дотримуватися об'єктивності і неупередженості; не зловживати компетенцією; концентрувати увагу на зборі інформації/доказів; забезпечувати належне документування (фіксування) (допомагає не лише забезпечити можливість подальшої ідентифікації доказів, а й дозволяє особам, які безпосередньо залучені до судового розгляду справи відновити інформацію та надати більшої ваги доказам шляхом визначення релевантних (належних) і переконливих доказових версій); запровадити систематизацію та стратегічне планування в процесі розслідування; забезпечити захист джерел інформації; забезпечити належний порядок зберігання і передачі речових доказів.

Навіть при врахуванні вищезазначеного в сучасній правозастосовній практиці часто відбуваються порушення при проведенні обшуку, зокрема щодо дотримання законності, обґрунтовано-

сті, доцільності та ефективності. Часті конфлікти інтересів між сторонами обвинувачення та захисту призводять до великої кількості помилок і порушень законодавства.

Аналіз судової практики в частині розгляду скарг на дії чи бездіяльність слідчого, прокурора підтвердив наявність великої кількості випадків оскарження щодо проведення неналежного досудового розслідування, порушення законності при проведенні обшуку, конституційних прав осіб, які беруть участь у цій дії [8, с. 19, 20]. Особливо невтішною є тенденція до щорічного збільшення проведення обшуків. Так, у 2021 році прокурори взяли участь у 5675 розглядах слідчим суддею клопотань про проведення обшуку, у 2022 році – у 5797, у 2023 році – у 8482, з яких було задоволено 83,2 % від загальної кількості розглянутих клопотань про проведення обшуків [9]. Слід також зауважити, що питання правомірності проведення обшуків без ухвал слідчого судді стають дедалі частим предметом касаційного розгляду в постановках Верховного Суду, зокрема, від 1 листопада 2023 р. в справі № 462/3127/22, від 14 вересня 2023 року в справі № 521/18533/15-к, від 5 квітня 2023 р. в справі № 683/1200/18, від 21 березня 2023 р. в справі № 461/5931/19, від 17 січня 2023 р. в справі № 648/1543/15-к [9].

Велика кількість випадків неналежного проведення обшуків за останній період знижує довіру громадян до органів розслідування, прокуратури та суду. Так, згідно з соціологічними даними на кінець 2023 року органи прокуратури отримали довіру лише в 32 % населення, а повністю втратили довіру в 52 % [10]. Така негативна для суспільства тенденція висвітлює лише мінімум того, що відбувається загалом в Україні. Неподинокими стають також випадки проведення обшуків без дозволу суддів чи погодження прокурорів. На жаль, реакція держави на відверті та

цинічні зловживання правоохоронців відсутня, що провокує останніх на подальші перевищення повноважень, порушення конституційних прав і свобод громадян, які стають абсолютно незахищеними в правовому сенсі.

Зазначені порушення стають можливими через об'єктивні і суб'єктивні причини, що однаково негативно впливає на якість та ефективність обшуку, дотримання законності та конституційних прав осіб, які залучаються до його проведення. Об'єктивні причини виникають унаслідок надмірного навантаження слідчих, прокурорів чи слідчих суддів, що негативно впливає на якість їх роботи; непродуманої та обтяжливої процедури досудового розслідування; дисбалансу в роботі органів розслідування та неналежного рівня їх матеріального і технічного забезпечення, низької довіри громадян та їх небажання співпрацювати під час розслідування; обмеження наглядових функцій прокурорів, їх впливу на слідчих та оперативних працівників, які порушують вимоги закону, права і свободи учасників слідчої дії.

Суб'єктивними причинами зазначених вище порушень здебільшого стають недбалість слідчого, прокурора під час проведення обшуку; професійна деформація або низький рівень компетенції, що робить їх мислення формальним і негативно позначається на забезпеченні прав і свобод громадян; упереджене ставлення до учасників обшуку, що призводить до довольного тлумачення кримінальних процесуальних норм, невиконання встановлених приписів чи зловживання забороненими прийомами, засобами, методами під час провадження слідчої дії; недостатній рівень культури та неприйнятна поведінка слідчого, що може викликати неприємне враження в учасників обшуку під час спілкування та ускладнює встановлення психологічного контакту як запоруки успішного його провадження; напруженість та стресові

ситуації, що також може впливати на емоційний стан і рішення слідчого.

Загальна ситуація вказує на досить низьку якість роботи органів розслідування, прокуратури та суду, незадовільний стан дотримання законності, конституційних прав осіб під час проведення обшуків. Ігнорування вказаними суб'єктами встановлених норм закону під час таких дій призводить до непослідовності, неузгодженості та перешкоджає досягненню мети відповідної слідчої дії.

Детальний аналіз матеріалів досудового розслідування, узагальнення судової практики, досвід роботи захисником дозволив розмежувати процесуальні порушення при провадженні обшуку, що можуть спричинити визнання судом отриманих доказів недопустимими, за певними категоріями:

— порушення закону слідчим під час складання клопотання про проведення обшуку: надмірно формальний та надуманий зміст підстав, що використовуються для обґрунтування проведення обшуку, особливо в разі виникнення невідкладних обставин; обґрунтування необхідності проведення обшуку на підставі завідомо неправдивої інформації (зокрема, щодо житла чи частини житла, іншого володіння особи, у якому планується його проведення, чи стосовно особи, якій воно належить чи у фактичному володінні якої перебуває); суб'єктивне тлумачення мети для проникнення до житла, що не відповідає вимогам законодавства; відсутність достовірної інформації про особу, яка підозрюється в учиненні кримінального правопорушення та яка повинна була перебувати у відповідному житлі чи іншому володінні особи;

— порушення процесуального порядку провадження обшуку: проведення неуповноваженою особою або без належного представлення слідчим, прокурором чи працівниками оперативного підрозділу, що ускладнює перевірку їх особистості та їх

повноважень відповідно до зазначених в ухвалі про дозвіл на обшук посадових осіб; відсутність процедури роз'яснення слідчим учасникам обшуку їх прав і обов'язків; незабезпечення слідчим участі при проведенні обшуку обшукуваних осіб; ненадання можливості обшукуваним особам одержати правову допомогу адвоката; відсутність судового рішення про дозвіл на провадження обшуку у встановлених законом випадках; проведення обшуку у нічний час, за винятком випадків невідкладності; відсутність процедури фіксування обшуку за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів; заборона стороні захисту здійснювати фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису; відсутність понять під час його проведення; залучення осіб в якості понять, які, зважаючи на законодавство, не можуть виконувати такі функції; незабезпечення під час проведення обшуку присутності осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені, або відмова їм в особистій присутності; проведення обшуку в більшому обсязі, ніж потрібно для досягнення мети; обшук осіб, які перебували в житлі чи іншому приміщенні, провадився за рішенням слідчого чи прокурора без достатніх підстав вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження; приховування виявлених і вилучених у ході обшуку предметів від понять та інших осіб, які були під час обшуку присутні; вилучення в ході обшуку незазначеного в ухвалі суду майна; проведення обшуків за невказаними в ухвалі суду адресами; проведення обшуку з порушенням строків дії ухвали;

– порушення процедури документування обшуку: відсутність у протоколі інформації про місце, дату, час початку і закінчення слідчої дії; відсутність у протоколі даних про роз'яснення прав його учасникам; від-

сутність у протоколі підписів одного або кількох його учасників; проведення обшуку осіб без складання відповідного протоколу; відсутність у протоколі переліку та детального опису вилучених предметів, а також способу опечатування вилученого; невручення другого примірника протоколу обшуку разом з доданим до нього описом вилучених документів та тимчасово вилучених речей особі, у якої було проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому члену її сім'ї або його представникові; позбавлення можливості учасникам слідчої дії ознайомитися з текстом протоколу перед його підписанням; відсутність даних у протоколі обшуку про отримання згоди осіб, які проживають у житлі, на його проведення.

Зауважимо також, що особа, у житлі якої проводиться обшук, наразі практично не має можливості отримати негайно судовий захист її прав і законних інтересів, оскільки чинним законодавством не передбачено процедури оскарження до суду дій слідчого чи прокурора під час проведення обшуку. У разі порушення останніми законного порядку його проведення, що не стосуються вирішення питання допустимості отриманих доказів, але мають вплив на законні інтереси особи (прикладом, пошкодження майна без належних підстав), ця особа, фактично позбавлена можливості ефективно захистити свої інтереси через відсутність в законі відповідної процедури. М. Л. Ореховський правильно підкреслює, що суттєвим чинником зловживань слідчого чи прокурора вважається обмеженість механізму правового захисту особи, стосовно якої було проведено слідчу дію, оскільки ухвали слідчих суддів про їх проведення не підлягають оскарженню [11]. Особи, у яких в результаті проведення обшуку було вилучено майно без належних правових заходів для захисту, стають беззахисними перед волею слідчого чи прокурора.

О. Баганець вважає, що для запобігання процесуальним порушенням законодавець надав право державі вимагати відшкодування шкоди, завданої громадянам посадовими особами органів правопорядку, прокуратури або суду, застосовувати право зворотної вимоги до таких осіб не лише у випадку встановлення в їх діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили (як це було раніше), а й у разі вчинення ними дисциплінарного проступку незалежно від впливу строків застосування та дії дисциплінарного стягнення [12]. Однак, на нашу думку, цього недостатньо. З метою припинення системних процесуальних порушень доречно під час проведення обшуку внести зміни та доповнення до КПК України. Зокрема, щодо фіксації процесуальних дій технічними засобами ми пропонуємо абзац 3 ч. 1 ст. 107 КПК України викласти в такій редакції: «Право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту, адвокату, особі, права та законні інтереси якої можуть бути порушені чи обмежені під час проведення обшуку».

Підсумовуючи вищезазначене, слід наголосити, що сьогодні забезпечення та дотримання конституційних прав особи під час проведення обшуку фактично стає ілюзією. Органи досудового розслідування під час проведення даного заходу незаконно застосовують примусові заходи, нехтують нормами КПК України, загальноприйнятими засадами та нормами моралі. Ступінь ризику порушення прав учасників обшуку дедалі збільшується, а тому законне, обґрунтоване, умотивоване його проведення має важливе значення під час досудового розслідування як для захисту основних конституційних прав людини, так і для прийняття інших важливих процесуальних рішень, а також для виконання завдань кримі-

нального провадження і дотримання належної правової процедури.

У статті досліджено питання щодо забезпечення та дотримання законності, а також прав й свобод особи під час проведення обшуку в кримінальному провадженні, допустимості застосування під час його проведення примусових заходів, наслідком яких є обмеження конституційних прав особи. Акцентовано увагу на питаннях досягнення розумного балансу між суспільною необхідністю та інтересами власника (володільця) житла під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Досліджена така обов'язкова умова проведення обшуку як дотримання законності, яка має вплив на допустимість доказів, забезпечення процесуальних прав учасників слідчої дії, у тому числі сторони захисту та недопущення непропорційних обмежень конституційних прав відповідних осіб. Виокремлено суб'єктів, обов'язком яких є забезпечення законності під час проведення обшуку. Наголошено на підвищенні ролі й значення слідчого, прокурора щодо забезпечення повноцінної реалізації конституційних прав особи при проведенні обшуку, а також удосконалення процесуальних гарантій. Сформульовано певні ключові аспекти для ефективного проведення обшуку.

На підставі аналізу сучасної правозастосовної практики виокремлено порушення при проведенні обшуку, об'єктивні та суб'єктивні причини, що однаково негативно впливають на якість та ефективність обшуку, дотримання законності та конституційних прав осіб, які залучаються до його проведення.

Розмежовано процесуальні порушення при провадженні обшуку, що можуть спричинити визнання судом отриманих доказів недопу-

стимими, за певними категоріями. З метою побудови логічних та чітких дій слідчого, прокурора в разі необхідності проведення обшуку сформульовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення норм національного законодавства, що стосуються проведення обшуку та дотримання й забезпечення законності, а також конституційних прав особи, у якій проводиться відповідна процесуальна дія.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, кримінальний процесуальний примус, законність, обшук.

Tarasiuk S. Problems of observance of constitutional rights and legality during a search

The article examines the issues of ensuring and observing the rule of law, as well as the rights and freedoms of a person during a search in criminal proceedings, and the admissibility of coercive measures which result in restriction of a person's constitutional rights. The author focuses on the issues of achieving a reasonable balance between the public need and the interests of the owner (possessor) of the housing during the said investigative (search) action.

The author examines such a mandatory condition for conducting a search as compliance with the law, which has an impact on the admissibility of evidence, ensuring the procedural rights of participants to the investigative action, including the defence, and preventing disproportionate restrictions on the constitutional rights of the relevant persons. The author identifies the subjects whose duty is to ensure the rule of law during a search. The author emphasises the increased role and importance of the investigator and the prosecutor in ensuring the full exercise of the constitutional rights

of a person during a search, as well as improving procedural guarantees. The author formulates certain key aspects for the effective conduct of a search.

Based on the analysis of modern law enforcement practice, the author identifies violations during a search, objective and subjective reasons which have an equally negative impact on the quality and efficiency of a search, observance of the law and constitutional rights of persons involved in its conduct.

The author divides the procedural violations during a search which may lead to the court declaring the evidence obtained inadmissible into certain categories. With a view to building logical and clear actions of the investigator and prosecutor in case of a search, the author formulates a number of theoretical provisions, conclusions and practical recommendations directed towards improving the provisions of national legislation relating to search and enforcement of the law and constitutional rights of a person undergoing the relevant procedural action.

Key words: criminal proceedings, investigative (search) actions, criminal procedural coercion, legality, search.

Література

1. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11 трав. 2023 р. № 273/2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
2. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 берез. 2021 р. № 119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
3. Мацькевич М. М. Генеза прав людини: правовий та філософський аспекти. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 4. С. 54–66.
4. Гайду С. О. Державно-правовий примус як метод реалізації політичної

функції України в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 18–23.

5. Калєніченко Л. І. Державно-правовий примус та система його форм. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 89–92.

6. Ляш А. О., Благодир А. А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій: навч. посіб. К.: Освіта України, 2010. 190 с.

7. Смалюк Т. В. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луцьк, 2021. 227 с.

8. Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування : Узагальнення судової практики. URL : http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

9. У 2023 році слідчі судді задоволили 83,2 % від загальної кількості розглянутих клопотань про проведення обшуків. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/294222-v-2023-godu-sledstvennye-sudi-udovletvorili-832-ot-obschego-kolichestva-rassmotrennykh-khodataystv-o-provedenii-obyskov>

10. Після повномасштабного вторгнення довіра до держорганів в Україні істотно зросла. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3778998-pislapovnomasstabnogo-vtorgnenna-dovira-doderzorganiv-v-ukraini-istotno-zroslo.html>

11. Обшук, як інструмент корупції та незаконного тиску на бізнес. URL : https://protocol.ua/ua/obshuk_yak_instrument_koruptsii_ta_nezakonnogo_tisku_na_biznes/

12. Стан дотримання конституційних прав громадян під час досудового розслідування у 2018 році Частина 1. URL : <http://baganets.com/blogs-baganets/dotrimannja-pravoohoroncjami-konstituc-i.html?fbclid=IwAR2rsKCrNQF0kLsuCZXiMYwN3OUZMuwBtInkegevUhas6NkyAe5Mq1r1TjE>

Р. Фатьянов,

аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК СПОСІБ МІНІМІЗАЦІЇ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

Постановка проблеми зумовлена сучасними викликами, що стоять перед податковими системами в Україні в умовах воєнного стану. Цифровізація податкових правовідносин залишається важливою і в період воєнного стану, оскільки вона забезпечує стабільність та функціональність податкової системи, що є критичною для підтримання економічного життя країни.

Під час війни доступ до фізичних офісів та паперових документів є обмеженим або навіть неможливим через руйнування інфраструктури, але цифрові платформи дозволяють податковим органам і платникам податків продовжувати виконувати свої функції в режимі онлайн, забезпечуючи безперервність податкових процесів.

Способи мінімізації спорів у податковій сфері можуть бути різноманітними. Це можуть бути заходи, спрямовані на покращення чинного податкового законодавства, забезпечення доступності та відкритості податкових процедур, боротьба з корупцією, недопущення порушень прав фізичних та юридичних осіб тощо. У статті характеризується один з найпрогресивніших заходів, що сприяє мінімізації податкових спорів – це цифровізація податкових правовідносин.

Метою статті є охарактеризувати заходи щодо цифровізації податкових правовідносин та їх позитивний вплив на зменшення виникнення податкових спорів.

Основний матеріал. Впровадження практики використання електронних способів управління дало поштовх виникненню нових адміністративних механізм в урядах усього світу, покращуючи цим ефективність, прозорість та підзвітність. Політика української держави орієнтована на активне впровадження цифрових потужностей в життя народу, незважаючи на відсутність цифрової інфраструктури, стійких платформ електронного уряду, обмежені ресурси для реалізації та військовий стан [1, с. 67].

Цифровізація податкових правовідносин передбачає трансформацію складу відповідних правовідносин, у межах якої центральне місце займає розвиток змісту правовідносини. Наразі в Україні функціонують сервіси у сфері оподаткування, що дозволяють значно спростити реалізацію прав та виконання обов'язків платника податків, компетенції податкових органів [2, с. 133].

В Україні було впроваджено низку конкретних заходів для цифровізації податкових процедур, що сприяють підвищенню ефективності роботи Державної податкової служби та зниженню кількості податкових спорів. А саме:

– електронний кабінет платника податків – створення та розвиток електронного кабінету платника податків, де користувачі можуть подавати податкову звітність, перевіряти свої податкові зобов'язання та платежі, отримувати консультації та довідки, а також комунікувати з податковими органами онлайн;

– платники податків можуть отримувати доступ до своїх податкових даних і історії взаємодії з податковими органами в будь-який час, а електронні архіви забезпечують збереження всієї необхідної документації для подальшого використання;

– аналітичні інструменти допомагають податковим органам ефективніше аналізувати дані, що дозволяє виявляти тенденції та проблемні зони, а прогнозування можливих спорів та їх причин допомагає розробляти профілактичні заходи. Податківці систематично аналізують судову практику для застосування відповідних заходів для того, щоб в подальшому не виносилися рішення, які не відповідають діючому законодавству і в подальшому можуть бути програні у суді [3];

– цифровізація знижує витрати на паперову документацію та фізичне зберігання даних та дозволяє зменшити адміністративні витрати на персонал та інфраструктуру;

– прозорість і ефективність цифрових процесів підвищують довіру платників податків до податкової системи;

– зменшення кількості помилок та швидше вирішення спорів сприяють позитивному ставленню до податкових органів.

Впровадження цифровізації у податкових відносинах створює більш справедливу, ефективну та надійну систему, що сприяє кращому розумінню та дотриманню податкового законодавства, зменшує конфлікти та покращує взаємодію між податковими органами та платниками податків.

Висновки. Цифровізація податкових процедур є ключовим інструментом для мінімізації податкових спорів завдяки своїй здатності покращувати ефективність, прозорість і точність податкового адміністрування. По-перше, цифровізація забезпечує автоматизацію багатьох процесів, що значно зменшує кількість помилок, які виникають через людський фактор. Це важливо для точного обліку та звітності, що знижує ймовірність виник-

нення конфліктів між платниками податків і податковими органами.

По-друге, електронні платформи дозволяють платникам податків подавати декларації та інші документи в режимі онлайн, що спрощує процес взаємодії з податковими органами та зменшує бюрократичні затримки. Цей аспект значно підвищує зручність і швидкість обслуговування, сприяючи зменшенню напруги та непорозумінь. Цифрові платформи забезпечують зручний доступ до податкових послуг для всіх громадян, включаючи внутрішньо переміщених осіб та тих, хто перебуває за кордоном. Це сприяє рівномірному розподілу податкового навантаження та підтримує економічну активність населення, що є важливим для стабільності держави в умовах кризи. Також, доступ до податкової інформації та звітів у режимі реального часу дозволяє платникам податків оперативно виправляти помилки та відповідати на запити податкових органів.

По-третє, цифрові системи забезпечують прозорість податкових процедур, що допомагає уникати підозр щодо корупції та несправедливості. Це зміцнює довіру платників податків до податкової системи і зменшує кількість спорів, пов'язаних із сумнівами у правильності нарахувань чи платежів. Крім того, автоматизований обмін даними між різними державними органами покращує координацію та узгодженість дій, що зменшує кількість можливих непорозумінь та спорів.

По-четверте, цифровізація дозволяє використовувати аналітичні інструменти для виявлення потенційних проблем і ризиків ще до їх виникнення. Ці інструменти допомагають податковим органам швидко реагувати на відхилення від норми та запобігати спорам на ранніх стадіях. Використання штучного інтелекту та машинного навчання може покращити прогнозування податкових надходжень і оптимізувати процеси перевірок, зменшуючи кількість випадкових і необґрунтованих перевірок.

По-п'яте, цифровізація податкових процедур сприяє більш ефективному управлінню ресурсами податкових органів. Це дозволяє зосередити зусилля на складних випадках та забезпечити якіснішу підтримку платників податків, що в свою чергу зменшує кількість спорів. Доступність електронних сервісів для податкового консультування дозволяє платникам податків отримувати швидкі та точні відповіді на свої питання, що також сприяє зменшенню спорів.

По-шосте, впровадження електронних реєстрів і баз даних забезпечує надійне зберігання та легкий доступ до податкової інформації. Це дозволяє швидко і точно отримувати необхідні дані для розгляду спорів, зменшуючи час і витрати на їх вирішення. Електронна фіксація всіх транзакцій і операцій забезпечує незаперечні докази, що є важливим аргументом у податкових спорах.

Нарешті, впровадження, удосконалення та використання цифрових технологій у податковій сфері під час воєнного стану демонструє готовність держави до адаптації та інновацій, що підвищує її стійкість і здатність реагувати на виклики. Це створює основу для післявоєнного відновлення та розвитку, оскільки ефективна податкова система є ключовим елементом економічного зростання та соціальної стабільності. Тому цифровізація податкових правовідносин є критично важливою навіть у найскладніші часи, забезпечуючи функціонування держави та підтримку її громадян.

Стаття присвячена актуальності цифровізації податкових процедур як ефективного засобу мінімізації податкових спорів. У сучасному світі інформаційні технології відіграють вирішальну роль у трансформації різних сфер суспільного життя, включаючи податкову систему. Цифровізація дозволяє суттєво покращити якість податкового адміністрування, зменшити кількість помилок, прискорити

обробку даних та забезпечити більш прозорі та зручні умови для платників податків.

Одним із ключових аспектів цифровізації є впровадження електронних платформ для подання податкової звітності, що дозволяє платникам податків швидко і зручно виконувати свої обов'язки. Це значно знижує ймовірність виникнення спорів, пов'язаних з технічними або адміністративними помилками. Крім того, автоматизація перевірки та обробки даних зменшує ризик людських помилок, що також сприяє зниженню кількості конфліктних ситуацій.

Електронний документообіг забезпечує оперативний доступ до необхідної інформації для всіх учасників процесу, що сприяє більшій прозорості та передбачуваності податкових процедур. Використання аналітичних інструментів та систем на основі штучного інтелекту дозволяє податковим органам швидше виявляти потенційні проблеми та ризики, запобігаючи їхньому перетворенню в спори. Це також сприяє оптимізації процесу перевірок, знижуючи адміністративне навантаження на платників податків та податкові органи.

Дослідження показують, що цифровізація сприяє підвищенню довіри платників податків до податкової системи, оскільки забезпечує більш прозорі, ефективні та справедливі умови для виконання податкових зобов'язань. У контексті глобалізації та інтеграції економік, цифровізація податкових процедур також сприяє уніфікації та стандартизації податкових правил, що полегшує міжнародну торгівлю та інвестиції.

Таким чином, цифровізація податкових процедур є не лише технічним нововведенням, але й стратегічним кроком до побудови більш ефективної та справедливої податкової системи. Це знижує ймовірність виникнення податкових спорів, зміцнює довіру до податкових органів та сприяє створенню сприятливого бізнес-клімату. Стаття наголошує

на необхідності подальшого впровадження цифрових технологій у податкову сферу, підкреслюючи їхні переваги та перспективи для майбутнього розвитку податкових відносин. Застосування та вдосконалення цифрових технологій у податковій сфері під час воєнного стану свідчить про здатність держави до адаптації та впровадження інновацій, що підвищує її стійкість і ефективність у відповіді на виклики.

Ключові слова: цифровізація, податкові правовідносини, податкові спори, заходи цифровізації податкових процедур, електронні платформи, цифрові системи, платники податків.

Fatianov R. Digitalization of tax legal relations as a way to minimize tax disputes

The article addresses the relevance of digitalizing tax procedures as an effective means of minimizing tax disputes. In today's world, information technologies play a crucial role in transforming various areas of social life, including the tax system. Digitalization significantly improves the quality of tax administration, reduces the number of errors, accelerates data processing, and provides more transparent and convenient conditions for taxpayers. One of the key aspects of digitalization is the implementation of electronic platforms for filing tax returns, allowing taxpayers to fulfill their obligations quickly and conveniently. This significantly reduces the likelihood of disputes arising from technical or administrative errors. Additionally, the automation of verification and data processing decreases the risk of human errors, further reducing the number of conflicts.

Electronic document management ensures prompt access to necessary information for all participants in the process, promoting greater transparency and predictability of tax procedures. The use of analytical tools and artificial intelligence-based systems enables tax authorities to iden-

tify potential problems and risks more quickly, preventing them from escalating into disputes. This also optimizes the audit process, reducing the administrative burden on taxpayers and tax authorities. Research shows that digitalization enhances taxpayers' trust in the tax system by providing more transparent, efficient, and fair conditions for fulfilling tax obligations. In the context of globalization and economic integration, digitalizing tax procedures also promotes the unification and standardization of tax rules, facilitating international trade and investment.

The digitalization of tax procedures is not only a technical innovation but also a strategic step towards building a more efficient and fair tax system. It reduces the likelihood of tax disputes, strengthens trust in tax authorities, and contributes to creating a favorable business climate. The article emphasizes the need for further implementation of digital technologies in the tax sphere, highlighting their advantages and prospects for the future development of tax relations. The application and improvement of digital technologies in the tax sphere during wartime demonstrate the state's ability to adapt and innovate, increasing its resilience and effectiveness in responding to challenges.

Key words: digitalization, tax legal relations, tax disputes, measures of tax procedure digitalization, electronic platforms, digital systems, taxpayers.

Література

1. Гнатівська А.І., Марущак А.В. Концептуальні засади електронної демократії та електронного урядування в Україні European political and law discourse. 2021. № 2. С. 63-68.
2. Єсімов С.С. Особливості та зміст податкових правовідносин в умовах цифровізації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. С. 127-134.
3. У ДПС обговорили питання покращення судової практики <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/468320.html> (дата звернення 20.06.2024).

УДК 347.73:342.9:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.35>**Є. Харитонов,**доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИВАТНІ ТА ПУБЛІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В КРЕДИТНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ У ЦИФРОВУ ДОБУ

Постановка проблеми. Кредитні правовідносини є невід'ємною складовою світової фінансової системи, яка потребує ефективного правового регулювання для забезпечення стабільності ринку та захисту інтересів усіх учасників. Як свідчить сучасна практика розвитку людства, кредитні правовідносини займають ключове місце в економіці будь-якої країни, оскільки вони забезпечують фінансову підтримку підприємствам та приватним особам, сприяючи розвитку бізнесу, споживчого ринку та світової економіки загалом. Однак правове регулювання цих відносин (як і багатьох інших) вимагає балансу між приватними і публічними інтересами, що є складним завданням у сучасних умовах цифровізації, глобалізації та інтеграції фінансових ринків. Відсутність такого балансу може призвести до нестабільності фінансового сектору, порушення прав учасників кредитних відносин та зниження рівня довіри до фінансової системи.

Однією з головних проблем, що виникає у цьому контексті, є питання про те, якою мірою держава повинна втручатися в кредитні правовідносини для забезпечення їхньої стабільності та захисту прав споживачів. Зрозуміло, що надмірне державне регулювання може обмежити свободу договірних відносин, знизити гнучкість фінансових установ та перешкодити розвитку інноваційних фінансових

продуктів. З огляду на це, необхідно дослідити, які саме елементи кредитних правовідносин мають бути регульовані на державному рівні, а які можуть залишатися вільними для врегулювання сторонами договору. Це питання є особливо актуальним в умовах цифровізації людського всесвіту, зростання кількості онлайн-кредитів та розвитку фінансових технологій, що вимагає оновлення підходів до правового регулювання кредитних відносин. Враховуючи викладене, постає низка проблем, які потребують детального аналізу та вирішення в рамках цієї статті.

Проблема визначення оптимального балансу між приватними та публічними елементами в кредитних правовідносинах включає аналіз того, які аспекти кредитних договорів повинні регулюватися державою, а які можуть бути врегульовані сторонами самостійно. Необхідно дослідити, яким чином законодавство може забезпечити належний рівень прозорості кредитних договорів і захистити споживачів від недобросовісних практик кредиторів. Заслужують на увагу також елементи і механізми, завдяки яким держава може ефективно здійснювати нагляд за фінансовими установами, забезпечуючи їхню фінансову стійкість з одного боку та захист прав споживачів з іншого.

Вирішення цих проблем є важливим для забезпечення стабільності

фінансового сектору, захисту прав споживачів та стимулювання економічного зростання країни, що вимагає комплексного підходу до правового регулювання кредитних відносин, який поєднає елементи державного контролю з автономією волі сторін.

Стан дослідження теми. Дослідження кредитних правовідносин займає значне місце в сучасній науці цивільного права як в Україні, так і в інших країнах. Приватні та публічні сторони кредитних правовідносин, їх розвиток в умовах цифровізації, розглядаються з різних аспектів, різними науковцями, що дозволяє сформулювати комплексне уявлення про цю сферу правового регулювання.

Автором статті на протязі десятиліть досліджуються концептуальні основи приватного права, включаючи окремі питання правового забезпечення кредитних відносин, примусового виконання зобов'язань та впливу державного регулювання на суспільні відносини [1].

В українській науці цивільного права останнім часом достатня увага приділяється дослідженню кредитних правовідносин, особливо в контексті захисту прав споживачів та регулювання діяльності фінансових установ в цифрову добу. Зокрема, Калітенко О.М. [2], Громова А.О. [3], Шкварчук Л.О. [4], Бабаскин Л.Ю. [5], Богомолова В.С. [6] та інші, активно досліджують питання правового забезпечення кредитних договорів, включаючи захист прав споживачів та вплив державного регулювання на фінансові установи.

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, ряд аспектів теми "Приватні та публічні елементи в кредитних правовідносинах в цифрову добу" потребують подальшого дослідження, до них належать, зокрема: баланс між приватними та публічними інтересами у кредитних правовідносинах, включаючи визначення оптимального рівня державного втручання, прозорість та справедли-

вість кредитних умов для споживачів, особливо в контексті онлайн-кредитування та новітніх фінансових технологій і інструментів, ефективність механізмів державного нагляду та контролю за діяльністю кредитних установ, з метою забезпечення їхньої фінансової стійкості та захисту прав споживачів, вплив новітніх фінансових технологій на правове регулювання кредитних відносин та необхідність адаптації законодавства до нових реалій.

Таким чином, необхідним є детальний аналіз зазначених проблем з метою визначення оптимальних шляхів їх вирішення та формування рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання кредитних відносин в Україні.

Метою цієї статті є здійснення комплексного аналізу приватних та публічних елементів у кредитних правовідносинах в цифрову добу з метою виявлення оптимального балансу між ними, що забезпечить ефективне правове регулювання, захист прав споживачів та стабільність фінансових інституцій. Стаття спрямована на поглиблене розуміння сутності приватних та публічних елементів у кредитних правовідносинах, їх взаємодії та впливу на правове регулювання цієї сфери в умовах цифровізації світу. Результати дослідження сприятимуть формуванню ефективної правової політики, яка відповідатиме сучасним викликам і забезпечить захист прав учасників кредитних правовідносин, підвищення рівня фінансової стабільності та розвитку кредитного ринку в Україні в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кредитні правовідносини є складним комплексом відносин, який поєднує як приватні, так і публічні правові елементи. З одного боку, ці відносини мають приватний характер, оскільки їх учасники – кредитор та позичальник – взаємодіють на основі договору, визначаючи умови

кредитування, строки повернення коштів, розмір відсоткової ставки тощо. З іншого боку, держава втручається у ці відносини через систему нормативно-правового регулювання, забезпечуючи дотримання прав і свобод громадян, захист споживачів та стабільність фінансової системи. Поєднання приватних та публічних елементів у кредитних правовідносинах є необхідним для забезпечення ефективного функціонування ринку кредитування.

Кредитні правовідносини, як важлива частина цивільного права, характеризуються низкою приватно-правових елементів, що відображають договірну природу цих відносин та забезпечують реалізацію економічної свободи учасників. В основу цих елементів покладено принципи диспозитивності, автономії волі сторін, рівності суб'єктів правовідносин, захисту приватного інтересу та юридичної визначеності.

Перш за все, приватно-правові елементи кредитних правовідносин виражаються у принципі диспозитивності, який дозволяє сторонам вільно визначати зміст своїх прав і обов'язків, виходячи з власних інтересів та потреб. Це передбачає, що умови кредитного договору визначаються за згодою сторін, і кожна з них має право вільно приймати рішення щодо укладення договору, його зміни або розірвання. Автономія волі сторін виявляється у можливості кредитора та позичальника самостійно встановлювати розмір кредиту, відсоткову ставку, строки та порядок повернення коштів, а також інші умови, які вони вважають необхідними для досягнення своїх цілей. Цей принцип сприяє розвитку індивідуалізованих підходів у кредитуванні та адаптації умов договору до конкретних обставин кожного правочину.

Іншим важливим приватно-правовим елементом має вважатися принцип рівності суб'єктів правовідносин, що означає, відсутність переваг

у будь-якої із сторін договору перед іншою стороною. Кредитор і позичальник мають рівні права на формулювання умов договору, їх зміну та припинення. Рівність сторін забезпечує справедливий баланс інтересів та сприяє взаємній відповідальності за виконання зобов'язань. Однак практика останніх років свідчить про те, що часто кредитори (фінансові установи) порушують цей принцип і наполягають на приєднанні боржника до договору, який складений і запропонований кредитором. При цьому спроби боржника змінити умови договору з урахуванням власних інтересів зазвичай залишаються без уваги.

Приватно-правові елементи кредитних правовідносин також включають захист приватного інтересу сторін. У межах кредитного договору кожна зі сторін має на меті реалізацію своїх економічних інтересів: кредитор – отримання прибутку від надання кредиту, позичальник – отримання необхідних фінансових ресурсів для досягнення своїх цілей. Законодавство забезпечує правовий захист цих інтересів, встановлюючи механізми захисту прав кредиторів та позичальників, а також можливості звернення до суду у разі порушення умов договору.

Приватно-правові елементи передбачають високий рівень юридичної визначеності, що полягає у чітко сформульованих правах та обов'язках сторін, визначених умовах кредитного договору та передбачуваності правових наслідків у разі їх порушення. Юридична визначеність сприяє стабільності правовідносин та впевненості сторін у своїх правах та обов'язках, що є важливою передумовою ефективного функціонування кредитного ринку.

Ще одним приватно-правовим елементом кредитних правовідносин є вільний вибір контрагентів. Кредитор і позичальник мають право самостійно обирати партнерів для укладення кредитних договорів, керуючись

своїми економічними інтересами, репутацією, надійністю та іншими критеріями, що вони вважають важливими. Це сприяє конкуренції на кредитному ринку та покращенню умов кредитування для споживачів.

Отже, приватно-правові елементи в кредитних правовідносинах відображають сутність цивільного права як галузі, що забезпечує реалізацію економічної свободи та захист приватних інтересів учасників. Ці елементи створюють основу для договірної автономії сторін, забезпечують рівність учасників правовідносин, захист їхніх прав та інтересів, а також юридичну визначеність, необхідну для стабільного функціонування кредитного ринку.

Публічні елементи забезпечують державний нагляд і контроль за дотриманням правових норм у сфері кредитування. Вони включають обов'язкові правила, які регулюють діяльність кредитних установ, захищають права споживачів та забезпечують стабільність фінансової системи. Державне регулювання має на меті забезпечити баланс між приватними інтересами сторін кредитного договору і публічними інтересами суспільства в цілому. Це включає контроль за діяльністю кредитних установ, встановлення нормативних вимог до їхньої фінансової стійкості, а також захист прав споживачів від можливих зловживань з боку кредиторів.

Публічно-правові елементи в кредитних правовідносинах відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності та прозорості фінансового ринку, захисті прав і інтересів споживачів, а також у контролі та регулюванні діяльності фінансових установ. Публічне право забезпечує нормативне та організаційне підґрунтя для ефективного функціонування кредитної системи, виконуючи при цьому регуляторну, захисну та контролюючу функції.

Однією з основних публічно-правових функцій у сфері кредитних

правовідносин є регуляторна функція, яка реалізується через прийняття та впровадження нормативних актів, що регулюють порядок надання та обслуговування кредитів. Держава встановлює загальні правила гри на ринку кредитування, визначаючи основні принципи діяльності фінансових установ, вимоги до їхньої капіталізації, ліцензування, порядок розкриття інформації та інші аспекти, що забезпечують прозорість і стабільність ринку.

Регуляторні органи, такі як Національний банк України, здійснюють нагляд за діяльністю банків і небанківських фінансових установ, контролюють дотримання ними законодавства та нормативних вимог. Це забезпечує захист інтересів споживачів кредитних послуг, запобігає недобросовісним практикам та сприяє формуванню довіри до фінансової системи.

Захисна функція публічно-правових елементів у кредитних правовідносинах полягає у забезпеченні правової охорони інтересів споживачів кредитних послуг. Законодавство встановлює вимоги до змісту кредитних договорів, зокрема щодо інформації, яку кредитор зобов'язаний надати позичальнику до укладення договору, розкриття всіх умов кредитування, включаючи реальну процентну ставку, комісії та інші платежі. Окрім того, держава забезпечує захист прав споживачів у разі виникнення спорів із кредиторами, надаючи можливість звернення до суду або до органів з питань захисту прав споживачів. Важливим аспектом є також встановлення механізмів захисту від недобросовісної реклами кредитних послуг та введення обмежень на нарахування штрафів і пені у разі прострочення платежів.

Контролююча функція публічно-правових елементів виявляється у нагляді за дотриманням фінансовими установами встановлених правил і стандартів. Регуляторні органи

проводять регулярні перевірки діяльності банків і небанківських кредитних організацій, аналізують їхні фінансові звіти, оцінюють ризики та приймають заходи у разі виявлення порушень. Це включає застосування санкцій, анулювання ліцензій, введення тимчасової адміністрації та інші заходи, спрямовані на забезпечення стабільності фінансової системи.

Публічно-правові елементи також включають інформаційно-пропагандистську функцію, яка полягає у поширенні інформації про права та обов'язки споживачів кредитних послуг, підвищенні фінансової грамотності населення, проведенні освітніх кампаній та консультуванні громадян щодо правильного вибору кредитних продуктів. Ця функція сприяє формуванню свідомого підходу до кредитування та запобігає виникненню проблемних ситуацій, пов'язаних із недостатнім розумінням умов кредитних договорів.

Таким чином, публічно-правові елементи в кредитних правовідносинах забезпечують регулювання, захист та контроль за діяльністю фінансових установ, сприяють стабільності та прозорості кредитного ринку, а також захисту прав і інтересів споживачів. Вони створюють нормативне та організаційне підґрунтя для ефективного функціонування кредитної системи, виконуючи важливі соціальні та економічні функції у сучасному суспільстві.

У сучасних умовах цифровізації планети досягнення балансу між приватними і публічними елементами в кредитних правовідносинах стає однією з ключових задач, що стоїть перед правовою системою кожної країни і світу в цілому. Цей баланс забезпечує стабільність фінансової системи, захист прав споживачів і сприяє розвитку інноваційних фінансових продуктів. У процесі цифровізації виникають нові виклики та можливості, які вимагають переосмислення традиційних підходів до регулювання та саморегулювання кредитних відносин.

Цифрові технології породжують нові можливості для ефективного регулювання і забезпечення прав учасників кредитних правовідносин, однак одночасно створюють і низку викликів, що вимагають адекватних правових рішень.

Як зазначалось вище, основою приватних елементів у кредитних правовідносинах є договірні зобов'язання, які набувають нових форм та механізмів реалізації завдяки цифровим технологіям. Сучасні онлайн-платформи, електронні підписи, смарт-контракти та блокчейн-технології забезпечують швидкість, прозорість та надійність укладення кредитних правочинів. Цифровізація дозволяє укласти кредитні договори в електронній формі, що значно спрощує процедуру кредитування, скорочуючи час та витрати на документообіг. Електронні підписи забезпечують юридичну силу таких договорів, гарантують автентичність та цілісність документів. Використання смарт-контрактів на базі блокчейн-технологій забезпечує автоматичне виконання умов кредитного договору. Смарт-контракти програмуються так, щоб автоматично виконуватися при настанні певних умов, що знижує ризики невиконання зобов'язань. Платформи для онлайн-кредитування дозволяють здійснювати весь процес кредитування через Інтернет, включаючи подання заявки, оцінку кредитоспроможності, укладення договору та моніторинг виконання зобов'язань.

Забезпечення балансу приватних і публічних елементів вимагає також посилення ролі державного регулювання та контролю за діяльністю кредитних установ в умовах цифровізації. Держава повинна розробляти та впроваджувати сучасні законодавчі акти, що враховують специфіку цифрових технологій у кредитних правовідносинах. Це включає врегулювання питань електронного документообігу, захисту персональних даних, кібербезпеки та використання смарт-контрактів.

Регуляторні органи, такі як Національний банк України, повинні здійснювати постійний нагляд за діяльністю кредитних установ, використовуючи сучасні технології для моніторингу та аналізу даних. Це дозволить вчасно виявляти порушення та запобігати ризикам для фінансової стабільності.

В умовах цифровізації важливо забезпечити належний рівень захисту прав споживачів кредитних послуг. Держава повинна встановлювати вимоги до прозорості та доступності інформації про кредитні продукти, розробляти механізми для розгляду скарг та вирішення спорів.

Для досягнення балансу приватних і публічних елементів у кредитних правовідносинах необхідно використовувати комплексний підхід, що включає різноманітні форми взаємодії між приватним та публічним правом.

Однією з ефективних форм є публічно-приватне партнерство, яке передбачає співпрацю між державою та приватними фінансовими установами для розвитку цифрових платформ кредитування, забезпечення кібербезпеки та захисту прав споживачів.

Держава може делегувати частину регуляторних функцій саморегулюючим організаціям, що об'єднують учасників ринку кредитування. Це дозволить підвищити рівень професіоналізму та відповідальності кредитних установ, сприяти впровадженню етичних стандартів і кращих практик.

Ураховуючи глобальний характер цифрових технологій, важливим є співпраця з міжнародними організаціями та регуляторами для гармонізації правового регулювання та забезпечення спільних підходів до вирішення проблем, пов'язаних із цифровізацією кредитних правовідносин.

Однією з ключових форм досягнення балансу між приватними та публічними елементами в цифрову добу є впровадження цифрових технологій у діяльність регуляторних органів держави. Це включає вико-

ристання алгоритмів штучного інтелекту та великих даних для моніторингу діяльності фінансових установ, виявлення порушень та оцінки ризиків. Цифрові технології дозволяють автоматизувати процеси нагляду, забезпечуючи більш оперативну та точну реакцію на зміни на ринку кредитування.

Регуляторні технології (RegTech) включають автоматизовані системи для виявлення шахрайства, аналізу фінансових потоків та моніторингу дотримання нормативних вимог. Використання таких технологій підвищує ефективність нагляду, знижує витрати на регулювання та мінімізує людський фактор, що сприяє більшій прозорості та надійності фінансової системи.

Іншим важливим аспектом є створення правових умов, що сприяють розвитку фінансових технологій (FinTech). Це включає адаптацію законодавства до нових технологічних реалій, визначення правового статусу цифрових активів, регулювання діяльності фінансових платформ та забезпечення захисту прав споживачів цифрових фінансових послуг. Законодавче забезпечення розвитку FinTech має включати механізми ліцензування та нагляду за діяльністю фінансових технологічних компаній, встановлення вимог до їхньої прозорості та надійності, а також запровадження стандартів захисту даних і конфіденційності. Важливо забезпечити баланс між стимулюванням інновацій та захистом прав споживачів, що дозволить уникнути ризиків, пов'язаних із недобросовісними практиками у сфері цифрових фінансових послуг.

Цифрові платформи можуть відігравати важливу роль у підвищенні прозорості кредитних відносин. Використання блокчейн-технологій, смарт-контрактів та інших інноваційних рішень дозволяє автоматизувати процеси укладання та виконання кредитних договорів, зменшуючи ризики маніпуляцій та шахрайства.

правових стандартів, моніторинг та контроль за діяльністю фінансових установ. Впровадження регуляторних технологій (RegTech) дозволяє підвищити ефективність нагляду та забезпечити прозорість фінансових операцій.

Забезпечення захисту прав споживачів є ключовим аспектом у досягненні балансу між приватними та публічними елементами та забезпечення прозорості умов кредитування, захист персональних даних, обмеження на нарахування штрафів та пені, а також створення механізмів розгляду скарг у цифровому середовищі.

Таким чином досягнення балансу між приватними та публічними елементами в кредитних правовідносинах в умовах цифровізації вимагає глобального комплексного підходу. Такий підхід сприятиме створенню стабільної, прозорої та інноваційної фінансової системи, що відповідає сучасним викликам та потребам суспільства.

У статті досліджуються приватні та публічні елементи в кредитних правовідносинах, особливо в умовах цифрової епохи. Аналізується взаємодія кредитора та позичальника, яка базується на принципах автономії волі, рівності суб'єктів, захисту приватних інтересів та юридичної визначеності. Приватні елементи включають свободу договірної регулювання, диспозитивність та можливість самостійного визначення умов договору. Це сприяє розвитку індивідуалізованих підходів у кредитуванні, адаптації умов до конкретних обставин кожної угоди, а також підтримці конкуренції на кредитному ринку. Публічні елементи, навпаки, забезпечують державний нагляд та регулювання, що спрямоване на захист прав споживачів, забезпечення стабільності фінансової системи та попередження зловживань. Держава встановлює

нормативні вимоги до діяльності фінансових установ, контролює їхню відповідність законодавству та здійснює нагляд через регуляторні органи. Зокрема, Національний банк України відіграє ключову роль у контролі за дотриманням фінансовими установами законодавства та нормативних вимог.

У цифрову добу кредитні правовідносини зазнають значних змін завдяки впровадженню фінансових технологій (FinTech), смарт-контрактів та блокчейн-технологій. Цифровізація дозволяє укладати кредитні договори в електронній формі, забезпечуючи швидкість, прозорість та надійність цих угод. Використання смарт-контрактів забезпечує автоматичне виконання умов договору, знижуючи ризики невиконання зобов'язань. Блокчейн-технології сприяють підвищенню довіри між учасниками ринку завдяки незмінності та прозорості записів про фінансові операції. Однак цифровізація також породжує нові виклики, зокрема питання кібербезпеки та захисту персональних даних, які потребують адекватних правових рішень та посилення державного контролю. Держава повинна розробляти та впроваджувати сучасні законодавчі акти, що враховують специфіку цифрових технологій у кредитних правовідносинах, а також забезпечувати прозорість та доступність інформації про кредитні продукти для споживачів.

У статті пропонується комплексний підхід до досягнення балансу між приватними та публічними елементами у кредитних правовідносинах, що включає співпрацю між державою та приватним сектором, впровадження цифрових технологій у діяльність регуляторних органів та розвиток фінансової грамотності населення. Це сприятиме створенню стабільної, прозорої та інноваційної

фінансової системи, яка відповідає сучасним викликам та потребам суспільства. Результати дослідження сприятимуть формуванню ефективної правової політики, що забезпечить баланс між приватними та публічними елементами, захист прав учасників кредитних правовідносин, підвищення фінансової стабільності та розвиток кредитного ринку в Україні.

Ключові слова: кредитні правовідносини, приватне право, публічне право, цифровізація, кредитний договір, правове регулювання, захист прав споживачів.

Kharytonov Ye. Private and Public Elements in Credit Legal Relations in the Digital Age

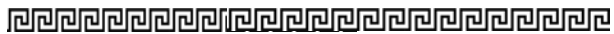
This article investigates the private and public elements in credit legal relations, especially in the digital age. It analyzes the interaction between creditors and borrowers based on the principles of autonomy of will, equality of subjects, protection of private interests, and legal certainty. Private elements include the freedom of contractual regulation, dispositivity, and the ability to independently determine the terms of the agreement. This promotes individualized approaches to lending, adaptation of conditions to the specific circumstances of each transaction, and maintenance of competition in the credit market. In contrast, public elements ensure state supervision and regulation aimed at protecting consumer rights, ensuring the stability of the financial system, and preventing abuses. The state establishes regulatory requirements for the activities of financial institutions, monitors their compliance with the law, and exercises supervision through regulatory bodies. In particular, the National Bank of Ukraine plays a key role in controlling the compliance of financial institutions with legislative and regulatory requirements.

In the digital age, credit legal relations undergo significant changes due to the introduction of financial technologies (FinTech), smart contracts, and blockchain technologies. Digitalization allows for the conclusion of credit agreements in electronic form, ensuring the speed, transparency, and reliability of these agreements. The use of smart contracts ensures the automatic execution of the contract terms, reducing the risks of non-compliance. Blockchain technologies enhance trust between market participants due to the immutability and transparency of financial transaction records. However, digitalization also poses new challenges, such as cybersecurity and data protection issues, which require adequate legal solutions and increased state control. The state must develop and implement modern legislative acts that take into account the specifics of digital technologies in credit legal relations and ensure the transparency and accessibility of information about credit products for consumers.

The article proposes a comprehensive approach to achieving a balance between private and public elements in credit legal relations, including cooperation between the state and the private sector, the introduction of digital technologies into the activities of regulatory bodies, and the development of financial literacy among the population. This will contribute to the creation of a stable, transparent, and innovative financial system that meets modern challenges and societal needs. The research results will contribute to the formation of effective legal policies that ensure a balance between private and public elements, protection of the rights of participants in credit legal relations, increased financial stability, and the development of the credit market in Ukraine.

Key words: credit legal relations, private law, public law, digitalization, credit agreement, legal regulation, consumer rights protection.

Література

1. Харитонов Є. О. Конструкт «приватне право України» як методологічна похибка / Євген Олегович Харитонов // *Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : ВД «Гельветика», 2019. – Т. 2. – С. 451–453. <https://hdl.handle.net/11300/21554>; Харитонов Є. О. *Правове регулювання цивільних відносин в умовах пандемії: між правом приватним і публічним / Є. О. Харитонов // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 3. – С. 388–391. <https://hdl.handle.net/11300/13362>**
2. Калітенко О.М. До питання про перспективи розвитку договору онлайн кредитування в цифрову добу. *Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № С. 103-105. http://www.lsej.org.ua/2_2024/24.pdf*
3. Громова А.О. Недійсність кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України. <https://irlykhuml.univer.km.ua/handle/123456789/371>
4. Шкварчук Л. О. Світові тенденції трансформації фінансово-кредитних систем [Текст] : навч. посіб. / Л. О. Шкварчук ; [Нац. ун-т "Львів. політехніка"]. - Луцьк : Надстир'я, 2023. - 214 с.
5. Бабаскін А. Ю. Кредитні відносини у цивільному праві України. К. : ТАЛКОМ, 2018. 570 с.
6. Богомолова В.С. Окремі історико-теоретичні аспекти розвитку он-лайн кредитування в Україні. *Юридичний вісник. 2023. № 4. С.153-160. http://yurvisnyk.in.ua/v4_2023/20.pdf*

володіння особи», 268 «Установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)», 269 «Спостереження за особою, річчю або місцем», 269-1 «Моніторинг банківських рахунків», 270 «Аудіо-, відеоконтроль місця», 274 «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження» КПК України НСРД здійснюються виключно на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором [2].

Згідно ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ОРЗ здійснюються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо [3], а КРЗ, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», проводяться виключно з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань на державну безпеку України, або отримання інформації в інтересах контррозвідки [4]. Такі ОРЗ і КРЗ, як негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних систем, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду і виїмки та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором.

Здобуті під час проведення НСРД, ОРЗ і КРЗ результати, за відповід-

них умов, можуть використовуватися у кримінальному провадженні максимально повно і ефективно, не обмежуючись лише доказуванням [5, с. 32-42; 6, с. 536-539]. Відповідно до ч. 1 ст. 256 КПК України, протоколи щодо проведення НСРД, аудіо-, або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі й документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. У свою чергу, згідно п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України, матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України та усталеної слідчої і судової практики матеріали КРЗ, які містять фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження, також використовуються в кримінальному процесуальному доказуванні як докази-документи.

Проте, використання результатів НСРД, ОРЗ і КРЗ у кримінальному процесуальному доказуванні, в окремих випадках, буває ускладнене низкою чинників, серед яких нерозсекречування або несвоєчасне розсекречування ухвал слідчого судді про дозвіл на проведення згаданих негласних дій і заходів. Зазначений недолік суттєво знижує обсяг використання результатів таких дій і заходів як доказів у кримінальному провадженні, що зумовило потребу в дослідженні цього питання та пошуку можливих шляхів його вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питан-

ням проведення НСРД, ОРЗ і КРЗ та використання їх результатів в кримінальному провадженні присвячені наукові праці низки вітчизняних вчених. Вагомий науковий внесок у вирішення зазначеної проблематики зробили Ю.П. Аленін, М.В. Багрій, О.А. Білічак, С.О. Гриненко, С.В. Єськов, В.А. Колесник, С.С. Кудінов, Ю.В. Лисюк, В.В. Луцик, Ю.О. Найдзон, А.В. Панова, А.Б. Паршутін, Р.В. Писарчук, М.А. Погорецький, О.І. Полюхович, О.М. Сало, Д.Б. Сергеева, О.В. Соколов, Є.Д. Скулиш, О.С. Старенький, О.Ю. Татаров, Л.Д. Удалова, А.М. Черняк, Ю.М. Чорноус, О.В. Швидкова, Р.М. Шехавцов, А.В. Шило, М.Є. Шумило та інші науковці, основні здобутки яких позитивно сприйняті науковою спільнотою та впроваджені до правозастосовної діяльності. Проте, при використанні результатів згаданих негласних дій і заходів у кримінальному процесуальному доказуванні проблемні питання наслідків нерозсекречування або несвоечасного розсекречування ухвал слідчого судді, на підставі яких вони проводилися, залишаються недостатньо дослідженими, що становить перспективу для подальшого наукового пошуку.

Метою статті є виокремлення наслідків нерозсекречування або несвоечасного розсекречування ухвал слідчого судді, на підставі яких проводилися НСРД, ОРЗ чи КРЗ, з'ясування, який вплив вони справляють на кримінальне процесуальне доказування, та пошук шляхів можливого вирішення проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. Порядок засекречування та розсекречування матеріальних носіїв інформації щодо проведення НСРД унормовано в Розділі V Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів в кримінальному провадженні, затвердженої наказом Генеральної прокуратури

України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. №114/1042/516/1199/936/1681/51 (далі – Інструкція 2012 р.) [7], а щодо здійснення ОРЗ і КРЗ – положеннями низки відомих нормативно-правових актів, що мають гриф секретності.

Відповідно до положень згаданих нормативно-правових актів клопотання про дозвіл на проведення НСРД (ОРЗ, КРЗ), ухвала слідчого судді про дозвіл на їх проведення, протокол про проведення згаданих негласних дій чи інші оперативні документи про здійснення ОРЗ або КРЗ, які містять відомості про факт і методи такого проведення, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або рік, щодо якої вони проводяться або плануються проводитися, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню.

Засекречування таких матеріальних носіїв інформації здійснюється слідчим, прокурором, співробітником уповноваженого оперативного підрозділу, слідчим суддею шляхом надання на підставі вимог Закону України «Про державну таємницю», Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Центрального управління СБ України від 23 грудня 2020 р. № 383 [8; 9], та Розгорнутих переліків відомостей, що становлять державну таємницю, відповідному документу грифа секретності (п. 5.2 Інструкції 2012 р.).

Після завершення проведення НСРД грифи секретності матеріальних носіїв інформації щодо їх проведення підлягають розсекреченню на підставі рішення прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням в конкретному кримінальному провадженні, з урахуванням його обставин та необхідності вико-

ристання цих матеріалів як доказів після проведення таких дій, у випадку, якщо розголошення цих відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України. (п.п. 5.9, 5.27 Інструкції 2012 р.). У свою чергу, матеріальні носіїв інформації щодо здійснення ОРЗ або КРЗ підлягають розсекреченню лише у випадку ухвалення рішення щодо необхідності та можливості їх використання у кримінальному процесуальному доказуванні.

Розсекречені носії інформації щодо проведення згаданих негласних дій і заходів знімаються з обліку в режимно-секретному органі та долучаються до матеріалів кримінального провадження в порядку, визначеному КПК України. До розсекречених документів, як і до інших матеріалів кримінального провадження, доступ надається в порядку ст. 290 «Відкриття матеріалів іншій стороні» КПК України.

З огляду на особливості унормування цього питання в чинних нормативно-правових актах розсекречуванню підлягають лише матеріали, отримані в результаті проведення НСРД, ОРЗ і КРЗ, протоколи й інші оперативні документи з відповідними додатками до них. Водночас, обов'язку одночасно з цим розсекретити рішення (ухвалу слідчого судді), на підставі якого проводилися такі негласні дії або заходи, у відповідних законодавчих чи інших нормативно-правових актах не передбачено. Зазначена прогалина в правовому регулюванні цього питання негативно позначається на правозастосовній діяльності, оскільки суд та учасники кримінального провадження позбавляються можливості своєчасно перевірити і оцінити законність й обґрунтованість проведення уповноваженими суб'єктами негласних дій і заходів та правомірність тимчасового обмеження окремих прав людини, стосовно яких вони здійснювалися. За таких обставин також неможливо з'ясувати, чи відповідають протоколи й інші оперативні документи, що містять фактичні дані,

завдяки яким встановлюється наявність чи відсутність фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження, як докази вимогам допустимості.

Зважаючи на зазначене, досить поширеними є випадки подання захисниками під час підготовчого провадження або судового розгляду клопотань про визнання протоколів згаданих негласних дій і заходів недопустимими доказами, які обґрунтовуються відсутністю у матеріалах кримінального провадженні відповідних рішень, на підставі яких вони проводилися. При цьому, судді зазвичай відмовляють у задоволенні таких клопотань з наступних підстав:

1) оцінка доказів з огляду на допустимість здійснюється в нарадчій кімнаті під час винесення вироку;

2) на цій стадії кримінального провадження перевірити та оцінити докази на предмет їх допустимості чи належності неможливо;

3) ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення відповідних негласних дій і заходів не містить фактичних даних, на підставі яких можна встановити обставини, що входять до предмету доказування, а отже вона не є доказом в кримінальному провадженні;

4) ухвала слідчого судді містить відомості, що становлять державну таємницю, а тому не може бути розсекречена й долучена до матеріалів кримінального провадження [10, с. 95].

У контексті викладено зауважимо, що ухвала слідчого судді дійсно не є доказом у кримінальному провадженні, проте сторона захисту і суд повинні мати змогу перевірити законність дій сторони обвинувачення в частині правомірності тимчасового обмеження окремих прав людини під час проведення НСРД, ОРЗ чи КРД. Як справедливо зазначає О.С. Старенький, не знання або несвоєчасне зняття грифу секретності з відповідної ухвали суду, на підставі якої проводилися відповідні негласні дії

альному доказуванні [13, с. 10]. Типовими наслідками недотримання зазначених вимог, тобто, нерозсекречення або несвоечасного розсекречення ухвал слідчого судді, на підставі яких проводилися відповідні НСРД, ОРЗ або КРЗ, у кримінальному процесуальному доказуванні є:

1) неможливість використання результатів НСРД, ОРЗ і КРЗ як доказів в кримінальному провадженні через відсутність можливості перевірити й оцінити законність і обґрунтованість проведення згаданих негласних дій і заходів, правомірність тимчасового обмеження окремих прав людини відносно осіб, щодо яких вони проводилися, а також протоколів та інших оперативних документів на їх відповідність вимогам допустимості;

2) заявлення стороною захисту про визнання відповідних результатів негласних дій і заходів недопустимими доказами;

3) визнання процесуальних рішень, прийнятих на підставі результатів таких негласних дій і заходів, незаконними й необґрунтованими.

У контексті викладеного М.А. Погорецький і О.С. Старенький зауважують, що протоколи негласних дій і заходів з додатками лише у своїй єдності з відповідними ухвалами слідчого судді, на підставі яких вони здійснювалися, можуть бути використані у кримінальному процесуальному доказуванні. Відповідно до ч. 2 ст. 290 КПК України прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів провадження, які є в його розпорядженні, іншій стороні, у тому числі до будь-яких доказів, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання. На думку вчених, якщо сторона обвинувачення не здійснить відкриття таких матеріалів відповідно до положень ст. 290 КПК України, суд не має

права допустити їх використання як доказів. Висловлена наукова позиція обґрунтовується тим, що відсутність на момент відкриття в матеріалах провадження ухвали слідчого судді, на підставі яких проводилися відповідні негласні дії або заходи, суперечить реалізації засади змагальності у кримінальному процесуальному доказуванні [10, с. 103-104; 14].

Проте, відповідно до правової позиції Верховного Суду, якщо сторона обвинувачення вжила всіх необхідних та залежних від неї заходів, спрямованих на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення негласних дій і заходів, однак вони не були розсекречені до моменту передачі провадження до суду з причин, що не залежали від волі або процесуальної поведінки прокурора, то в такому разі порушення вимог ст. 290 КПК України з боку сторони обвинувачення немає. Такі дозвільні документи, зокрема ухвала слідчого судді, можуть бути розкриті стороні захисту пізніше, після їх розсекречування.

Ухвала слідчого судді, яка стала підставою для проведення НСРД, ОРЗ або КРЗ, не є документом в розумінні ч. 2 ст. 99 КПК України, зважаючи на що має досліджуватися під час розгляду кримінального провадження в суді лише з метою оцінки допустимості доказів, здобутих у результаті їх здійснення. З урахуванням цього Верховний Суд зауважив, що суди не можуть визнавати здобуті докази недопустимими лише з підстав відсутності дозвільних документів на проведення негласних дій чи заходів в матеріалах провадження, не з'ясувавши попередньо причини їх відсутності та обставин, за яких вони своєчасно не розкриті стороні захисту на етапі завершення досудового розслідування [13, с. 10-11; 15; 16].

Зауважимо також, що ЄСПЛ неодноразово вказував на те, що в окремих випадках може виникати необхідність не розкривати певні докази

стороні захисту з метою захисту важливих суспільних інтересів або забезпечення прав інших осіб, життя, свобода чи безпека яких можуть бути поставлені під загрозу. Зазначена правова позиція викладена в рішеннях ЄСПЛ у справах «Leas v. Estonia» від 06 березня 2012 р. (п. 78), «Якуба проти України» від 12 лютого 2019 р. (п. 44) й «Doorson v. the Netherlands» від 26 березня 1996 р. (п. 70) та свідчить, що право на розкриття усіх доказів не є абсолютним. Але, згідно з п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., обмеження права особи на захист може вважатися правомірним лише у тому випадку, коли це зумовлено «суворою необхідністю», за умови що воно буде належним чином урівноважено та компенсовано відповідними процедурами, яких дотримуються національні судові органи при здійсненні справедливого судового розгляду [13, с. 10-12; 17].

У підсумку зауважимо, що протоколи й інші оперативні документи з долученими до них додатками щодо здійснення НСРД, ОРЗ або КРЗ, які використовуються у кримінальному процесуальному доказуванні, як правило, мають підлягати розсекреченню одночасно з ухвалами слідчого судді про їх проведення. Така вимога зумовлена потребою своєчасного з'ясування питання щодо законності їх здійснення, правомірності тимчасового обмеження окремих прав людини та відповідності вимогам допустимості доказів, що неможливо здійснити без врахування правових підстав та умов їх проведення, зазначених у відповідні ухвалі [18, с. 48-55]. Тобто, ухвала слідчого судді, на підставі якої проводилися негласні дії або заходи, є не додатком до цих матеріалів, а їх невід'ємною частиною, а тому усі вони повинні розсекречуватися разом. Якщо ж уповноваженим суб'єктом у їх розсекреченні відмовлено з підстав, визначених у законі, то такі матеріальні носії інформації

не можуть долучатися до матеріалів кримінального провадження, за винятком проваджень, які містять відомості, що становлять державну таємницю. Досудове розслідування та судові провадження у таких кримінальних провадженнях проводяться з дотриманням вимог режиму секретності, з урахуванням положень ст.ст. 517-518 КПК України.

Висновки. Завдяки проведеному дослідженню виокремлено наслідки нерозсекречування або несвоечасного розсекречування ухвал слідчого судді, на підставі яких проводилися НСРД, ОРЗ чи КРЗ, якими може бути визнання судом здобутих доказів недопустимими.

З урахуванням попередніх теоретичних надбань вчених, які проводили наукові розвідки у цьому напрямі, а також результатів власних наукових досліджень пропонується внести наступні зміни і доповнення до КПК України, спрямовані на усунення окремих недоліків правового регулювання означеного питання, зокрема.

1. Абзац 2 пункту 4 частини 2 статті 99 КПК України «Документи» викласти у такій редакції:

«Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та, після їх розсекречування в установленому порядку, можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Слідчий суддя, який надав дозвіл на проведення оперативно-розшукового або контррозвідального заходу, зобов'язаний за клопотанням прокурора, поданим до завершення досудового розслідування, розсекретити ухвалу про дозвіл на його проведення для долучення до кримінального провадження. Розсекречування таких матеріальних носіїв інформації здійснюється за умови, що розго-

лошення їх відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України».

2. Частину 1 статті 256 КПК України «Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні» викласти у такій редакції:

«1. Протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо-, або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії, після їх розсекречування в установленому порядку, можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Слідчий суддя, який надав дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, зобов'язаний за клопотанням прокурора, поданим до завершення досудового розслідування, розсекретити ухвалу про дозвіл на її проведення для долучення до матеріалів кримінального провадження. Розсекречування таких матеріальних носіїв інформації здійснюється за умови, що розголошення їх відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України».

Викладені наукові погляди на проблемні питання та наслідки нерозсекречування ухвал слідчого судді, на підставі яких проводилися НСРД, ОРЗ чи КРЗ, для кримінального процесуального доказування, та запропоновані шляхи їх можливого вирішення носять переважно теоретико-прикладний характер, зважаючи на що подальші наукові розвідки у цьому напрямі продовжують залишатися перспективними.

Застосування негласних методів збирання фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та можуть бути використані у кримінальному процесуальному доказуванні, є усталеною практикою вітчизняних право-

охоронних органів та здійснюється у формі негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів. Демократичний розвиток громадянського суспільства та законодавче закріплення невідчужуваності й непорушності прав і свобод людини сформувало передумови для запровадження чіткої регламентації діяльності правоохоронних органів у сфері їх тимчасового обмеження. З урахуванням цього частина згаданих негласних дій і заходів здійснюється виключно на підставі відповідної ухвали слідчого судді, а використання в кримінальному провадженні здобутих у такий спосіб доказів належним чином контролюється. Проте, процес їх використання у кримінальному процесуальному доказуванні інколи буває ускладненим відсутністю в матеріалах провадження відповідних дозвільних документів на проведення, що перешкоджає своєчасному з'ясуванню питання про законність здійснення негласних дій і заходів, правомірність тимчасового обмеження окремих прав людини та відповідність здобутих доказів вимогам допустимості.

Зазначені недоліки зумовили потребу в проведенні окремого дослідження з метою виокремлення наслідків нерозсекречування або несвоечасного розсекречування ухвал слідчого судді, на підставі яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові чи контррозвідувальні заходи, з'ясування, який вплив вони справляють на кримінальне процесуальне доказування, та пошуку шляхів можливого вирішення проблемних питань.

Завдяки системному аналізу наукових джерел, положень чинного законодавства та матеріалів правозастосовної і судової практики з'ясовано, що в основі окресленої

проблеми знаходиться недосконала процедура розсекречування матеріальних носіїв інформації, зокрема ухвал слідчого судді про надання дозволу на проведення відповідних негласних дій і заходів. Виокремлено наслідки нерозсекречування судових рішень, що були підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових або контррозвідувальних заходів, та визначено їх негативний вплив на використання здобутих результатів у кримінальному процесуальному доказуванні. З урахуванням попередніх теоретичних надбань вчених та результатів власних наукових досліджень запропоновано відповідні зміни і доповнення до КПК України, спрямовані на усунення окремих недоліків правового регулювання означеного питання.

Ключові слова: кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та контррозвідувальні заходи, ухвала слідчого судді, охорона державної таємниці, допустимість доказів і доказування.

Shcherbyna L. Consequences of non-disclosure of the investigative judge's approvals, on the basis of which covert investigative (search) action, operational search and counter-intelligence measures were carry out, for criminal procedural evidence

The use of clandestine methods of collecting factual data that are relevant for criminal proceedings and can be used in criminal procedural evidence is an established practice of domestic law enforcement bodies and is carried out in the form of clandestine investigative (search) action, operational search and counter-intelligence measures. The democratic development of civil society and the legislative consolidation of the inalienability and inviolability of human

rights and freedoms formed the prerequisites for the introduction of a clear regulation of the activities of law enforcement agencies in the field of their temporary restriction. In view of this, some of the above-mentioned covert actions and measures are carried out exclusively on the basis of the relevant decision of the investigating judge, and the use of evidence obtained in this way in criminal proceedings is duly controlled. However, the process of their use in criminal procedural evidence is sometimes complicated by the absence in the materials of the proceedings of relevant authorization documents for the conduct, which prevents the timely clarification of the issues of the legality of the implementation of secret action and measures, the legality of the temporary restriction of certain human rights, and the compliance of the obtained evidence with the requirements of admissibility.

These shortcomings have led to the need to conduct a separate study to identify the consequences of non-disclosure or late disclosure of the decisions of the investigating judge, on the basis of which secret investigative (search) action, operational search and counter-intelligence measures were carried out, to find out what impact they have on criminal procedural evidence, and to find ways of possible solution of problematic issues.

Thanks to a systematic analysis of scientific sources, provisions of current legislation and materials of law enforcement and judicial practice, it was found that the underlying problem is the imperfect procedure for declassification of material information carries, in particular, the approval of the investigating judge to grant permission for the conduct of relevant covert action and activities. The consequences of non-disclosure of judicial decisions that were the grounds for carrying out covert

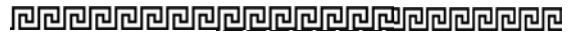

investigative (search) action, operational search and counter-intelligence measures are identified, and their negative impact on the use of the obtained results in criminal procedural evidence is determined. Taking into account the previous theoretical achievements of scientists and the results of their own scientific research, corresponding amendments and additions to the CPC of Ukraine are proposed, aimed at eliminating certain shortcomings in the legal regulation of this issue.

Key words: criminal proceedings, covert investigative (search) action, operational search and counter-intelligence measures, decision of the investigating judge, secrecy of physical media, admissibility evidences and proving.

Література

1. Рекомендація № Rec (2005) 10 Комітету Міністрів Ради Європи «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів» від 20.04.2005 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/260347_260412 (дата звернення: 30.05.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013, № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
4. Про контррозвідальну діяльність: Закон України від 26.12.2003 р. № 374-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 12. Ст. 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
5. Писарчук Р.В., Щербина Л.І. Проблеми питання використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування, в кримінальному судочинстві. Вісник кримінального судочинства. 2020. № 3-4. С. 32-42.
6. Писарчук Р.В. Використання матеріалів оперативно-розшукової та контррозвідальної діяльності у кримінальному провадженні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023, № 6. С. 536-539. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/124.pdf (дата звернення: 31.05.2024).
7. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 31.05.2024).
8. Про державну таємницю: Закон України від 11.01.1994 р. № 3855-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994, № 16. Ст. 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 31.06.2024).
9. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Центрального управління СБ України від 23.12.2020 р. № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (дата звернення: 31.05.2024).
10. Старенький О.С. Наслідки не розсекречування процесуальних рішень, на підставі яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії, у кримінальному процесуальному доказуванні. Вісник кримінального судочинства. 2018. № 2. С. 92-108. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2018_Starenkyi.pdf (дата звернення: 01.06.2024).
11. Узагальнення судової практики розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчим суддею: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.02.2014 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-14#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
12. Амелін О. Проблеми розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним перешкоджанням мирним

акціям протесту, зборам та мітингам. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 4. С. 1-9.

13. Узагальнення практики суду касаційної інстанції з питань проведення та оцінювання результатів НСРД у кримінальному провадженні. Київ: Тренінг-центр прокурорів України. 2021. 93 с. URL: https://ptcu.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/uzagalnennya_praktyky_sudu_po_nsr_d_z_qrkodamy_1.pdf (дата звернення: 01.06.2024).

14. Погорецький М.А., Старенький О.С. Чому результати НС(Р)Д не будуть доказами без розсекречування дозволів на їх проведення. Закон і бізнес. 24-30.11.2018 р. URL: <https://zib.com.ua/ua/135424.html> (дата звернення: 01.06.2024).

15. Справа № 751/7557/15-к, провадження № 13-37к18: постановва Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/>

[document/79298340](https://verdictum.ligazakon.net/document/79298340) (дата звернення: 01.06.2024).

16. Справа № 640/6847/15-к, провадження № 13-43к19: постановва Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85174578> (дата звернення: 01.06.2024).

17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рада Європи, 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.06.2024).

18. Соколов О.В. Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії: окремі питання правового регулювання та правозастосування. Судова та слідча практика в Україні. 2017. Вип. 4. С. 48-55. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/452795> (дата звернення: 02.06.2024).

УКРАЇНА І СВІТ

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.37>

І. Давидова,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

С. Журило,

кандидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИВЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Постановка проблеми. В сучасному світі з наростаючими викликами та трансформаціями в сільському господарстві особливої актуальності набувають питання щодо вивчення європейського досвіду при формуванні стратегій розвитку агропромислового комплексу. Деякі з основних аспектів актуальності цього питання включають необхідність вивчення спільних проблем і викликів; інновацій та технологій; сталість; міжнародна співпраця; соціально-економічна розвиненість. Зазначені аспекти пояснюються наступним:

Багато країн стикаються зі схожими аграрними викликами, такими як зміни клімату, обмежені ресурси, втрата родючості ґрунтів та нестабільні ринкові умови. Вивчення того, як Європейський Союз (ЄС) успішно вирішує ці проблеми, може надати цінний досвід для інших регіонів.

Європейські країни активно впроваджують нові технології та інновації в аграрний сектор. Вивчення їхніх досвідів дозволяє іншим країнам зрозуміти, як вдосконалювати виробничі процеси, підвищувати продуктивність та зменшувати негативний вплив на навколишнє середовище.

Європейський досвід також корисний у контексті сталого розвитку

та екологічної урбанізації. Розробка стратегій, спрямованих на забезпечення ефективного використання землі та збереження природних ресурсів, може слугувати прикладом для інших регіонів.

Вивчення європейського досвіду також може сприяти розвитку міжнародної співпраці в аграрному секторі. Обмін знаннями та технологіями між країнами може сприяти спільним рішенням глобальних проблем.

Агропромисловий комплекс має значущий вплив на соціально-економічний розвиток країни. Вивчення стратегій розвитку ЄС може служити джерелом інформації для країн, що прагнуть покращити свою економічну ситуацію через розвиток аграрного сектору.

Отже, вивчення європейського досвіду у сфері агропромислового комплексу допомагає формувати більш ефективні стратегії для розвитку сільського господарства та забезпечення сталого і стійкого розвитку в майбутньому.

Стан дослідження теми. Дослідженню питань щодо правового регулювання розвитку агропромислового комплексу країни в літературі приділяється певна увага. Зокрема, можна

Спільна аграрна політика ЄС має за мету підвищення продуктивності сільського господарства шляхом підтримки технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва, гарантування продовольчої безпеки, покращення рівня життя сільського населення, встановлення адекватних цін на сільськогосподарську продукцію для споживачів, збереження навколишнього середовища, стабілізацію аграрного ринку тощо.

Невід'ємною складовою САП ЄС завжди було забезпечення належних стандартів життя сільських громад та збереження унікального європейського сільського спадку та довкілля. Для європейців сільське господарство не лише забезпечує продовольство та сировину, але також представляє різноманітні ландшафти, культурну спадщину та традиції. Важливо зауважити, що САП не є постійною; вона постійно піддається модернізації для врахування потреб часу [10, С. 132]. Реформи, такі як Мак Шеррі у 1992 році, План дій 2000 та реформа Філера у 2003 році, представляють етапи розвитку та модернізації Спільної аграрної політики, які суттєво змінювали її пріоритети та сутність.

Аналізуючи еволюцію САП, можна визначити, що різні етапи реформ були спрямовані на досягнення різних цілей. Проте в ході реформування спостерігалися такі ключові питання: установлені урядом завищені ціни підтримки сприяли перенадмірному виробництву сільськогосподарської продукції; м'ясо та молочні продукти постійно надходили у зайвих кількостях через високі ціни, що перевищували світові рівні; заходи субсидювання експорту аграрної продукції призвели до недобросовісної конкуренції з боку інших країн, таких як США та група КАІРНС.

На сучасному етапі реформ САП спостерігається прогрес у встановленні угод у межах СОТ щодо лібералізації торгівлі сільськогосподарською

продукцією, але одночасно виникають розбіжності у рівнях розвитку аграрного сектора окремих країн ЄС через історичні особливості (рівень прямих виплат, продуктивність праці, структура господарств). Ці фактори визначають необхідність регулярного перегляду САП, удосконалення інструментів політики та визначення нових цілей.

Починаючи з 2000-х років, головною ідеєю Спільної аграрної політики (САП) ЄС стало забезпечення сталого функціонування аграрного сектора через фінансування розвитку сільської місцевості та посилення вимог захисту довкілля і безпеки аграрної продукції [11, с. 24]. Витрати на реалізацію аграрної політики фінансуються з двох фондів:

Європейського сільськогосподарського фонду гарантування (EAGF), який надає прями доплати сільськогосподарським виробникам і фінансує заходи з регулювання аграрних ринків;

Європейського сільськогосподарського фонду для сільського розвитку (EAFRD), який фінансує програми сільського розвитку.

Таким чином, стратегія фінансування визначає заходи САП на період 2017–2020 років, включаючи перехід від підтримки виробництва до прямої підтримки фермерів, підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, дотримання екологічних стандартів, розвиток сільських районів, а також захист довкілля [12, с. 81].

Пряма підтримка фермерів (субсидювання) включає базові премії, додаткові виплати за «перші гектари», субсидії молодим фермерам та компенсації за заходи з екологізації та охорони навколишнього середовища.

На майбутній період бюджету ЄС (2021–2027 роки) Комісія пропонує модернізацію і спрощення САП. Головна мета цих пропозицій із бюджетом у розмірі 365 млрд євро - зробити САП більш спрямованою на підтримку фермерів, розвиток сільських громад і сталого розвитку

сільського господарства, відповідно до цілей ЄС в галузі охорони навколишнього середовища та клімату. Пропонується розширити вплив держав-членів на обрані сфери інвестування в межах САП, спрямовані на створення життєздатного та конкурентоспроможного аграрного сектора. Держави-члени можуть перенаправляти до 15% своїх кредитів САП для прямих платежів на розвиток сільських районів.

Стратегічні плани держав-членів, охоплюючи весь період, повинні включати конкретні заходи для досягнення дев'яти цілей у сферах економіки, екології та соціуму, визначених ЄС, а також мають спрямовуватися на підтримку як прямих платежів, так і розвитку сільських районів. Плани будуть піддаватися затвердженню Комісією, і проводитиметься систематичний моніторинг результатів в кожній країні з метою забезпечення взаємодії цілей та захисту єдиного ринку. Пріоритет у цій політиці продовжить надаватися прямим платежам, які гарантують стабільність та передбачуваність для фермерів. Малі та середні ферми, що становлять більшість у сільському секторі ЄС, отримують перевагу у наданні підтримки [13].

Таким чином, цілісність і прогресивність САП визначаються загальним усвідомленням її основних принципів, обов'язковістю виконання умов та досягненням компромісних взаємин між державами-членами Європейського Союзу (ЄС). Реалізація такої політики призводить до впровадження захисної стратегії модернізації сільського господарства в умовах глобалізації, внутрішньої загрози індустріалізації суспільства та впливу світових конкурентів, зокрема таких торгових партнерів, як Сполучені Штати Америки.

З часу свого зародження Спільна аграрна політика є ключовим консолідаційним чинником для країн та народів Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) [14, с. 112].

Важливим аспектом розвитку аграрного сектора є державна підтримка, яка в розвинених країнах реалізується складним механізмом, включаючи інструменти впливу на витрати і доходи фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, аграрний ринок, ціни, соціальну та виробничу інфраструктуру села, а також міжгалузеві відносини.

Продуктові програми, що передбачають використання різних механізмів підтримки виробників аграрної продукції, відіграють провідну роль у державній політиці підтримки аграрного сектора ЄС. Інструменти, такі як інтервенційні ціни та прямі виплати, застосовуються для основних видів сільськогосподарських культур та тваринницької продукції, щоб встановлювати інтервенційні ціни, нижчі за ринкові. Це стосується зернових, білкових і маслинних культур, рису, телятини і молока. Політика щодо м'ясного скотарства відрізняється, наприклад, індустріальні підприємства не можуть претендувати на прямі виплати в дохід.

У зарубіжних країнах також впроваджуються програми, спрямовані на пряму підтримку доходів фермерів, такі як компенсаційні платежі, гнучкі виробничі контракти, страхування. Регулювання інвестицій у виробництво аграрної продукції здійснюється за допомогою державних планів і програм підтримки цін на сільськогосподарські товари, контролю та систем стандартів.

Важливим стимулом для розвитку сільського господарства в розвинених країнах є сприяння за допомогою спеціального податкового режиму. У численних країнах пільги у сплаті податків для аграрних виробників пов'язані зі сезонністю, залежністю від погодних умов і належністю до дрібних сімейних ферм.

Наприклад, в Німеччині існує система допомоги фермерам-початківцям, яка не лише включає безповоротну допомогу, але й надає можли-

вість отримання кредиту до 200 тис. євро під 5 % річних або кредиту до 120 тис. євро для будівельних цілей під 1,5 % річних. У цій країні державна підтримка включає дотації, доплати, субсидії, премії за рахунок коштів з бюджету ЄС та бюджету землі Саксонія-Ангальт. Кооперативні банки грають важливу роль у кредитній системі.

Для України вивчення та впровадження такого підходу до кредитування на регіональному рівні може стати дуже корисним, оскільки це може сприяти відродженню вітчизняного аграрного сектора.

Кредитні кооперативи отримали широке поширення у Швеції як ефективний інструмент для розвитку аграрного сектора. Досвід Фінляндії також є цікавим.

Невід'ємною та важливою частиною державної політики регулювання розвитку аграрного сектора є цінова політика. Особливість ціноутворення на сільськогосподарську продукцію полягає в тому, що ціна повинна враховувати виробничі витрати і забезпечувати прибуток для подальшого розширеного відтворення. Крім того, виникає потреба в забезпеченні принципу еквівалентності в обміні між промисловістю та аграрним сектором. У країнах ринкової економіки ціни на продукцію обох секторів у сфері обігу визначаються головним чином законами попиту та пропозиції. У результаті цього ринкові ціни на аграрну продукцію часто не забезпечують рівновагу в обміні з промисловістю. Таким чином, в усіх країнах з ринковою економікою держава, використовуючи різноманітні інструменти, опосередковано впливає на ціни в аграрному секторі економіки.

Окрім загальних принципів ціноутворення в ЄС, деякі країни-учасниці реалізують власну цінову політику. У Фінляндії існують три види цін на сільськогосподарську продукцію: цільові, дотаційні і додаткові. Щорічно Міністерство сіль-

ського та лісового господарства визначає цільові ціни та затверджує їх узгодженням з Центральною організацією сільськогосподарських товаровиробників. Протягом року ці ціни можуть коригуватися з урахуванням темпів інфляції. Основою для цільових цін є цінова модель, розроблена на основі калькуляції собівартості виробництва ключових сільськогосподарських продуктів у господарств південних районів країни, де умови виробництва є найкращими, та з дотаціями для гірших умов.

Дотаційні ціни встановлюються за аналогічною процедурою, проте лише на продукцію, яка експортується. У випадку, якщо витрати на виробництво перевищують дотаційні ціни, вони не компенсуються. Крім того, якщо обсяги виробництва продукції на експорт перевищують встановлені квоти, цей обсяг не оплачується за дотаційними цінами.

На продукцію, вироблену понад державні квоти, поширюються додаткові ціни, які залежать від ситуації на внутрішньому ринку в конкретному районі країни (зазвичай нижчі за цільові ціни). З урахуванням різноманітності природно-географічної структури України, такий підхід до ціноутворення може бути актуальним для аграрного сектора нашої держави.

Цінним для України в аспекті цінового регулювання може стати досвід Польщі, де була заснована Агенція сільськогосподарського ринку (АСГР) з метою стабілізації ринку через регулювання цін та забезпечення стійкого рівня доходності сільськогосподарського виробництва. Регулювання цін виконується шляхом інтервенційних закупівель, експортно-імпортних операцій та встановлення мінімальних цін на конкретні продукти, охоплюючи обрані, урядом визначені, види продукції. Крім того, АСГР активно сприяє розвитку оптового ринку, що забезпечує ефективну дію ринкового механізму в умовах різноманітності та диверсифікації виробників.

Вивчаючи стратегії підтримки розвитку аграрного сектора в розвинених країнах, слід відзначити важливу роль бюджетної підтримки фермерських господарств. Рівень державної допомоги фермерам в різних країнах значно відрізняється, і в Україні цей показник залишається одним із найнижчих. Наприклад, у розрахунку на відсоток від валового виробництва, підтримка фермерів у країнах подібна така: Австралія – 15%, США – 30%, Канада – 45%, Австрія – 52%, Швеція – 59%, Японія – 66%, Фінляндія – 71%, Норвегія – 77%, Швейцарія – 80%, Україна – 18%. Варто відзначити, що в багатьох країнах субсидування тісно пов'язане із системою страхування. Таким чином, для України буде корисним вивчати досвід розвинених країн у сфері страхування аграрного сектора економіки.

Найбільш корисним для України в аграрному страхуванні може стати досвід Іспанії. В цій країні держава активно підтримує, контролює та розвиває систему аграрного страхування, виступаючи посередником у угодах між страхувальниками та страховими компаніями. Центральні органи влади розробляють плани аграрного страхування, адмініструють страхові субсидії, надають інформаційну підтримку учасникам системи страхування та досліджують ефективність нових страхових продуктів. Крім того, існує Консорціум компенсації страховикам, який надає покриття для катастрофічних ризиків, ліквідації страхових компенсацій у разі банкрутства компаній та страхування експертних кредитів.

Страхування аграрних ризиків в Іспанії є добровільним, а покриття ризиків у системі забезпечують власні страхові компанії на основі солідарної відповідальності. Сільськогосподарські підприємства через свої об'єднання беруть активну участь у прийнятті рішень щодо питань аграрного страхування [15, С. 874].

Висновки. У контексті процесів євроінтеграції Україна повинна стра-

тегічно спрямувати свою державну політику на підтримку аграрного сектора з фокусом на його максимальне наближення до європейських стандартів і норм. Ключовими аспектами в цьому контексті повинні стати: розробка та впровадження нових механізмів підтримки аграрних підприємств, з поступовим переходом від прямих виплат до програм сільського розвитку; впровадження екологічних принципів у господарську діяльність та заходи з охорони та збереження навколишнього середовища; продовження спрямованості на зміцнення фермерської моделі господарювання як сімейної форми бізнесу; активна популяризація та розвиток сільського способу життя.

Якщо Україна прагне приєднатися до ЄС, необхідно внести зміни у своє аграрне законодавство, відповідно до стандартів ЄС. Хоча аграрна політика Європейського Союзу регулярно зазнає змін, їхні напрямки є передбачуваними. Україні важливо вивчити ці напрямки та розпочати процес наближення внутрішньої аграрної політики до принципів нової Спільної аграрної політики ЄС. Тільки шляхом впровадження ринково-орієнтованої політики, спрямованої на розвиток сільських територій, збереження навколишнього середовища, та виробництво якісної та безпечної сільськогосподарської продукції, можна сприяти розвитку сільського господарства України та покращенню якості життя сільського населення, що є важливою передумовою для її подальшого приєднання до ЄС.

Вивчення європейського досвіду формування стратегій розвитку агропромислового комплексу є невід'ємною частиною глобального процесу обміну знань та передачі найкращих практик. Цей досвід не тільки надає унікальні інсайти в управління сільським господарством, а й визначає ключові аспекти сталого розвитку, впровадження інновацій та ефективного використання ресурсів.

strategies for the development of the agro-industrial complex, the search for ways to improve the domestic sphere of the agro-industrial complex, taking into account the acquired knowledge.

It is noted that in the context of European integration processes, Ukraine should strategically direct its state policy to support the agricultural sector with a focus on its maximum approximation to European standards and norms. The key aspects in this context should be: development and implementation of new mechanisms for supporting agricultural enterprises, with a gradual transition from direct payments to rural development programs; implementation of ecological principles in economic activity and measures for protection and preservation of the environment; continuation of the focus on strengthening the farm model of business as a family form of business; active popularization and development of rural lifestyle.

It was concluded that only through the implementation of a market-oriented policy aimed at the development of rural areas, preservation of the environment, and the production of high-quality and safe agricultural products, it is possible to promote the development of agriculture in Ukraine and improve the quality of life of the rural population, which is an important prerequisite for its further accession to the EU. The study of the European experience in the formation of strategies for the development of the agro-industrial complex is an integral part of the global process of knowledge exchange and transfer of best practices.

It is emphasized that the European experience shows that taking into account ecological, economic and social aspects contributes to the creation of a harmonious and sustainable agro-industrial complex. The implementation of these strategies can help other countries develop their own effective approaches to agricul-

tural development, while contributing to solving global challenges such as food security, combating climate change and ensuring sustainable development. Such an exchange of experience determines not only economic benefits, but also contributes to the joint responsibility of countries in solving the current problems of the global community.

Key words: agro-industrial complex, agribusiness development, European experience, legal regulation, market, development efficiency, agricultural enterprise, competitiveness, technology.

Література

1. Важинський Ф. Європейський досвід реформування аграрного сектору економіки: можливості для України: аналітична записка. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20160202.pdf>
2. Головачова О. С. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури аграрного ринку. Бізнес інформ. 2013. № 5. С. 178-183.
3. Дудар Т. Г., Дудар В. Т. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2009. 246 с.
4. Костецький Я.І. Стратегія формування і розвитку аграрного сектору України: теорія і практика: моногр. Тернопіль, 2017. 356 с.
5. Крюкова І.О., Степаненко С.В. Ефективність вітчизняного агробізнесу у призмі пріоритетів сталого розвитку. Агросвіт. 2022. № 9-10. С. 3-12.
6. Созінов О. Агросфера України у ХХ столітті. Вісн. Нац. акад. наук України. 2001. № 10. С. 98-105.
7. Созінов О. О. Агросфера України (минуле, сьогодні, майбутнє): наук. записки. Т. 9. Спец. вип. К.: «Academia», 1999. 381 с.
8. Урба С.І. Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України: дис. ... д-ра екон. Наук: 08.00.03. Львів, 2019. 562 с.
9. Право Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. 2-ге вид. К.: Істина, 2009.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.38>**Я. Костогрив,**кандидат юридичних наук,
перший заступник керівника
Солом'янської окружної прокуратури міста Києва

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ

Вступ. У сучасному світі, на жаль, хабарництво є широко розповсюдженим явищем. Воно викликає серйозні моральні, економічні та політичні занепокоєння, підриває належне врядування, перешкоджає розвитку та спотворює конкуренцію. Воно руйнує правосуддя, підриває права людини і є перешкодою для подолання бідності. Вона також збільшує витрати на ведення бізнесу, вносить невизначеність у комерційні операції, підвищує вартість товарів і послуг, знижує якість товарів і послуг, що може призвести до людських жертв і втрати майна, руйнує довіру до інституцій і перешкоджає ефективному функціонуванню ринків.

Уряди, як ми побачимо, досягли прогресу в боротьбі з хабарництвом завдяки міжнародним угодам, таким як Конвенція Організації економічного співробітництва та розвитку про боротьбу з хабарництвом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях та Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, а також завдяки національному законодавству. У більшості юрисдикцій участь у хабарництві для фізичних осіб є злочином, і спостерігається зростаюча тенденція до притягнення до відповідальності за хабарництво як організацій, так і фізичних осіб. Тим не менш, одного лише закону недостатньо для вирішення цієї проблеми: корупція – це також глобальне явище, адже за останні два десятиліття значні покращення були

рідкісними, а якщо прогрес і досягається, то лише завдяки безперервній і важкій роботі протягом десятиліть.

Цитуючи Раньєрі Раззанте [1], корупційні дії включають в себе наступні дії (серед інших):

- виплата хабарів (пропонованих або які вимагаються) для отримання державних послуг або ухилення від сплати податків;

- розкрадання та шахрайство з державними послугами, навіть якщо вони не пов'язані з хабарами (наприклад, чиновники можуть красти гроші з інвестиційних фондів);

- непотизм або кумівство для отримання вигоди певною сім'єю або групою;

- купівля впливу та конфлікт інтересів, коли окремі особи користуються своїм становищем в уряді для отримання послуг або особистої вигоди від урядового рішення.

У цьому контексті окремо слід сказати, про клептократію, яка є найбільш екстремальною формою захоплення держави, коли державою керують з метою максимізації особистого багатства її лідерів.

Коли корупційна діяльність поширена і глибоко прихована в державному секторі, вона може мати значні негативні наслідки в інших сферах, включаючи регуляторні та судові функції держави. Окрім витоків коштів, наслідки включають негативний вплив на якість державної політики; марнування талантів і зусиль у приватному секторі, якому відмов-

ляють в економічних доходах і роботах на користь окремих осіб, а фірми займаються непродуктивною діяльністю; стримування економічного зростання [2, с. 291-303].

Існує, по суті, три обґрунтування, які лежать в основі криміналізації корупційної поведінки та боротьби з публічною корупцією загалом, як у внутрішньому, так і в міжнародному контексті:

- необхідність підтримання доброчесності публічної адміністрації та довіри громадян до публічної адміністрації;

- забезпечення належного функціонування публічної адміністрації;

- необхідність забезпечення прозорого функціонування ринку та чесної конкуренції. Звичайно, інтернаціоналізацію боротьби з корупцією слід пояснювати насамперед інтернаціоналізацією самого явища корупції, тобто тим, що дедалі більша кількість корупційних справ пов'язана з іноземним елементом [3].

Так, Міждисциплінарна група з боротьби з корупцією, створена Комітетом міністрів Ради Європи у 1994 році, визначила чотири параметри, які є важливими для розрізнення випадків корупції:

- 1) залучені особи;
- 2) надана послуга;
- 3) неправомірна перевага, яка пропонується;
- 4) обставини, за яких ця перевага пропонується.

Кожен з цих параметрів може включати іноземний елемент, що дозволяє кваліфікувати корупційну справу як міжнародну або транснаціональну [4]. Навіть інтернаціоналізація економіки, яка мала значний вплив на еволюцію та стійкість корупції, не є новою, лише впродовж другої половини 1990-х років міжнародній спільноті вдалося ухвалити міжнародні інструменти для боротьби з корупцією на міжнародному рівні.

На сьогоднішній день існує чотири основні міжнародні антикорупційні

конвенції, а саме: 1) Конвенція про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях (Антикорупційна конвенція, видана Організацією економічного співробітництва та розвитку – ОЕСР) від 1997 року; 2) Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 року та Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією 2003 року; 3) Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 року; 4) Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC) 2003 року.

Необхідно зауважити, що історія питання корупції у світі зростає лише в останні десятиліття. Запровадження покарань для боротьби з корупцією в суспільному житті бере свій початок у ХІХ столітті, коли французький Кодекс Наполеона 1810 року визнав зловживання державними службовцями своїм службовим становищем серйозним злочином, що підриває довіру суспільства до чесності та неупередженості адміністрації, і вжив заходів, що відповідали потребам держави. Після Французької революції міцно вкоренилася політична ідея про те, що державна влада походить від народу, а отже, повинна використовуватися лише в інтересах народу. Саме ця фундаментальна сучасна демократична політична концепція лежить в основі криміналізації корупції [5 с. 891-892].

У контексті порушеної теми варто зауважити, що починаючи з 1970-х років, питання щодо міжнародної боротьби з корупцією було включено до міжнародного порядку денного. Головним чинником, що вплинув на ці зміни, були Сполучені Штати Америки через внутрішні події, пов'язані з розслідуванням Уотергейтського скандалу. Ця справа висвітлила неоднозначну поведінку видатних політиків і бізнесменів, винних в обміні політичними послугами або маніпулюванні державними закупами з сумнівним фінансуванням

політичних кампаній, що викликало презирство громадської думки, але також змусило замислитися над цим питанням. У ході подальших розслідувань було виявлено, що понад 400 американських компаній були причетні до корупційних справ та участі в незаконних платежах іноземним урядам. Докази були доведені до відома Конгресу, який розпочав низку дискусій, що призвели до ухвалення Закону про боротьбу з корупцією за кордоном 1977 року (FCPA), який вперше запровадив корпоративну відповідальність, відповідальність за третіх осіб та екстериторіальність за корупційні правопорушення, тобто компанії та особи можуть бути притягнуті до кримінальної та цивільної відповідальності за корупційні правопорушення, скоєні за кордоном. Хоча залишаються сумніви щодо його успіху у сфері дотримання та правозастосування, FCPA однозначно увійшов у ділову культуру американських компаній, що працюють на міжнародному рівні [6, с. 348-354]. Таким чином, суворість положень FCPA викликала побоювання американських корпорацій щодо можливої втрати бізнесу, оскільки існували відмінності в міжнародному ігровому полі, тому США доклали зусиль для укладення міжнародного антикорупційного договору, змушуючи прийняти мінімальний стандарт криміналізації також і в інших державах.

Так, переговори розпочалися в Економічній і соціальній раді ООН, але різні цілі та постійний контраст між Північчю і Півднем земної кулі призвели до провалу дебатів. Зокрема, «Північні держави» наполягали на прийнятті конвенції, яка б засуджувала пропозицію хабарів транснаціональними компаніями; «держави, що розвиваються», навпаки, наполягали на одночасному прийнятті кодексу поведінки для цих корпорацій. Перші відмовилися від цієї умови, і переговори були припинені. Лише у 2003 році ООН нарешті прийняла

Конвенцію проти корупції (UNCAC).

Першою міжнародною організацією, яка прийняла зобов'язуючий міжнародний інструмент у боротьбі з корупцією, була Організація американських держав (ОАД), Міжамериканська конвенція проти корупції 1996 року, яка зосереджується як на внутрішніх, так і на транснаціональних випадках хабарництва. Конвенція ратифікована 23 державами і, окрім зобов'язання забезпечити ефективне звинувачення в корупції, передбачає низку превентивних заходів і встановлює правила щодо юрисдикції, такі як екстрадиція та міжнародна допомога, а також співробітництво в боротьбі з корупцією, включаючи співробітництво у сфері виявлення, арешту та конфіскації доходів від корупції [7].

У 1997 році Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) підписала Конвенцію про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб при здійсненні міжнародних комерційних операцій, яка вперше запровадила глобальні антикорупційні заходи, засновані на механізмі моніторингу та підтримки держав-членів [8].

Як видно з назви, сфера її застосування обмежена активною корупцією іноземних посадових осіб, отже, конвенція не стосується пасивної корупції з боку іноземних державних службовців, а також корупції у суто внутрішній ситуації. Така обмежена сфера застосування є відображенням, з одного боку, компетенції міжнародної організації, під егідою якої була розроблена конвенція – Організації економічного співробітництва та розвитку, а з іншого – антикорупційного законодавства найвідомішої держави-члена ОЕСР, Сполучених Штатів Америки, з якого вона була безпосередньо натхненна.

Конвенція запровадила глибоко інноваційні положення, які є обов'язковими для виконання державами-членами (навіть тими, що не є членами ОЕСР) за умови їх ратифікації.

Механізм перевірки зосереджується на інструменті «експертної оцінки»: перший етап полягає в загальній оцінці ступеня адаптації національного законодавства до Конвенції; другий – в оцінці експертів ОЕСР щодо ефективного застосування Угоди в країні, яка перевіряється, з точки зору законодавчої, адміністративної та регуляторної політики. Робота ОЕСР по боротьбі з міжнародною корупцією продовжується моніторингом виконання рекомендацій. Важливо підкреслити, що Конвенція ОЕСР та пов'язані з нею імплементаційні правила, в тому числі кримінальні, видані державами-членами, не обмежуються переслідуванням корупції посадових осіб з інших держав-членів, а поширюються, без обмежень взаємності, на корупцію публічних посадових осіб будь-якої країни світу. Таким чином, корупційний акт вважається злочинним, що карається в Італії, незалежно від громадянства корупціонера та держави або міжнародної організації, до якої він належить [9].

Зі свого боку, Європейський Союз (ЄС) отримав вигоду від цього міжнародного антикорупційного руху і поступово посилює заходи боротьби з шахрайством, спрямовані проти економічних інтересів ЄС. Ця потреба очевидна, оскільки корупція та низькі темпи інклюзивного зростання взаємно підсилюють один одного, боротьба з корупцією має ключове значення для того, щоб структурні реформи були стійкими. Тому Союз продовжував розробляти ініціативи щодо захисту внутрішнього ринку, включаючи антикорупційні пропозиції, боротьбу з організованою злочинністю, заходи з протидії відмиванню грошей тощо [10].

У 1999 році Рада Європи, інституція, яка працює задля розвитку та підтримки плюралістичної демократії, прав людини та верховенства права, взяла на себе ініціативу у боротьбі з корупцією, оскільки вона становить загрозу самим основам цих ключових

цінностей. Її міждисциплінарний підхід базується на трьох взаємопов'язаних елементах:

1) встановлення європейських норм і стандартів: Таких, як правові інструменти для криміналізації корупції в державному і приватному секторах, відповідальності і компенсації за шкоду, заподіяну корупцією, поведінки державних службовців і фінансування політичних партій, що підвищує здатність держав боротися з корупцією як на національному, так і на міжнародному рівні;

2) моніторинг дотримання стандартів, покладений на Групу держав проти корупції (GRECO), яка також контролює дотримання Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією і Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією;

3) розбудова потенціалу, що пропонується окремим особам, країнам та регіонам за допомогою програм технічного співробітництва [1].

Крім того, на законодавчому рівні Рада Європи схвалила два інструменти: Протокол до Конвенції про захист фінансових інтересів Співтовариств («Протокол ЄС про корупцію») та дві Конвенції про корупцію («Конвенція ЄС про корупцію»). Перший Протокол до Конвенції, прийнятий у 1996 році, розрізняє «активну» і «пасивну» корупцію державних службовців (як на національному рівні, так і на рівні ЄС), підкреслює важливість співпраці між державами і гармонізує покарання за корупційні правопорушення, наділяючи Європейський суд справедливості (ЄСП) юрисдикцією тлумачення. Таким чином, вона дозволяє національним судам у разі виникнення сумнівів щодо тлумачення Конвенції та протоколів до неї звертатися до Суду Європейського Союзу за попередніми рішеннями (Акт Ради ЄС 1996 року).

А Конвенції ЄС по боротьбі з корупцією, відповідно з цивільного та кримінального права, були ратифіковані паралельно з Протоколом ЄС

по боротьбі з корупцією. Вони мають схожі формулювання, але відрізняються сферою застосування: якщо друга стосується корупції, що зачіпає фінансові інтереси Європейських Співтовариств, то перша не обмежується лише цією сферою [11].

Висновки. Таким чином, у сфері боротьби з корупцією зроблено чимало, але багато чого ще належить зробити. Усталеною є тенденція переходу від застосування зазвичай репресивних заходів до превентивних, від кримінальних до адміністративних інструментів, і все це з метою посилення залучення громадянського суспільства. Превентивні заходи є ключовим елементом боротьби з корупцією, і багато держав створили спеціальні правила та інституції для запобігання корупції та підвищення рівня доброчесності в публічному секторі. Превентивні заходи, засновані на ретельній діагностиці ризиків і вразливостей, повинні бути спрямовані на проблеми, які вони намагаються виправити, і застосовуватися там, де є реальна потреба. У цьому контексті важливого значення набуває наглядова роль антикорупційних органів. Ці органи виявилися фундаментальною ланкою в ланцюзі боротьби з корупцією, наприклад, завдяки підвищенню обізнаності урядів і фахівців; постійній підтримці або навчанню суб'єктів; стимулюванню впровадження законодавчих реформ і посилення антикорупційних положень (включаючи більш чітке визначення правопорушень, посилення санкцій, де це необхідно, і прискорені процедури).

Тобто констатуємо про важливість комплексного підходу до імплементації міжнародних антикорупційних стандартів у національні правові системи та ролі міжнародної співпраці в цьому процесі. Міжнародно-правова боротьба з корупцією потребує постійного вдосконалення та адаптації до нових викликів. Ефективне впровадження міжнародних стандар-

тів може значно сприяти підвищенню прозорості, підзвітності та ефективності управління на глобальному рівні, що є важливою передумовою для сталого розвитку суспільства.

Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових аспектів боротьби з корупцією, зокрема, основним міжнародним інструментам, які регулюють цю сферу, та їхньому впливу на національні антикорупційні програми. Корупція є серйозною перешкодою для соціального та економічного розвитку, яка підриває довіру до державних інституцій і створює несприятливе середовище для бізнесу та інвестицій. В умовах глобалізації боротьба з корупцією потребує координації зусиль на міжнародному рівні, що вимагає розробки ефективних правових механізмів.

Аналізуються положення Конвенції ООН проти корупції, які стосуються превентивних заходів, криміналізації корупційних діянь, міжнародного співробітництва та повернення активів. Висвітлено роль ООН у сприянні виконанню положень Конвенції та підтримці країн у впровадженні національних антикорупційних програм.

Стаття також розглядає інші міжнародні інструменти, такі як Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію, Декларація ОЕСР про міжнародну боротьбу з корупцією у сфері міжнародного бізнесу, а також регіональні антикорупційні угоди. Досліджується взаємодія між різними міжнародними та регіональними інструментами, їхні спільні та відмінні риси, а також виклики, що виникають у процесі їхньої імплементації на національному рівні.

Особлива увага приділена практичним аспектам впровадження міжнародних антикорупційних стандартів у національні пра-

вові системи. Розглянуто приклади успішних антикорупційних ініціатив, реалізованих різними країнами за підтримки міжнародних організацій. Проаналізовано основні перешкоди та труднощі, з якими стикаються держави при адаптації своїх правових систем до міжнародних вимог, а також пропонуються можливі шляхи їх подолання.

Стаття підкреслює важливість міжнародної співпраці у боротьбі з корупцією та роль міжурядових організацій, громадянського суспільства та приватного сектору у формуванні глобального антикорупційного порядку денного.

Ключові слова: міжнародно-правові інструменти, боротьба з корупцією, соціальна справедливість, демократичні принципи, трудові відносини, трудова функція, економічний розвиток.

Kostohryz Ya. International legal fight against corruption: some issues

The article analyzes the international legal aspects of the fight against corruption, in particular, the main international instruments regulating this area and their impact on national anti-corruption programs. Corruption is a serious obstacle to social and economic development, undermining trust in government institutions and creating an unfavorable environment for business and investment. In the context of globalization, the fight against corruption requires coordination of efforts at the international level, which requires the development of effective legal mechanisms.

The author analyzes the provisions of the Convention against Corruption relating to preventive measures, criminalization of corruption, international cooperation and asset recovery. The role of the United Nations in promoting the implementation of the

Convention and supporting countries in implementing national anti-corruption programs is highlighted.

The article also examines other international instruments, such as the Council of Europe Convention on Criminal Law on Corruption, the OECD Declaration on International Business Anti-Corruption, and regional anti-corruption agreements. The author analyzes the interaction between various international and regional instruments, their common and distinctive features, as well as the challenges that arise in the process of their implementation at the national level.

Particular attention is paid to the practical aspects of implementing international anti-corruption standards in national legal systems. Examples of successful anti-corruption initiatives implemented by different countries with the support of international organizations are considered. The author analyzes the main obstacles and difficulties faced by states in adapting their legal systems to international requirements, and suggests possible ways to overcome them.

The article emphasizes the importance of international cooperation in the fight against corruption and the role of intergovernmental organizations, civil society and the private sector in shaping the global anti-corruption agenda.

Key words: international legal instruments, fight against corruption, social justice, democratic principles, labor relations, labor function, economic development.

Література

1. Ranieri Razzante The Fight Against Corruption. University of Bologna, Italy. 2020. URL: <https://www.adrioninterreg.eu/wp-content/uploads/2019/11/The-Fight-Against-Corruption.pdf>.
2. Krueger, O. A. The Political Economy of the Rent-Seeking Society. The American Economic Review. 1974. № 64(3). pp. 67-87.

3. *International Monetary Fund. Fiscal Monitor International Monetary Fund. Curbing Corruption. IMF. (2019).*
4. *Jaeger, M. Action internationale contre la corruption– Le groupe multidisciplinaire sur la corruption du Conseil de l'Europe (GMC). In Corruption de fonctionnaires et fraude européenne. Antwerp: Maklu. 1988.*
5. *Stessens, G. The international fight against corruption'. General report. Revue internationale de droit penal. 2001. № 72(3).*
6. *Posadas, A. Combating corruption under international law. Duke Journal of Comparative & International Law. 2000.*
7. *Organization of American States. Inter-American Convention Against Corruption (B-58). OAS Central Authorities. 1996.*
8. *Organisation for Economic Co-Operation and Development. Convention on combating bribery of foreign public officials in international business transactions. OECD. 1997.*
9. *Organisation for Economic Co-Operation and Development. Corruption A glossary of international criminal standards. OECD. 2007.*
10. *European Semester Thematic Factsheet. Fight Against Corruption. European Commission. 2017.*
11. *Posadas, A. Combating corruption under international law. Duke Journal of Comparative & International Law. 2000.*

О. Махмурова-Дишлюк,
кандидат юридичних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН ТА ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙН ТА ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ – НА ПРИКЛАДАХ СИРІЇ ТА ДЕЯКИХ ДЕРЖАВ АФРИКИ

Вступ. Науковий аналіз питань класифікації та тенденцій міжнародного досвіду забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та прав і законних інтересів осіб в умовах війн та воєнних конфліктів – на прикладах Сирії та деяких держав Африки, є вкрай важливим. Адже, людство постійно жили і продовжує жити в умовах війн та військових конфліктів. Після закінчення трагічних потрясінь Другої світової війни була надія що Людина Розумна більше не буде вбивати собі подібних, заради отримання політичних, економічних національних чи інших дивідендів. Адже, у будь якій війні гинуть Люди, страждає економіка, культура, наука, здійснюється соціальне зубожіння населення.

Проте, російські військові терористи в Сирії та найманці в Африці відверто порушують міжнародне гуманітарне право, що є серйозною проблемою для світової спільноти. Ці порушення включають масові вбивства цивільних, викрадення, використання заборонених методів ведення війни, сексуальне насильство, мародерство та інші форми жорстокості. Дії російських найманців, які вчиняють злочини та порушують права людини в Африці, повинні бути публічно засуджені, а відповідальні за їх скоєння особи притягнуті до судової кримінальної

відповідальності. Ці випадки підкреслюють важливість діяльності міжнародних організацій та держав у забезпеченні дотримання норм і принципів міжнародного гуманітарного права для збереження гідності та безпеки людей. Міжнародне співтовариство, зокрема органи ООН, повинно відстежувати та документувати ці порушення, а також вживати заходів для притягнення винних до відповідальності перед міжнародними чи національними судами в рамках принципу універсальної юрисдикції. Для цього міжнародне співтовариство створило спеціалізовані суди для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини згідно з міжнародним правом, такі як спеціальні трибунали для колишньої Югославії, Руанди та Сьєрра-Леоне. Міжнародне правосуддя також здійснює Міжнародний кримінальний суд. Що надає можливість суверенним державам використовувати принцип універсальної юрисдикції для здійснення власного судового переслідування осіб, які вчинили військові злочини та інші злочини згідно з міжнародним правом. Однак невирішених питань у цій сфері залишається більше ніж досягнень.

Огляд останніх досліджень. До проблеми міжнародно-правового та адміністративно-правового забезпечення прав свободи людини і громадя-

них осіб та цивільну інфраструктуру, а також невибіркові або непропорційні напади. Ворогуючі сторони також можуть спробувати послабити громади в якості помсти, перешкоджаючи гуманітарній допомозі, такої як продовольство та ліки, навіть використовуючи голод як зброю війни. Відповідно до законів війни, цивільні особи не можуть бути навмисними цілями, хоча вони все одно можуть бути вбиті або поранені, якщо це станеться в рамках пропорційного нападу на військову ціль [2].

Тим самим, часто саме під час збройних конфліктів права людини порушуються найбільше. Тому протягом багатьох років експерти приділяли велику увагу розробці інструментів, спрямованих на полегшення людських страждань під час війни та конфліктів. Сьогодні три сфери сучасного міжнародного права намагаються забезпечити захист жертв війни: право прав людини, право біженців і гуманітарне право. Хоча ці поля тісно пов'язані між собою, їх необхідно систематично розрізняти [3].

Міжнародне гуманітарне право сягає своїм корінням у міжнародні договори після Другої світової війни, які мали на меті регулювати ведення війни та захистити цивільне населення, зокрема через Женевські конвенції 1949 року та подальші Додаткові протоколи 1977 та 2005 років. Разом із безліччю інших конвенцій та протоколів, ці закони регулюють поведження з пораненими, військовополоненими та цивільними особами під час збройного конфлікту. Ці закони встановлюють межі ведення війни, призначаючи захищений статус частинам населення та забороняючи використання певної зброї. Коротше кажучи, вони є основою для того, хто може померти на війні і як вони можуть померти [4].

Однак, ООН доводить, що російські найманці здійснюють чисельні військові злочини в Африці. Так російські оперативники в Центральноаф-

риканській Республіці, яких називали неозброєними радниками, насправді керують бойовими діями, включаючи масові вбивства мирних жителів. В Кенії російські найманці, дислоковані в одній із найбільш нестабільних країн Африки, вбивали мирних жителів, грабували будинки та розстрілювали вірян у мечеті під час масштабної військової операції на початку цього року, виявили слідчі Організації Об'єднаних Націй. Звинувачення у звірствах задокументовано у звіті для Ради Безпеки ООН, в якому детально описано зловживання, пов'язані із причетністю росії до Центральноафриканської Республіки, бідної, але багатой на корисні копалини країни, яка була заблокована в громадянська війна протягом майже десяти років. Російські найманці під виглядом неозброєних військових радників вели урядові сили в бій під час наступу, щоб витіснити повстанців з кількох міст у січні та лютому, йдеться у звіті. Крім зловживань, російські оперативники закріпилися у великих видобувних центрах країни з великими запасами алмазів. Порушення з боку росіян і союзних урядових військ включали випадки надмірної сили, невибіркового вбивств, захоплення шкіл і масовий мародерство, включно з гуманітарними організаціями, йдеться у звіті розслідування, який базувався на фотографіях і конфіденційних свідченнях свідків. та місцеві чиновники [5].

Військові злочини це серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, які включають навмисні вбивства, прямі напади на цивільних осіб, катування, використання забороненої зброї, вбивство або жорстоке поведження з військовополоненими або іншими особами, які були захоплені, здалися або отримали поранення, а також сексуальні злочини. насильство. Злочини проти людяності це злочини, вчинені в рамках широкомасштабного або систематичного нападу з боку держави чи організації або від їхнього імені на цивільне

населення в мирний або воєнний час. Існує 11 злочинів проти людяності, включаючи вбивства, винищення, поневолення, депортацію або примусове переміщення населення, тортури, згвалтування та інші серйозні форми сексуального насильства, насильницькі зникнення та апартеїд. Злочини проти людства можуть бути вчинені під час збройного конфлікту або в мирний час. Геноцид – певні дії, вчинені з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу. Геноцид може бути вчинений під час збройного конфлікту або в мирний час. Згодом міжнародне співтовариство створило спеціалізовані суди для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини згідно з міжнародним правом, наприклад, спеціальні трибунали для колишньої Югославії, Руанди та Сьєрра-Леоне. Міжнародне правосуддя також виконує Міжнародний кримінальний суд, який у березні 2012 року виніс свій перший вирок Томасу Лубанзі, лідеру озброєного угруповання в Демократичній Республіці Конго. Крім того, держави також можуть використовувати принцип універсальної юрисдикції для здійснення власного судового переслідування осіб, які вчинили військові злочини та інші злочини згідно з міжнародним правом [6].

При цьому російські військові терористи в Африці мають здатність до самофінансування. Вони мають досвід маніпулювання наративами, щоб виглядати співчуваючими. Їх членство складається з насильницьких рецидивістів, які не мають засобів повернутися до своїх домівок мирним шляхом. Рішенням російського режиму російських найманців в Африці з назви «Вагнер» було перейменовано в «Африканський корпус», як утворення нацистського типу. Вони воюють у Центральноафриканській Республіці (ЦАР) і Малі, де в якості плати за свої послуги видобувають золото, алмази та інші

життєво важливі природні ресурси. Та продовжують вбивати, катувати та красти мирних жителів, які стають їм на шляху. Свідки повідомили про п'ятиденну різанину, вчинену російськими найманцями, які захопили золоту шахту ЦАР у місті Кокі 22 жовтня 2023 р. Це було «перше» велике звірство, скоєним російськими воєнізованими формуваннями під новим керівництвом [7].

Висновки: Отже, російські терористи групо порушують міжнародне гуманітарне права Африці, що є серйозною проблемою для світової спільноти. Ці дії включають численні важкі порушення, такі як масові вбивства мирних жителів, захоплення та викрадення, використання заборонених методів ведення війни, сексуальне насильство, мародерство та інші форми жорстокості. Дії російських найманців в Африці, які вчиняють військові злочини та порушують права людини, мають бути публічно засуджені, і відповідальні особи мають бути визначені перед судом. Такі випадки підкреслюють важливість роботи міжнародних організацій та держав у забезпеченні дотримання норм і принципів міжнародного гуманітарного права для збереження гідності та безпеки людей в умовах конфліктів. Міжнародна співтовариства, а також органи ООН, мають відстежувати та документувати ці порушення, а також вживати заходів для притягнення винних до відповідальності перед міжнародним судом або національними судами в рамках принципу універсальної юрисдикції.

У статті здійснення класифікація та розкриті тенденції міжнародного досвіду забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та прав і законних інтересів осіб в умовах війн та воєнних конфліктів – на прикладах Сирії та деяких держав Африки. З'ясовано, що під час збройних конфліктів права людини часто порушуються

найбільшою мірою. Протягом багатьох років експерти приділяли значну увагу розробці інструментів, спрямованих на зменшення людських страждань під час війни та конфліктів. Сьогодні три сфери сучасного міжнародного права прагнуть забезпечити захист жертв війни: права людини, права біженців і гуманітарне право. Хоча ці поля тісно пов'язані між собою, їх необхідно систематично розрізняти. Кожна з цих сфер має свої унікальні принципи та механізми, які разом сприяють ефективному захисту прав постраждалих осіб під час конфліктів. Доведено, що російські терористи найманці у Африці грубо порушують міжнародне гуманітарне право, що є серйозною проблемою для світової спільноти. Ці порушення включають масові вбивства мирних жителів, захоплення та викрадення, використання заборонених методів ведення війни, сексуальне насильство, мародерство та інші форми жорстокості. Дії російських найманців, які вчиняють військові злочини та порушують права людини в Африці, мають бути публічно засуджені, а відповідальні особи повинні бути притягнуті до судової відповідальності. Актуалізовано, що такі випадки підкреслюють важливість діяльності міжнародних організацій та держав у забезпеченні дотримання норм і принципів міжнародного гуманітарного права для збереження гідності та безпеки людей під час конфліктів. Міжнародне співтовариство, зокрема органи ООН, повинні відстежувати та документувати ці порушення, а також вживати заходів для притягнення винних до відповідальності перед міжнародними чи національними судами в рамках принципу універсальної юрисдикції. Важливо також забезпечити надання гуманітарної допомоги постраждалим і сприяти

їхній реабілітації та відновленню після конфлікту.

Ключові слова: безпека людей, відповідальність, гуманітарна допомога, гуманітарне право, жорстокість, захист жертв війни, зменшення людські страждання, мародерство, методи ведення війни, права людини, принципів міжнародного гуманітарного права, реабілітація, російські терористи, сексуальне насильство.

Makhmurova-Dyshliuk O. Classification and trends in international experience in ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and the rights and legitimate interests of individuals in wars and military conflicts: the cases of Syria and some African states

The article classifies and reveals the trends in international experience in ensuring the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens and the rights and legitimate interests of individuals in the context of wars and armed conflicts, using examples from Syria and several African states. It has been established that during armed conflicts, human rights are often violated to the greatest extent. For many years, experts have focused considerable attention on developing tools aimed at alleviating human suffering during wars and conflicts. Today, three areas of modern international law strive to protect the victims of war: human rights law, refugee law, and humanitarian law. Although these fields are closely interconnected, they must be systematically distinguished. Each of these fields has its unique principles and mechanisms, which together contribute to the effective protection of the rights of affected individuals during conflicts. It has been proven that Russian terrorists and mercenaries in Africa grossly violate international humanitarian law, which poses a serious problem for the global community.

These violations include mass killings of civilians, abductions, the use of prohibited methods of warfare, sexual violence, looting, and other forms of cruelty. The actions of Russian mercenaries committing war crimes and violating human rights in Africa must be publicly condemned, and the responsible individuals must be brought to justice. It has been emphasized that such cases highlight the importance of the activities of international organizations and states in ensuring compliance with the norms and principles of international humanitarian law to preserve the dignity and safety of people during conflicts. The international community, particularly UN bodies, must monitor and document these violations and take measures to hold the perpetrators accountable before international or national courts under the principle of universal jurisdiction. It is also crucial to ensure the provision of humanitarian assistance to the affected and support their rehabilitation and recovery after the conflict.

Key words: accountability, cruelty, human rights, humanitarian assistance, humanitarian law, looting, methods of warfare, principles of international humanitarian law, protection of war victims, reduction of human suffering,

rehabilitation, russian terrorists, affetti of people, sexual violence.

Література

1. Список війн XXI століття. WIKIPEDIA. 2023. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD_XXI_%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8F
2. Armed Conflict. Amnesty International. 2023. <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/armed-conflict/>
3. Human rights and armed conflict. Icelandic human rights centre. Humanrights. 2024. <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/human-rights-in-relation-to-other-topics/human-rights-and-armed-conflict>
4. In Ukraine and Syria, Civilians Pay for Russia's Crimes. INKSTICK. 2022. <https://inkstickmedia.com/in-ukraine-and-syria-civilians-pay-for-russias-crimes>
5. With New Name, Same Russian Mercenaries Plague Africa. 2024. <https://adj-magazine.com/2024/01/with-new-name-same-russian-mercenaries-plague-africa/>
6. Armed Conflict. Amnesty International. Amnesty. 2024. <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/armed-conflict/>
7. With New Name, Same Russian Mercenaries Plague Africa. Adj-Magazine. 2024. <https://adj-magazine.com/2024/01/with-new-name-same-russian-mercenaries-plague-africa>

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.40>

Т. Бадалова,

майор поліції,

ад'юнкт кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань
Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

В. Федченко,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри та стратегічних розслідувань

Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ЕКСТРАДИЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПРАВО НА «IN ABSENTIA»

Постановка проблеми. Події воєнного стану в Україні та міжнародні тенденції розвитку законодавства України диктують нові стратегії вирішення завдань, які стоять перед органами досудового розслідування, суду під час здійснення процедури екстрадиції. Сучасне бачення міжнародних норм права активно впроваджує практику застосування процедури спеціального досудового розслідування «in absentia», як альтернативу процедури екстрадиції. Розглянуте кримінальне процесуальне законодавство України та практику застосування «in absentia» ЄСПЛ. Вивчено проблемні питання застосування «in absentia» в Україні, наукові дослідження вітчизняних науковців та запропоновано шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що до проблематики міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні та спеціального кримінального провадження у своїх працях зверталися В.В. Зуєв [1], І.І. Сливич [2], А.В. Шевчишин [3], Ю.П. Аленін, О.Г. Виноградова, Т.С. Гавриш,

М.І. Пашковський, В.В. Сердюк, Ю.Б. Стринатко, О.М. Толочка.

Мета статті полягає в дослідженні правового регулювання діяльності органів досудового розслідування, суду процесуального порядку екстрадиції та спеціального досудового розслідування «in absentia». Опрацювання наукових джерел, окремих нормативно-правових актів, наукових праць з питань застосування «in absentia». Опрацювання проблемних питань з впровадження та застосування законодавства України з питань застосування «in absentia», внесення законодавчих пропозицій з питань процесу екстрадиції та застосування «in absentia».

Виклад основного матеріалу. Вже третій рік наша країна продовжує зазнавати порушення своїх кордонів, окупацію, вбивств безвинних громадян та інші військові злочини з боку країни агресора – рф. В умовах воєнного стану наша країна продовжує існувати як правова держава, яка прагне європейського розвитку, поважає вимоги міжнародних договорів та практику ЄСПЛ.

12.01.2024 електронним аналітичним порталом «Слово і Діло» про-

злочинів, зумовили необхідність внесення змін до законодавства, зокрема й до кримінального процесуального, а саме, в частині законодавчого регулювання особливостей спеціального розслідування кримінальних правопорушень [8]. Розглядаючи питання застосування процедури «in absentia» О. Саленко наголошує, що вказану процедуру можливо розглядати як альтернативу процедури екстрадиції саме у військових злочинах, скоєних громадянами країни агресора – рф. Таке бачення авторки ґрунтується на вивченні рішень Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) та відповідному аналізі міжнародних стандартів щодо розгляду справ «in absentia» за результатами якого вказано, як на переваги так і на недосконалість законодавства України з питань процедури «in absentia» [8].

З останнім слід погодитися, оскільки на сьогодні законодавство України не передбачає ефективного правового механізму щодо вирішення проблемних питань з розгляду справ «in absentia» саме відносно військових злочинців рф.

Так, Підпунктом «а» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція), яка набрала чинність в Україні 11.09.1997 передбачено, що «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього» [10].

Законодавче регулювання процедури «in absentia» в Україні дійсно не є досконалим. По-перше, чинним КПК України передбачено, що обізнаність особи, відносно якої здійснюється провадження in absentia, визначається фактом публікації відповідного оголошення в «Урядовому кур'єрі» та на сайті Офісу Генерального прокурора чи суду. Щодо саме

такого порядку повідомлення особи при розгляді справ проти російських військових злочинців вказаний порядок не є ефективним тому, що вказана категорія злочинців не мають доступу до українських офіційних інтернет порталів. Це може мати вплив на вирішення питання про необхідність здійснення нового розгляду чи перегляду в майбутньому. А саме, якщо повідомлення відсутнього підозрюваного (обвинуваченого) ефективне, то заочний вирок суду не матиме підстав для перегляду. І навпаки — якщо сторона обвинувачення обмежилася виконанням мінімальних формальних вимог, то є сумнівним ефективність такого повідомлення і вірогідно, що такі справи необхідно буде переглядати за клопотанням заочно засудженої особи.

По-друге, механізм поновлення строку на апеляційне оскарження за скаргю обвинуваченого відносно якого суд ухвалив вирок in absentia передбачений частиною третьою статті 400 КПК України [11] потребує законодавчої деталізації, зокрема в частині визначення окремої процедури нового розгляду цієї категорії справ тощо.

Крім того, рішення Верховної Ради України щодо розірвання будь-яких міжнародно – правових відносин з країною агресором (Закон України № 2783-IX від 01.12.2022 «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року») [6] взагалі унеможливає проведення процедури екстрадиції, хіба що на засадах взаємності, але на таке рішення з боку держави-агресора не слід і сподіватися.

Згідно огляду судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо здійснення спеціальної процедури кримі-

нального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (in absentia) в Україні існує проблематика щодо дотримання гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо справедливого суду під час судового розгляду «in absentia» [10]. Існують випадки неналежного повідомлення захисника засудженого за процедурою «in absentia» а саме головне те, що діючим КПК України [11] стороні захисту зовсім не надано право на можливість апеляційного оскарження самого рішення про проведення спеціального досудового розслідування. Серед вимог ст. 393 КПК України [11] законодавцем зовсім не передбачено право сторони захисту на апеляційне оскарження вироку суду (in absentia), оскарження постанови про здійснення міжнародного розшуку особи щодо якої розпочато спеціальне досудове розслідування та оскарження ухвали слідчого судді про дозвіл на спеціальне досудове розслідування.

В електронному виданні № 9 «Закон і Бізнес» від 05.03.2021 старшим партнером АО «Могильницький та партнери» Олексієм Каллініковим проаналізовано законодавство України та практику ЄСПЛ щодо дотримання гарантій підозрюваного (обвинуваченого) на здійснення справедливого судового розгляду «in absentia», автором наголошено на відсутність права сторони захисту на апеляційне оскарження самого рішення про проведення спеціального досудового розслідування, на не обґрунтованість постанови про здійснення міжнародного розшуку особи щодо якої розпочато спеціального досудового розслідування, а також щодо вироку судового розгляду «in absentia». Згідно розглянутої О. Каллініковим прецедентної практики Європейського суду з прав людини визначено головне - додаткові гарантії для підозрюваного (обвинуваченого) на

здійснення справедливого судового розгляду без участі таких осіб [12].

Зокрема, у рішенні у справі «Sejdovic v. Italy» ЄСПЛ сформулював загальні принципи кримінального провадження in absentia. Так, підозрюваний (обвинувачений) повинні мати такі ефективні права [12]:

- бути поінформованим про пред'явлене йому обвинувачення;
- на представництво захисниками;
- брати участь у розгляді справи;
- на новий судовий розгляд;
- відмовитися від свого права бути присутнім при розгляді справи судом.

Згідно з позицією ЄСПЛ порушення хоча б одного з наведених принципів призводить до недодержання гарантій справедливого кримінального судочинства in absentia.

Також наголошено, що управління верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини у своїх доповідях неодноразово звертало увагу на ситуацію з правами людини в Україні, зокрема на те, що спеціальне досудове розслідування (in absentia), спеціальне судове провадження в повній мірі не забезпечують достатніх гарантій для захисту права на справедливий судовий розгляд та належну правову процедуру. Особливо — щодо перегляду вироку, ухваленого за відсутності обвинуваченого, оскільки наявний порядок апеляційного оскарження не забезпечує реалізацію такого права [12].

Такої ж думки притримується і адвокат Олександр Микитенко (партнер «Benchers Law Firm») в електронному виданні «PRAVO UA» видавництва «ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА» від 30.01.2023 [13].

Висновки. Підсумовуючи все вище сказане слід зазначити, що існує необхідність розробити правовий механізм, за яким передбачити: 1) обов'язок держави (сторони обвинувачення, суду) виконати не лише формальні вимоги закону про публікацію повісток про виклик підозрюваного, обвинуваченого у ЗМІ та

в інтернеті, а й вжити всіх можливих і розумних заходів, спрямованих на ефективне повідомлення підозрюваного (обвинуваченого), наприклад через електронну пошту, соціальні мережі, месенджери, по телефону тощо. Вказане усуне зайве підґрунтя щодо можливості оскарження стороною захисту заочного вироку суду з підстав відсутності детального поінформування зрозумілою мовою про характер і причини висунутого обвинувачення; 2) слід врахувати практику ЄСПЛ, вимоги Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та внести зміни до ст. 393 КПК України, якими передбачити право на апеляційне оскарження вироку суду (*in absentia*), оскарження постанови про здійснення міжнародного розшуку особи щодо якої розпочато спеціальне досудове розслідування та оскарження ухвали слідчого судді про дозвіл на спеціальне досудове розслідування. Крім цього, додатково прописати й окремий порядок щодо нового розгляду цієї категорії справ.

У статті авторами здійснено аналіз останніх досліджень і публікацій щодо міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні та спеціального кримінального провадження «*in absentia*», продовжено дослідження окремих аспектів застосування процедури спеціального досудового розслідування "*in absentia*", як альтернативи застосування процедури екстрадиції в умовах воєнного стану. Висвітлено проблематику застосування законодавства України щодо застосування процедури спеціального досудового розслідування "*in absentia*", але погоджено з думками науковців та практичних працівників про альтернативу "*in absentia*" процедурі екстрадиції. У першій частині статті авторами проаналізовано вимоги чинного законодавства України щодо застосування процедури спеціального досудового розслідування "*in*

absentia", переваги та недоліки процедури "*in absentia*" процедурі екстрадиції. У другій частині статті розглянуто вимоги міжнародного права, практики застосування "*in absentia*", рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які також свідчать про можливу перевагу процедурі екстрадиції. Наголошено, щодо теперішнього часу не вирішено проблемні питання пов'язані з обов'язком держави (стороною обвинувачення, суду) виконувати вимоги закону про публікацію повісток про виклик підозрюваного, обвинуваченого у ЗМІ та в інтернеті. Внесено пропозиції, щодо вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану з питань застосування процедури спеціального досудового розслідування "*in absentia*", як альтернативу окремому виду надання міжнародної допомоги – екстрадиції у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: Органи досудового розслідування, прокурор, адвокат, захисник, підозрюваний, обвинувачений, розшук, міжнародне співробітництво, спеціальне досудове та судове провадження, Європейський Суд з прав людини, екстрадиція, «*in absentia*».

Badalova T., Fedchenko V. Extradition under martial law and the right to "in absentia"

In the article, the authors analyzed the latest research and publications on international cooperation in criminal proceedings and special criminal proceedings "in absentia", continued the study of certain aspects of the application of the procedure of special pre-trial investigation "in absentia", as an alternative to the application of the extradition procedure under martial law. The problem of the application of Ukrainian legislation regarding the application of the "in absentia" special pre-trial investigation procedure was highlighted, but it was agreed with the opinions of scientists and practitioners about the "in absentia" alternative to the extradition procedure. In the first part of

the article, the authors analyzed the requirements of the current legislation of Ukraine regarding the application of the "in absentia" special pre-trial investigation procedure, the advantages and disadvantages of the "in absentia" procedure to the extradition procedure. The second part of the article examines the requirements of international law, the practice of applying "in absentia", decisions of the European Court of Human Rights (ECtHR), which also indicate a possible advantage of the extradition procedure. It is emphasized that problematic issues related to the obligation of the state (prosecuting party, court) to comply with the requirements of the law on publication of summons to summon the suspect, the accused in the mass media and on the Internet have not been resolved at the present time. Proposals have been made to improve the provisions of criminal procedural legislation under martial law on the application of the special pre-trial investigation procedure "in absentia" as an alternative to a separate type of international assistance - extradition in criminal proceedings.

Key words: Pre-trial investigation bodies, prosecutor, lawyer, defender, suspect, accused, search, international cooperation, special pre-trial and judicial proceedings, European Court of Human Rights, extradition, "in absentia".

Література

1. Зуєв В.В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження : монографія. Харків : ТОВ «Оберіг», 2017. 204 с.142.

2. Сливич І.І. Заочне провадження як відповідь на сучасні проблеми у сфері міжнародної правової допомоги у кримінальних справах. Держава і право. Вип. 61. С. 285-289.

3. Шевчишен А. Використання міжнародної правової допомоги для збирання доказів під час спеціального досудового розслідування. Visegrad Journal on Human Rights. 2017. № 2/1. С. 203-208.

4. Кримінальний кодекс України зі змінами та доповненнями від 08.05.2024 URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 26.06.2024)

5. Електронне видання аналітичного порталу «СЛОВО І ДІЛО» URL.: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/12/pouyna/suspilstvo/nazvana-kilkist-voennykh-zlochyniv-rosiyi-ukrayini-rochatku-utorhnennya> (дата звернення 03.06.2024).

6. Закон України № 2783-IX від 01.12.2022 «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року» URL.: <https://ips.ligazakon.net/document/T222783> (дата звернення 04.06.2024).

7. Офіційна електронна сторінка European Business Association публікація адвоката Dynasty Law & Investment Аліни Шуліки URL.: <https://eba.com.ua/protsedura-spetsialnogo-rozsliduvannya-in-absentia/> (дата звернення 04.06.2024).

8. Офіційна електронна сторінка Асоціації правників України публікація національної експертки проекту Асоціації правників України Ольги Саленко URL.: <https://uba.ua/ukr/news/in-absentia-i-spravakh-pro-voyn-zlochini> (дата звернення 05.06.2024).

9. Закон України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#Text>

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка набрала чинність в Україні 11.09.1997 URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 05.06.2024).

11. Кримінальний процесуальний кодекс України URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=208#w1_1 (дата звернення 05.06.2024).

12. Електронне видання №9 «Закон і Бізнес» від 05.03.2021 URL.: <https://zib.com.ua/ua/print/146867.html> (дата звернення 05.06.2024).

13. Електронне видання «PRAVO UA» видавництва «ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА» від 30.01.2023 URL.: <https://pravo.ua/specialne-kryminalne-provadhennia-iak-pryskoryty-dosudove-rozsliduvannia-ta-sudovyi-rozhliad-ne-porushuiuchy-nichyikh-prav-olha-shapovalova-ta-oleksandr-tykytenko-partnery-benchers-law-firm/> (дата звернення 05.06.2024).

К. Гученко,

аспірантка кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

С. Мірошниченко,

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН ДЕЗЕРТИРСТВО: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. Дезертирство за ст. 408 КК України визначається як самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу, становить значний виклик для військової дисципліни і згуртованості. Дезертирство не лише підриває ідеологічні основи обороноздатності держави та міці збройних сил, але й порушує її ключові правові, соціальні та етичні проблеми підтримання суворої військової дисципліни та однозначного визнання обставин, які можуть виправдати або пом'якшити такі дії. Хоча міжнародні норми та національне військове законодавство, зазвичай, унормовують можливість звільнення від кримінальної відповідальності за дезертирство, підстави його суттєво відрізняються, що відображає особливості правових традицій, культурних і духовних цінностей, історичний контекст становлення і розвитку.

В Італії, Франції та Німеччині – трьох країнах з віковими військовими традиціями та всеосяжною правовою базою – існують різні правові норми

та судові тлумачення (прецеденти), що регулюють звільнення від кримінальної відповідальності за дезертирство. Ці відмінності охоплюють цілий ряд факторів, включаючи добровільне повернення, примус, проблеми з психічним здоров'ям і особисті труднощі. З огляду на зобов'язання України щодо гармонізації національного законодавства до вимог ЄС, тобто максимального зближення правових систем і уніфікації законодавства країн-членів ЄС, слід зазначити, що порівняльно-правових досліджень, які б системно вивчали підстави звільнення від кримінальної відповідальності за дезертирство, очевидно, сприятиме порівняльно-правовий аналіз законодавства Італії, Франції та Німеччини, висновки якого можуть бути враховані при імплементації відповідних кримінально-правових інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антоніо Кассезе, італійський юрист, відомий своїми роботами в галузі міжнародного кримінального права та прав людини. Широке дослідження Кассезе в галузі міжнародного права сприяють фундаментальному розумінню правових принципів, які можуть бути застосовані до національного законодавства про кримінальну відповідальність.

Хоча його роботи з прав людини і кримінальної відповідальності безпосередньо не стосуються дезертирства, вони дають цінне уявлення про умови, за яких особи можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності з більш широких гуманітарних міркувань; Мірей Дельмас-Марті, французька правознавиця, відома своїм внеском у гармонізацію європейського кримінального права та порівняльного правознавства. Дослідження Дельмас-Марті підкреслюють важливість порівняльно-правових досліджень та гармонізації законів у різних юрисдикціях. Її праці створюють основу для аналізу підстав звільнення від кримінальної відповідальності в порівняльному контексті, що особливо актуально для розуміння особливостей італійського, французького та німецького військового законодавства; Клаус Роксін, німецький правознавець, який справив значний вплив на теорію кримінального права, зокрема на теорію кримінальної відповідальності. Теорії Роксіна про кримінальну відповідальність і умисел безпосередньо застосовні до вивчення дезертирства і підстав для звільнення від відповідальності. Його аналітичний підхід до розуміння психічного стану і наміру обвинуваченого може бути корисним при вивченні того, як німецьке, а також італійське і французьке законодавство розглядають випадки дезертирства з пом'якшувачими обставинами; Джорджіо Маріначчі, італійський правознавець, що спеціалізується на кримінальному праві та кримінальному процесі. Роботи Маріначчі з кримінального права включають обговорення військових злочинів та умов, за яких кримінальна відповідальність може бути пом'якшена або взагалі не застосовуватися. Його увага до італійської правової системи дає детальне уявлення про конкретні положення і судові тлумачення, що стосуються дезертирства; Жерар Корну, французький юрист, відомий своєю робо-

тою в галузі юридичної термінології та кодифікації французького права. Хоча основна увага Корну не зосереджена на дезертирстві, його внесок у розуміння юридичної термінології і кодифікацію допомагає прояснити юридичну мову і межі, в яких структуроване військове законодавство Франції. Його роботи сприяють глибшому розумінню законодавчих положень, пов'язаних зі звільненням від відповідальності. Окрім цього, у роботі вітчизняного автора Кавунської А.О. досліджено кримінально-правовий та кримінологічний аспект дезертирства в Україні, а також теоретичні і практичні проблеми запобігання його вчиненню у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, у результаті чого обґрунтовано низку положень і висновків, нових у концептуальному плані й важливих для юридичної науки та практики.

Таким чином, серед зазначених науковців Клаус Роксін та Мірей Дельмас-Марті виділяються як такі, що мають безпосереднє відношення до теми звільнення від кримінальної відповідальності за дезертирство. Детальний аналіз відповідальності, проведений Роксін, забезпечує критично важливу теоретичну основу для розуміння того, як різні правові системи оцінюють наміри та обставини дезертирства. Акцент Дельмас-Марті на порівняльному праві та гармонізації європейських правових принципів пропонує методологічну основу для аналізу та порівняння правових підстав для звільнення від кримінальної відповідальності.

Мета статті. Стаття має на меті заповнити прогалини в дослідженнях правового регулювання дезертирства, умов, за яких особи можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності за його вчинення, використовуючи зарубіжний досвід, задля чого застосований метод шляхом детального порівняльного аналізу національного законодавства та законодавства Іта-

лії, Франції та Німеччини. Вивчаючи законодавчі положення, судові прецеденти та практику правозастосування, автори ставлять за мету з'ясувати, як кожна країна урівноважує імперативи військової дисципліни, громадянського обов'язку захищати Вітчизну з реалізацією верховенства права і конституційних гарантій, вільного розвитку особистості. Порівняльний підхід не лише висвітлює спільні та відмінні риси в правовому трактуванні дезертирства як злочину, а й сприяє виробленню рекомендацій розуміння ширших наслідків для систем військового права та кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу.

В Італії дезертирство унормоване у військовому кримінальному кодексі і обумовлює суворі наслідки для військовослужбовців, які порушують свій конституційний обов'язок. Разом із тим, законодавство Італії передбачає певні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, зазначаючи обставини, які виключають відповідальність за ухилення від військової служби. Окремо розглянемо відповідні статті Воєнного кримінального кодексу (Codice Penale Militare di Pace, СРМР) та інших відповідних законодавчих документів, що дає поглиблене розуміння існуючих правових механізмів протидії дезертирству [1].

Згідно з Воєнним кодексом мирного часу (СРМР), дезертирство (статті 147-153) визначається як залишення військової частини або місця служби з наміром ухилитися від виконання військового обов'язку. Покарання за дезертирство залежить від обставин і тривалості відсутності на службі. Італійський військовий кримінальний кодекс визначає певні обставини, за яких військовослужбовця можуть звільнити від кримінальної відповідальності за дезертирство. Таке звільнення ґрунтуються як на СРМР, так і на різних нормах і загальних принципах кримінального

права, викладених у Кримінальному кодексі (КК).

Зокрема, ст. 54 СРМР відображає принципи, викладені у статті 45 Кримінального кодексу, яка стосується поняття форс-мажорних обставин та необхідності. Це положення передбачає, що ніхто не може бути покараний за дії, вчинені під примусом непереборної сили чи у разі серйозної і неминучої небезпеки, не спричиненої самою особою. У контексті дезертирства це може включати ситуації, коли солдат полишає свій пост під нездоланим примусом. Доведення наявності таких обставин закон покладає на обвинуваченого, який має надати докази їх наявності.

Відповідно до ст. 51 СРМР звільнення від кримінальної відповідальності настає, якщо діяння було вчинене під психологічним тиском, що перевищує здатність чинити опір. Це особливо актуально у випадках, коли намір дезертирувати виник під впливом залякування, що позбавляло можливості вільно розпоряджатися своєю волею. Фактична помилка, як це сформульовано у статті 47 Кримінального кодексу, унеможлиблює кримінальну відповідальність за відсутності умислу вчинити злочин. Це може стосуватися ситуацій, коли військовослужбовець не усвідомлює, що його дії є дезертирством, наприклад, через дезінформацію або неправильне сприйняття наказу. У статті 89 СРМР унормовано питання психічної неіздатності. Якщо буде встановлено, що військовослужбовець перебував у стані неосудності під час вчинення діяння, він не підлягає кримінальній відповідальності. Йдеться, насамперед, про психічні розлади чи інші психологічні стани, які впливають на здатність усвідомлювати свої дії чи керувати ними.

Італійська судова практика виробила розширену правову позицію щодо підстав мати вияв вольової спрямованості діянь, сукупність яких обумовлює можливість звільнення

від кримінальної відповідальності. Corte di Cassazione, найвища судова інстанція Італії, ухвалила рішення, які роз'яснюють застосування правових принципів. Так, суд постановив, якою мірою психологічний примус має бути присутнім, щоб обґрунтувати звільнення від відповідальності, підкресливши необхідність очевидної відсутності добровільного волевиявлення (Cassazione Penale, Sentenza n. 233/2008) [2]. Аналогічно, прецедентне право окреслило межі необхідності, вимагаючи, щоб небезпека, з якою стикаються, була безпосередньою і невідворотною (Cassazione Penale, Sentenza n. 345/2012) [3]. Італійське законодавство про дезертирство та звільнення від відповідальності за нього має багато спільного з іншими юрисдикціями, такими як Сполучені Штати та Велика Британія, які також визнають такі засоби захисту, як стан необхідності та психічна недієздатність. Однак італійський підхід відрізняється комплексною інтеграцією цих принципів як у військову, так і в цивільну правову систему, що забезпечує узгоджене і однакове застосування.

Німецьке законодавство, кодифіковане у Військово-кримінальному кодексі (Wehrstrafgesetz, WStG), передбачає суворі покарання за дезертирство, а також конкретні обставини, за яких можна звільнитися від кримінальної відповідальності. У подальшому нами розглядаються підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за дезертирство в рамках німецького законодавства, аналізуються відповідні статті WStG та інших нормативно-правових актів, а також судові прецеденти, які формують ці положення.

Визначення дезертирства та покарання за нього містяться у WStG, головним чином у розділах з 16 по 20 [8]. Розділ 16 WStG визначає дезертирство як самовільну відсутність військовослужбовця з наміром постійно ухилятися від військової служби.

Закон передбачає різні ступені покарання залежно від тривалості відсутності та контексту дезертирства. Німецьке військове право, поряд із загальними принципами кримінального права, визнає кілька підстав для звільнення від кримінальної відповідальності за дезертирство. Ці підстави викладені в WStG та Strafgesetzbuch (StGB), загальному Кримінальному кодексі Німеччини.

1. Виправданий крайній стан (Rechtfertigender Notstand, Розділ 17 WStG). Розділ 17 WStG містить принцип виправданої крайньої необхідності, подібно до розділу 34 StGB. Це положення звільняє військовослужбовця від відповідальності, якщо акт дезертирства вчинено з метою відвернення неминучої і суттєвої небезпеки для життя, здоров'я або свободи, за умови, що шкода, заподіяна дезертирством, не є непропорційною небезпеці, яку вдалося відвернути. Військовослужбовець повинен довести, що жодні інші законні заходи не могли ефективно запобігти цій небезпеці.

2. Крайня необхідність (Entschuldigender Notstand, § 35 StGB). Поняття крайньої необхідності, детально описане в § 35 StGB, застосовується, коли військовослужбовець вчиняє дезертирство, щоб уникнути безпосередньої небезпеки для себе або близьких родичів, навіть якщо його дії є протизаконними. Цей захист вимагає, щоб дії військовослужбовця були єдиним життєздатним засобом запобігання загрози. Тягар доведення наявності такої крайньої необхідності лежить на обвинуваченому.

3. Психологічний тиск (Psychischer Zwang, § 52 WStG). Розділ 52 WStG розглядає звільнення від відповідальності за дії, вчинені під психологічним тиском. Якщо військовослужбовець вчиняє дезертирство через примус, який перевершує його здатність чинити опір, наприклад, через погрози тяжкої фізичної шкоди або психологічних тортур, він може бути

звільнений від кримінальної відповідальності. Примус має бути настільки сильним, щоб звести нанівець вільне волевиявлення самого військовослужбовця.

4. Помилка у фактах (Irrtum, § 16 StGB). Відповідно до § 16 StGB, фактична помилка може заперечувати кримінальну відповідальність, якщо вона усуває умисний елемент злочину. У контексті дезертирства це може статися, якщо військовослужбовець широко вважає, що він має право залишити свій пост через неправильне розуміння або нерозуміння наказу.

5. Психічна недієздатність (Schuldunfähigkeit, § 20 StGB). Розділ 20 StGB передбачає, що ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, якщо під час вчинення діяння він перебував у стані неосудності. Це стосується таких станів, як тимчасове божевілля (Vorübergehender Wahnsinn) або тяжкі психічні розлади, що впливають на здатність оцінювати ситуацію. Для доведення такої недієздатності військовослужбовців потрібні вагомі медичні докази та свідчення експертів.

Федеральний суд Німеччини (Bundesgerichtshof, BGH) відіграв вирішальну роль у тлумаченні цих положень. Відомі справи прояснили порогові значення для застосування захисту від необхідності та примусу. Наприклад, BGH постановив, що небезпека, з якою зіткнулися, повинна бути безпосередньою і невідвратною, щоб виправдати захист у стані крайньої необхідності (BGH, Urteil vom 10.05.1995 - 3 StR 183/95) [4]. Крім того, суд підкреслив, що психологічний примус повинен бути явно достатньо серйозним, щоб поставити під загрозу свободу волі (BGH, Urteil vom 25.04.2001 - 2 StR 538/00) [5].

Законодавча база Німеччини щодо дезертирства та звільнення від відповідальності за нього має спільні риси з іншими юрисдикціями, такими як США та Франція, зокрема, у визнанні

таких засобів захисту, як стан необхідності та психічна недієздатність. Однак інтеграція цих принципів як у військовий, так і в кримінальний правовий контекст у Німеччині створює особливий підхід, який забезпечує комплексний захист прав військовослужбовців при збереженні військової дисципліни.

За французьким законодавством дезертирство суворо карається, проте окремі правові норми також визнають обставини, які можуть звільнити військовослужбовця від кримінальної відповідальності. У французькому законодавстві дезертирство розглядається в основному в Кодексі оборони (КО) і Кодексі військової юстиції (КВЮ) [6]. Статті L321-1 - L321-5 КО дають визначення дезертирства і передбачають покарання, які варіюються від тюремного ув'язнення до звільнення зі служби, залежно від обставин і тривалості відсутності. Французьке військове право та загальне кримінальне право визначають кілька підстав для звільнення від кримінальної відповідальності за дезертирство. Ці підстави сформульовані в Кодексі оборони, Кодексі військової юстиції та Кримінальному кодексі [6].

1. Форс-мажорні обставини і крайня необхідність (статті 122-7 і 122-8 Кримінального кодексу). Стаття 122-7 Кримінального кодексу передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у випадках форс-мажору та крайньої необхідності. Це положення дозволяє військовослужбовцю претендувати на звільнення від відповідальності, якщо акт дезертирства був вчинений з метою уникнення неминучої і значної небезпеки для життя або здоров'я. Дії повинні бути пропорційними загрози, і не повинно бути інших життєздатних засобів для відвернення небезпеки. Стаття 122-8 поширює цей принцип на неповнолітніх віком до 18 років.

2. Психологічний примус (стаття 122-2 Кримінального кодексу). Стаття 122-2 Кримінального кодексу

французьке законодавство про кримінальну відповідальність за злочин дезертирство та звільнення від відповідальності за нього демонструє схожу опору на принципи необхідності, примусу та психічної недієздатності. Однак детальна кодифікація та судова інтерпретація французької правової системи забезпечує особливий підхід, який гарантує як захист прав військовослужбовців, так і підтримання військової дисципліни.

Зважаючи на проведене дослідження, ми рекомендуємо запровадити в Кримінальному кодексі України (ККУ) окрему статтю, аналогічну статтям 122-7 і 122-8 French Code Pénal та розділу 17 WStG, що передбачає звільнення від відповідальності, якщо дезертирство було необхідним для відвернення неминучої і значної небезпеки для життя, здоров'я чи свободи, за умови, що заподіяна шкода не є неспівмірною з небезпекою, яку вдалося відвернути. Варто для цього також забезпечити чітке визначення понять «неминуча небезпека» та «співрозмірність» для судового тлумачення та запобігання зловживанням. Також, варто включити положення, подібні до статті 122-2 French Code Pénal та розділу 52 WStG, що звільняють військовослужбовців від відповідальності, якщо вони дезертирували внаслідок сильного психологічного примусу або погроз, що позбавляють їх можливості чинити опір. Для цього варто чітко визначити поріг примусу і вимагати доказів інтенсивності та безпосередності погроз, щоб запобігти свавільним заявам.

Дієвим, на наш погляд, було б запровадити статтю, подібну до статті 122-3 французького Code Pénal та розділу 16 StGB, що звільняє від відповідальності за чесну та обґрунтовану фактичну помилку, яка заперечує умисний елемент дезертирства. Тому треба встановити критерії того, що є обґрунтованою помилкою, та забезпечити ретельне розслідування обставин дезертирства. Не менш

інноваційним було б прийняти положення, подібні до статті 122-1 French Code Pénal та розділу 20 StGB, що дозволяють звільнення від відповідальності, якщо військовослужбовець страждав на психічний розлад під час вчинення діяння, що суттєво впливало на його здатність до судження. Зважаючи на це, слід буде вимагати проведення комплексної психіатричної експертизи та експертних висновків для обґрунтування заяв про психічну недієздатність, забезпечуючи суворий судовий контроль.

Слід запровадити положення, подібне й до статті 51 Кримінального кодексу Італії, що звільняє від кримінальної відповідальності солдатів, які дезертирують, виконуючи законний військовий наказ. Для цього потрібно чітко визначити поняття «законний наказ» і забезпечити механізми перевірки законності та обсягу відданих наказів. В контексті цього слід також звернути увагу на професійне навчання різної категорії правозастосувачів, а саме провести спеціалізоване навчання для суддів щодо нових положень, наголошуючи на принципах необхідності, примусу, фактичної помилки, психічної недієздатності та законного наказу. Слід розробити навчальні модулі у співпраці з правовими експертами, військовим керівництвом та міжнародними організаціями для забезпечення всебічного розуміння та застосування.

Висновки. Правовий порівняльний аналіз підкреслює, що хоча основоположні принципи, унормовують відповідальність за злочин дезертирства в Італії, Франції та Німеччині є схожими, конкретні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та їх застосування мають суттєві відмінності. Розуміння цих нюансів є важливим для науковців і практиків, оскільки дозволяє зрозуміти, як різні правові системи вирішують складну взаємодію між обов'язком, справедливістю і співчуттям. Підстави для звільнення від кримі-

нальної відповідальності за дезертирство за італійським законодавством є багатогранними і включають принципи необхідності, примусу, фактичної помилки, психічної неієздатності та підкорення законним наказам. Ці положення відображають збалансований підхід, спрямований на підтримку військової дисципліни, визнаючи при цьому людську слабкість і надзвичайні обставини. Взаємоузгодженість між Воєнним кодексом та Кримінальним кодексом гарантує справедливість судового процесу, а системне судове тлумачення сприяють удосконаленню законодавства і є запорукою підтримання рівноваги прав і обов'язків. Підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за дезертирство за французьким законодавством є всеосяжними, балансує між необхідністю підтримання військової дисципліни та визнанням надзвичайних обставин, які можуть виправдовувати чи вибачати акт дезертирства. Положення Кодексу оборони, Кодексу військового правосуддя і Кримінального кодексу в сукупності створюють витончену правову базу, яка враховує складнощі військового життя і вразливість людини. Німецьке кримінальне законодавство, через WStG і StGB, пропонує добре структуровану правову базу, що регулює питання дезертирства і звільнення від кримінальної відповідальності. Цей подвійний підхід забезпечує ефективну інтеграцію принципів військового та загального кримінального права, що дає чіткі вказівки щодо звільнення від кримінальної відповідальності за певних обставин. Конкретні статті WStG і StGB – наприклад, розділи 16 і 17 WStG про дезертирство, а також розділи 34, 35, 16 і 20 StGB про крайню необхідність, виправдану необхідність, фактичну помилку і психічну неієздатність – демонструють всеосяжну правову кодифікацію, яка охоплює широкий спектр сценаріїв. Така детальна кодифікація допомагає забезпечити готовність правової сис-

теми до вирішення різних складнощів, пов'язаних з дезертирством.

Розділи 17 WStG і 34 StGB передбачають звільнення від кримінальної відповідальності на підставі принципу необхідності, який має вирішальне значення для дій, вчинених з метою відвернення неминучої і значної небезпеки. Це положення визнає, що певні екстремальні обставини виправдовують дії, які в іншому випадку вважалися б злочинними, таким чином балансує між суворістю закону та людськими потребами. Розділ 35 StGB розширює поняття крайньої необхідності, надаючи виняток для дій, вчинених для захисту себе або близьких родичів від безпосередньої небезпеки, підкреслюючи визнанням законом особистих і сімейних зобов'язань, які можуть замінити військовий обов'язок в екстремальних умовах. Розділ 52 WStG підкреслює важливість визнання психологічного примусу правовим засобом захисту. Це положення гарантує, що військовослужбовці не притягуються до кримінальної відповідальності за дії, вчинені під сильним примусом, який зводить нанівець їхню здатність до самостійного прийняття рішень, що відображає гуманне розуміння психічного стресу і примусу в ситуаціях з високими ставками. Розділ 16 StGB допускає звільнення від кримінальної відповідальності у випадках справжньої та обґрунтованої фактичної помилки, що заперечує наявність умислу, необхідного для кримінальної відповідальності. Цей принцип підкреслює важливість наміру в кримінальному праві та гарантує, що щирі непорозуміння не призведуть до несправедливого покарання. Розділ 20 StGB надає надійний захист особам, які страждають на психічні розлади під час вчинення діяння, гарантуючи, що ті, хто не здатен розуміти характер своїх дій, не будуть несправедливо покарані. Це положення відповідає сучасним принципам кримінального правосуддя, які надають пріоритет міркуванням психічного здоров'я.

У статті розглядаються правові доктрини Італії, Франції та Німеччини щодо злочину дезертирства, з особливим акцентом на умовах та підставах звільнення від кримінальної відповідальності. Дослідження містить порівняльно-правовий аналіз, що підкреслює схожість і відмінності між підходами трьох країн, а також розглядає дискусію в більш широкому контексті військового права і кримінального правосуддя. Встановлено, що італійське військово-правове регулюється Воєнним кодексом миру (CPMP) і Воєнним кодексом війни (CPMG), які містять визначення і покарання за дезертирство в мирний і воєнний час, відповідно. Підстави для звільнення включають добровільне повернення до того, як про вчинок було повідомлено, примус і психічну недієздатність. Італійська правова система також враховує пом'якшувальні обставини, такі як надзвичайні сімейні обставини або проблеми зі здоров'ям. Італійські суди мають значну свободу дій при тлумаченні підстав для звільнення, часто балансує між необхідністю дотримання дисципліни та гуманітарними міркуваннями.

Французька система військового правосуддя базується на Кодексі оборони (Code de la Défense) та Кримінальному кодексі (Code Pénal). Ці кодекси класифікують дезертирство як серйозне правопорушення з різним ступенем тяжкості залежно від контексту (мирний час, воєнний час тощо). Як і в Італії, французьке законодавство передбачає звільнення від відповідальності у випадках добровільного повернення у визначений термін, примусу та проблем із психічним здоров'ям. Крім того, Франція визнає поняття «форс-мажорних обставин» як поважну причину для звільнення. Французькі військові суди застосовують поєд-

нання статутного права та юридичних принципів, часто посилаючись на прецеденти та принцип пропорційності для забезпечення справедливості судових рішень.

Німецьке військово-законодавство в основному міститься в Законі про військову службу (WStG) і Зводі законів про військову службу (StGB). Дезертирство суворо регламентоване з чіткими визначеннями та покараннями. У Німеччині допускається звільнення від кримінальної відповідальності за таких обставин, як добровільне повернення до затримання, серйозні особисті або сімейні проблеми, а також випадки примусу. Слід зазначити, що німецьке законодавство приділяє значну увагу наміру солдата і наявності «иньберwindbare Notlage» (непереборних труднощів). Німецьке прецедентне право часто досліджує суб'єктивні елементи дезертирства, такі як намір і психологічний стан, забезпечуючи нюансований підхід до кожної справи.

Усі три країни визнають добровільне повернення до моменту виявлення як підставу для звільнення, хоча і з різними часовими рамками та умовами. Примус і психічна недієздатність є загально визнаними засобами захисту. Однак застосування та інтерпретація цих аргументів може суттєво відрізнятися, що відображає правову культуру та пріоритети кожної країни. Італія і Франція більш гнучко підходять до розгляду особистих і гуманітарних підстав для звільнення, в той час як Німеччина застосовує більш структурований і зосереджений на намірах підхід. Суддівський розсуд (дискреція) відіграє важливу роль у всіх трьох юрисдикціях, при цьому суди часто повинні балансувати між правовими стандартами та індивідуальними обставинами.

Дослідження підкреслює, що системи військового правосуддя

повинні підтримувати тонкий баланс між забезпеченням дисципліни і здійсненням правосуддя. Законодавство Італії, Франції та Німеччини ілюструє різні підходи до вирішення проблеми дезертирства, кожен з яких сформований історичними, культурними та правовими факторами. Підстави для звільнення від кримінальної відповідальності слугують важливими механізмами, що забезпечують поєднання правосуддя з милосердям, особливо у випадках, пов'язаних з поважними особистими обставинами або проблемами психічного здоров'я.

Ключові слова: дезертирство, кримінально правова відповідальність, підстави звільнення від кримінальної відповідальності, КК України, СРМГ, СРМР, WStG, StGB, Code de la Défense, Code Pénal.

Guchenko K., Miroshnichenko S. Exemption from criminal liability for the crime of desertion: foreign experience

This article examines the legal frameworks and doctrines of Italy, France and Germany on the offence of desertion, with a particular focus on the conditions and grounds for exemption from criminal liability. The study provides a comparative legal analysis highlighting the similarities and differences between the approaches of the three countries, and places the debate in the broader context of military law and criminal justice. It is established that Italian military law is regulated by the Military Code of Peace (CPMP) and the Military Code of War (CPMG), which contain definitions and penalties for desertion in peacetime and wartime, respectively. Grounds for exemption include voluntary return before the act was reported, coercion and mental incapacity. The Italian legal system also takes into account mitigating circumstances, such as family

emergencies or health problems. Italian courts have considerable discretion in interpreting the grounds for discharge, often balancing the need for discipline with humanitarian considerations.

The French military justice system is based on the Code de la Défense and the Criminal Code. These codes classify desertion as a serious offence with varying degrees of severity depending on the context (peacetime, wartime, etc.). As in Italy, French law provides for exemption from liability in cases of voluntary return within a specified period of time, coercion and mental health problems. In addition, France recognises the concept of «force majeure» as a valid reason for release. French military courts apply a combination of statutory law and legal principles, often referring to precedents and the principle of proportionality to ensure that judgments are fair.

German military law is mainly contained in the Military Service Act (WStG) and the Military Service Code (StGB). Desertion is strictly regulated with clear definitions and penalties. In Germany, exemption from criminal liability is allowed in circumstances such as voluntary return before detention, serious personal or family problems, and cases of coercion. It should be noted that German law pays considerable attention to the intention of the soldier and the existence of an «unüberwindbare Notlage» (insurmountable difficulties). German case law often examines the subjective elements of desertion, such as intent and psychological state, providing a nuanced approach to each case.

All three countries recognise voluntary return prior to detection as a ground for release, albeit with different time frames and conditions. Coercion and mental incapacity are commonly recognised defences. However, the application and inter-

pretation of these defences can vary considerably, reflecting the legal culture and priorities of each country. Italy and France have a more flexible approach to considering personal and humanitarian grounds for release, while Germany takes a more structured and intent-focused approach. Judicial discretion plays an important role in all three jurisdictions, with courts often having to balance legal standards with individual circumstances.

The study highlights that military justice systems need to maintain a delicate balance between discipline and justice. Legislation in Italy, France and Germany illustrates different approaches to dealing with desertion, each shaped by historical, cultural and legal factors. Grounds for exemption from criminal liability serve as important mechanisms to combine justice with mercy, especially in cases involving compelling personal circumstances or mental health issues.

Key words: desertion, criminal liability, exemption from criminal liability, Criminal Code of Ukraine, CPMG, CPMP, WStG, StGB, Code de la Défense, Code Pénal.

Література

1. Codici Penali Militari di Pace e di Guerra. Gazzetta Ufficiale. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/sommario/>

codici/penaleMilitare (дата звернення: 25.06.2024).

2. Cassazione Penale, Sentenza n. 233/2008. Corte costituzionale. URL: <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2018&numero=233> (дата звернення: 25.06.2024).

3. Cassazione Penale, Sentenza n. 345/2012. Altalex. URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2012/05/02/cassazione-civile-sez-ii-sentenza-24-04-2012-n-6474> (дата звернення: 25.06.2024).

4. BGH, 10.05.1995 - 3 StR 183/95. dejure.org. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=BGH&Datum=18.05.1995&Aktzeichen=IX%20ZR%20108/94> (дата звернення: 25.06.2024).

5. BGH, Urteil vom 25.04.2001 - 2 StR 538/00. dejure.org. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Text=5%20StR%20119/05> (дата звернення: 25.06.2024).

6. Code de la défense - Légifrance. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071307/ (дата звернення: 25.06.2024).

7. Кавунська А. О. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія / А. О. Кавунська, М. В. Корнієнко, О. О. Шкута. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 212 с.

8. WStG - Wehrstrafgesetz. Gesetze im Internet. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg/BJNR002980957.html> (дата звернення: 28.06.2024).

права та законні інтереси інших осіб (стаття 373 ЦК України, статті 96, 144 ЗК України).

Законодавством визначаються спеціальні межі здійснення права власності на нерухомість. Так, незважаючи на те, що у статтях 373, 375, 409 ЦК України дотримання цільового призначення майна не розглядається як підстави обмеження свободи розсуду власника, ці межі встановлюються щодо права власності на окремі категорії земель, зокрема, землі сільськогосподарського та іншого цільового призначення (частина четверта статті 373, 395, 407-412 ЦК України), житлові приміщення (стаття 331 ЦК України), нерухоме майно, що є культурною цінністю (стаття 319 ЦК України), і тощо [10].

Крім того, що держава контролює використання нерухомого майна за призначенням, воно також наділяється правом вилучати нерухоме майно, діючи у суспільних інтересах (статті 321, 346, 350, 351, 353 ЦК України) [10]. Законодавством встановлюються й інші обмеження використання земельних ділянок (стаття 46¹, 48, 54¹, 60-62, 69, 79¹ ЗК України) [1].

Таким чином, володіння, користування та розпорядження нерухомим майном незмінно залишаються в основі права власності, але при цьому межі можливих дій власника мають чіткі межі, що визначаються сукупністю встановлених обмежень щодо цього права, конкретними, об'єктивно існуючими обставинами, що звужують свободу власника об'єкта нерухомого майна, позбавляючи його можливості здійснювати окремі свої права повністю чи частково.

При цьому слід зважати на те, що звуження свободи власника у разі встановлення обмежень його права власності не означає позбавлення його певних прав, порушення повноти власності [11]. Тут слушною є думка С. А. Кізлова у тому, що: «з законодавчо встановлених обмежень права власності влас-

ник не позбавляється можливості здійснювати конкретні правомочності, може здійснювати їх у певному обсязі» [2, с. 95-99; 8, с. 12-18].

Підтвердженням того, що обмежене правомочність власника не виключається із змісту права власності, служить та обставина, що при усуненні обмеження відсутня необхідність у новому придбанні правочину, що зазнавав обмеження. У разі усунення обмежень право власності може розширюватись у своєму обсязі. При цьому процесу наділення власників будь-якими новими правочинами не відбувається. Усунення обмежень веде до зростання обсягу правочинів власника, сам їхній склад залишається незмінним.

Позначені нами вище обмеження здійснення суб'єктивного права власності на нерухомість встановлені положеннями законодавства та, що найважливіше, мають нормативний характер. Вони розповсюджують свою дію на будь-яке суб'єктивне право власності, яке потрапляє у сферу дії цих норм, незалежно від власника або конкретного об'єкта нерухомості, встановлюються на користь усіх учасників суспільного життя або держави без волі власника в порядку та на підставах, передбачених законодавством.

Дані обмеження не підлягають спеціальній реєстрації, оскільки встановлюються у законодавстві. Оскільки ці обмеження виникають через пряму вказівку в законодавстві та діють до скасування відповідної правової норми, можна також говорити про їх безстроковий характер.

У той же час, крім нормативних обмежень права власності на нерухомість, існують індивідуальні обмеження щодо здійснення конкретного суб'єктивного права власності на нерухомість, які визначаються обставинами ненормативного характеру. Існування таких обставин наголошується практично всіма вченими, які досліджують межі здійснення

в основі якого знаходяться правомочність володіння, користування та розпорядження річчю, при цьому, з одного боку, передбачається максимально повне панування власника над річчю, з іншого можливість здійснювати лише дії, не заборонені законом і які не порушують правничий та охоронювані законом інтереси інших.

Сьогодні економічний і юридичний сенс власності тісно переплетені, доповнюють одне одного і відбивають сутність власності. Але все ж таки, ймовірно, первинним треба вважати економічну підсистему власності, а юридичну похідною. Адже в основі відносин власності лежить процес набуття – відчуження, заснований на економічному інтересі (вигоді) та функціонує завдяки кредитно-грошовому механізму.

Хоча юридична власність у свою чергу забезпечує порядок у взаєминах між людьми, адже кожен знає та поділяє об'єкти власності на «власне» та «чуже».

У наукових колах зазначають, що право власності в економічній системі має визначальне значення для всіх форм господарської діяльності, особливо для фізичних осіб-підприємців, які займаються господарською та підприємницькою діяльністю; ствердження та неухильне дотримання правових форм та способів врегулювання відносин власності є тим фундаментом, від стану якого залежить міцність усіх елементів системи.

Щодо форм власності, то вони діляться на державну, комунальну, приватну. Державна форма власності включає загальнодержавні об'єкти власності. Приватна форма власності враховує особисту та приватну власність. Комунальна форма знаходить своє відображення в таких видах власності як власність територіальних громад, тощо.

Критично ставиться до використання у цивілістиці поняття «форма власності» І.В. Спасибо-Фатеева, яка зазначає, що: «хоча в цивіліс-

тиці ще трапляються висловлювання на кшталт: «організації різних форм власності», «майно, що належить до різних форм власності», сутність цих і подібних виразів полягає у визначенні того, що різниці між різними власниками відсутні, вони усі рівні. Такий підхід закріплений і в Конституції України, де відзначається рівності всіх власників. У свою чергу це прокладає шлях до розуміння права власності як єдиного інституту, безвідносно до правосуб'єктності його носіїв» [7, с. 145-154].

Форми власності мають як теоретичне, так й практичне значення. Залежно від того, до якої форми та до якого виду належить право власності, що належить тій чи іншій конкретній особі, визначаються правовий режим майна, що становить об'єкт цього права, та спектр тих можливостей, які щодо зазначеного майна має власник.

Слід зазначити, що форми власності становлять певний інтерес для науки цивільного права. Освіта самих форм власності було з економічними і ідеологічними перетвореннями у державі. Можна погодитись з думкою вчених, які вважають, що розвиток вчення про власність здійснюється завдяки різним суб'єктам цього права [11].

Класифікація власності на види може проводитися з різних підстав. Вона може не виходити за межі однієї форми власності, а види права власності можуть підлягати подальшій більш дробовій класифікації на підвиди. Форми власності як економічні категорії набувають юридичного вираження у праві власності, а й у інших формах. Суб'єкти економічних та юридичних відносин власності не завжди збігаються. Економічно існують різні форми власності, але юридично існує одне право власності.

Отже форму власності слід розуміти як економічні відносини присвоєння певними суб'єктами матеріальних благ. Власники нерухомого майна у цивільних правовідносинах повинні

мають однакові права щодо набуття та відчуження майна. Тому в економічному сенсі слід говорити про рівність усіх форм власності, у юридичному сенсі таке неможливе.

Таким чином можна зробити висновок, що у системі речових прав право власності є абсолютним речовим правом, нерозривно пов'язане з майном (реччю), переходить разом з ним та прикріплено до нього. З правом власності на нерухоме майно пов'язана властивість недоторканності, винятковості, переваги. Право власності на нерухоме майно передбачає вільне, безстрокове володіння, користування та розпорядження нерухомим майном, засноване на волевиявленні власника нерухомого майна у рамках закону. У цьому учасники цивільних правовідносин мають поважати право власності, не допускати утисків чи посягань на права власника, утримуватися від негативних дій на власника нерухомого майна, не створювати перешкод власнику під час здійснення їм своїх прав. Саме право власності є юридично наповненим, абсолютним за своєю правовою природою, основним речовим правом, при цьому всі інші речові права є обмеженими, похідними і залежать від права власності.

В запропонованій статті розглядаються питання змісту прав власника, ознак правової природи права власності на нерухоме майно, речового права, особливої ролі права власності як основного права у системі речових прав. Визначається, що право власності є єдиним речовим правом, визнаним у законодавстві національних правових систем сучасних країн. Право власності належить до абсолютного суб'єктивного цивільного права, що забезпечує можливість його власнику, з метою задоволення особистих інтересів, своїми безпосередніми діями отримувати з речі корисні якості.

Здійснення кожного суб'єктивного права, включаючи право власності на нерухоме майно, детерміновано матеріальними та іншими потребами та інтересами осіб, задоволення яких спонукає учасників цивільних відносин до активних дій чи утримання від них. Водночас потреби та інтереси різних суб'єктів права у використанні нерухомого майна, що суперечать за своєю суттю, вимагають розробки та прийняття таких правил і норм поведінки, які можуть забезпечувати їх оптимальну взаємодію.

При цьому реалізація конституційних положень та імперативів щодо здійснення права власності та інших речових прав на нерухоме майно має бути спрямована не тільки на забезпечення використання нерухомого майна для задоволення потреб та інтересів учасників цивільних відносин, а й на збереження навколишнього середовища, охорону земель, а також на створення якісного життєвого середовища.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, речові права, право власності, власність, нерухоме майно, нерухомість, майно.

Demchuk M. Some issues of the legal nature of real estate ownership in Ukraine

The present article deals with the essence of the owner's rights, features of the legal nature of real estate ownership, property rights, and the special role of the ownership right as a fundamental right in the system of property rights. It is determined that the right of ownership is the only real right recognized in the legislation of national legal systems of modern countries. The right of ownership is an absolute subjective civil right that enables its owner, in order to satisfy personal interests, to benefit from a personal belonging via his direct actions.

The exercise of each subjective right, including the right of real estate ownership, is driven by physical and other needs and interests of persons, the satisfaction of which encourages participants in civil relations to take active action or refrain from it. At the same time, the needs and interests of different legal entities in the use of real estate, which are inherently contradictory, require the development and adoption of rules and norms of behavior that can ensure their adequate interaction.

On top of that, the implementation of constitutional provisions and imperatives regarding the exercise of ownership and other real estate rights should be aimed not only at promoting the use of real estate to meet the needs and interests of participants in civil relations but also at preserving the environment, protecting land, and creating a high-quality living environment.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, property rights, right to ownership, ownership, real estate, real property, property.

Література

1. Кізлов С.А. Обмеження права власності в суспільних інтересах. Трибуна молодого вченого. Юридичний вісник, 2018/4. С. 95-99
2. Кізлов С.А. До постановки питання про визнання категорій «обмеження» та «обтяження» права власності у праві та законодавстві. Часопис цивілістики. Випуск 24. С. 15-19
3. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім "АртЕк", 2020. 128 с.
4. Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України: брошура / під заг. ред. члена-кореспондента НАН України В.А. Устименка. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економікоправових досліджень імені В.К. Макутова НАН України», 2021. 112 с.
5. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 51, ст. 553). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
6. Спасибо-Фатеева І.В. Форми права власності. Проблеми цивільного права. Вісник № 3 (58). 2009. С. 145-154.
7. Харитонов Є.О. Принципи цивільного права України: до постановки проблеми / Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубева. Часопис цивілістики. 2007. Вип. 4. С. 12-18.
8. Ходіко Ю.Є. Правовий режим об'єкта речових прав на чужу річ. Цивілістика. Право та Суспільство № 2/2023 Т. 2. С. 77-83
9. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред Є.О. Харитонова. Норма права, 2023. 1424 с.
10. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. / О. Є. Аврамова, А. С. Горбенко, Н. О. Горобець та ін. ; за заг. ред. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с.
11. Яворська О.С. Особливості набуття права власності на нерухоме майно // Проблеми державотворення і захисту прав людини: Матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції. 8-9 лютого 2007. - 2007. - С. 364-366.

UDC 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.43>**D. Ivzhenko,**Postgraduate Student at the Department of Constitutional Law
Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE PRINCIPLE OF RULE OF LAW AND THE CONCEPT OF TRANSITIONAL JUSTICE AS KEY ELEMENTS OF POST-CONFLICT SETTLEMENT

The statement of the problem.

The study focuses on examining the role and effectiveness of the principle of rule of law and transitional justice in achieving sustainable post-conflict resolution. It explores how these concepts contribute to rebuilding trust in institutions, addressing human rights violations, and fostering societal reconciliation in the aftermath of armed conflicts. Russian Federation started full scale war against Ukraine on the 24th February 2022. Moreover, the armed conflict, which covered the Republic of Crimea and some areas of the Donetsk and Luhansk regions, has been going on for more than 10 years. The international community uses possible normative tools to settle it and stop the use of force. Among the main areas of peacebuilding support are the signing of a peace agreement, ceasefire and disarmament, transitional justice, the application of amnesty, reconciliation of the civilian population (reintegration) and ensuring the fair prosecution of persons guilty of crimes committed during the armed conflict.

Recent studies and publications on the principle of rule of law and the concept of transitional justice as key elements of post-conflict settlement have emphasized their critical role in rebuilding societies shattered by conflict. Scholars have explored various aspects, including the application of international legal norms, the role of

local judicial systems, and the challenges in implementing transitional justice mechanisms effectively. Discussions often highlight the complexities of balancing justice, reconciliation, and societal healing, particularly in contexts marked by deep divisions and historical injustices. Contemporary research underscores the need for tailored approaches that integrate both international standards and local contexts to achieve sustainable peace and justice.

Analysis of recent research and publications. The following scientists and researchers have been working on the issue - I. Bilas, V. Butkevich, M. Hnatovskiy, V. Denisov, O. Zadorozhniy, V. Lysyk, O. Vasylchenko. They've been researched separate issues of international legal provision of post-conflict settlement and peacekeeping operations.

Examining various legal principles, with a focus on foundational and general ones, highlights the significance of the rule of law, which is pivotal for understanding fundamental legal principles today. Ronald Dworkin, an American law professor, underscores the need for clarity in addressing the paradox of the rule of law, rejecting legal ambiguity [16, p. 15]. Brian Tamanaha, another prominent scholar, stresses the rule of law as a critical and legitimizing political ideal in the

modern era, despite ongoing debates over its precise definition [17, p. 4]. Moreover, it is crucial to explore the historical origins that have shaped this principle into a pertinent concept in contemporary legal discourse.

“Rule of law” means the absolute supremacy or dominance of legal rules as opposed to the influence of arbitrary authority, and excludes the existence of arbitrary powers or even broad discretionary powers of state authority. Dicey noted that Englishmen are subject to the rule of law and only the law; here a person may be punished for a breach of the law and nothing else [18, p. 40].

The issue of peacekeeping activities and post-conflict settlement in Ukraine, despite the available fragmentary studies, requires a comprehensive analysis of the international legal features in this area on specific examples of foreign countries, as well as the development of proposals for potentially possible tools for their use in conflict settlement in Ukraine.

The aim of the article.

The purpose of the article is to comprehensively analyze and evaluate the principle of rule of law and the concept of transitional justice within the context of post-conflict resolution. It aims to explore their theoretical underpinnings, practical applications, and their impact on rebuilding societies affected by armed conflict. Additionally, the article seeks to identify challenges, opportunities, and effective strategies associated with implementing these principles to achieve sustainable peace, justice, and reconciliation in post-conflict environments.

Presentation of the main material. More than 70 years have passed since the end of the Second World War. Thus, the tragic consequences forced the international community to create a comprehensive organization to ensure peace and security in the world. The formation of the United Nations, proclamation in

its Charter such principles as peaceful settlement of disputes, incompatible with the use of force, seemed to lead to the prohibition of war. Although the era of the Cold War has passed, the confrontation between opposing socio-political systems has disappeared, the world has changed its face, but by no means has become safer and less controversial.

The world community faces acts of international and non-international armed conflicts, international terrorism, atrocities against the civilian population in the course of armed conflicts. Internal armed conflicts taking place in various countries of the world lead to endless deaths of the civilian population, violence, acts of terror, ethnic cleansing, the emergence of significant flows of refugees and displaced persons, the separation of families, the destruction of cultural values, natural resources.

The security structures and institutions that arose after the end of the Cold War to deter conflicts between blocs turned out to be inadequate for the task of preventing the conflicts mentioned above. This is evidenced, in particular, by the experience of operations in Somalia, Bosnia and Herzegovina, Rwanda.

The countries of the former USSR did not avoid such armed conflicts either. Thus, the collapse of the USSR led to an increase in instability throughout its territory and subsequently to the emergence of armed conflicts, first between Azerbaijan and Armenia over Nagorno-Karabakh, Georgia against Abkhazia and South Ossetia, Moldova and Transnistria, then to an armed conflict in Tajikistan and Chechnya, in the south-east of Ukraine (Donetsk and Lugansk regions).

World history knows many examples of armed conflicts, both international and non-international. Of course, in connection with the continuous development of technological innovation, social modernization, economic development, as well as

due to changing approaches of states to armaments, strengthening military structures and military management, the mechanisms for resolving armed conflicts and forming are constantly changing.

Post-war society is inevitably characterized by a low level of trust not only in public authorities but also to each other in the society, especially if the armed conflict was accompanied by ethnic, national, religious and linguistic confrontations. In view of this, the important mission of the state is to develop a detailed strategic course to restore public confidence, overcome social stratification, as well as the psychological, economic and political consequences of military conflict.

Afghanistan, Iraq, Kosovo, East Timor and others - examples of post-conflict societies, some of which have been successful, others have not, have come a long way in restoring the rule of law, building trust in national institutions, constructing destroyed infrastructure and social sphere. At the same time, in each orchestral case, different mechanisms of post-conflict settlement and peacebuilding were established. For example, EU Common Security and Defense Policy (CSDP) police missions were deployed to Bosnia and Herzegovina to build law enforcement and restore confidence in the judiciary. Instead, after forty-six years of apartheid in South Africa, in 1995, after the election of Nelson Mandela as President, the Law on Promoting National Unity and Reconciliation was passed, establishing the Truth and Reconciliation Commission. Thus, there are many ways to achieve national reconciliation and overcome the consequences of armed conflict, none of which can be called absolutely ideal [1].

The above highlights the dynamic nature of armed conflicts and the evolving mechanisms for their resolution. Technological advancements, social modernization, economic development,

and changing military strategies significantly influence how conflicts are managed and resolved. Post-conflict societies often struggle with low levels of trust in public authorities and among citizens, particularly in contexts of ethnic, national, religious, and linguistic divisions. Therefore, a critical role of the state is to develop comprehensive strategies to rebuild trust, address social disparities, and manage the psychological, economic, and political aftermath of conflict.

Afghanistan, Iraq, Kosovo, and East Timor illustrate the varied paths of post-conflict recovery, with mixed success in restoring the rule of law, building institutional trust, and reconstructing infrastructure and social systems. Each case employs different mechanisms for post-conflict settlement and peacebuilding. For example, the EU deployed CSDP police missions to Bosnia and Herzegovina to strengthen law enforcement and judicial confidence. In South Africa, the post-apartheid Truth and Reconciliation Commission was established to promote national unity and reconciliation.

The path to national reconciliation and overcoming the consequences of armed conflict is multifaceted and context-dependent. There is no universally ideal approach, and each situation requires a tailored strategy that considers the unique social, political, and economic realities of the affected society. The examples provided show that while progress is possible, it demands sustained effort, adaptability, and a commitment to addressing the root causes of conflict and fostering inclusive governance.

At the same time, given that Ukraine has been living in the ongoing armed conflict for seven years, moreover, as of 24 February 2022 Russian Federation fully invaded Ukraine, it is necessary to develop not only a roadmap for ending the armed conflict but also to develop an optimal model of post-conflict reconciliation and construction, using foreign experience.

According to the Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, states that have been emerged from an active and hot phase of armed conflict and crisis are vulnerable to the rule of law, characterized by distrust of law enforcement and justice. This situation is often exacerbated by a lack of public confidence in government agencies and a lack of resources.

The modern understanding of the concept of “the rule of law” owes its existence to the British professor and constitutionalist, A. Daisy. In his work “Introduction to the Study of Constitutional Law”, the scholar identified three main elements of the principle of the rule of law:

1. protection of man from the arbitrariness of the state;
2. equality before the law;
3. the principle of the rule of law [2].

Each post-war state in the post-conflict period has used various international mechanisms to establish justice in society. In the scientific work it is proposed to consider examples of some of them.

Since declaring its independence in 2008, Kosovo is still struggling with a low level of the rule of law and a weak justice system that is unable to fully protect the rights, freedoms and legitimate interests of its citizens. Police, prosecutors and courts are prone to political interference and abuse of power. Organized crime and corruption are widespread and growing. Nevertheless, the rule of law has improved significantly during the UN Mission in Kosovo (1999-2008) [3, p. 9].

According to the European Commission’s report, Kosovo is at an early stage of preparation for applying the EU *acquis* and European standards in this area. Some progress has been made, including investigating and prosecuting high-level corruption and organized crime cases, and partially implementing rule of law-related legislation concerning the judiciary,

and organized crime. However, issues with the capacity of the judiciary and prosecution persist. Regarding fundamental rights, strategies and policies need to be streamlined, and proper oversight provided. The government needs to prioritize fundamental rights more seriously and elevate them on the political agenda, and existing human rights mechanisms must be strengthened [4].

In order to restore the rule of law in post-conflict society, the Government could go through establishing independent human rights commissions to promote the peaceful settlement of disputes and the protection of vulnerable groups where the justice system is not yet fully operational. Many such commissions have been established in conflict and post-conflict societies with mandates, including quasi-judicial conflict resolution and protection programs. Recent examples include the national human rights institutions of Afghanistan, Rwanda, Colombia, Indonesia, Nepal, Sri Lanka and Uganda. Mentioned before examples highlight that a truth commission’s short duration can be made most of when there is a clear understanding of transitional justice as ultimately an element of a slow and necessarily protracted—yet feasible—process of historical change. Without the proposal for a long-term project that can continue its work, the mission of a commission may be seen as temporary and therefore weaker. In short timeframes, it is not possible to consolidate citizen recognition of those who most suffered the violence and denial of their rights.

Professor R. Spencer emphasizes that this is an extremely complex area, so every peacekeeping operation should be conducted with experts who can analyze the role of various key representatives of the justice sector - judges, prosecutors, lawyers, police, prison officials and ministries, such as Ministry of Justice, Interior and Defense [8, p. 139].

Professor R. Titel in his work on justice in transition notes that the concept of transitional justice began to be actively studied in the period after the Second World War.

Van Zyl and Freeman in 2002 compared transitional justice to biotechnology, that is “undergoing such rapid change that new developments often precede careful considerations of their impacts and implications” [5, p. 3].

Questions associated with transitional justice have been occasionally discussed by the UN bodies since the early 90s. In 2003 the Security Council first mentioned the term in the framework of its longstanding work on the international rule of law. At the 4833 Session, which took place on the 24 of September 2003, the Council has set the Justice and the Rule of Law as an item of its agenda. Jack Straw, who was at the time, The President of the Council as a representative of the United Kingdom, has set the direction of the discussion noting that the UN has long wrestled “with the challenges of bringing countries out of conflict and into societies based on justice and the rule of law” [6].

Thus, during the London Conference on August 8, 1945, a historic decision was made to establish the International Military Tribunal, which considered three categories of crimes: 1) crimes against peace; 2) war crimes; and 3) crimes against humanity.

Despite the fact that the Nuremberg trials were not without their shortcomings (such as the politicization of the judicial process, the appointment of judges and prosecutors exclusively by the four victorious states, because of which it was in fact the trial of the victors against the vanquished), the principles of the process are important, which are reflected in many military tribunals and courts today [10].

Another mechanism for transitional justice is the creation of special courts. After the end of the war in Sierra Leone and the conclusion of the Lomé Peace

Treaty in 1999, civil society demanded the establishment of an international tribunal to investigate crimes committed during the civil war. Then, in January 2002, an agreement was signed between the UN and Sierra Leone to establish a Special Court [11, p. 127]. According to the Statute, the main purpose of the Special Court was to prosecute those responsible for violations of international humanitarian law and the Sierra Leone Law, including leaders who threatened to establish peace in the country by committing such crimes. The Special Court in Sierra Leone has mixed jurisdiction, but in practice applied mainly the rules of international law, including the provisions of the Geneva Conventions and Additional Protocols. The establishment of the Special Court had two main reasons: first, the restoration of the destroyed judicial system of the state as a result of internal armed conflict; secondly, the absence in the national legislation of Sierra Leone of the consolidation of certain types of crimes committed in the territory of this state [12, p. 410].

Another example that is proposed to research in the scientific study is the application of the concept of transitional justice in the Croatian War for Independence. Croatia has not followed the example of other post-conflict states and has not set up special international or national bodies to investigate the most serious crimes and bring the perpetrators to justice. National (district) courts in Croatia have dealt with war crimes, crimes against humanity and peace since the beginning of the war.

As of 2014, due to the illegal annexation of Crimea, the temporary occupation of certain regions of Donetsk and Luhansk regions and the full invasion of Russia as of 24 February 2022, Ukraine has been experiencing an armed conflict caused by the aggression of the Russian Federation.

As a result of the above events, civil society in Ukraine is significantly

dispersed due to national, linguistic and cultural differences. At the same time, the President of Ukraine and other persons in charge of foreign relations have repeatedly spoken out about the settlement of the armed conflict exclusively by peaceful means.

On the 21 May, 2022 in the interview with Ukrainian journalists, the President of Ukraine, Volodymyr Zelenskyy: “We must understand that the war in Donbas should be resolved only through diplomacy. But now negotiations are like a car, not a petrol car and not an electric car, a hybrid. That’s why the war is so difficult, and victory will be very difficult, it will be bloody, it will definitely be in battle, but the ending will definitely be achieved through diplomacy. I’m sure of it” [13].

The President of Ukraine also stated that the situation is very difficult. We’re losing 60-100 soldiers per day as killed in action and something around 500 people as wounded in action. So we are holding our defensive perimeters. The most difficult situation is in the east of Ukraine and southern Donetsk and Luhansk [14].

In post-conflict Ukraine, we will inevitably face legal insecurity, mistrust in society, limited economic and social resources, discredited political institutions - of course, all of the above is not an ideal environment for establishing and promoting the rule of law.

Therefore, the first step towards restoring the rule of law in the de-occupied territories of Ukraine should be disarmament, demilitarization and reintegration of participants in the armed conflict. Indeed, after a long conflict, unstable economic and political conditions, dispersed morally and psychologically, it is necessary to stabilize the political climate in the reintegrated territory, to prevent persecution of those who committed certain categories of crimes other than genocide, crimes against humanity and war crimes. It should be noted that

the Amnesty and Truth Commission is one of the possible ways to achieve this goal. Before raising such complex issues as the establishment of law and order and security policy, it is necessary to address the issue of their return to the legal field of Ukraine. The nation must find the truth about serious human rights violations, victims must be compensated, internally displaced persons and migrants must be able to return home.

Another important mechanism for ensuring the rule of law in post-conflict areas is compensation for damage to participants in armed conflict. The following principles and guidelines have been established in the international experience of the institution of compensation for civilians and combatants affected by armed conflict:

1. Restitution - measures to restore the victim’s status quo, which existed before gross violations of international human rights law and serious violations of international humanitarian law, such as restoration of liberty, identity documents, return to residence, reinstatement and return of property.

2. Compensation - is provided for any damages caused, which are subject to economic justification in the prescribed manner, in proportion to the severity of the violation and the circumstances of each case.

3. Satisfaction - includes a wide range of measures, from the cessation of violations, the establishment of the truth, to the search for missing persons, public apologies and the application of judicial and administrative sanctions.

4. Guarantees of non-recurrence of conflict - a common category of measures, including institutional reform of the judiciary, protection of human rights defenders, organization of human rights training courses, strengthening international human rights standards in civil service, law enforcement, media, industry and psychological and social service.

Conclusions. The rule of law and transnational justice are understood as core elements which help the state to deal with atrocities that occurred in the past because of an armed conflict or authoritarian regime. This process may include judicial and non-judicial mechanisms and involves not only legal aspects but also political, sociological, economic, and ethical aspects, although here it will be analyzed from a legal perspective.

The varied experiences of Afghanistan, Iraq, Kosovo, and East Timor demonstrate that successful post-conflict recovery can take many forms, with each context requiring tailored approaches. Examples such as the EU CSDP police missions in Bosnia and Herzegovina and the Truth and Reconciliation Commission in post-apartheid South Africa illustrate that while different strategies can achieve positive outcomes, there is no one-size-fits-all solution. Ultimately, the effectiveness of post-conflict mechanisms hinges on their ability to adapt to the specific needs and circumstances of each society, fostering sustainable peace and inclusive governance.

It's important to understand that successful rule of law and transitional justice framework for post-conflict Ukraine have to take into account the impact of Russia's armed conflict with Ukraine that preceded this year's full-scale invasion. Taking into consideration the experience of foreign countries, Ukraine needs to continue transformation by strengthening state-civil society cooperation, eradicating corruption across the state sector, implementing interim and comprehensive reparation schemes for survivors, proposing sustainable and inclusive truth-seeking initiatives, elaborating prevention policies in all sectors and levels of governance.

Prospects for further research on the topic "The principle of rule of law and the concept of transitional

justice as key elements of post-conflict settlement" include a detailed analysis of the practical implementation of these concepts in specific post-conflict situations. Research could focus on studying the effectiveness of legal mechanisms ensuring the rule of law in transitional justice contexts, as well as identifying best practices in international cooperation for post-conflict resolution. Additionally, it is important to investigate the impact of these concepts on national reconstruction processes, including the restoration of legal institutions, building peaceful relations, and ensuring human rights in the post-war period.

The relevance of the chosen topic is due to the inevitable need for developing an effective and targeted post-conflict resolution mechanism following the end of both international and non-international armed conflicts. It is crucial to recognize that each case should be considered individually, taking into account the economic, political, social, and other components of the post-conflict environment. Among the elements that play a key role in post-conflict resolution are the principle of the rule of law and the concept of transitional justice. The aim of this article is to reveal the features of specific elements of post-conflict resolution after the end of an armed conflict, considering the application and adaptation of foreign experience to Ukrainian realities, as well as to determine the role of the rule of law, transitional justice, and the international peacekeeping process in the post-war period. The theoretical and methodological basis of the study includes general scientific and special legal methods to obtain objective results, particularly the dialectical method for analyzing the development of constitutional law in conditions of armed conflict and the formal-legal method for analyzing normative components.

A comparative legal method was also used to study post-conflict resolution mechanisms in foreign countries. As a result of the research, the main approaches of foreign countries to the application of such elements as the rule of law and post-conflict resolution during the post-war reconstruction period have been disclosed, and conclusions regarding the application of the above-mentioned elements for Ukraine have been presented. The chosen topic of the scientific article has significant scientific and practical importance considering the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine and the necessity to study the mechanisms of post-war state reconstruction. The research contributes to the development of legal theory, particularly in the aspects of the rule of law and transitional justice. This allows scholars to better understand how these concepts can interact and complement each other in the process of post-conflict recovery. The results of the research can be used to develop effective post-conflict resolution policies that will include ensuring the rule of law and implementing transitional justice.

Key words: rule of law, post-conflict regulation, protection of human rights from state arbitrariness, transitional justice.

Івженко Д. Принцип верховенства права та концепція перехідного правосуддя як основні елементи постконфліктного врегулювання

Актуальність обраної теми зумовлено тим, що після завершення як збройних конфліктів міжнародного характеру, так і неміжнародних збройних конфліктів неминуче постає потреба в розробці ефективного та цілеспрямованого механізму постконфліктного врегулювання. Важливо усвідомлювати, що кожен такий випадок слід розглядати окремо з огляду на економічні, політичні, соціальні та інші складники

постконфліктної середовища. Серед елементів, які відіграють ключову роль в постконфліктному врегулюванні, принцип верховенства права та концепція перехідного правосуддя. Мета статті – розкрити особливості окремих елементів постконфліктного врегулювання після завершення збройного конфлікту, враховуючи застосування та адаптацію зарубіжного досвіду до українських реалій, а також з'ясування ролі верховенства права, правосуддя перехідного періоду та міжнародного миротворчого процесу в післявоєнний період. Теоретико-методологічна основа дослідження включає загальнонаукові та спеціально-правові методи для отримання об'єктивних результатів, зокрема, діалектичний метод для аналізу розвитку конституційного права в умовах збройного конфлікту та формально-юридичний метод для аналізу нормативних складників. Також використовувався порівняльно-правовий метод для вивчення механізмів постконфліктного врегулювання у зарубіжних країнах.

В результаті дослідження розкрито основні підходи зарубіжних країн до застосування таких елементів, як верховенство права та постконфліктне врегулювання в період післявоєнної розбудови, а також представлені висновки щодо застосування окреслених вище елементів для України. Обрана тематика наукової статті має важливе наукове та практичне значення з огляду на повномасштабну війну російської федерації проти України та необхідність дослідження механізмів поствоєнної відбудови держави. Дослідження сприяє розвитку теорії права, зокрема, в аспектах верховенства права та перехідного правосуддя. Це дозволяє науковцям краще зрозуміти, як ці концепції можуть взаємодіяти і доповнювати одна одну у процесі відновлення після конфліктів. Результати дослі-

дження можуть бути використані для розробки ефективних політик постконфліктного врегулювання, що включатимуть забезпечення верховенства права та впровадження перехідного правосуддя.

Ключові слова: верховенство права, постконфліктне регулювання, захист прав людини від свавілля держави, правосуддя перехідного періоду.

Bibliography

1. *The South African Truth and Reconciliation Commission, established under Promotion of National Unity and Reconciliation Act, No. 34 of 1995.* URL: <https://www.justice.gov.za/legislation/acts/1995-034.pdf>

2. Dicey, A.V. (1915). *Introduction to the study of the Law of the Constitution* (8th ed). URL: <https://oll.libertyfund.org/>

3. Crisis Group Europe Reports No 125, *Kosovo Roadmap (II): Internal Benchmarks, 1 March 2002.* URL: https://www.files.ethz.ch/isn/28044/125_kosovo_roadmap.pdf

4. Commission staff working document. *Kosovo Report.* Brussels. SWD (2023). URL: <https://op.europa.eu/en>

5. Van Zyl M. Conference Report / M. van Zyl, M. Freeman in A. Henkin (ed.) *The Legacy of Abuse: Confronting the Past, Facing the Future.* - Washington: Aspen Institute, 2002.

6. *Justice and the Rule of Law: the United Nations Role . Security Council Report S/PV4833, 24 September 2003.* URL: <https://www.securitycouncilreport.org/>

7. *Promotion of National Unity and Reconciliation Act No. 34. (1995, July). Truth and Reconciliation Commission Website.* URL: <https://www.justice.gov.za/legislation/acts/1995-034.pdf>.

8. *International Crisis Group's Balkans Report No. 125 "Kosovo Roadmap (II): Internal Benchmarks". (2002, March).*

URL: https://www.files.ethz.ch/isn/28044/125_kosovo_roadmap.pdf.

9. Spence, R. (2001). *Post-conflict peacebuilding: Who determines the peace? Rethinking Humanitarianism Conference Proceedings* (pp. 137-138). St Lucia: University of Queensland. URL: <https://rune.une.edu.au/web/handle/1959.11/1503>

10. *Report of the Secretary-General "The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies". (2004, August).* URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf>.

11. Ojuatey-Kodjoe, W. (2003). *Sierra Leone.* In J. Boulden (Ed.), *Dealing with conflict in Africa: The United Nations and regional organizations* (pp. 127-152). New York: Palgrave Macmillan. URL: <https://link.springer.com/book/10.1057/9781403982209>

12. McEvoy, K., & Mallinder, L. (2012). *Amnesties in Transition: Punishment, Restoration, and the Governance of Mercy.* *Journal of Law and Society*, 39(3), 410-440.

13. Зеленський: Кінець війни буде дипломатичним шляхом, але гібридним. 21 травня 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/05/21/7347608/>.

14. Президент Зеленський: За добу загинуло 60-100 українських військових, близько 500 поранено. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3497061-president-zelensky-60100-ukrainian-soldiers-killed-per-day-and-around-500-wounded.html>

15. Adashys L. *Concepts and Preconditions of European Regional Policy.* *Philosophy, Economics and Law Review.* 2021. Vol. 1. P. 139-145.

16. Dworkin, R. (2013). *Rule of Law.* *Philosophy of Law and General Theory of Law.* No. 1. pp. 15-23.

17. Brian Z. Tamanaha. *On the Rule of Law: History, Politics, Theory.* Cambridge University Press, 2004. 180 p.

18. Dicey A.V. *The Foundations of the English State Law: Introduction to the Study of the English Constitution; Translated and supplemented from the 6th English edition by O.V. Poltoratskaya; Edited by V.G. Vinogradov.* Moscow: Typography of the I.D. Sytin Society, 1905. 660 pages.

Д. Карташев,

аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ СТОРІН У ДОГОВОРІ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ З ОХОРОНИ МАЙНА

Постановка проблеми. Зобов'язання, визначені у договорі про надання послуг з охорони майна, мають важливе значення для забезпечення безпеки та захисту майнових інтересів сторін. Відповідно до такого договору, сторони зазначають свої «права та обов'язки», встановлюють порядок дій у випадках ризику та надзвичайних ситуаціях. Аналіз зобов'язань у контексті цього виду договору відображає важливі аспекти щодо професійної відповідальності, обов'язковості дотримання стандартів безпеки та взаємодії між сторонами у разі виникнення непередбачених обставин.

Аналіз зазначеної тематики дає можливість визначити наступне коло питань, яке потребує додаткового вивчення: по-перше, аналіз правового контексту, який визначає зобов'язання сторін у договорі про надання послуг з охорони майна, що включає в себе дослідження законодавчих актів, нормативно-правових актів, судової практики та інших джерел права, які регулюють відносини між сторонами; по-друге, розгляд різних видів зобов'язань, які можуть бути передбачені у договорі про надання послуг з охорони майна, таких як фінансові, організаційні, технічні тощо, а також дослідження їх характеристик, обов'язків та відповідальності сторін; по-третє, аналіз механізмів взаємодії між сторонами при виконанні зобов'язань, а також процедур вирішення спорів та конфліктів, що можуть виникнути у про-

цесі виконання договору; по-четверте, вивчення питань професійної відповідальності сторін за порушення умов договору, невиконання або неналежне виконання зобов'язань, а також за завдання шкоди майну клієнтів чи третіх осіб; по-п'яте, дослідження впливу нових технологій, тенденцій у сфері безпеки та міжнародних стандартів на зміну зобов'язань та вимог у договорі про надання послуг з охорони майна.

Стан дослідження теми. Дослідженню цивільно-правового аспекту питань правового регулювання правовідносин, пов'язаних з наданням послуг охорони на рівні дисертаційних досліджень, приділяють увагу, зокрема, такі науковці, як: Бездітко Д.В. [1], Довбій С.П. [2], Козир Д.В. [3]. Разом з тим, дані дослідження не враховують останніх тенденцій та особливостей укладення договору про надання послуг з охорони майна, а деякі з них присвячені охоронній діяльності життя та здоров'я фізичної особи. Таким чином, питання щодо зобов'язання сторін, їх закріплення та виконання за договором про надання послуг з охорони майна потребують окремого вивчення.

Метою статті є аналіз основних зобов'язань сторін у контексті договору про надання послуг з охорони майна, значення для забезпечення ефективної співпраці та захисту інтересів, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення практики укладання, виконання та регулювання таких договорів.

ність за якість та дотримання строків робіт, пов'язаних з установленням та технічним обслуговуванням засобів охоронної сигналізації; забезпечення наявності груп швидкого реагування на об'єкт 24 години на добу щодня; інші визначені угодою обов'язки. Звісно, цей перелік відображає лише частину можливих обов'язків охоронця, які встановлюються в договорі з урахуванням конкретних умов і потреб сторін.

Обов'язки замовника визначаються індивідуально у кожному окремому договорі в залежності від характеристик об'єкту охорони та юридичного статусу замовника, чи то фізичної особи, чи юридичної. Таким чином, обов'язки замовника можуть включати: забезпечення об'єкту технічними та інженерними засобами безпеки та охорони та створення відповідних умов для збереження майна; дотримання правил користування тривожною сигналізацією; регулярну перевірку цілісності металевих решіток, вікон, дверей тощо, що мають запобігати несанкціонованому доступу на об'єкт без їх пошкодження; зберігання грошових коштів, цінних паперів, ювелірних виробів та інших цінностей у сейфі; дотримання конфіденційності щодо пультавого номера та системи блокування об'єкта за допомогою охоронної сигналізації; допуск представників виконавця для обслуговування технічних засобів (за умови пред'явлення посвідчення); своєчасна оплата за надані послуги охорони; сповіщення виконавця про будь-які обставини, які можуть негативно вплинути на охоронні заходи або порушити конфіденційність договірних відносин та ін.

Всі обов'язки замовника та виконавця можна поділити за часом їх виконання на ті, які здійснюються перед здаванням (прийняттям) об'єкта під охорону та ті, які мають місце вже під час знаходження об'єкта під охороною.

Рівнозначно важливими є й права сторін у договорах про охорону майна, хоч вони часто й ставляться на друге місце після «обов'язків». Отже, серед

прав виконавця можна виділити такі: отримання своєчасної оплати за надані послуги охорони (порушення цього права може мати серйозні наслідки, такі як припинення надання послуг); використання належних технічних засобів для фіксації та документування подій, що можуть мати юридичні наслідки, з метою встановлення умов та обсягів відповідальності сторін за договором; участь у комісіях з обстеження об'єктів разом з уповноваженими представниками замовника, щоб визначити розмір майнових збитків, спричинених через недоліки у виконанні обов'язків згідно з договором; вимога від замовника створення безпечних умов праці для охоронників, які виконують обов'язки виконавця за договором, що пов'язані з охороною об'єкту та інші відповідні обов'язки.

До прав замовника відносяться наступні: право вимагати від виконавця належного виконання його працівниками службових обов'язків відповідно до умов договору; право самостійно призначати представників для участі в комісії з обстеження об'єкта; право вимагати від виконавця збереження конфіденційності щодо інформації про діяльність замовника, яка стала відома його працівникам під час виконання ними обов'язків згідно з договором; право достроково розірвати договір в односторонньому порядку за умови попереднього письмового повідомлення виконавця тощо.

Висновки. Підвести підсумок можемо зазначити, що права та обов'язки сторін в договорі про надання послуг з охорони майна (як і будь-якому іншому цивільно-правовому договорі) є обов'язковою складовою частиною Договору, мають бути погоджені сторонами максимально детально, особливо якщо мова йде про якісь «додаткові», «специфічні» обов'язки зважаючи на об'єкт охорони тощо.

Аналізуючи зобов'язання сторін, важливим є виявлення потенційних проблем та недоліків у діючій системі, а також розробка конструктивних рекомендацій для їх подальшого вирі-

шення. Зокрема, важливо зазначити, що зобов'язання сторін в договорі про надання послуг з охорони майна охоплює правові, організаційні та фінансові аспекти взаємодії між замовником (власником майна) і виконавцем (охоронною компанією) у процесі забезпечення охорони майнових об'єктів. Основні положення цього виду договору включають наступні аспекти: загальні положення договору (предмет та сторони); зобов'язання виконавця та замовника; відповідальність сторін; порядок вирішення спорів; припинення договору; інші умови. До зобов'язань виконавця відносять: забезпечення охорони майна: зобов'язання охороняти майно згідно з умовами договору, використовуючи фізичну охорону, технічні засоби, відеоспостереження тощо; професійна підготовка персоналу: забезпечення належної кваліфікації та підготовки охоронців; реагування на загрози: оперативне реагування на порушення безпеки, крадіжки, пошкодження майна тощо; дотримання конфіденційності: зобов'язання зберігати конфіденційність інформації про об'єкт охорони і діяльність замовника; звітування: регулярне надання звітів про виконання охоронних заходів. До зобов'язань замовника відносять: надання інформації: надання виконавцю необхідної інформації про об'єкт охорони, особливості його функціонування, потенційні загрози; доступ до об'єкта: забезпечення безперешкодного доступу охоронців до об'єкта та можливості використання технічних засобів охорони; оплата послуг: своєчасна і повна оплата послуг охорони згідно з умовами договору; співпраця: надання сприяння в виконанні охоронних заходів, включаючи інформування про зміни в об'єкті охорони, можливі ризики тощо.

Тож договір про надання послуг з охорони майна є важливим документом, що регулює взаємовідносини між охоронною компанією та клієнтом, забезпечуючи правову захищеність обох сторін і ефективно виконання охоронних завдань, а ґрунтовне

висвітлення в ньому зобов'язань сторін дає можливість максимально якісно його виконувати.

Стаття присвячена аналізу основних зобов'язань сторін у контексті договору про надання послуг з охорони майна та їх значення для забезпечення ефективної співпраці та захисту інтересів.

Встановлено, що аналізуючи зобов'язання сторін, важливим є виявлення потенційних проблем та недоліків у діючій системі, а також розробка конструктивних рекомендацій для їх подальшого вирішення. Зобов'язання сторін в договорі про надання послуг з охорони майна охоплює правові, організаційні та фінансові аспекти взаємодії між замовником і виконавцем у процесі забезпечення охорони майнових об'єктів. До зобов'язань виконавця відносять: забезпечення охорони майна: зобов'язання охороняти майно згідно з умовами договору, використовуючи фізичну охорону, технічні засоби, відеоспостереження тощо; професійна підготовка персоналу: забезпечення належної кваліфікації та підготовки охоронців; реагування на загрози: оперативне реагування на порушення безпеки, крадіжки, пошкодження майна тощо; дотримання конфіденційності: зобов'язання зберігати конфіденційність інформації про об'єкт охорони і діяльність замовника; звітування: регулярне надання звітів про виконання охоронних заходів. До зобов'язань замовника відносять: надання інформації: надання виконавцю необхідної інформації про об'єкт охорони, особливості його функціонування, потенційні загрози; доступ до об'єкта: забезпечення безперешкодного доступу охоронців до об'єкта та можливості використання технічних засобів охорони; оплата послуг: своєчасна і повна оплата послуг охорони згідно з умовами договору; співпраця: надання сприяння в виконанні охоронних заходів, включаючи інформування

про зміни в об'єкті охорони, можливі ризики тощо.

Зроблено висновок про те, що договір про надання послуг з охорони майна є важливим документом, що регулює взаємовідносини між охоронною компанією та клієнтом, забезпечуючи правову захищеність обох сторін і ефективно виконання охоронних завдань, а ґрунтовне висвітлення в ньому зобов'язань сторін дає можливість максимально якісно його виконувати.

Ключові слова: зобов'язання, договір, охорона, майно, власність, надання послуг, шкода, ризик, сторони договору, цивільні правовідносини.

Kartashev D. Obligations of the parties in the agreement for the provision of property protection services

The article is devoted to the analysis of the main obligations of the parties in the context of the contract on the provision of property protection services and their importance for ensuring effective cooperation and protection of interests.

It was established that when analyzing the obligations of the parties, it is important to identify potential problems and shortcomings in the current system, as well as to develop constructive recommendations for their further resolution. The obligations of the parties in the contract for the provision of property protection services cover the legal, organizational and financial aspects of interaction between the customer and the executor in the process of ensuring the protection of property objects. The executor's obligations include: ensuring property protection: the obligation to protect property in accordance with the terms of the contract, using physical security, technical means, video surveillance, etc.; professional training of personnel: ensuring proper qualification and training of security guards; response to threats: prompt response to security breaches, theft, property damage, etc.; compli-

ance with confidentiality: the obligation to maintain the confidentiality of information about the object of protection and the activities of the customer; reporting: regular provision of reports on the implementation of security measures. The customer's obligations include: providing information: providing the executor with the necessary information about the security object, the features of its functioning, potential threats; access to the object: provision of unhindered access of guards to the object and the possibility of using technical means of protection; payment of services: timely and full payment of security services in accordance with the terms of the contract; cooperation: providing assistance in the implementation of security measures, including informing about changes in the security object, possible risks, etc.

It was concluded that the contract for the provision of property protection services is an important document that regulates the relationship between the security company and the client, ensuring the legal protection of both parties and the effective performance of security tasks, and the thorough coverage of the obligations of the parties in it allows the maximum quality perform it.

Key words: obligation, contract, protection, property, ownership, provision of services, damage, risk, parties to the contract, civil legal relations.

Література

1. Бездітко Д. В. Договір охорони життя та здоров'я фізичної особи (тілоохоронництва) за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 19 с.
2. Довбій С. П. Договір охорони майна: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2004. 188 с.
3. Козир Д. О. Договір охорони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 20 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Про охоронну діяльність: Закон України від 22.03.2012 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17>

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.45>**Т. Комісарова,**аспірантка кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН З НАДАННЯ ТАРГЕТИНГОВИХ ПОСЛУГ

Для сучасного періоду правового регулювання договірних відносин є характерною тенденція стрімкого розвитку нових видів договірних моделей та систем, які виникають в результаті розширення напрямків діяльності у виробництві товарів, наданні послуг та виконанні робіт. Трансформація виробничих технологій, розвиток міжнародних ділових взаємовідносин і збільшення платформ комунікацій надає можливість поширити пропозиції для споживачів, з боку яких також відбувається збільшення попиту на більш комфортні і якісні засоби задоволення своїх потреб. Такі умови об'єктивно створюють необхідність оптимізації форм збуту товарів і послуг, в тому числі актуальними є нові форми просування товару від виробника до споживача, що теж неможливо без використання певних форм взаємодії між учасниками процесу виробництва та споживання, які передбачають участь посередників. На виклики розвитку галузі економіки утворюються правові зв'язки між учасниками процесу обігу товарів та послуг, та фахівцями, які забезпечують їх рух від виробника до споживача, і дозволяють узгодити умови взаємовідносин. Але формування і розвиток таких правових зв'язків відбувається за ініціативою самих учасників відносин та відповідно до їх запити та мети на тих умовах, які вони самі визначають. Такий формат правовідносин, створених їх учасниками відповідно до поточної

мети, існує через те що розвиток правовідносин відбувається швидше ніж їх закріплення у нормативно-правових актах, оскільки нормативне регулювання не встигає відреагувати на зміни та нові тенденції в договірних відносинах. Тому численними є випадки, коли розвиток правовідносин випереджає їх закріплення державою у нормативно-правових актах.

До таких інноваційних видів договірних форм відносяться й правовідношення, що виникають з метою популяризації та просування товарів серед споживачів. Професійне просування продукту, послуги чи бренду в інформаційному просторі стало популярним предметом домовленостей, оскільки формування попиту на товар є одним з чинників успішної підприємницької діяльності. Одним з дієвих інструментів, який забезпечує підбір та надання пропозицій з урахуванням інтересів споживачів, є таргетингові послуги.

Правове регулювання та правова природа таргетингових послуг та відносин, що виникають з приводу надання таргетингових послуг, до теперішнього часу були поза увагою наукових досліджень, тому розгляд вказаної тематики є актуальним в умовах широкого застосування таргетингу як об'єкту домовленостей.

Проблематика надання таргетингових послуг та відносин, пов'язаних з їх наданням, не була досліджена вітчизняними науковцями, але для вивчення та аналізу розглядуваного

питання необхідно враховувати наукові напрацювання стосовно договорів про надання послуг та договорів про надання маркетингових послуг, які містяться в роботах В. Борисової, В. Васильєвої, С. Сліпченко, С. Погрібного, Н. Федосенко тощо.

Особливості таргетингових послуг і зміст правовідносин щодо надання таких послуг почали формуватись в результаті практики застосування таргетингу в Україні протягом відносно невеликого проміжку часу. Дослідження правової природи таргетингових правовідносин та формування договірної практики є ускладненим за відсутності у чинному законодавстві України положень стосовно прав та обов'язків учасників розглядуваних правовідносин. Але, з іншого боку, обмежений характер нормативного регулювання та активна ініціатива учасників правовідносин з надання таргетингових послуг робить їх унікальними та свідчить про можливість існування такої договірної форми.

Стосовно визначення поняття «таргетингу» в інформаційному просторі містяться визначення, запропоновані особами, які, в більшості випадків, мали практичний досвід, мали практичний участі в досліджуваних правовідносинах, і сформовані з урахуванням переліку потреб і дій, пов'язаних з досягненням мети учасників цих правовідносин.

Так, таргетинг трактується як вибір потенційних клієнтів, яким бізнес хоче продавати товари або послуги. Особливістю таргетингу зазначається стратегія, яка включає сегментування ринку, відбір відповідних сегментів і визначення продуктів, які будуть пропонуватися кожному сегменту. [2]

Також було запропоновано визначення таргетингу як механізму, за допомогою якого сегментують цільову аудиторію, роблячи акцент на кількох цінних для бізнесу групах. Завдяки цьому маркетинг-команда розробляє

комплексну програму позиціонування продукту для кожного з сегментів. [3]

Ще одне з запропонованих визначень таргетингу – це інструмент digital-реклами, який дозволяє націлитися на певну аудиторію. Постачальники реклами збирають інформацію про користувачів і з'ясовують сферу інтересів користувачів, а тому створюють умови для демонстрації їм відповідної реклами що відповідає їх інтересам. [4]

Об'єднуючою ознакою таргетингу в представлених визначеннях є концентрація діяльності на відборі клієнтів, яких могли б зацікавити товари, послуги або роботи певної компанії або підприємця з перспективою подальшого їх продажу обраній групі клієнтів. Безумовно, для виконання процесу сегментації потенційно зацікавленої аудиторії та розробки алгоритму інформування про товари необхідно мати специфічну підготовку в роботі з інформацією та навички в галузі маркетингу. [5, с. 160]

Враховуючи вищенаведені визначення, можна припустити що застосування категорії «послуга» є вірним по відношенню до категорії «таргетинг».

Варто зауважити, що в поняття «послуга» нерідко вкладається абсолютно різний зміст: від самого широкого, коли ним охоплюється практично будь-яка корисна діяльність, до максимально вузького, коли послуги зводяться до предмету договору відплатного надання послуг. [6; с.64] Це, в свою чергу, створює різні підходи в розумінні правової природи цивільно-правової послуги особами, які є учасниками договірних відносин щодо надання та споживання послуг, що може створювати спірні ситуації, особливо при укладенні договору та під час його виконання.

Для вдосконалення припущення щодо віднесення таргетингу до категорії послуги слід проаналізувати зміст ч. 1 ст. 901 Цивільного кодексу України, відповідно до якої за дого-

ства. Також, відповідно до ч. 2 ст. 6 Цивільного кодексу України сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. [1] Таким чином, у формуванні змісту договору передбачається безпосередня та активна участь сторін договору. Як зауважив С. О. Погрібний, необхідно виділяти такі елементи правового регулювання, як: об'єкт правового регулювання, суб'єкт правового регулювання і власне діяльність з питань правового регулювання в єдності її об'єктивного (фактичного) прояву і внутрішніх (суб'єктивних) характеристик [11, с. 11]. Отже, надавач таргетингової послуги та її споживач мають визначальний вплив на створення договірної конструкції для надання таргетингових послуг.

Виникненню та існуванню договірних правовідносин, непередбачених чинним законодавством, також сприяють положення, що закріплені у ст. 8 Цивільного кодексу України, про застосування аналогії права та аналогії закону. Відповідно до ч. 1 ст. 8 Цивільного кодексу України якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права) (ч. 2 ст. 8 ЦК України).

При цьому, фундаментальною основою правового регулювання таргетингових відносин є положення про договір про надання послуг, встановлені у главі 63 Цивільного кодексу України.

Отже, особливості правового регулювання правовідносин з надання

таргетингових послуг обумовлені унікальністю їх виникнення в правовому полі як результат поєднання запиту виробників товарів, виконавців робіт і надавачів послуг та нових інструментів комунікацій виробника і споживача та максимальною участю суб'єктів досліджуваних правовідносин у формуванні їх змісту при відсутності положень чинного законодавства щодо таргетингових послуг.

Стаття присвячена проблемам правового регулювання правовідносин з надання таргетингових послуг. В межах заявленої теми в статті аналізується сучасний стан правового регулювання правовідносин з надання таргетингових послуг. Автором зазначено, що правове регулювання правовідносин з надання таргетингових послуг є ускладненим через відсутність норм чинного законодавства які б стосувалися саме цього виду правовідносин. Правовідносини з надання таргетингових послуг виникають і розвиваються завдяки розширенню міжнародних договірних зв'язків та збільшенню кількості платформ для комунікацій виробників товарів, виконавців робіт, надавачів послуг зі споживачами. З метою оптимізації процесу інформування споживачів та швидкого формування кола зацікавлених осіб застосовуються таргетингові послуги, які надаються на професійній основі виробникам товару, виконавцям робіт та надавачам послуг особами, які цілеспрямовано здійснюють просування товару серед потенційних споживачів. Таким чином, виникають правовідносини з надання таргетингових послуг, головною метою яких є створення кола потенційних клієнтів для виробника товару, а головною стратегією є сегментування цільової аудиторії, роблячи акцент на кількох цінних для виробника групах.

of the specified legal relations occurs due to the active participation of its participants. It is also substantiated that the possibility of the subjects of the studied legal relationship to participate in its regulation is conditioned by the principle of freedom of contract provided for by the Civil Code of Ukraine, which consists in the fact that the parties have the right to conclude a contract that is not provided for by acts of civil legislation, but corresponds to the general principles of civil legislation.

On the basis of the presented material, it was concluded that legal relations for the provision of targeting services arose as a way of popularizing and promoting goods among potential consumers, and in the modern period, their regulation takes place in accordance with the general principles of civil legislation, general provisions on contracts for the provision of services and by implementing the principle of freedom of contract its participants.

Key words: legal relations, legal relations for the provision of services, service, legal relations for the provision of targeting services, legal regulation

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV: : станом на 01.01.2024 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення : 23.06.2024 р.)

2.Таргетинг. Сайт SendPulse. URL : <https://sendpulse.ua/support/glossary/targeting#:~:text=> (дата звернення 23.06.2024)

3. Наталія Корж. Таргетинг — що це і як це працює. Блог Admixer Academy.

URL : <https://blog.admixer.academy/ua/tarhetynh-shcho-tse-i-yak-pratsyuue-prostymu-slovamy/> (дата звернення 23.06.2024)

4. Поліна Кедіс. Як знайти свою цільову аудиторію та не злити рекламний бюджет. Сайт SPEKA. URL: <https://speka.media/targeting-zinki-25-35-kiyiv-zastariiv-yak-znaiti-svoyu-cilyovu-auditoriyu-ta-ne-zliti-reklamniibyudzet-vzezev#:~:text=> (дата звернення 23.06.2024)

5. Комісарова Т. Таргетингові послуги: цивільно-правовий аспект. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах в Україні: матеріали Науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професора Ч. Н. Азімова, 12 січня 2024 р. Харків. 2024. с.159-161.

6. Наталія Федосенко. Маркетингова послуга як цивільно-правова категорія. Jurnalul juridic național: teorie și practică. August 2015. с. 63-66

7. Договірне право в умовах ринкової економіки: конспект лекцій / За редакцією І.В. Жилінкової, В.І. Борисової. Харків : Видавництво «Право» Академії правових наук України. 2008. 115 с.

8. Цивільне право : підручник у 2 томах. Том 2 / за ред. в В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків: Видавництво «Право» Національної академії правових наук України. 2011. 467 с.

9. Сліпченко С. Поняття об'єкта цивільного права за ЦК України. Право України. 2007. № 12. С. 80–84.

10. Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. 2006. 346 с.

11. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. Київ: Правова єдність, 2009. 304 с.

них діянь пов'язаних з порушенням правил охорони вод.

Виклад основного матеріалу. Вочевидь, діяння передбачене ст. 242 КК України, належить саме до другої групи діянь – тих, соціальна обумовленість криміналізації яких не є очевидною, та підлягає окремому вивченню та доведенню. З огляду на це, та беручи до уваги, що сутність соціальної обумовленості полягає у виявленні та аналізі факторів (субстратів, того що лежить в основі), що зумовлюють створення норм та інститутів кримінального законодавства та їх подальшого ефективного застосування, необхідно розглянути фактори криміналізації такого діяння.

У науковій літературі досі продовжується пошук вичерпного переліку таких факторів. Так, наприклад, М. І. Хавронюк головний із таких факторів вбачає у суспільній небезпечності діяння, тобто у загрозі заподіяння або в реальному заподіянні шкоди об'єктам кримінально-правової охорони [4, с. 55]. Натомість, В. І. Борисов більш широко описує фактори соціальної обумовленості норм кримінального права, відносячи до них різноманітні за значущістю соціальні, економічні, політичні, психологічні та інші чинниками, встановлення і розкриття яких дає можливість пояснити необхідності кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального права, підвищити наукову обґрунтованість змісту закону. Водночас, згаданий автор зазначає, що ці фактори завжди носять індивідуалізований характер щодо кожної із груп суспільних відносин, які ставляться під охорону кримінального закону, і з огляду на це не завжди можуть бути чітко окреслені, обмежені й уніфіковані [5, с. 288]. Разом із тим, у літературі продовжуються спроби вичерпного формулювання переліку таких факторів. Звертає на себе увагу позиція, висловлена А. А. Митрофановим,

який до факторів криміналізації суспільно небезпечного діяння відніс: юридико-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні фактори [6, с. 14].

Позаяк проблематика окреслення кола факторів криміналізації є частиною загального учення про кримінально-правову політику, то вона виходить за межі предмета мого дослідження і має бути розв'язана на загальному рівні. У межах же моєї дисертації я вважаю за можливе взяти в якості робочого переліку ті фактори, які були виділені А. А. Митрофановим, оскільки саме через них може бути встановлена наявність чи відсутність у діяння тих властивостей, які О. О. Пашенко, В. І. Борисов та інші учені вважають достатніми для констатації соціальної обумовленості його криміналізації.

Юридико-кримінологічні фактори – стосуються тих характеристик діяння, які вказують на його протиправний характер і необхідність саме юридичної відповідальності за них, а серед видів юридичної відповідальності – найсуворішого виду кримінальної. Коло факторів криміналізації з цієї групи по-різному визначається у літературі, але загалом вони зводяться до того, що діяння повинно бути:

- 1) високого рівня суспільної небезпечності;
- 2) відносно поширеним;
- 3) об'єктивно протиправним, тобто порушувати норми регулятивного законодавства.

Усвідомлюючи, що порядок аналізу вказаних факторів не має вирішального значення для наукового дослідження, водночас вважаю, що методологічно обґрунтованим буде починати його з вивчення об'єктивної протиправності діяння. Цей висновок обумовлений тим, що уразі якщо діяння не маж заборони в регулятивному законодавстві, то й встановлювати відповідальність не має за що. На це правильно звернули увагу роз-

робники нового КК України, які серед ознак кримінального правопорушення на першому місці поставили його об'єктивну протиправність без якої діяння, яким суспільно небезпечним воно не було, не може бути визнане кримінальним правопорушенням (стаття 2.1.1) [7]. І тільки тоді, коли діяння якими порушуються норми регулятивного права, є достатньо суспільно-небезпечними і відносно поширеними тільки тоді і можна стверджувати про наявність юридико-кримінологічних факторів.

Об'єктивна протиправність забруднення вод обумовлена тим, що вода як природний ресурс і води як джерело цього ресурсу є, без перебільшення, джерелом життя на планеті. Експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) відзначили, що більше половини захворювань у світі виникають через нестачу якісної води. Отже, сьогодні вода розглядається не лише як природний ресурс, вона має яскраво виражене соціальне значення. На підтвердження цього, Декларація міністрів Всесвітнього водного форуму (Гаага, 2000 р.) та проведена Міжнародна конференція з питань прісної води (Бонн, 2001 р.), визнають якість води головним критерієм збалансованого розвитку суспільства, його безпеки та існування загалом [8, с. 20]. Саме через це належна якість вод і чистота їх природні джерел отримали надзвичайно широку правову охорону як на міжнародному, так і на національних рівнях.

На міжнародному рівні охоронам вод присвячені: Директива Європейського Парламенту і Ради 2000/60/ЄС від 23 жовтня 2000 року про встановлення рамок заходів Співтовариства в галузі водної політики; Директива 91/271/ЄЕС (змінена та доповнена Директивою 98/15/ЄС і відповідним Рішенням 93/481/ЄЕС) щодо обробки міських стічних вод та Директива 91/676/ЄЕС щодо захисту вод від забруднення нітрами сільськогосподарського призна-

чення; Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року.

На національному рівні заборона на забруднення вод встановлено передусім у ст. 66 Конституції України згідно якої «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі...» та ч. 1 ст. 50 згідно якої «кожен має право на безпечне на життя та здоров'я довкілля...» [9]; відповідно до пункту, а ч. 1 ст. 12 закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» громадяни України зобов'язані «берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства» [10].

Крім того, конкретизація цих заборон здійснена в низці як законодавчих так і підзаконних актів, що регулюють порядок захисту та раціонального використання вод. До них, зокрема належать: Водний кодекс України, закон України «Про питну воду та питне водопостачання»; закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»; Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України №486 від 08.05.1996 р.; Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1100 від 11.09.1996 р.; Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затверджені постановою Кабінету Міністрів України №465 від 25.03.1999 року; Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 465 від 29.03.1999 р.; Порядок розроблення та затвердження технологічних нормативів використання питної води,

затверджений наказом Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства № 205 від 15.11.2004 р.; Порядок розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1107 від 25.08.2004 р.; Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10), затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України № 400 від 12.05.2010 р. та інші.

Таким чином, у міжнародному і національному законодавстві встановлено особливий правовий (юридичний) режим охорони вод і правову (юридичну) заборону на їх забруднення. З огляду на це, і відповідальність за порушення цієї заборони не може бути позаправовою, оскільки як слушно стверджується, порушення юридичних правил має тягнути тільки юридичні, а не загалом соціальні наслідки [11]. Викладене дає підстави для висновку про те що, об'єктивна протиправність, тобто забороненість нормами регулятивного законодавства забруднення вод існує, а це, своєю чергою свідчить про наявність першого із юридико-кримінологічних факторів криміналізації цього діяння.

Другим юридико-кримінологічним фактором є те, що діяння, яким порушується заборона забруднення вод, має бути суспільно-небезпечним, при чому така суспільна небезпечність повинна досягати кримінального рівня. Суспільна небезпечність діяння є інтегративною властивістю, на ступінь (розмір) якої впливають багато факторів, як тих, що знаходяться в межах складу кримінального правопорушення так і тих, що знаходяться поза ним [12]. Водночас, головним із таких факторів традиційно вважаються характер і розмір заподіяваної шкоди та форму вини з якою воно вчиняється. Саме ці фактори безспідставно знайшли своє відображення в якості таких, що впливають

на визначення ступенів тяжкості злочинів у проекті нового КК України.

За своїм характером шкода, яка заподіюється при забрудненні вод є багатогранною, оскільки забруднення вод впливає як на зміну складу і властивостей води, так і на процеси надходження до неї сторонніх предметів, мікроорганізмів понад встановлені нормативи якості води, яке призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, до загибелі людей або їх захворюваності, масової загибелі об'єктів тваринного та рослинного світу, або до інших тяжких наслідків, або створює небезпеку для життя та здоров'я людей чи навколишнього природного середовища, або виснаження водних джерел [13, с. 3].

Таким чином, досліджуване діяння, передусім, заподіює саме екологічну шкоду, що настає внаслідок погіршення якості охорони вод. Ця шкода підлягає грошовій оцінці, яка здійснюється відповідно до затверджених методик. Наразі в Україні є чинними дві такі методики. Перша з них розрахована на обчислення шкоди водним ресурсам, заподіяної у результаті забруднення, не пов'язаного зі збройною агресією РФ. Це Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, що затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 389 від 20.07.2009 [14].

Друга ж розрахована саме на відшкодування шкоди заподіяної внаслідок збройної агресії РФ Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами, що затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 252 від 21.07.2022 року [15].

Загалом, матеріальна шкода, обчислена на підставі вказаних мето-

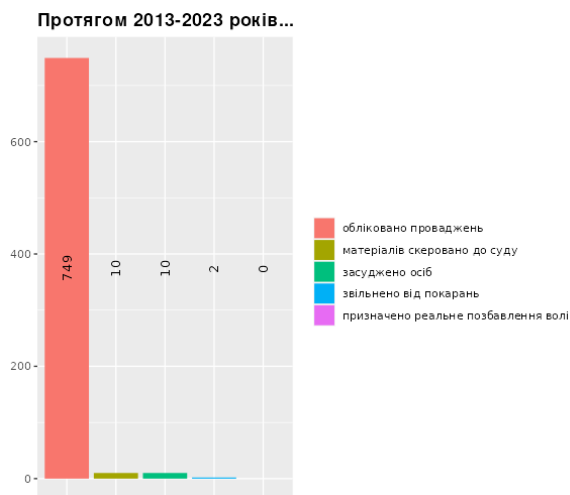
ного ст. 242 КК України, із них у 2013 році – обліковано 27, скеровано до суду – 3, жодної особи не було засуджено. У 2014 році обліковано – 38 кримінальних правопорушень, скеровано до суду та засуджено – 1 особу, не засуджено жодної особи; 2015 рік – обліковано 68, скеровано до суду проваджень – 1, засуджено – 1 особу; 2016 рік – обліковано 48, скеровано до суду – 2, засуджено – 2 особи; 2017 рік – обліковано 51, жодного провадження не скеровано до суду, не засуджено жодної особи; 2018 рік – обліковано 46, скеровано до суду – 0, не засуджено жодної особи; 2019 рік – обліковано 87, скеровано до суду – 1, засуджено – 1 особу; 2020 рік – обліковано 88, скеровано до суду – 1, засуджено – 1 особу; 2021 рік – обліковано 126, скеровано до суду – 4, засуджено – 1 особу; 2022 рік – обліковано 67, скеровано до суду – 1, засуджено – 1 особу; 2023 рік – обліковано 103, скеровано – 2, засуджено – 2 особи [17].

Таблиця 1
Кількість облікованих, скерованих до суду проваджень та засуджених осіб

Рік	Обліковано (правопорушень)	Скеровано до суду (проваджень)	Засуджено осіб
2013	27	3	0
2014	38	1	1
2015	68	1	1
2016	48	2	2
2017	51	0	0
2018	46	0	0
2019	87	1	1
2020	88	1	1
2021	126	4	1
2022	67	1	1
2023	103	2	2

* Джерело: Інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні: інфографіка» (2013-2023) [17].

Таблиця 2
Статистика вчинюваних кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 КК України

* Джерело: Інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні: інфографіка» (2013-2023) [17].

рівнем латентності про це йдеться у підрозділі 2.3, а отже, наведені дані статистики далеко неповно відображають реальний і дійсний стан речей.

Таким чином, викладене дає підстави для висновку, що і третій юридико-кримінологічний фактор криміналізації наявний, і, відповідно проведений аналіз свідчить про наявні усі юридико-кримінологічні фактори криміналізації забруднення вод.

Висновки. Таким чином аналіз факторів соціальної обумовленості приводить до висновку про те, що встановлення кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод відповідає науково обґрунтованим вимогам, а значить існування статті 242 чинного КК України, так само як і статті розділу 5.3 «Кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля» проекту КК України відповідає факторам криміналізації і має бути збережена.

Актуальність заявленої теми дослідження зумовлена тим, що суспільно небезпечне діяння, яке передбачене ст. 242 КК України (порушення правил охорони вод), належить саме до групи діянь, соціальна обумовленість криміналізації яких не є очевидною, та підлягає окремому вивченню та доведенню.

Соціальна обумовленість криміналізації діяння є причинно-наслідковим зв'язком між діянням та негативними наслідками, які зумовлені вчиненням такого діяння, у результаті чого законодавець відносить їх до суспільно небезпечних. Тому, законодавець володіючи певним кримінально-правовим інструментарієм застосував кримінальну відповідальності за вчинення злочину передбаченого ст. 242 КК України, визнавши його суспільно-небезпечним, тобто криміналізував його. Криміналізація суспільно небезпечних діяння як така є процесом віднесення діяння до злочинного, і за своєю суттю

виступає крайнім заходом реагування держави на них, виступає інструментом впливу запобігання та стримування злочинних діянь.

У статті авторка розкриває сутність і зміст юридико-кримінологічних факторів криміналізації порушень правил охорони вод (ст. 242 КК України). Розкривається вплив та характеристику кожного з таких факторів (високий рівень суспільної небезпечності; відносна поширеність; об'єктивна протиправність, тобто порушення норм регулятивного законодавства) на вирішення питання про віднесення забруднення вод до кримінально каранних діянь.

У результаті дослідження авторка приходить до висновку про наявність юридико-кримінологічних факторів криміналізації, що зумовлює необхідність збереження кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод, відповідає науково-обґрунтованим вимогам, а значить і існування ст.242 КК України, так само як і певні статті розділу 5.3 «Кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля» проекту нового КК України.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, фактори криміналізації, соціальна обумовленість криміналізації, порушення правил охорони вод.

Latsko A. The legal and criminological factors of criminalization of violations of water protection rules

The relevance of the research topic is brought about by the fact that the socially dangerous act provided for in Article 242 of the Criminal Code of Ukraine (violation of water protection rules) belongs to the group of acts the social justification for criminalization of which is not obvious and subject to separate study and proof.

The social conditioning of criminalization of an act is a causal relationship

between the act and the negative consequences caused by the commission of such an act, as a result of which the legislator classifies them as socially dangerous. Therefore, the legislator, possessing certain criminal law tools, applied criminal liability for the crime provided for in Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine, recognizing it as socially dangerous, i.e. criminalized it. The criminalization of socially dangerous acts as such is the process of classifying an act as a criminal act, and in its essence is an extreme measure of state response to them, acts as an instrument of influence to prevent and deter criminal acts.

In the article, the author reveals the essence and content of legal and criminological factors of criminalization of violations of water protection rules (Article 242 of the Criminal Code of Ukraine). The author reveals the influence and characteristics of each of these factors (high level of public danger; relative prevalence; objective unlawfulness, i.e., violation of regulatory legislation) on the decision to classify water pollution as a criminal offense.

As a result of the study, the author comes to the conclusion that the existence of legal and criminological factors of criminalization, which results in the preservation of criminal liability for violation of water protection rules, meets scientifically sound requirements, and hence the existence of Article 242 of the Criminal Code of Ukraine, as well as certain articles of Section 5.3 “Criminal offenses against environmental safety” of the new Criminal Code of Ukraine draft.

Key words: criminal law, criminal offense, factors of criminalization, social justification for criminalization, violation of water protection rules.

Література

1. Гузоватий О. І. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення

(порівняльне дослідження): дис.. к.ю.н. Дніпро: ДДУВС, 2016. С. 35-38.

2. Залеська А. С. Соціальна обумовленість криміналізації порушення права на отримання освіти в Україні. Форум права. 2012. № 1. С. 334-338. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_53 (дата звернення: 03.06.2024).

3. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. С. 159.

4. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: Істина, 2004. 504 с.

5. Борисов В.І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони. Методологічні проблеми правової науки: матеріали між нар. наук. конф. (Харків, 13-14 грудня. 2002 р.) / упоряд.: М.І. Панов, Ю.М. Грошевий. Харків: Право, 2003. С.288.

6. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 22 с.

7. Текст проекту нового Кримінального кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 04.06.2024)

8. Шульга, А., Павликівський, В., Вамболь, С., Вамболь, В. Дослідження українського та світового досвіду в області кримінально-правової охорони водних об'єктів. Проблеми охорони праці в Україні, 2020. № 36(3). С.19-27.

9. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с

10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1991. №41 ст.546.

11. Al Qudah M. The Moral Foundations of Criminal Liability. Intellectual Property Rights, 2014. № 2(3), P.10–116.

12. Кривоченко Л. Н. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.

13. Барчук І. В. Особливості кримінально-правової відповідальності за забруднення водних об'єктів / І. В. Барчук // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2009. Вип. 21. С. 1-5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/arpchzu_2009_21_25 (дата звернення: 03.06.2024)

14. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних дер-

жаві внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: затв. наказом М-ва охорони навколишнього природного середовища України від 20.07.2009 р. № 389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09#Text> (дата звернення: 05.06.2024)

15. Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами: затв. наказом М-ва охорони навколишнього природного середовища України від 21.07.2022

№ 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text> (дата звернення: 04.06.2024)

16. Збитки від забруднення річки Тетерів у Житомирі склали 23 млн гривень. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4391239-zbytky-vid-zabrudnennia-richky-teteriv-u-zhytomyri-sklaly-23-mln-hryven> (дата звернення: 05.06.2024)

17. Карчевський М. В. Інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні: інфографіка» (2013-2023). URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/> (дата звернення: 04.06.2024)

УДК 343.102:343.347.5

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.47>**В. Зарубей,**кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ**Ю. Сарібекян,**аспірант 1-го курсу
Національної академії внутрішніх справ

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ: ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Сьогодні сфера надання косметологічних послуг є питанням недостатньо вивченим та проаналізованим з точки зору правового регулювання. З кожним роком все частіше серед судових рішень зустрічаються справи, пов'язані з наданням неякісних косметологічних послуг, які призвели до фізичної шкоди. Розглядаючи існуючі ситуації, ми можемо встановити, що достатня кількість людей сьогодні потерпають від рук некваліфікованих працівників, які легковажно надають послуги без медичної освіти та без достатнього досвіду. Проте лише невелика частина потерпілих звертається до правоохоронних органів або до суду задля захисту своїх прав. Через відсутність чіткої та визначеної системи та механізму розслідування зазначених кримінальних правопорушень потерпілі, у більшості випадків, не можуть отримати компенсацію за отриману моральну, майнову та фізичну шкоду.

У першу чергу, аналізуючи вищезазначену проблему, необхідно встановити, яким чином можна кваліфікувати подібні дії. Отже, використовуючи поняття “неякісні косметологічні послуги” ми маємо

на увазі такі процедури, які безпосередньо виконуються спеціалістом, що не має відповідний дозвіл (у нашому випадку це ліцензія на заняття медичною практикою). У більшості випадків особа зазнає шкоди саме через некваліфіковані дії спеціалістів, які обумовлені браком знань, досвіду, а також відповідної освіти. Виходячи із зазначеного такі кримінальні правопорушення можна кваліфікувати за ст. 138 Кримінального кодексу України «Незаконна лікувальна діяльність» [1].

У такому випадку для того, щоб встановити неправомірні дії спеціаліста-косметолога, необхідно довести, що його діяльність є лікувальною. На жаль, сьогодні немає чітко визначеного статусу стосовно косметологічних послуг, що є великою проблемою серед сучасного суспільства. Особи, які понесли шкоду від неякісних послуг, не мають змоги захистити свої права, оскільки відсутній механізм розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України серед слідчих (розшукових) дій виокремлюють допит, пред'явлення особи

для впізнання, обшук, огляд, слідчий експеримент, освідчування особи, та призначення експертизи [2]. Таким чином, розглянемо конкретні методи проведення таких дій та їх особливості в контексті розслідування незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг.

На початковій стадії розслідування також важливо встановити порядок проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, визначити час та ціль їх застосування.

Під час аналізу різних наукових досліджень ми звернули увагу на деякі статистичні дані. Окрема, у роботі «Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконної лікувальної діяльності» автора Стецика Б. В. було відзначено, що на основі аналізу кримінальних справ, зокрема за ст. 138 Кримінального кодексу України, можна виділити найбільш поширені слідчі (розшукові) дії: допит та слідчий огляд і призначення на проведення експертизи – у 100% випадків; обшук – у 35,3%; слідчий експеримент – у 17,6%; пред'явлення для впізнання – у 11,8%; освідчування – у 5,9% [3]. Отже, проаналізувавши цю статистику, ми можемо зробити висновок стосовно порядку та необхідності проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Виходячи із зазначених даних, для встановлення обставин кримінального правопорушення, працівникам правоохоронних органів першочергово потрібно провести допит. Допит під час розслідування кримінального правопорушення є важливою процедурою, яка допомагає збирати свідчення та докази, необхідні для встановлення обставин злочину та вини підозрюваних. Ось деякі ключові цілі допиту:

1. Збір інформації. Допит дає можливість правоохоронним органам отримати інформацію про те, що сталося, від осіб, які були свідками або учасниками подій.

2. Фіксація свідчень. Допит дозволяє фіксувати свідчення осіб у вигляді письмових протоколів або аудіо/відеозаписів. Це створює доказову базу для подальшого її використання у суді.

3. Виявлення протиріч. Під час допиту можуть виявлятися протиріччя в свідченнях, що може вказувати на недостовірність інформації або допомагати у встановленні правдивої версії подій.

4. Встановлення обставин злочину. Допит допомагає встановити обставини злочину, а саме такі як мотиви, методи, час та місце подій.

5. Ідентифікація підозрюваних. Під час допиту може відбуватися ідентифікація осіб, які можуть бути причетними до злочину.

Отже, на цьому етапі необхідно в'яснити якомога більше інформації стосовно скоєного кримінального правопорушення, а саме стосовно суб'єкта, знарядь та засобів, мети тощо. Аналізуючи проблематику незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг, необхідно встановити наступні питання:

- яким способом потерпіла особа скористалася послугами косметолога;
- де були отримані косметологічні послуги;
- де була знайдена інформація про особу, що надавала послуги;
- чи перевірила потерпіла особа наявність у спеціаліста відповідного дозволу (ліцензії на заняття медичною практикою), а також наявність медичної освіти;
- якими препаратами була виконана косметологічна процедура (також необхідно встановити, чи є ці препарати сертифікованими в Україні);
- чи попереджалася потерпіла особа про можливі наслідки та ризики;
- чи надав допомогу косметолог після проведення неякісної косметологічної послуги.

Аналізуючи конкретну ситуацію, можуть виникнути інші додаткові питання під час допиту, які допоможуть розслідуванню кримінального правопорушення.

Після отримання всієї необхідної інформації ми матимемо змогу розробити механізм і встановити необхідну послідовність проведення подальших дій під час досудового розслідування, а також отримаємо аргументовану доказову базу для встановлення та кваліфікації кримінального правопорушення.

Експертиза у розслідуванні кримінального правопорушення має велике значення. Застосовуючи цю слідчу (розшукову) дію працівникам правоохоронних органів, у першу чергу, потрібно визначити, яка шкода та яким чином була завдана. Зокрема, ми звертаємо увагу на те, що існують косметологічні процедури, що виконуються інвазивним способом, тобто завдяки проникненню через природні зовнішні бар'єри організму (шкіра, слизові оболонки). Це означає, що у всіх аналогічних випадках, як вказала Стецьк Б. В., має бути проведена слідча (розшукова) дія – призначення експертизи, а саме судова-медична експертиза.

Ось деякі аспекти, які ми можемо встановити та перевірити завдяки експертній оцінці:

1. Склад продуктів. Експерти можуть проаналізувати склад косметичних продуктів, які використовуються під час косметологічних послуг. Це включає перевірку наявності шкідливих або заборонених інгредієнтів, які можуть призвести до негативних наслідків для здоров'я клієнтів.

2. Умови інгібіції. Експерти можуть оцінювати умови, в яких проводяться процедури у сфері косметології, зокрема, чи відповідають вони стандартам безпеки і санітарії.

3. Медичні наслідки. У разі неправильного застосування косметологічних процедур можуть виникати медичні ускладнення. Експерти

можуть оцінити ці наслідки та встановити зв'язок між ними та конкретними косметологічними процедурами чи продуктами.

4. Правова експертиза. Це оцінка, що полягає у перевірці відповідності дій косметолога вимогам чинного законодавства.

5. Експертиза документації. Експерти можуть також перевіряти документи, що стосуються проведених косметологічних послуг, наприклад, медичні картки клієнтів, сертифікати на продукти тощо.

Можемо зробити висновок, що експертиза також є важливим інструментом у розслідуванні незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг, оскільки вона надає об'єктивні дані та допомагає з'ясувати фактичні обставини справи.

Наступна слідча (розшукова) дія, яку ми розглянемо – це обшук. Заходи, у більшості випадків, застосовують з метою встановлення, зібрання та підтвердження фактів скоєного кримінального правопорушення. Крім того, під час обшуку також необхідно виявити докази з метою обґрунтованого та неупередженого розслідування.

Необхідно відмітити, що відповідно до ст. 138 Кримінального кодексу України важливою характеристикою відповідного кримінального правопорушення є заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу. Виходячи з цього, під час проведення обшуку потрібно встановити наявність чи відсутність у спеціаліста-косметолога відповідного дозволу (ліцензії на медичну практику). Зокрема, особа, яка застосовує у своїй діяльності інвазивні косметологічні послуги, зобов'язана мати вищу медичну освіту. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників [4]. Також під час проведення обшуку працівникам правоохоронних органів

необхідно встановити, які матеріали, засоби та інструменти були застосовані під час виконання косметологічної процедури, а також перевірити, чи відповідає робоче місце спеціаліста, інструменти та препарати нормам та вимогам, що закріплені у чинному законодавстві [5].

Наступна слідча (розшукова) дія, яка відіграє важливу роль під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень – це слідчий експеримент.

Проведення слідчого експерименту містить у собі окремі етапи, завдяки яким ми маємо змогу детальніше проаналізувати та встановити обставини кримінального правопорушення. Отже, розглянемо конкретніше, що саме ми можемо відтворити під час слідчого експерименту.

Відтворення процедури. Слідчий експеримент може включати відтворення косметологічних процедур, які незаконно виконувалися підозрюваними. Це дозволяє слідству отримати уявлення про те, як відбуваються ці процедури та які можуть бути їхні наслідки.

Перевірка умов. Під час проведення слідчої (розшукової) дії працівники правоохоронних органів матимуть змогу перевірити умови, в яких виконувалися косметологічні процедури, зокрема, санітарний стан приміщення, стерильність приладдя, сертифікацію препаратів тощо.

Перевірка технік та методів. Слідчий експеримент може допомогти перевірити техніки та методи, які використовуються під час незаконної косметологічної діяльності, щоб визначити їхню безпеку та відповідність медичним стандартам.

Перевірка інформації. Під час слідчого експерименту також є можливість перевірити інформацію та показання, які були отримані від потерпілого та, можливо, потенційного підозрюваного.

Необхідно зазначити, що у статті ми розглянули основні слідчі (розшу-

кові) дії, які можуть бути застосовані під час встановлення фактів незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг. Ураховуючи різноманітність способів та методів вчинення кримінального правопорушення, а також його особливості, можуть бути застосовані й інші дії, які будуть необхідні для ефективного розслідування.

Проаналізувавши вищезазначену інформацію, ми робимо висновок, що незаконна косметологічна діяльність сьогодні відіграє велике значення у суспільстві, а розслідуванням кримінальних правопорушень у цій сфері характерні певні особливості, які необхідно узагальнити в єдину систему. Проблема встановлення факту вчинення кримінального правопорушення виникає через те, що на практиці немає чіткого механізму, який би допоміг якісно та ефективно розслідувати аналогічні ситуації.

Отже, ми вважаємо, що сьогодні є необхідним створити відповідні рекомендації та запровадити єдину систему, яка допоможе захистити права потерпілих осіб та притягнути до відповідальності тих спеціалістів, що надають косметологічні послуги не маючи вищої медичної освіти та відповідного дозволу на заняття лікувальною діяльністю.

Зокрема, необхідно відокремити сферу косметологічних послуг, запровадити відповідні правові норми, які будуть закріплені в чинному законодавстві, а також, ураховуючи особливості зазначеної діяльності, побудувати систему розслідування.

У статті досліджено сферу косметологічних послуг у розрізі незаконної лікувальної діяльності. За останні роки зазначена сфера почала стрімко розвиватися та й надалі набирає все більшого попиту. Зокрема, ми хочемо зазначити, що почали з'являтися судові спори, які виникли у результаті надання (використання) космето-

логічних медичних послуг та які були проаналізовані безпосередньо під час вивчення цієї проблематики.

Розглядаючи систему нормативних документів, можна встановити, що зазначена нами тема потребує урегулювання, у першу чергу, на законодавчому рівні. Започаткувавши нормативно-правову базу, яка буде регулювати суспільні відносини у сфері надання косметологічних послуг, ми матимемо змогу вдосконалити розслідування відповідних кримінальних правопорушень шляхом аналізу та ведення нових методичних рекомендацій.

Головна проблема – це те, що особи, які понесли шкоду від неякісних послуг, не мають змоги захистити свої права, оскільки відсутній механізм розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Проаналізувавши наявну інформацію, ми прийшли до висновку, що кримінальні правопорушення у сфері косметологічних послуг, у своїй більшості, можна кваліфікувати саме за статтею 138 Кримінального кодексу України «Незаконна лікувальна діяльність». Одночасно на практиці існує безліч нюансів, які перешкоджають реальному встановленню фактів кримінального правопорушення.

Отже, косметологічна діяльність наразі знаходиться на етапі розвитку, саме тому механізм та система розслідування таких кримінальних правопорушень також знаходяться на етапі розробки та потребують впровадження актуальних рекомендацій. Саме тому у статті були проаналізовані окремі слідчі (розшукові) дії, які можуть застосовуватися під час розслідування фактів незаконної лікувальної діяльності.

Як основні слідчі (розшукові) дії під час розслідування незаконної лікувальної діяльності

у сфері надання косметологічних послуг необхідно виділити наступні: допит, проведення експертизи, обшук, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання та освідчування. Кожну зазначену слідчу (розшукову) дію було проаналізовано у статті та визначені особливості їх проведення.

На підставі цього дослідження були сформовані відповідні зауваження та рекомендації задля вирішення проблеми та запобігання кримінального правопорушення.

Ключові слова: косметологічні послуги, незаконна лікувальна діяльність, слідчі (розшукові) дії.

Zarubei V. Saribekian Yu. Investigative (search) actions during the investigation of illegal medical activities in the field of cosmetic services: procedure and specifics

The article examines the sphere of cosmetic services in the context of illegal medical activities. Over the past years, this sector has started to develop rapidly and continues to gain increasing demand. Specifically, it is necessary to note that new legal disputes have begun to arise, resulting from the provision (use) of cosmetic medical services, which were analyzed directly during the study of this issue.

Analyzing the current regulatory framework, there is a need to regulate the mentioned issue at the legislative level. However, it is also necessary to note that criminal offenses in the field of providing cosmetic medical services also require additional analysis and regulation, as they are systematically encountered, yet the issue remains insufficiently researched.

The main problem is that individuals who have suffered from poor-quality services cannot protect their rights because there is no mechanism for investigating the relevant criminal offenses. Specifically, criminal

offenses in the field of cosmetic services can be classified under Article 138 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal Medical Activity." However, there are many conflicting issues regarding establishing the fact of a criminal offense in this sphere and the methodology for its investigation.

Considering that the provision of cosmetic services is at a developmental stage, the mechanism and system for investigating criminal offenses in this sphere are also in the research stage and require the implementation of new recommendations. Therefore, the article analyzes specific investigative (search) actions that can be applied during the investigation of illegal medical activities.

As the main investigative (search) actions during the investigation of illegal medical activities in the provision of cosmetic services, the following should be highlighted: interrogation, expert examination, search, investigative experiment, lineup, and identification. Each of these investigative (search) actions was analyzed in the article, and the features of their conduct were determined.

Based on this research, relevant remarks and recommendations were

formulated to address the problem and prevent criminal offenses.

Key words: cosmetic services, illegal medical practices, investigative (search) actions.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконної лікувальної діяльності / Б. В. Стецик // Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. – 2017. – Вип. 4. – С. 238-250. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2017_4_31
4. Зміни до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників : Наказ МОЗ України від 06 червня 2022р. № 958. URL: <https://www.dls.gov.ua/print-article/?ra=97719>
5. Сарібекян Ю. А. Особливості окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг. Збірник матеріалів міжвідомчої науково-практичної конференції «Актуальні питання криміналістики та судової медицини». – 2023. – С. 367-369.

